

159,9
НСБУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

М.Є. Жидко, Г.Г. Півень

ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.
АЛЬТЕРНАТИВНІ КАРТОГРАФІЇ ПСИХІКИ

Частина II

Навчальний посібник

Научно-техническая
Библиотека
"ХАИ"

mt0070500

Харків «ХАІ» 2006

ББК Ю – 216

Я – 73

Вступ до психологічної антропології. Альтернативні картографії психіки. Ч. II. / М.Є. Жидко, Г.Г. Півень. – Навч. посібник. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2006. - 214 с.

Розглянуто питання еволюції картографій психіки, а також пов'язаних із ними психологічних практик у міфологічній, релігійній, теософській і езотеричній традиціях. Проаналізовано їх залишкові елементи в сучасних теоріях розвитку психіки й особистості людини.

Для студентів при самостійному вивченні курсів «Історія психології», «Антропологія», «Основи антропогенезу», «Основи психологічного консультування і психотерапії». Може бути корисним як додатковий матеріал до курсів «Культурологія», «Філософія», «Релігієзнавство».

Іл. 7. Табл. 6. Бібліогр.: 250 назв.

Рецензенти: канд. психол. наук, проф. Н.П. Крейдун,
канд. іст. наук, проф. С.М. Куделко

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Вступ.....	6
1. Міфологічні картографії психіки.....	21
1.1. Ностальгічні картографії.....	21
1.2. Структурні картографії.....	31
1.3. Катарсичні картографії.....	32
1.4. Астральні картографії.....	51
1.5. Дуалістичні картографії.....	54
2. Картографії психіки в світових релігіях.....	60
2.1. Картографії психіки в традиції індуїзму. Йога.....	60
2.2. Картографії психіки в традиції буддизму. Дзен-буддизм.....	75
2.3. Картографії психіки в традиціях Стародавнього Китаю. Дао.....	93
2.4. Картографії психіки в ісламській традиції. Суфізм.....	105
3. Езотеричні й теософські картографії.....	125
3.1. Герменевтичні картографії.....	125
3.1.1. Кабала.....	125
3.1.2. Руни.....	133
3.1.3. Карты Таро.....	134
3.2. Теософські картографії ХХ століття.....	149
3.3. Расистські картографії.....	171
4. Проблема деструктивних психологічних учень і практик.....	193
Бібліографічний список.....	204

«В человеке, весящем 70 килограммов, содержится, между прочим:

- 45 литров воды,*
- достаточно извести, чтобы побелить курятник,*
- фосфора, которого хватит на 2200 спичек,*
- жиру примерно на 70 кусков мыла,*
- железа на двухдюймовый гвоздь,*
- углерода на 2000 карандашей,*
- одна ложка магния.*

Я вешу более семидесяти килограммов.

А еще я помню телевизионный сериал под названием «Космос». Карл Саган расхаживал среди декораций, как бы изображавших Вселенную, и беззастенчиво сыпал гигантскими числами. В одной из серий он сидел над резервуаром, где находились все вещества, из которых состоит человек. Он размешивал их палочкой, чтобы посмотреть, получится ли у него создать из этой смеси жизнь.

Ничего у него не получилось».

Эрленд Лу

«Когда я думаю о моей любви к кому-либо, у меня привычка проводить радиусы от этой любви, от нежного ядра личного чувства к чудовищно ускользящим точкам вселенной... Когда этот замедленный и беззвучный взрыв любви происходит во мне, разворачивая свои тающие края и обволакивая меня сознанием чего-то значительно более настоящего, нетленного и мощного, чем весь набор вещества и энергии в любом космосе, тогда я мысленно должен ущипнуть себя, не спит ли мой разум. Я должен проделать молниеносный инвентарь мира, сделать все пространство и время соучастниками в моем смертном чувстве любви, дабы, как боль, смертность унять и помочь себе в борьбе с глупостью и ужасом этого унижительного положения, в котором я, человек, мог развить в себе бесконечность чувства и мысли при конечности существования».

Владимир Набоков

ПЕРЕДМОВА

*И когда-нибудь совсем не там, где надо,
Выйдет срок, прозвонит звонок.
И я вспомню вех, кто шел со мною рядом,
Все, что смог, что – не смог.
Ничто не вечн под луной –
Я упаду на шаг земной.
Пусть не буде п комиссаров в пыльных шлемах,
Пусть он сыграет надо мной.*

А. Макаревич

*Мы карлики, стоящие на плечах гигантов про-
шлого...*

І. Ньютон

Запропонована робота є результатом перетину різних областей мого життя і наукових інтересів у період з 1999 по 2005 рр.: навчання і викладання у сфері психологічних моделей психотерапії, дисертаційного дослідження статеворольового розвитку чоловіків, індивідуальної та групової психотерапевтичної роботи, вивчення патологічних, змінених і особливих станів свідомості, державної служби й участі в різних культурних перфомансах. Цілком природно, що на її сторінках знайшли своє явне і приховане віддзеркалення ідеї, відчуття і образи, породжені безліччю людей, з якими мені пощастило зустрітися за цей відрізок часу. Багато в чому саме це визначає деяку стилістичну специфічність тексту.

Технічно неможливо тут перерахувати і сказати слова вдячності кожному. Тому доводиться обмежуватися тільки тими людьми, без яких цей навчальний посібник не міг відбутися взагалі. Автор вважає своїм приємним обов'язком висловити свою вдячність:

- своєму Вчителю, д-ру психол. наук, проф. Олександрю Суреновичу Кочаряну – за ухвалення і критику;
- декану гуманітарного факультету, канд. філос. наук Володимирю Олександровичу Копилову – за постійну підтримку всіх ініціатив;
- канд. мед. наук Володимирю Михайловичу Загуровському – за багаторічну дружбу і сумісний досвід застосування деяких східних психотехнік у клініці невідкладних станів;
- лікарю-психотерапевту Олександрю Сергійовичу Данилову;
- Ковачу і Наташі, Тихону, Льові, Гені (Сотнику), Богдану, Дюше, Михаличу – за те, що досі «рок-н-ролл мертв, а я еще нет»;
- колегам з «невидимого фронту» управління з питань внутрішньої політики Харківської облдержадміністрації в 2000 – 2003 рр.;
- студентам Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Гуманітарно-технічного інституту, Харківського регіонального інституту Міжнародної академії управління персоналом при Президенті України, Харківської Майстер-школи психотерапії – за плідні дискусії під час лекцій і семінарів.

Ця робота була задумана і фрагментарно зроблена ще в 2001 р. Однак вона ніколи не змогла би бути остаточно завершеною без натхнення тієї, кому присвячується.

Максим Жидко
Серпень 2005 р.

ВСТУП

У психологии краткая история, но долгое прошлое.

Г. Еббінгауз

Три вопроса повторяются неизменно: что в человеке является собственно человеческим? Как он приобрел это человеческое? Как можно усилить в нем эту человеческую сущность?

Дж. Брунер

Однією з найяскравіших проблем європейської психології ХХ ст. був активний пошук у своєму донауковому періоді шляхів і засобів подолання методологічної кризи, що склалася в теорії і практиці цієї достатньо молодого науки. Трудність визначення предмета психології і постійне зіткнення з нез'ясовним у людській психіці, проникнення в західну цивілізацію екзотичних культур зі своїми духовними і психологічними практиками та новітні відкриття в області квантової фізики, загальний екзистенціальний вакуум і розчарування в ідеалах наукового знання, «психоделічна контркультура» і «звільнення» жінок і етнічних меншин – все це в тому чи іншому ступені стимулювало вчених із самих різних областей знання до самих незвичайних експериментів з існуючими в психології картами психіки. В результаті сьогодні в академічній психології і, особливо, психологічній практиці спостерігається справді «вавилонське змішення» підходів, напрямів, шкіл, теорій і т.п. До того ж вони ґрунтуються на найрізноманітніших положеннях, починаючи від стародавніх містичних учень і закінчуючи розробками в області комп'ютерного моделювання діяльності людського мозку. На превеликий подив, виявляється, що між цими досить різними основами простежується величезна кількість паралелей (див. роботи К.Г. Юнга, С. Грофа, А. Мінделла, А. Уотса, Т. Лірі, Ф. Капрі, К. Уілбера і т.п.) і, перш за все, – в меті: розкриття потенціалу людини і виведення її свідомості на якісно інший рівень. Проте шляхи досягнення цієї мети, пропоновані кожним із напрямів, підходів, шкіл і теорій, віддаляють їх один від одного іноді набагато більше, ніж історичний час і географічний простір. Так, наприклад, як демонструє Е. Фромм, психоаналіз і дзен-буддизм багато в чому базуються на однаковому уявленні про людину (тільки вираженому за допомогою різних метафор), але дзен-буддизм пропонує забути або перевершити Еґо, а психоаналіз – усилити і укріпити його. Положення ускладнюється ще і тим, що, як показує О.М. Сосланд, за багатьма психологічними напрямами і теоріями перш за все стоять харизматичні особи їх творців і соціально-політичний контекст часу їх створіння, внаслідок чого вони часто вступають не тільки в науковий діалог, але і в особисту¹ й ідеологічну конфронтацію один з

¹ Засновник квантової психології Р. А. Уілсон у зв'язку з цим говорить про існування вже не в релігійному, а в науковому середовищі «нової інквізиції».

одним. Все це провокує якийсь парадокс: через відсутність або суперечність сучасних наукових пояснень люди починають намагатися осмислити досвід, якій переживається ними, з позицій вчень, що містяться в донауковому періоді розвитку психології (магія, ворожіння і т.ін.).

На наш погляд, описана вище ситуація може бути знята за допомогою прийняття положення про *безмежність психіки і різних картографій психічного*.

Для того, щоб прояснити ці положення, пригадаємо старий французький кінодетектив «Проста формальність»: у погану погоду в сільській глушині наряд поліції затримує дивну людину, яка перелякано кидається по полю, у зв'язку з підозрою на вбивство, що відбулося в будинку одного відомого письменника. При дізнанні комісар поліції (Р. Поланські) говорить затриманому (Ж. Депардьє): «Я прошу вас відповісти на одне запитання, і вас зразу ж відпустять. Так, дрібниця, проста формальність – хто ви?». А далі затриманий болісно намагається ідентифікувати себе, переживаючи при цьому катарсис і проходячи глибоке, майже релігійне, очищення². Пробуючи відповісти на аналогічне запитання, будь-яка людина намагається описати себе, яким себе знає, включаючи в опис якості й факти, які вважає істотними для свого самовизначення. При цьому, часто не усвідомлюючи це, описуючи, пояснюючи або навіть просто внутрішньо відчуваючи своє «я», людина проводить уявну розмежувальну межу, відділяючи переживання, думки і дії («себе») від усієї решти світу («не-себе»). Я – це те, що знаходиться всередині межі³. Коли людина не може (або не хоче) вирішити, де або як її проводити, виникає так звана криза ідентичності.

Після того, як лінія межі проведена, будь-яка можлива відповідь про себе і про світ буде обумовлена їй. При цьому, як відзначає К. Уїлбер, «визначаючи межі своєї душі, людина визначає тим самим і характер її майбутніх битв. Межі самоототожнення розділяють ті сторони Всесвіту, які людині належить розглядати як «себе», і ті, які йому належить розглядати як «не-себе». Отже, на кожному рівні спектра людини уявляються «не-собою», чужими собі якісь інші сторони світу. На кожному рівні *сторонніми* для неї виявляються якісь інші процеси у Всесвіті. І оскільки, як відзначив одного разу Фрейд, будь-який сторонній здається ворогом, кожний рівень потенційно залучений в якісь інші конфлікти з численними ворогами. Пам'ятайте, кожна прикордонна лінія є

² Відзначимо, що існує аналогічний психологічний тест, а також відповідь на це запитання є основним змістом трансцендентальної медитації Махаріші.

³ К. Уїлбер виділяє декілька видів таких меж. По-перше, це природна зовнішня межа організму – шкіра людини (хоча щось за межами шкіри може бути «моїм», але не «мною»: сім'я, автомобіль, робота, квартира і т.п.). По-друге, це внутрішня межа організму – ідентифікація себе з одними частинами, органами і функціями організму й ігнорування інших (наприклад, домінування розуму над відчуттями). Він помічає, що навіть сама назва науки «психологія» несе на собі відбиток стереотипу про те, що людина – це перш за все розум, а не тіло. По-третє, це межа всередині психіки – дисоціація визначених, з різних причин неприйнятних, аспектів психічного з подальшим витісненням або проектування всього того, що «не-Я».

також лінією фронту і ворог на кожному рівні розрізнений. Кажучи психологічною мовою, різні «симптоми» породжуються різними рівнями».

Лінія межі здатна бути жорсткою і гнучкою, дифузною і непроникною, зміщуватися, зникати і виникати наново. Виходячи з цього психологи часто використовують образ карти, яка в тому чи іншому масштабі відображає територію психічного. Відповідно карти можуть розрізнятися за нанесеними на них територіями, точністю і, найголовніше, назвами одних і тих же територій⁴.

Виходячи з християнської традиції першим картографом був Адам, який дав імена всім існуючим на той момент на Землі об'єктам живої та неживої природи. Надалі ця функція була підхоплена основоположниками європейської цивілізації (і, перш за все, Арістотелем), що дали настільки переконливі «карти» фізичного світу, що європейцям були потрібні сторіччя для перегляду встановлених ними меж.

Проте це були достатньо грубі «межі світу», тому в античній цивілізації виник і більш тонкий спосіб картографії – підрахунок. Якщо привласнення імен здавалося магічною дією, підрахунок взагалі сприймався чимось божественним - імена могли магічно заміщати речі, а числа могли перевершувати їх (наприклад, один апельсин плюс один апельсин дорівнює двом апельсинам, але одне яблуко плюс одне яблуко також дорівнює двом яблукам: число два може з однаковим успіхом репрезентувати групу з будь-яких двох речей, і тому повинне якимсь чином перевершувати їх, виходити за їх межі). За допомогою абстрактних чисел – *мета-меж* - людині вдалося звільнити свій розум від конкретних речей⁵, але завдяки ним же греки привнесли в світ тонку конфліктність дуалізму двох світів – абстрактного і конкретного, світу ідей і світу речей. До теперішнього часу цей дуалізм десятки разів змінював свою форму, але рідко коли усувався або хоча б зм'якшувався. Він приймав вид боротьби раціонального проти романтичного, ідей проти досвіду, інтелекту проти інстинкту, закону проти хаосу, духу проти матерії⁶.

---

⁴ Детальніше щодо нейролінгвістичних механізмів будовання психологічних карт див. Бурлачук Л.Ф., Кочарян А.С., Жидко М.Е. Психотерапія: Учебник для вузов (психологические модели). – СПб.: Питер, 2004.

⁵ Це можна пояснити таким чином. Встановлюючи *межу першого* типу, людина проводить розмежувальну лінію між різними речами і потім визнає, що вони складають групи або класи, звані згодом яблуками, апельсинами і т.д. Встановивши *межу першого* типу, людина може прокреслити поверх неї *межу другого* типу, злічивши речі в групах і класах. Якщо перша межа дає клас речей, друга межа дає клас класів речей. Так, наприклад, число сім відноситься до всіх груп або класів речей, що складаються з семи членів. Це може бути сім виноградин, сім днів, сім гномів і т.д. Іншими словами, число сім – це група, в яку входять всі групи, що мають сім членів. Це група груп, клас класів, межа на межі.

⁶ Відзначимо, що *мета-межа* по-справжньому не використовувалася природодослідниками приблизно до 1600 р. Це було пов'язано з тим, що спадщину античної цивілізації підхопила новонароджена християнська Церква, яка під впливом Ф.Аквінського задовольнялася межами Арістотеля.

Вчені XVII в. (І. Кеплер, Г. Галілей) зробили наступний крок, провели межу поверх мета-межі – *алгебру*⁷. За допомогою алгебри вчені (і, в першу чергу, І. Ньютон) могли не тільки вважати і виміряти елементи, але також відкривати абстрактні співвідношення між цими вимірюваннями, які могли бути виражені в теоріях, законах і принципах (які, в деякому розумінні, «правлять» всіма об'єктами), виділеними за допомогою меж першого типу: наприклад, «сила дії дорівнює силі протидії», «сила дорівнює масі, помноженій на прискорення», «кількість роботи, зробленої тілом, дорівнює силі, помноженій на відстань», і т.п. Якщо використовувати аналогію К. Уїлбера, можна сказати, що «Адам міг давати планетам імена; Піфагор міг рахувати їх; а Ньютон міг сказати, скільки вони важать».

Отримання імені не тільки описувало рубежі місцеположення на «карті», але і давало певну владу над названим об'єктом. Імена, мета-межі й алгебра привели до розвитку відомих нам сьогодні зі школи класичних наукових технологій, що принесли відчуття стабільності й віри в науковий прогрес⁸. Всесвіт розглядався як сукупність окремих об'єктів (речей і подій), кожний з яких мав абсолютно певні межі у просторі та часі і був ізольований від інших. Крім того, вважалося, що ці відособлені об'єкти можуть бути точно виміряні і пораховані, що, в свою чергу, дозволяє відкривати наукові закони та принципи. Всесвіт розглядався як свого роду гігантський більярдний стіл, де всі об'єкти взаємодіяли за ньютонівськими законами, сліпо і випадково стикаючись між собою подібно кулям. Відповідно, такий науковий світогляд призводив до екзистенціального відчуження людини від навколишнього світу і, перш за все, від

⁷ Проведення першої межі створює класи речей. Проведення мета-межі створює класи класів, звані числами. Проведення межі третього типу, мета-мета-межі, створює класи класів класів, звані змінними (X, Y або Z). Подібно тому, як число може являти собою *будь-яку річ*, змінна може являти собою *будь-яке число*. Подібно тому, як п'ять може відноситися до будь-яких п'яти речей, X може відноситися до будь-якого числа із заданого діапазону.

⁸ Оригінальну історичну метафору наводить у романі «Кафка на пляжі» Х. Мураками: «Жан-Жак Руссо говорив, що цивілізація почалась, коли людство стало возводити огорожі. Очень меткое замечание. Так оно и есть: всякая цивилизация есть продукт отгороженной несвободы. Исключение – только австралийские аборигены. У них до семнадцатого века сохранялась цивилизация, которая не признавала оград. Вот уж были по-настоящему свободные люди. Шли, когда хотели и куда хотели. Что хотели, то и делали. Ходили всю жизнь по кругу. Хождение по кругу – сильная метафора, свидетельствующая о том, что они живут. А потом явились англичане, все огородили, чтобы разводить скот. Аборигены никак не могли понять, зачем это надо. Так они ничего не поняли, за что их как антиобщественный и опасный элемент загнали в пустыню. Поэтому тебе надо быть поосторожнее, дорогой Кафка. В конце концов, в этом мире выживают те, кто строит высокие прочные заборы. А если ты будешь это отрицать, тебя в такую же дыру загонят». Про це говорить і Е. Лу: «Эйнштейн однажды сказал, что индейцы племени хопи лучше всех подготовлены к пониманию теории относительности. В их языке нет слова со значением «время» и отсутствуют понятия о прошлом и будущем. У них нет линейного представления времени, индейцы воспринимают время как кругообразное. Прошлое, настоящее и будущее существуют для них бок о бок».

самої себе. Тому революція у фізиці, яка сталася в першій чверті ХХ ст., істотно змінила не тільки загальнонаукову парадигму, але і екзистенціальну ситуацію європейської культури.

В 1905 р. А. Ейнштейн опублікував дві статті: в першій він сформулював принципи своєї спеціальної теорії відносності, а в другій запропонував нову точку зору на природу світла, яка пізніше була розроблена цілою групою фізиків у квантову теорію атома і атомних процесів. Буквально в одну мить закони старої фізики і пов'язані з ними класичні наукові межі розпалися на частини⁹. Ньютонівська фізика метафорично розглядала атом як мініатюрну сонячну систему з нейтронами і протонами, що становлять ядро-сонце, і окремими планетами-електронами, що обертаються навкруги нього. Проте Вернер Гейзенберг писав про субатомні дослідження: «Ми більше не могли розглядати цю цеглину речовини, яку спочатку приймали за останню об'єктивну реальність, «саму по собі», тому що вона нехтувала всіма формами об'єктивного положення в просторі і в часі». На субатомному рівні кулі не тільки не дотримувалися ньютонівсько-картезіанських законів, але, як виявлялося, навіть не існували (принаймні, у формі якихось окремих об'єктів). Атом почав нагадувати швидше туманну хмару, яка поступово переходить в оточуючий простір. Як відзначав Г. Стапп, «елементарна частинка – це не незалежно існуючий неподільний об'єкт. По суті вона є сукупністю відносин, обернутих зовні, до інших речей».

Таким чином, положення цієї «цеглини речовини» було неможливо визначити, тому що у неї не було меж. Крім того, через відсутність певних меж вона не могла бути адекватно зміряна, а тому не могло бути і точних «законів», яким би вона підкорялася¹⁰. Цей факт був названий *принципом невизначеності Гейзенберга* (сам В. Гейзенберг називав це «усуненням жорстких рамок»). І до цього дня не створена мета-мета-карта, не виведений закон руху окремого електрона, фізики працюють тільки з вірогідністю і статистикою: вимірюванню піддається група однотипних субатомних елементів, достатня для того, щоб фізики могли вважати її окремим об'єктом, що має нібито певну межу. Це дозволяє їм будувати мета-межі і пропонувати наукоподібні припу-

⁹ В 1925 р. Уайтхед констатував: «Сегодня прогресс развития науки достиг своего поворотного пункта. Нерушимые основания физики разрушены... Прежние основания научной мысли становятся невразумительными. Время, пространство, материя, вещество, эфир, электричество, механизм, организм, форма, структура, модель, функция – все требует переосмысления. Какой смысл говорить о механистическом объяснении, когда вы не знаете, что подразумевается под механикой?». Луи де Бройль висловлювався ще категоричніше: «В тот день, когда были тайно учреждены кванты, величественное здание классической физики сотряслось до самых оснований. В истории интеллектуального мира было немного переворотов, сравнимых с этим».

¹⁰ Автор «Логико-философского трактата» Людвиг Вітгенштейн писав: «В основе всего современного видения мира лежит иллюзорное представление о том, что так называемые законы природы объясняют природные явления... законы, такие, как закон причинности и т.д., распространяются на сеть [границ], а не на то, что она охватывает».

щення щодо того, як може поводитися вся система в цілому. Крім того, фізична реальність (територія) вже виглядає не збором більярдних куль, а швидше єдиним величезним загальним полем, яке Уайтхед¹¹ назвав «суцільнокроєним покривом Всесвіту».

Саме таке польове уявлення про матерію багато в чому зближувало сучасну квантову фізику з тим, що раніше вважалося «пережитками минулого», або «донауковими помилками» - духовними вченнями і езотеричними системами минулого. Так, відомий фізик Фрітьоф Капра в роботі з характерною назвою «Дао фізики» пише: «Ми бачимо, що двом фундаментальним теоріям сучасної фізики властиві всі основні риси східного світобачення. Квантова теорія відмінила уявлення про відособлені об'єкти, замінила концепцію спостерігача концепцією учасника і прийшла до розуміння Всесвіту як сіті переплечених взаємостосунків, елементи якої визначаються лише через їх зв'язок із цілим». При цьому, коли фізик або стародавній мудрець говорять, що всі речі порожні, неподвійні і взаємопроникають один в одного, вони не намагаються заперечувати відмінності, нівелювати індивідуальність і підтверджувати погляд на світ як на якусь однорідну масу - вони уявляють його як єдине поле, яке включає в себе всілякі властивості, поверхні та лінії. К. Уїлбер так пояснює це: «Давайте розглянемо це таким чином: ваша рука безумовно відрізняється від вашої голови, голова відрізняється від ніг, а ноги від вух. Але для нас неважко визнати, що всі вони – члени одного тіла, і що тіло наше, з другого боку, виражає себе у всіх цих так не схожих між собою частинах. Все в одному і одне у всьому. Подібно цьому на території безмежного всі речі та події є члени одного тіла, Дхармакайі, містичного тіла Христа, вселенського поля Брахмана, органічного узору Дао. Будь-який фізик скаже вам, що всі об'єкти у Всесвіті – це просто різні форми єдиної Енергії, і чи називаємо ми цю Енергію «Брахманом», «Дао», «Богом» або просто «Енергією», – це, на мій погляд, вже не так важливо».

Крім того, вивчення матерії серйозним чином поставило питання про природу реальності і про відмінності *реальності й дійсності*. У «Копенгагенській інтерпретації» квантової механіки (запропонованій Н. Бором) доведено, що науковий метод ніколи не зможе експериментально встановити або продемонструвати таку «глибоку реальність», яка пояснює все інші (*інструментальні*) «реальності». Девід Бом (який в цілому відкидає «Копенгагенську інтерпретацію») таким чином трактує філософський висновок, який можна зробити з цього положення: «Копенгагенське розуміння заперечує, що ми можемо робити які-небудь твер-

---

¹¹ Тейяр де Шарден підкреслював: «Взятая в своей физической конкретной реальности, ткань универсума не может рваться. Как своего рода гигантский «атом», она в своей целостности образует единственно реальное неделимое... Чем дальше и глубже, с помощью все более мощных средств, мы проникаем в материю, тем больше нас поражает взаимосвязь ее частей... Невозможно разорвать эту сеть и выделить из нее какую-либо ячейку без того, чтобы эта ячейка не распустилась со всех сторон и не распалась».

дження щодо дійсності»¹². З другого боку, з тією ж самою ситуацією, яку один із фізиків дотепно назвав «аксіома безсилля», зіткнулася і психологія, вивчаючи свідомість. Дотепер багато в чому залишаючись на позиціях класичної фізики, тобто абсолютно забуваючи про умовну природу мета- і мета-мета-меж і припускаючи, що світ насправді тотожний нашим уявленням про нього, академічна психологія (і перш за все психологія сприйняття) демонструє: людина не сприймає «реальність як таку» - її аналізатори лише приймають сигнали з навколишнього середовища, які психіка організовує у формі «припущень про реальність», причому так швидко, що людина не усвідомлює, що це припущення¹³. У зв'язку з цим стає зрозумілим вислів А. Уїлсона про те, що вивчення психології «краще готує до сприйняття квантової теорії, ніж вивчення класичної фізики».

Копенгагенська інтерпретація квантової механіки зробила «реальною» багато ідей і концепцій, що відносяться до архаїчних або науково-фантастичних. У 1935 р. нобелівський лауреат Ервін Шредінгер сформулював проблему, яка в історії квантової фізики надалі отримала назву «*кіт Шредінгера*». Оскільки, як ми вже відзначали, вся квантова теорія будується на вірогідності, Шредінгер розглядав процес квантового розпаду, в якому у будь-який момент часу t вірогідність однієї можливої події дорівнює вірогідності іншої можливої події. Для зручності прийемо час t таким, що дорівнює 10 хвилинам. Отже, після десяти хвилин вірогідності подій А і Б однакові і складають 50%, проте неможливо сказати, яка з подій відбудеться, поки ці 10 хвилин не пройдуть і ми не виконаємо вимірювання. Для ілюстрації цього Шредінгер запропонував уявити кульку, наповнену отруйним газом, який може вибухнути (подія А) або не вибухнути (подія Б). Гіпотетично ця кулька поміщалася в коробку з живим котом, яка герметично закривалася. До того, як коробка буде відкрита, ві-

¹² Одне з формулювань принципу невизначеності В. Гейзенберга стверджує, що неможливо одночасно виміряти інерцію і швидкість однієї й тієї ж частинки. Принцип відносності А. Ейнштейна стверджує, що неможливо пізнати «істинну довжину» лозини, але лише різні довжини (множинні), виміряні різними інструментами в різних інерційних системах спостерігачами, які можуть знаходитися в одній інерційній системі з лозиною або виміряти його з перспективи іншої інерційної системи. Так само ми не можемо знати «істинний інтервал» часу між двома подіями, але лише множинні інтервали, виміряні з різних інерційних систем. Суперечка А. Ейнштейна з Н. Бором з питання «Копенгагенської інтерпретації» продовжувалася більше двадцяти років, заповнивши сторінки багатьох наукових журналів, і після її закінчення більшість фізиків визнала перемогу Бора.

¹³ В цьому відношенні досить цікавим є семантичний аналіз метафори «дійсності», що зробив В. Пелевін у романі «Священная книга оборотня»: «В современном русском языке слово «реальный» имеет четыре основных употребления: 1) боевое междометие, употребляемое бандитами и работниками ФСБ во время ритуала смены крыши; 2) жаргонизм, используемый *upper rat* и хуй *sosaeti* при разговоре о своих зарубежных счетах; 3) технический термин, относящийся к недвижимости; 4) общеупотребительное прилагательное, означающее «имеющий долларовый эквивалент». Последнее значение делает термин «реальный» синонимом слова «метафизический», поскольку доллар в наше время есть величина темно-мистическая, опирающаяся исключительно на веру в то, что завтра будет похоже на сегодня» [с. 263].

рогідність того, що кулька вибухнула, і того, що кіт залишився цілим, все ще однакові і складають 50% (тобто вірогідність того, що кіт живий, і вірогідність того, що він мертвий, також однакові і складають 50%). Головний парадокс полягає в тому, що з погляду формальної логіки кіт «є» одночасно і живим, і мертвим до тих пір, поки не відкриється коробка.

В 1952 р. Х'ю Еверетт з Принстонського університету разом з Уїлером і Грехемом запропонували відповідь на загадку «кота Шредингера» і нову теорію опису «реальності». Оскільки хвиля вірогідності, що описує можливі результати квантового процесу, називається вектором стану, то в парадоксі «кота Шредингера» вектор стану за визначенням може колапсувати двома способами — поступившись «мертвому коту» або «живому коту». Як пише А.Р. Уїлсон: «Фон Нейман сказав би, що до того, як ми відкриємо коробку, вектор стану має три значення — мертвий кіт, живий кіт і може бути. Це значить, що вектор стану може колапсувати двома способами, а ми, до того, як побачимо один із результатів даного випадку, перебуваємо в положенні "може бути"». Тому Еверетт, Уїлер і Грехем запропонували модель ЕУГ (EWG)¹⁴. У цій моделі вектор стану ніколи не колапсує. Кожний можливий результат виявляється в різних власних станах (*eigenstates*). Оскільки ці стани мають десь існувати і не можуть співіснувати в межах одного і того ж простору-часу, вони існують у різних всесвітах. Таким чином, у суперпросторі¹⁵ наш світ не самотній. В тому ж суперпросторі, який містить чотиривимірний Всесвіт Ейнштейна, існує і невідоме число інших всесвітів¹⁶. Повертаючись до парадоксу «кота Шредингера», в одному всесвіті власний стан у кінці досвіду з отруйною кулькою містить мертвого кота; в іншому всесвіті власний стан містить живого кота. Це відбувається кожного разу, коли виникає вірогідність 50% - вектор стану «розщеплюється» на два вектори в двох всесвітах.

Незважаючи на те, що в світі фізики продовжуються суперечки з приводу цієї моделі, для психології вона має важливе значення: одна з гілок квантової теорії спростовує існування єдиної особи (а отже,

¹⁴ Скорочено звану по початкових буквах їх прізвищ.

¹⁵ Це поняття було запропоновано Уїлером для вирішення абсолютно інших задач: математичного формулювання гравітації в ейнштейнівському Всесвіті.

¹⁶ Е. Лу в своєму культовому романі «Наивно. Супер» досить тонко малює момент психологічного струсу, який пов'язаний з усвідомлюванням цієї множини: «Главное, что нужно знать о вечности, - пишет Польша, - это то, что она не сводится к большим числам. Вечность - это не просто нечто гигантское и непостижимо огромное. Если космос располагает безграничными запасами времени, это не просто означает, что может произойти все, что угодно. Это означает, что все когда-нибудь действительно произойдет. Независимо от того, насколько мала вероятность и сколько для этого потребуется времени, рано или поздно это все равно станет реальностью.

Значит, если я буду жить вечно, то я совершу все, что задумаю, увижу все, что может случиться.

Но это было бы интересно только при условии, что мой мозг способен вместить бесконечное множество мыслей.

В чем я, честно сказать, сомневаюсь».

єдиної картографії психіки) і постулює буття множини «я». Всі «я» і всі картографії з безлічі можливих є однаково «реальними».

Інший нобелівський лауреат, Юджін Вігнер, привніс новий, складніший поворот у проблему «кота Шредингера», створивши парадокс «друг Вігнера». Отже, коли дослідник (наприклад, фізик у лабораторії на ім'я Ернст) відкриває коробку, він знаходить або живого, або мертвого кота і вектор стану «може бути» руйнується результатом досвіду. Щасливий результат (живий кіт) означає, що вірогідність тепер описується не як «на 50% живий і на 50% мертвий», а як «на 100% живий і на 0% мертвий». Проте інший фізик, що знаходився в коридорі (Юджін, друг Ернста), ще не знає про це. З його точки зору, Ернст у лабораторії, як і вся експериментальна система, знаходиться в стані «може бути». На більш конкретному рівні Ернст складається з молекул, які складаються з атомів, які складаються з «частинок» і (або) «хвиль», які підпорядковуються квантовим законам, тому йому відповідатиме якийсь вектор стану, поки він не повідомить про результат. Тоді для Юджіна вектор стану буде зруйнований повідомленням про результат. На іншому березі океану інший фізик, Елізабет, нетерпляче чекає результату цього смертоносного експерименту. З її точки зору, вектор стану не колапсує, коли Ернст повідомляє Юджіну про результат, але колапсує, коли Юджін передає повідомлення про результати досвіду по телефону. І так може здійснюватися нескінченна регресія¹⁷.

Психологічна інтерпретація цього парадоксу полягає в тому, що «я» не тільки множинні, але і всі люди постійно перебувають в екзистенціальному стані «може бути» до тих пір, поки не роблять вибір самоідентифікації. Парадокс «друг Вігнера» свідчить про те, що людина може бути ким завгодно; і все, чим вона є у даний момент, являє собою результат або її власного вибору, або вибору, який зробили за неї інші.

В 1964 р. співробітник європейського центру ядерних досліджень у Швейцарії д-р Джон Белл опублікував у журналі «Physics» математичний доказ, який пізніше став відомий як *теорема Белла*. Фактично ця теорема стверджувала, що хоча для деяких задач розділення на час і простір «реально», в квантовій механіці воно не тільки «нереальність», але й навіть є неістотним. Короткий і спрощений її доказ полягає в такому. Уявімо собі джерело, що випускає два пучки фотонів (два «світлові промені» простою мовою), які перехоплюються двома інструментами А і Б, які можуть знаходитися на якійсь завгодно відстані один від одного (навіть у різних кінцях всесвіту). Грунтуючись на загальноприйнятих законах квантової механіки, Белл показує, що яку б характеристику фотонів ми не виміряли на інструменті А, одночасне вимірювання на інструменті Б

¹⁷ Аргументування типу - «Кіт або живий, або мертвий, навіть якщо ніхто і ніколи не відкриє коробку» - оскільки її неможливо перевірити за визначенням, є безглуздим. Але як тільки починається перевірка, будь-які твердження набувають значення. Аргументування того, що вектор стану існує тільки як математична формула в головах фізиків, і в цьому випадку парадокс «друга Вігнера» не має такого значення, як відкрита Ейнштейном відносність свідчень конкретних припадів, ігнорує суть квантової фізики.

дасть математичне значення тієї ж самої характеристики. Це показує, що свідчення на інструменті Б корелює не тільки зі свідченням на інструменті А, але і з типом свідчення, відповідним тій «характеристиці» фотонів, яку ми виміряємо. Фізична і психологічна парадоксальність цього результату полягає в тому, що кожний фотон «неначе» знає, які характеристики вимірюються у іншого фотона, причому знає миттєво. Підкреслимо, що хоча фотони в рамках корпускулярно-хвильової теорії світла можна розглядати як світлові частинки або як світлові хвилі, у будь-якому випадку світло - це потік фотонів. Без цих фотонів жоден сигнал від фотона на інструменті А не зможе миттєво досягти фотона на інструменті Б, і навпаки, оскільки сигнали - це порції енергії, а згідно з прийнятими на сьогоднішній день фізичними законами, порції енергії не можуть переміщатися зі швидкістю, що перевищує швидкість світла¹⁸.

Белл також показав, що такого роду нелокальна кореляція за відсутності всяких зв'язків спостерігається не тільки окремо в часі, але і окремо в просторі¹⁹. Як і у випадку з проблемами «кота Шредінгера» і «друга Вігнера», математичний доказ Белла багатьма фізиками було розцінене як черговий побічний ефект формалізму (чимось на зразок математичного еквівалента оптичної ілюзії), що не має ніякого експериментального значення. Десятиріччям пізніше фізики поставили ряд експериментів, більшість з яких підтвердила математичні прогнози Белла. А 6 січня 1983 р. у лондонському журналі «New scientist» була надрукована стаття про серії експериментів д-ра Алена Аспекта (Інститут теоретичної оптики в Орсе), які переконливо доводять теорему Белла. Як джерело фотонів були вибрані атоми ртуті або кальцію. Фотони мали пролетіти три метри, щоб зіткнутися з рештою апаратури. Причому спочатку вони повинні були пролетіти через спеціальні перемикачі (які спрацьовували через 10 наносекунд, тобто через 10 мільярдних часток секунди), потім поляризувалися і тільки потім потрапляли на лічильники фотонів, що спрацьовують під дією перемикачів. Перемикачі відігравали в цій системі важливу роль, оскільки лічильники реєстрували тільки те, що відбувалося після проходження фотонів через перемикачі, тобто в останні 10 наносекунд. Оскільки відстань між вимірювальними інструментами складала шість метрів, жоден енергетичний сигнал не міг розповсюдитися від одного

¹⁸ Деякі езотерики побачили в нелокальних кореляціях експериментальне підтвердження принципів симпатичної магії. Проте магія спирається на своєрідну теорію причинності, тоді як нелокальна кореляція заперечує причинність взагалі.

¹⁹ Хоча математична простота і краса доведення теореми Белла викликала величезний інтерес у фізиків, такий висновок не був повною несподіванкою. Багато фізиків і раніше припускали наявність у квантовій механіці такої нелокальної кореляції. Першим це помітив ще А. Ейнштейн в 1935 р., заявивши, що така нелокальна взаємодія здається «лякаючою» і «примушує вірити в телепатію». Тому Ейнштейн вирішив, що в своїй основі квантова механіка помилкова, якщо вона приводить до таких висновків. Вже відомий нам фізик Ервін Шредінгер в 23-му розділі книги «Що таке життя?» так само вказав, що, можливо, квантовій математиці більше відповідає монізм "Упанішад", ніж об'єктивна реальність ньютоно-картезіанської моделі. Таким чином, Белл просто довів математично те, про що давно здогадувалися багато фізиків.

фотона до іншого за такий час, щоб примусити їх «підстроїтися» один під одного (для цього потрібно рівно 20 наносекунд). Проте фотони продемонстрували нелокальну кореляцію, як і передбачає теорема Белла, «нагадуючи двох балерин, які у фінальній сцені завмирають на різних кінцях сцени в абсолютно однакових позах, не дивлячись один на одного». Завершуючи статтю, науковий оглядач Б. Райлі написав: «Слід підкреслити, що цей результат зберігається за відсутності взаємодії двох окремих частинок... Іншими словами, спостерігається якась форма «нелокального ефекту»... ми повинні бути готові радикально переглянути наше уявлення про реальність, відмовившись від домінуючого принципу локальності²⁰».

Для психологів існування нелокальної кореляції означає не тільки експериментальне підтвердження *теорії синхроністичності* К.Г. Юнга, але і наявність *антропного принципу* у фізичних законах. Суть його полягає в тому, що людина живе в Всесвіті, який виглядає так, як ніби він врешті-решт обов'язково мав породити його²¹. На основі цього виходить, що, по-перше, людське існування може мати який-небудь об'єктивний сенс (причому на рівні Всесвіту), а, по-друге, що зміни в існуванні окремого індивіда здатні приводити до зміни всього Всесвіту в цілому²². До того ж, визнання антропного принципу в побудові Всесвіту дозволяє будувати прогнози вірогідності з приводу майбутнього людства²³.

²⁰ Дж. Гріббін у книзі «У пошуках кота Шредінгера» вказує, що цей експеримент набагато значніше, ніж здається на перший погляд. П'ять із семи проведених експериментів підтвердили теорему Белла, причому під тиском критики точність вимірювань у кожному новому експерименті постійно підвищувалася. Будь-яка інструментальна помилка повинна була знищувати свідчення кореляції, але вкрай важко уявити якусь серію неймовірних помилок, які мали відбутися, щоб створилося сукупне враження уявної кореляції, насправді не існуючої.

²¹ Ряд фізиків у рамках ЕУГ, що займаються вивченням історії Всесвіту, дійшли висновку: якщо будь-яку фізичну константу хоча б небагато змінити (у багатьох випадках — не більше ніж на 0,01%), в результаті ми отримаємо Всесвіт, в якому людина не змогла б з'явитися. Іншими словами, зі всіх всесвітів, які могли утворитися при Великому Вибуху, більшість або зразу ж розпалася, або перетворилася на різні газові утворення, або утворили зірки і галактики без планет, або пішли по такому шляху розвитку, який виключив можливість зародження і еволюції людини. П. Девіс у роботі «Випадковий всесвіт» дійшов висновку, що можна або прийняти модель ЕУГ, що припускає існування безлічі всесвітів, у більшості з яких відсутня людина, або погодитися, що якийсь антропний принцип «попрацював» над розвитком цього Всесвіту в такому напрямі, щоб зробити можливим людське існування.

²² Розуміючи цей неминучий психологічний висновок, А. Ейнштейн створив парадокс, що отримав назву «миша Ейнштейна». Згідно з ним, якщо слідувати тому положенню квантової теорії, що спостерігач створює або частково створює спостережуване, то будь-яка миша може переробити Всесвіт, просто подивившись на нього. Оскільки це здається абсурдом, А. Ейнштейн стверджував, що в квантовій фізиці міститься якийсь великий нерозпізнаний дефект.

²³ Е. Лу пише: «...люди существуют, потому что на протяжении исторического развития возникало неизвестное число маловероятных случайностей. Чем больше число маловероятных случайностей, тем ближе конец. Если число равно одному

Критика невизначеності квантових рівнянь Ейнштейном переросла в гіпотезу про існування *прихованої змінної*, яка поки невідома (або не виміряється), але при виявленні якої зможуть бути пояснені колапси векторних станів. Проте те, що протягом майже дев'яноста років фізики використовували квантову теорію в тій чи іншій формі і за цей час не знайшли жодного доказу існування прихованих змінних, на наш погляд, є вагомим аргументом на користь її помилковості. Проте саме на її основі *виросла концепція нелокальних прихованих змінних Девіда Бома* (що спланував експерименти Еспекта). Бом постулював явний (explicit) або розгорнений порядок, який утворює відомий всім чотиривимірний континуум (видимий світ). Розгорнений порядок розміщується в просторі-часі: кожна його частина має місце, тобто певне положення в просторі і в часі. З погляду нейропсихології цей явний порядок, грубо кажучи, відповідає головному мозку²⁴ (або апаратному забезпеченню комп'ютера). Крім того, Бом постулював порядок, який мається на увазі (implicate), або згорнутий порядок, який «проникає» і трансцендує чотиривимірний явний всесвіт Ейнштейна. Цей порядок не розміщується в просторі-часі: його неможливо знайти тільки в даній точці простору — він в будь-якому місці і скрізь; його не можна локалізувати тільки в даній точці часу — він в будь-якому часі і завжди. Тільки явні результати цього порядку мають локальність. Він сам залишається нелокальним. З погляду нейропсихології він відповідає програмному забезпеченню головного мозку.

На розгорненому рівні все має локальність і здається випадковим, на згорнутому рівні все має нелокальність і здається не випадковим. Іншими словами, якийсь субквантовий світ, що нагадує те, що Н. Бор називав глибокою реальністю, існує, але ми не можемо спостерігати або відчувати його. Це можна порівняти з дзвінком по телефону. Людина говорить у трубку слова і фрази, які є явними або розгорненими звуковими хвилями. Мікрофон у телефоні перетворює їх у хвилі, що мають на увазі, або згорнуті — електричні заряди. Динамік у телефоні співрозмовника приймає ці заряди і «розвертає» їх так, щоб вони знову стали явними звуковими хвилями.

или двум, то время существования человечества по своей продолжительности точно совпадает со временем существования Солнца. Но если, как полагает большинство биологов, это число на самом деле выше, то продолжительность нашего существования должна быть значительно короче.

Мы можем составить формулу, основанную на теории вероятности, и вычислить предполагаемую продолжительность существования человечества.

Если в эволюции, которая привела к появлению нынешнего homo sapiens, участвует n маловероятных случайностей, а общая продолжительность существования нашего солнца составляет восемь миллиардов лет, то эту цифру надо поделить на $n+1$. Если n равняется миллиону, то гибели человечества следует ожидать через восемь тысяч лет».

²⁴ Щодо аналогій між концепцією Д. Бома та сучасною нейрологією надруковано у працях К. Прибрама.

Психологічні наслідки цієї концепції полягають у тому, що разом зі скасуванням дихотомії простір/час зникає розділення психіка/тіло і свідомість/матерія. Фізик Е.Г. Уокер у роботі «Квантовий антрополог» розвиває необомівську модель прихованої змінної, в якій «свідомість» взагалі не має локальності й здається локалізованою завдяки помилкам сприйняття. В цій моделі розум не знаходиться в головному мозку, а нелокально пронизує простір-час у цілому. Мозок, таким чином, просто «настроює» цю нелокальну свідомість (приблизно як телевізійну антену).

Все описане вище дозволяє говорити про те, що психологія і антропологія, орієнтована на детерміновані причинно-наслідкові моделі людини, є в кращому разі одновимірними або двовимірними і, як ньютонівська фізика, будучи цілком «робочими» на одному рівні, не можуть служити задовільним поясненням для інших рівнів, перш за все пов'язаних із трансперсональною сферою. На наш погляд, раціональніше казати про якийсь спектр картографій психіки, кожний з рівнів якого відображає певний варіант самоідентифікації («настройки») і нелокальних прихованих змінних. К. Уілбер, досліджуючи співвідношення різних видів психотерапії і станів свідомості, з якими вони працюють, наводить таку схему, яку можна взяти за основу і в даній роботі (табл. 1).

Таблиця 1

Спектр рівнів свідомості й форм психотерапії

РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ («маска»\«тінь»)	Психологічне консультування Підтримуюча терапія
РІВЕНЬ ЕГО (ego\тіло)	Психоаналіз і психодинамічні школи Психодрама Транзактний аналіз
РІВЕНЬ ОРГАНІЗМУ ЯК ЦІЛОГО (організм \ середовище)	Біоенергетика Клієнт-центрована психотерапія К. Роджерса Гештальт-терапія Екзистенціальна психотерапія
НАДОСОБИСТІСНІ (ТРАНСПЕР- СОНАЛЬНІ) ДІАПАЗОНИ	Аналітична психологія Юнга Психосинтез Трансперсональна психотерапія
СВІДОМІСТЬ ЄДНАННЯ (Всесвіт як божественне начало)	Йога Буддизм Даосизм Іслам Християнство Езотеричний іудаїзм

Як видно з табл. 1, традиційна психологічна антропологія в основному концентрує свої зусилля на картографіях психіки, пов'язаних з

особовими і соціальними рівнями. На жаль, у навчальних планах і програмах підготовки психологів практично відсутні дисципліни і теми, присвячені докладному вивченню тих спірних із наукових позицій картографій простору психіки людини, які описують розташовані вище (або нижче, залежно від точки зору на вектор розвитку) рівні самоотождження і нелокальних прихованих змінних. Так, курс «Історії психології», за визначенням спрямований на розгляд генезу моделей психіки людини, взагалі починається тільки з античного періоду. В тих же дисциплінах, які так чи інакше піднімають ці питання (наприклад, «Релігієзнавство», «Культурологія», «Філософія» і т.п.), вони розглянуті в дуже обмеженому обсязі, швидше як деякий застарілий, але обов'язковий багаж знання, ніж як деякий «живий інструментарій», який може бути необхідним і корисним для психологів сьогодні. В той же час, розуміючи всю непосильність задачі розглянути в одній роботі всі існуючі картографії психіки, ми цілеспрямовано обмежуємося тільки альтернативними моделями, залишаючи за дужками ті «карти», які достатньо добре і детально аналізуються в рамках інших навчальних дисциплін для психологів. Крім того, наскільки це було можливо, ми постаралися уникнути виходу за межі власне психологічного знання.

Основний текст роботи склали матеріали лекцій, прочитаних у період з 1998 по 2005 рр. у різних вищих навчальних закладах для найрізноманітніших категорій слухачів (починаючи від студентів-першокурсників і закінчуючи психіатрами «з досвідом» і офіцерами спеціальних служб). Композиційно вона побудована у вигляді декількох смислових блоків, що відображають наше уявлення про класифікацію відомих картографій психіки. Так, у першому розділі наведені найстародавніші картографії психіки, пов'язані з тими уявленнями про людину, які існували у різних народів на самому початку створення великих цивілізацій. Другий розділ включає в себе уявлення про психіку і психологічні практики в межах традицій світових релігій. В третьому розділі розглянуто езотеричні й теософські картографії, що є спробами трансляції, осмислення і нової інтерпретації картографій, що вже сформувався. Нарешті, в четвертому розділі обговорюються актуальні практичні проблеми психологічної диференціації деструктивних психологічних учень і практик²⁵.

²⁵ Відзначимо, що дана класифікація багато в чому збігається з психологічною класифікацією релігійного досвіду, запропонованого Е. Торчиновим у роботі «Релігії світу: досвід позамежного». Спираючись на досвід трансперсональної психології, він пише: «1. В основі феномена релігійності лежать психічні переживання перинатального (архетипового) і трансперсонального типів. 2. До релігій з домінуванням перинатального типу слід віднести архаїчні вірування (перш за все шаманізм) і релігійні системи стародавнього Близького Сходу і античності. 3. До релігій з домінуванням трансперсонального рівня слід віднести релігії індійського походження (буддизм, індуїзм, джайнізм), даосизм і біблійні релігії (їудаїзм, християнство й іслам). 4. У релігіях із домінуванням трансперсонального елемента, в свою чергу, можна виділити дві групи: а) релігії чистого досвіду з переважаючою установкою на трансперсональні переживання (перш за все релігії Індії) і б) релігії,

Позначимо, що хоча формально цей навчальний посібник є другою частиною «Вступу до психологічної антропології», в певному значенні його можна розглядати як приквел попередньої книги «Психотерапія в особих состояниях сознания: История, теория, практика» і як додатковий матеріал до книги «Психотерапія: Учеб. пособие для вузов (психологические модели)».

позбавлені такої установки (біблійні релігії). Цей тип релігій ми будемо нижче називати догматичним. 5. Деякі релігії або релігійні напрями можуть розглядатися як перехідні. Так, даосизм є перехідним між релігіями перинатального і трансперсонального досвіду, а тантрична йога синтезує обидва даних типу переживань у рамках установки на чистий досвід. Таким чином, ми можемо уявити собі різні конфесії як конкретно-історичні форми прояву релігійності. Центральну позицію займатимуть релігії чистого досвіду як конденсуючий вираз самого єства релігійного феномена як трансперсонального досвіду. На двох полюсах, рівновіддалених від цього центру, знаходитимуться релігії з домінуванням перинатально-архетипових переживань і догматичні релігії (або релігії одкровення – так їх можна назвати через трансформацію в них ідеї базового релігійного досвіду в ідею харизми). Запропонована класифікація дозволяє поставити ще одне вельми істотне культурологічне питання, пов'язане з реінтерпретацією ясперсівської концепції осьового часу. Останнє звичайно розуміється як культурно-історичний переворот глобального значення, що виразився в переході від безособистісних і етично нейтральних архаїчних культів, які являють собою стихію позбавленої й натуралістичної індивідуальності сакральності, до релігій порятунку, звернених до людської особистості, втілюючи в собі етичні цінності і супранатуралістичну духовність». Проте, погоджуючись із таким принципом класифікації, ми не схильні вважати міфологічні картографії психіки породженням всього лише перинатального (тобто пов'язаного з процесом пологів) досвіду.

1. МІФОЛОГІЧНІ КАРТОГРАФІЇ ПСИХІКИ

1.1. Ностальгічні картографії

*Когда я был большим, я не курил анаши,
Я покупал гашиш в конторе Чан Кайши
И сладко жил – не тужил, но все-таки помер.
Меня несли по миру все, кому не лень,
И на планете был объявлен нерабочий день,
И Владислав Третьяк в знак печали сменил
свой номер.
И каждый колокол в стране потом звонил по мне,
Мое имя написали на Великой стене,
Моей жене подарили Магадан и остров Вуду.
Но с той поры прошло уже две тысячи лет,
И я опять пришел на этот белый свет,
Но, к сожалению, таким большим я больше
не буду.*
А. Макаревич

*Бог, сотворивши мир... от одной крови произвел
весь род человеческий для обитания по всему
лицу земли... дабы они искали Бога, не ощутят
ли Его, и не найдут ли, хотя Он и недалеко от
каждого из нас: ибо мы Им живем, и движемся, и
существуем.*

Апостол Павел. Деяния, 17, 24

Без сумніву найперші картографії психіки з'явилися в той момент, коли людина стала виділяти себе з навколишнього середовища і замислюватися над своїм місцем і роллю в ньому. Можливо, такі «карти душі» навіть передували географічним картам. Проте ми практично нічого не знаємо про цей достатньо тривалий період. Як відзначає о. О. Мень: «Насправді, сотні століть, що пройшли до винаходу писемності, багато в чому залишаються для нас загадкою. Глиняне череп'я, наконечники для стріл, кам'яні рубала і кухонні покидьки розказують про побут доісторичної людини, про її заняття і житло, але вони мовчать про головне: про саму людину. Залишки скелетів, уламки черепів допомагають відновити зовнішній вигляд первісних мисливців, але не картину їх внутрішнього життя» [128;с. 239].

Можна припустити, що першими укладачами карт психіки були *шамани* – люди, які відзначалися більшою психологічною готовністю до переживання духовного досвіду і здатністю осмислити і зафіксувати його. Необхідно відразу підкреслити, що, хоча теорія епохи матриархату дотепер є спірною, ми дотримуємося позиції про те, що, найімовірніше, першими шаманами все-таки були жінки²⁶ (а отже, перші архаїчні картографії психіки мали яскраво виражений *феміністичний характер*). Оду-

²⁶ Рудименти цього можна знайти як в гермафродитних шаманських практиках, так і в, здавалося би, патріархальних шаманських практиках. Так, у чукчій та інших північних народностей шаман-чоловік все одно мав одягатися в жіночий одяг. На фресках о. Кріта видно, що в особливо священні моменти чоловік одягається в жіночий костюм.

шевлення навколишнього середовища, відчуття глибокої спорідненості з світом, зв'язок жінки і тасмниці народження призводили до того, що уявлення про деяку аморфну силу, яка знаходиться навколо (наприклад, мари у Полінезії), поступово конкретизувалося у вигляді фігури Богині-Матері²⁷. Дотепер археологи знаходять грубі жіночі фігурки («венери») вирізані з каменю або кістки, в яких первісними художниками найбільше виділені органи дітородіння і вигодовування²⁸. Можна припустити, що не тільки різноманітні богині, які виникли в подальшому, але і багато картографій психіки, пов'язаних з духовним зростанням як процесом руху до початкового жіночого начала (будь це ідея Світової Душі, весталок, чаклунок, Прекрасної Пані, Аніми і т.п.), починаються саме з первинної культури Богині-матері. В'яч. Іванов відзначає: «Чем в отдаленнейшую во-ходим мы древность, тем величавее рисуется нам образ вещуньи ко-ренных изначальных тайн бытия, владычицы над прозябающей из темного лона жизнью, придверницы рождений и похорон, родительницы восприемницы, кормилицы младенца, плакательницы и умастительницы умершего... Эпоха наибольшей чуткости к подсознательному и верности мной отрицающей индивидуализации Земле была эпохой владычества матерей... Всякое исследование истории женских божеств, каким именем ни таилась Многоимянная, ...наводит на следы первоначального феми-монотеизма, женского единобожия. Все женские божественны-лики суть разновидности единой богини, а эта богиня – женское начало мира, один пол, возведенный в абсолют». Нижче продовжимо розмову про це.

Про шаманізм як культурно-релігійне явище і психологічні практики шаманізму існує величезна кількість наукової літератури, тому не стане мо описувати і аналізувати різні типи шаманізму, види шаманської ініціації, шаманський символізм, психотехніки і т.п., посилаючись на необхідні джерела [М.Еліаде, А.Мінделл]²⁹. Предметом нашого інтересу стануть

²⁷ Згідно з о. О. Менем, «єгипетська Ісида, малоазійська Кібела, чия скорбота несе вмирання рослинності, її двійник в Елладі – Деметра, карфагенська Таніт, сиродоська Астартта, Артеміда Ефесьська, що зображалася з десятком грудей, як бготь за нагодувати весь світ, - все це перетілення стародавньої Матері Світу». Начево, не дарма багато стародавніх і сучасних російських пісень так само аплують до «Матері – сирій-землі».

²⁸ Висувалося припущення, що стародавні жінки, як жінки сучасних традиційних культур, насправді мали такі величезні груди і відвисаючі животи. Проте, розваючи логіку такого «первісного реалізму», варто піти далі і визнати, що первісних жінок не було особи і були крихітні руки. П. Флоренській писав про це: «Порою подчеркивание особенностей женского организма превосходит пределы даже шаржировки, и статуэтка изображает уже женский безголовый торс, в котром особо выделены бедра и груди. Наконец, последний предел упрощения - статуэтка, представляющая собой одни только груди, - чистая деятельность рождения и вскармливания без малейшего намека на мышление. Это – древнейшее воплощение идеи «вечной женственности».

²⁹ В роботі «Психотерапия в особых состояниях сознания: история, теория, практика» (в главе 19 «Ритуальные трансформации (неошаманские техники)») ми проводимо досить ретельний аналіз співвідношення положень шаманізму та сучасної психотерапії.

космогонічні уявлення, що існували у шаманів різних регіонів, які по суті є (або включали в себе) картографіями психічного простору³⁰.

³⁰ Е. Торчинов, кажучи про нерозривність космогонічних та антропологічних уявлень, дає таке пояснення цьому: «Говоря об архаических религиях, приходится говорить и о магии, космологии, мифе и многом ином, выделившемся позднее в особую область духовной жизни и культуры. Да и сами архаические космологии были созданы по законам того же мифологического мышления и вполне коррелировали с другими аспектами духовной жизни и были изоморфны им. Потому библейское повествование о сотворении мира меньше всего напоминает по самому своему характеру космогонические системы новоевропейской науки (например, кантовскую естественную историю неба). Применительно к этому периоду еще нельзя говорить о знаниях, поскольку существовало единое и вполне однородное знание, а следовательно, никакого конфликта или дуализма типа «религия – наука», «религия – искусство», «религия – мифология» не могло и существовать, их даже нельзя и помыслить. Говоря об архаической религиозности, мы просто выделяем из этого духовного синкрета те его элементы, которые мы определили как базовые именно для религии, хотя религии как таковой (сопоставляемой с философией, наукой, искусством или противопоставляемой им) тогда просто не было, и мы имеем антиномию, парадокс: а) религия существует столько же, сколько существует человечество, и говорить о ее происхождении бессмысленно, и б) религия была не всегда, она появилась после расчленения исходного духовного синкрета на различные сферы культуры и формы интеллектуальной и духовной деятельности. Таким образом, исходная связь религиозного и космологического элементов была вполне естественной и неизбежной.

После начала спецификации сфер культуры и духовной жизни религия и космология оказались естественно разделенными: первая учила о том, как обрести Небо духовное, вторая – о том, как устроено Небо физическое. Однако определенная связь между ними сохранилась, точнее, в религиях сохранились элементы древних космологий или целые архаические системы космологии, которые прежде соотносились с религиозным элементом. О связи религии и космологии можно сказать следующее.

1. Вторичность космологического элемента в религии отнюдь не означает вторичности той доктрины, которая является основанием для присутствия этого элемента в той или иной религии. Поясним это на примере. Учение о божественном творении (креационизм) относится к сфере религиозной доктрины (догматики), которая была выше охарактеризована нами как одно из первичных (сущностных) качеств религии. Детальное же описание этого акта будет относиться к сфере космогонии, а описание (по необходимости мифологизированное) созданного мира, его физического устройства и т.д. – к сфере космологии. Поэтому само учение об истоке космоса (творении, эманации, разворачивании некоего первоначала) и характере акта, произведшего космос, достаточно естественно вписывается в религиозную доктрину и теологию как форма, признанная религиозной традицией рефлексией на доктрину, тогда как описание структуры порожденного универсума уже будет отстоять гораздо дальше от сущностного ядра религии и ее прагматики, а в условиях сосуществования религиозной и научной традиций как относительно автономных форм культуры космологизированность религии (в указанном выше узком смысле) будет означать вторжение религии в сферу компетенции науки и конфликт между ними, не имеющий, впрочем, никакого отношения к несовместимости науки и религии, религиозной веры и разума и т.п.

2. Космологический элемент играет разную роль в различных конфессиях. Она минимальна в религиях чистого опыта, откровенно сориентированных на достижение высших форм трансперсональных переживаний посредством разработанной психотехники. Здесь особенно характерен пример буддизма, в котором кос-

В основі ностальгічних картографій психіки лежить уявлення про початкову досконалість світу і людини, міф про втрачений Рай. Як відзначає М. Еліаде, «Міфи про Рай, без сумніву, мали відмінності у представників різних культур, але деякі загальні риси повторювалися постійно: у той час людина була безсмертна і могла стати поруч з Богом; вона був щаслива, і їй не потрібно було працювати ради прожитку; їжею її забезпечувало або дерево, або сільськогосподарські інструменти працювали самі по собі, як автомати». Пізніше первісний предок із самих різних причин втратив цей Рай і основна задача шамана полягала в тому, щоб під час кампанія в стані екстазу увійти до стану міфічного предка («справжньої людини»), яке передувало його «падінню», і відновити початкову цілісність життя і психіки людини³¹. Саме це

мология является производной от психологии, мир рассматривается как психокосм, то есть лишь в соотношении с психикой воспринимающего его живого существа, причем высшие уровни этого психокосма соответствуют различным состояниям сознания в чистом виде, без коррелирующих с ним «местопребываний». Буддийская же космогония и космография, во-первых, явно вторичны по сравнению с буддийской психологией и, во-вторых, с очевидностью заимствованы из архаической добуддийской мифологии. При этом имеет место суперпозиция мифологического и логико-дискурсивного мышления: в текстах психологический аспект учения подается в логическом модусе, а космология в значительной степени – мифологическом.

3. Космологические представления как бы существуют в религиях в двух формах. В первом случае это картины мифологического видения мира, архетипические по своей природе и повествующие не столько о строении мира, сколько о строении психического, о "структуре души", хотя для самого носителя такого рода сознания этой антитезы не существовало вовсе – и то, и другое было вполне изоморфным проявлением единой парадигмы, единого паттерна, различными формами единой эпифании сакрального (священноявления), по выражению М.Элиаде. Здесь модус глубинного переживания был модусом, формой восприятия того, что мы называем внешним миром, а посему существовала вполне определенная корреляция между религиозным опытом и космологическим образом. Вторая форма присутствия космологии в религии – это наличие космологических представлений, рассматриваемых уже как информация, как некое "позитивное знание, сообщаемое в откровении и потому сакральное по своему источнику, хотя и глубоко десакрализованное по сути. Здесь исходная связь утрачена, связь космологии с религиозным опытом как фундаментом религии становится внешней и необязательной, а космология такого рода уже может оцениваться по шкале "научная – не научная", что явно бессмысленно в первом случае. Приверженность той или иной конфессии такому роду космологии, ассоциирование с ними существенных измерений своего учения – предпосылка к драматическому столкновению с научным знанием.

Выделившись из лоно архаического синкретического единства, религия долго несет его в себе в "снятом виде", претендуя порой на роль некоего универсального знания, не в смысле знания сакрального, а в смысле обладания ею сакральным знанием любого рода. Религия начинает претендовать не только на знание о душе, но и на информацию, составляющую область становящихся форм эмпирического знания, чему (как в случае с христианством) могут способствовать исторические обстоятельства».

³¹ В роботі «Психология ностальгии» А.Б. Фенько [Психология ностальгии // Московский психотерапевтический журнал. – 1993. – №3. – С. 93-117] підкреслює, що

космогонічний мотив «повернення до минулого» лежить в основі як соціальних ритуалів і релігійних обрядів (наприклад, святкування Нового року, Різдва, Великодня і т.п.), так і найпершого психотерапевтичного принципу. М. Еліаде пише: «При символічному «поверненні до минулого» пацієнт виявлявся сучасником створення, він знову жив у рясному бутті. Зношений організм не *відновлюється*, а *робиться наново*, пацієнту необхідно народитися знову; йому потрібно, так би мовити, повернути всю енергію і силу, яку людина знаходить у момент свого народження. І таке повернення до «початку» виявляється можливим завдяки *пам'яті самого пацієнта*. Космогонічний міф декламується перед ним і для нього; саме хвора людина, пригадуючи один за одним епізоди міфу, знов переживає їх, а отже, стає їх сучасником. Функція пам'яті полягає не в тому, щоб зберегти пам'ять про початковий світ, а в тому, щоб перенести пацієнта туди, де ця подія знаходиться в процесі звершення, а саме: до початку Часу, до "начала"». Надалі цей мотив можна простежити в традиціях йоги і буддизму, доктрині анамнезу Платона і сучасному психоаналітичному вченні³². Крім того, мотив подолання ностальгії є фундаментальною основою філософії³³ і мистецтва.

ностальгія є особливого роду психологічне переживання, відмінне від нудьги, пов'язане з розривом в часі й просторі. Ностальгія «означає взросление человека. Нельзя из взрослого снова превратиться в ребенка. Ностальгия – привилегия взрослого человека, то есть того, кто способен обходиться без внешних авторитетов, мыслит своим умом и не нуждается в помочах». А. Тарковський таким чином коментував власний фільм «Ностальгія»: «...пытался передать состояние человека, который вступил в глубокое противоречие с миром и самим собой, который не способен найти равновесие между реальностью и желаемой гармонией, который, стало быть, переживает ностальгию, которая вытекает не только из географической удаленности от родины, но и из глобальной печали по отношению к целостности бытия».

³² Проводячи паралелі, М. Еліаде відзначає: «В рамках сучасної духовності і згідно з іудейсько-християнською концепцією історичного і необоротного часу, «початкове» може лише означати раніше дитинство людини, істинне індивідуальне *initium*. Отже, психоаналіз вводить у терапію історичний і індивідуальний час. Пацієнт вже більше не розглядається як індивідуум, що страждає лише через об'єктивні події теперішнього часу (нещасного випадку, бактерії і т.п.) або через дефект інших (спадковість), як було прийнято в допсихоаналітичне століття; він страждає також від наслідків шоку, перенесеного в його власній тимчасовій безперервності, якоїсь особистої травми, перенесеної в *illud tempus* дитинства – травми, яка була забута ним або, більш точно, не була ніколи усвідомлена, і лікування полягає саме в «поверненні до минулого», відновленні минулого в пам'яті, щоб знову розіграти кризу, знову пережити психічний шок і повернути його назад у свідомість. Ми можемо перевести процедуру, діючи таким чином, на мову архаїчної думки, сказавши, що лікування полягає в тому, щоб почати жити спочатку: тобто повторити народження, зробити себе сучасником «початку» - і це є не що інше, як імітування найбільшого початку, космогонії».

³³ Один із найцікавіших філософів ХХ ст. М. Хайдеггер, наводячи як визначення філософії слова Новаліса («Философия есть, собственно, ностальгия, тяга повсюду быть дома»), пояснює: «Подобной тягой философия может быть, только тогда, когда мы, философствующие, повсюду не дома... Быть дома повсюду значит: всегда и, главное, в целом... Это «в целом» есть мир... Туда, к бытию в целом, тянет нас в нашей ностальгии. Наше бытие есть это притяжение.... Но «нас

Певною мірою цей мотив лежав навіть в основі великих географічних відкриттів³⁴.

Перш ніж перейти до більш чіткого викладу ностальгічних картографій, зробимо ще одне важливе зауваження. Експериментування з архаїчними психологічними практиками приводило до того, що шамани стикалися з тим, що називається сприйняттям багатовимірної геометрії простору-часу. Йдеться не про наявність невідомих (або тільки передбачуваних) у сучасній фізиці вимірів або Всесвітів, а про звичну нам тривимірну систему, основи якої були закладені тільки в античності. Відповідно, шамани стикалися приблизно з тими труднощами в описі явищ, що переживаються, які, ймовірно, цілком обгрунтовано можна порівняти з труднощами сучасного квантового фізика. Для того, щоб пояснити їх більш зрозуміло, виконаємо такий дослідницький експеримент.

Уявимо собі гіпотетично *одновимірний світ*. Найпростіше уявлення – лінія. Припустимо деяких живих істот, які живуть на цій лінії. Їх можливості будуть обмежені рухом вперед і назад уздовж цієї лінії (складової їх світу), а їх форма буде у вигляді або точок, або відрізків ліній. Якщо уявити собі *одновимірну психологію* таких живих істот, то вони навряд чи усвідомлюватимуть саму лінію і для них не існуватиме ніщо ззовні цієї лінії. В їх одновимірному бутті існуватимуть тільки дві точки (спереду і ззаду). Тепер допустимо, що ця лінія проходить через різні предмети нашого світу. У всіх цих предметах одновимірна істота бачитиме тільки одну точку. Коли лінію перетинатимуть різні тіла, одновимірна істота відчуватиме їх феномени як появу, існування і зникнення точки. Пояснити ці феномени, згідно з властивостями предметів та їх руху, одновимірна істота не матиме ніякої нагоди і вважатиме це просто властивими їм характеристиками. Припустимо так само, що одновимірна істота має пам'ять, у зв'язку з чим виникає ідея одновимірного часу – чогось, куди йдуть і звідки приходять феномени. Тоді точка, яка була, – це явище, *вже не існуюче*, а точка, яка може бути завтра, – це явище, *ще не існуюче*. Уявити собі, що десь існує явище, якого не видно, одновимірна істота буде не в

тянет» - это значит нас одновременно что-то неким образом тащит назад» [Хайдеггер М. Основные понятия метафизики // Вопросы философии. – 1989. – №9. – С. 116-163; 119-120]. Інший філософ, М.К. Мамардашвілі, визнавав: «Мои первые шаги в философии и влечение к ней были обусловлены... неосознанным желанием воссоединиться с чем-то, что мне казалось частью меня самого, родным мне, но почему-то утраченным и забытым... Термин «сознание» в принципе означает какую-то связь или соотношенность человека с иной реальностью поверх или через голову окружающей реальности... Оно связано в то же время с какой-то иномирной ностальгией» [Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – С. 41].

³⁴ За думкою М. Еліаде, «Христофор Колумб також страдал ностальгією, а іменно, ностальгією по земному Раю: он искал его везде и считал, что нашел во время своего третьего путешествия. Мифическая география все еще преследовала человека, только что обнаружившего путь к такому множеству открытий. Будучи добропорядочным христианином, Колумб считал себя, по существу, созданным историей предков. Если он до конца своих дней верил в то, что Гаити – это библейский Орпиг, то только потому, что для него этот мир не мог быть ничем иным, кроме как типичным миром, история которого записана в Библии».

силах (або уявлятиме собі як феномен десь на лінії, далеко попереду себе). Якщо тепер замінити поняття одновимірної істоти на поняття «атом» (або порошок) і припустити у дусі квантової фізики, що він має свідомість, то ми можемо говорити, що він літатиме і рухатиметься по всіх напрямках у просторі, але йому здаватиметься, що рух відбувається всього по одній лінії. При цьому поворотів і кутів лінії він теж усвідомлювати не буде (оскільки для цього необхідно уявляти собі ідею того, що є як мінімум право-ліво і верх-низ). Все, з чим він стикатиметься (тобто усвідомлює), здаватиметься йому тим, що приходить з часу (або з нічого) і що йде в час (або в нічого).

Уявимо тепер *двовимірний світ* і *двовимірну істоту*. Для неї світ буде величезною площиною, в якій існуватимуть точки, лінії і плоскі геометричні фігури. Двовимірна істота не відчуватиме площину, на якій живе, оскільки відчуватиме просто предмети (фігури), що знаходяться на цій площині³⁵. Зустрічаючись із фігурами на площині, двовимірна істота прийде до ідеї, що фігури існують на чому-небудь або в чому-небудь. Внаслідок цього вона зможе яким-небудь чином назвати цю площину (наприклад, *ефіром*) і *відрізнити* від матерії, яка для неї буде подана лінією. Все, що відбувається, двовимірна істота вважатиме тим, що відбувається в її ефірі. Все, що зовні ефіру, така істота або не зможе уявити, або заперечуватиме, вважаючи проявом суб'єктивності – створенням своєї двовимірної уяви. Двовимірну психологію цієї істоти можна зрозуміти знову-таки у відношенні до кутів. Як і одновимірна істота, вона не бачитиме кутів³⁶. Проте, виміряючи відстань між лініями різних тіл свого світу, двовимірна істота постійно буде натрапляти на кут і вважатиме його дивною властивістю лінії, яка іноді виявляється, а іноді – ні. Таким чином, вона буде відносити кут до часу, вважаючи його ознакою руху. Відповідно, якщо двовимірна істота вивчатиме, наприклад, квадрат, вона розцінить його як тіло, що рухається, а ламану лінію з кутом – як матерію, що рухається. Фізичні тіла, які дійсно рухаються і проходять через площину, двовимірна істота вважатиме живими істотами (оскільки вона не зможе цілісно виміряти всі зміни тіла, а тільки одну сторону або розріз). Ймовірно, вона буде говорити про те, що в них є щось, чого немає в інших, звичайних фігурах (цілком можливо, життєва енергія або душа)³⁷. Якщо крізь площину пройде різнокольоровий куб, то весь куб і його рух плоска істота сприйматиме як зміну кольору ліній, що лежать на поверхні. При цьому, якщо синя лінія змінить червону, то двовимірна істота вважатиме червону лінію минулим явищем. Вона не буде в силах

³⁵ Вона відчуватиме обмежуючі її лінії, і тому сама не відчуватиме своєї площини, оскільки інакше вона не зможе відрізнити ліній. Лінії відрізнятимуться від площини тим, що вони проводять відчуття (тобто існують). Площина не проводить відчуттів, отже, не існує.

³⁶ Це легко перевірити, виконавши нехитрий фізичний експеримент: тримати перед очима два сірники під кутом один до одного на горизонтальній площині. Для того, щоб побачити кут, необхідно подивитися зверху.

³⁷ Цікаво, що нерухоме коло на площині для двовимірної істоти буде постійною лінією, що рухається, рівно як і коло, що обертається навкруги своєї центральної осі.

уявити, що червона лінія продовжує десь існувати. Найімовірніше, вона скаже, що лінія одна, але міняє колір через причини фізичного характеру. Якщо куб рушить назад і після сині знов з'явиться червона лінія, то для двовимірної істоти це буде нове явище. Вона скаже, що лінія знову почервоніла.

Уявимо тепер, що крізь площину двовимірної істоти обертається колесо з різнокольоровими спицями. Як ми говорили вище, для неї це буде уявлятися як зміна кольору лінії, що лежить на поверхні. Цю зміну кольору двовимірної істоти назве феноменом і, спостерігаючи за ним, виявить певну послідовність (наприклад: біла – голуба – чорна). Якщо з появою білої лінії буде пов'язано інше явище (наприклад, дзвінок або світло), двовимірної істоти скаже, що біла лінія є причиною дзвінка. Сама ж зміна кольору ліній залежатиме, з погляду двовимірної істоти, від причин, що лежать на площині (оскільки вона не може уявити частин колеса по обидва боки від площини). Таким чином, плоска істота мимовільно почне думати, що десь, з одного боку від всього, лежить минуле, а з іншого боку від всього – майбутнє.

Якщо тепер уявити, що крізь площину обертаються два колеса з різнокольоровими спицями і обертаються в протилежні сторони (спиці одного приходять зверху і йдуть вниз; спиці іншого – приходять знизу і йдуть вгору), то двовимірної істоти ніколи не помітить цього. Для неї буде страхітливим сам факт, що те, що пройшло, йде в одну сторону, а майбутнє – в іншу. Ще більш диким абсурдом йому здаватиметься, що феномени приходять звідти, куди інші йдуть, і навпаки.

Тривимірність світу з'являється тоді, коли двовимірної істоти розуміє, що час містить у собі дві ідеї: простір і рух в просторі. Це дозволяє зрозуміти різноманітність *функцій тіл*³⁸. Крім того, саме тривимірність дарує розуміння *складності й цілісності*: якщо ми поставимо на площину п'ять пальців руки, то для двовимірної істоти це буде п'ять окремих феноменів³⁹. Сприйняття тривимірності світу виникає разом зі свідомістю людини і багато в чому обумовлене саме його властивостями (більш детально див. роботи І. Канта, Больяї, Гаусса, Лобачевського і т.п.).

Шаманські картографії (як і в подальшому деякі інші) якраз містять у собі уявлення про перехід з двовимірності до тривимірності. Найпростіша модель – уявлення про світ як про три сфери реальності (Верхній світ, або Небо – Середній світ, або Земля – Нижній світ, або Пекло), сполучені між собою серединною віссю, через яку можна проникати в ці сфери. Сама вісь проходить через деякий отвір (або діру), через який бо-

³⁸ Так, якщо поставити на площину монету і свічку, для двовимірної істоти вони будуть однакові (як тіні різних предметів, які нам здаються однаковими).

³⁹ Є.К. Файдиш пише: «живя в трехмерном мире, мы можем воспринимать только тени, проекции четырехмерных объектов так же, как на плоскости невозможно увидеть целиком трехмерный объект. Это может рождают массу сложностей и ошибок восприятия. Например, многие боги индийского и тибетского пантеона изображаются со множеством разных лиц, совершенно не похожих друг на друга, одни - прекрасные, другие - страшные и уродливые. С точки зрения древней эзотерики, боги – многомерные существа, и, являясь в наш мир, они показывают лишь одну из своих проекций, воспринимаемую нами как отдельное тело».

и сходять на Землю, померлі – в підземний світ, а шамани підіймаються спускаються і туди, і сюди⁴⁰.

Найпершим уявленням (ймовірно, сформованим кочовим способом життя) про таку вісь є образ *Світового стовпа* – конкретного стовпа або паль), який підтримує, як підтримує центральна жердина дах шатра, небесне зведення. В символічному вигляді Світовий стовп є якимсь центром, куди має добратися людина в своїй подорожі по невидимих сферах. Із цього виникає традиція ставити центральний стовп у житлі або обити верхній отвір – кожне людське житло таким чином переноситься в Центр Світу, в якому можливий прорив між сферами реальності⁴¹.

Іншим образом є *Світова Гора*. Сходження на неї так само символізує подорож у центр світу. Саме на таку Світову Гору повинен був піднятися під час ритуалу присвячення уві сні майбутній шаман, щоб потім відвідувати її під час кампаній. Звідси йде традиція встановлювати палати, царські міста і навіть звичайні житла на вершинах гір або горбів, які є зовго роду символічними аналогами Світової Гори.

Крім того, картографія Світової Гори принципово закладена в ідею *архітектури* – співвідношення між різними рівнями і формами небесного строю та моделями організації земного простору. Найфундаментальнішою архітектурною структурою є Гора-храм (вавилонський *зиккурат*, єгипетська *піраміда*, східчаста піраміда в доколумбовій Америці *теокалі*, буддійська *ступа* і т.п.). В її основі лежить складна геометрична символіка, що включає в себе піраміду, сходи і гору. Деякі елементи цієї символіки можна знайти навіть у готичних соборах⁴². Це *мандала* (квадратура круга, яка за допомогою геометричної діаграми поєднує квадрат і круг, звичайно пов'язані осями) і символіка чисел (найважливіша фігура символізує число основних духовних чинників, наприклад, число сім у східчастих пірамідах або число три в Храмі Неба в Пекіні). Оскільки істотним елементом символіки гори є печера, то «Гора-храм не може бути завершеною без печер в якому-небудь вигляді, які втілюють собою духовний центр або вогнище. В деякому розумінні храм є печера всередині гори. Особливим символом є купол, символізуючий, крім всього іншого, зведення небес. У зв'язку із цим підкреслимо, що в геометричній символіці космосу всі круглі форми пов'язані з Небом, всі квадратні – із Землю, а всі трикутники – з вогнем і прагненням до небесного.

Більш складним картографічним образом є образ *Світового дерева*. Воно втілює в собі декілька символічних ідей: по-перше, Всесвіт, що постійно обновлюється, невичерпне джерело космічного життя (дерево життя і безсмертя); по-друге, декілька рівнів реальності. Саме по його гі-

---

Помітимо, що отвором може бути будь-яке священне місце, де можливий прохід між сферами (за термінологією М. Еліаде, «де можливі ієрофанії і де виявляються реальності (сили, образи і т.п.) не нашого світу, а ті, що відбуваються звідсь, перш за все з Неба»).

Найбільш наочно цю архаїчну символіку сьогодні можна побачити у містичних і фантастичних художніх фільмах: переміщення між часами, просторами, або прохід інфернальних сил зображаються як, відповідно, світлові стовпи або стовпоподібні згущування тьми.

Детальніше див. Фулканелли. Тайны готических соборов. – К.: Ваклер, 1999.

лках шаман підіймається на Небо, а по його коренях спускається в підземний світ.

Необхідно відзначити, що в більшості випадків Світове дерево належить до якого-небудь певного біологічного вигляду. Проте деякі народи бачать Світове дерево як цілком конкретне дерево: так, у кельтському таким священним деревом вважається дуб, у скандинавів – ясен, у німців – липа, у індусів – інжирне дерево⁴³.

В християнській традиції Світове дерево відповідає Хресту Спокутування (тому хрест в іконографії часто зображується у вигляді дерева). В романському декоративному мистецтві особливу розробку одержують листя Світового дерева, які нагадують лабіринт. К.Г. Юнг вважає, що Світове дерево також утілює в собі початкову бісексуальну природу людини (що можна спостерігати на такому цікавому лінгвістичному факті, а саме, що в латині закінчення назв дерев мають форму чоловічого роду, рід слів – жіночий).

Якщо провести порівняльний аналіз, то можна побачити, що багаті елементи цих архаїчних картографій надалі (в прямому або трансформованому вигляді) перенеслися в подальшому не тільки в картографію психіки, але навіть в психологічні теорії. Так, по суті своїй одна з самих затребуваних наукових картографій психіки – чотири моделі психічної структури З. Фрейда – має практично схожу структуру з архаїчними картографіями. Так, з певним елементом умовності можна говорити про те, що поняття Верхнього світу відповідає області свідомості (а в деяких подальших психодинамічних теоріях, а також в трансперсональному відгалуженні психоаналізу – області надсвідомості), Середньому світу – області свідомого і Нижньому світу – області несвідомого. Розуміння генези психологічних і психосоматичних проблем, як і процес шаманського лікування, полягає приблизно в такій схемі: злі духи нижнього світу викрадають душу людини і піддають її мукам; шаман, якщо відчуває в собі достатню силу, спускається вниз і вступає в протистояння з ними (якщо він переможе, він повертає душу людині, якщо програє – залишається разом з нею в Нижньому світі); коли у шамана не вистачає особистої сили, він спочатку підіймається у Верхній світ, де бере собі в союзники сильного доброго духа, з яким разом (або з силою якого) спускається в Нижній світ⁴⁴. Схеми психоаналітичного лікування має такий алгоритм: витиснені і відколнені від свідомості області психіки впливають на свідомість і відбирають у нього енергію, погіршуючи якість життя людини і створюючи симптоми (психологічні або фізичні проблеми); людина має або сама ут

⁴³ Крім того, практично у всіх міфологіях існують чіткі асоціації між богами і видами дерев. Наприклад, Аттис і сосна, Осиріс і кедр, Юпітер і дуб, Аполлон і лавр і т.ін.

⁴⁴ М. Еліаде пише: «Тільки шаман может проследовать за блуждающей душой больного человека, поймать ее и вернуть обратно в тело; именно шаман сопредводитель души умерших к их новому месту обитания, и именно он пускается на длительные экстатические путешествия на Небеса, чтобы преподнести богам душу животного, принесенного в жертву, и просить их божественного благословения. Одним словом, шаман является большим специалистом по духовным вопросам, именно ему лучше, чем кому-нибудь другому, известны многочисленные драмы, риск и опасности, подстерегающие души».

Д
Н
І
І
Д
Д
у
а
І
ц
ю
я
І
р
Ф
І
з
и
т
к
н
і
і
с
а
р
і
н
ш
о
п
р
д
я
р
о
в
н
ь

відомити психічні змісти, що пішли в несвідоме (які при цьому активно чинять опір), або зробити це за допомогою психотерапевта, який примушує ці змісти вийти в міжособовий простір і долає опір. Як бачимо, швидше розрізняється мова і обґрунтування науковості, ніж сам принцип.

1.2. Структурні картографії

*Скучно в доме, если в доме ни креста, ни ножа.
Хотел уйти, но в доме спит моя Госпожа.
А у нее крутой нрав, Рамзес IV был прав:
То ли ангелы поют, а то ли мои сторожа?*

Б. Гребенщиков

*«Правда всегда одна», - это сказал фараон.
Он был очень умен, и за это его называли –
Тутанхамон.*

«Наутилус Помпилиус»

Як пише В.В. Налімов, витоки західних концепцій психічного лежать у староегипетському міфі про структуру людини, з яким європейська культура виявилася пов'язаною через все різноманіття ідейних течій Середземномор'я (особливо через іудаїзм і еллінізм).

Згідно з передмовою Е.А. Баджа до його видання «Єгипетської книги мертвих» (до якої ми ще будемо звертатися пізніше), «від початку до кінця єгиптяни твердо вірили в те, що окрім душі існують і інші елементи людини, які воскреснуть знову». У зв'язку з цим «збереження схильного до розкладання тіла також деяким чином пов'язано з життям в світі майбутнього, і його збереження необхідно для забезпечення вічного життя».

Фізичне тіло людини, що розглядається в цілому, називалося khat – слово, яке уявляється пов'язаним з чимось, що схильне до розпаду». Але «тіло не лежить в могилі бездіяльно, молитвами і церемоніями в день похорону воно наділювалося силою перетворення в sâhu – духовне тіло людини. Тут ми зустрічаємо такі фрази: «Я проростаю, як рослина», «Моє тіло проростає», «Я існую, існую, я живу, я живу, я проростаю, я проростаю». Слово sâhu... «тіло» означає тіло, яке досягло знання, сили пишності, внаслідок чого воно знаходить тепер тривалість існування, несхильність розкладанню. Тіло, яке стало sâhu, набуває сили до об'єднання з душею і спілкування з нею. В цьому стані воно може піднятися на небо і існувати з богами і sâhu богів і з іншими праведниками».

В тісному зв'язку з тілами – природними і духовними – виявляється серце або, швидше, частина його, яка є вмістищем життєвої сили і джерелом добра і зла. Крім того, на додаток до природних і духовних тіл людина має індивідуальність, яку також вичленували, або персональність, наділену всіма характеристичними атрибутами. Той, що вичленував персональність, має абсолютну незалежність існування. «Він може вільно пересуватися з місця на місце, відділяючи себе або сполучаючи себе з тілом по волі, а також може насолоджуватися життям із богами на небі. Це ka – слово, яке свого часу збігалось зі своїм коптським еквівалентом

ka і словом eidoлог, що перекладається як «образ», «геній», «двійник», «ієрогліф», «характер» і «ментальні атрибути». В цьому значенні ka уявляється ідентичним слову sekhet – «образ».

Тій частині людини, якій, поза всяким сумнівом, віра наказувала не солоду вічного існування в стані пишності, єгиптяни дали ім'я ba – слово, що означає щось подібне поняттям «субтильне», «благородне» і яке донедавна перекладалося як душа. Ba не тілесне, хоча воно і мешкає в ka і деякому розумінні, як і серце, – носій життя людини, має субстанцію і форму. Воно зображується яструбом із головою людини і субстанціонально перебуває в надзвичайно очищеному – ефірному стані.

В зв'язку з ka і ba необхідно згадати khaibit, або тінь людини, яку єгиптяни вважали частиною людської структури. Передбачалося, що тінь має абсолютно незалежний стан і може сама відділятися від тіла; вона сама здатна пересуватися куди схоче, і так само, як ka і ba, вона бере участь у похоронних процедурах у могилах, які вона відвідує за бажанням.

Іншою істотною і, мабуть, безсмертною частиною людини було kh – якщо судити по значенню слова, то це те, що «світиться», або напівпрозора, невідчутна оболонка, або покриття тіла. Часто вона зображується у формі мумії. Через відсутність відповідного слова khi часто перекладали як те, що «світиться», як «німб», «інтелект» і т.п., але в деяких випадках можна використовувати і термін «духовне начало».

Ще одна частина людини, що, як передбачалося, існувала на небі, мала назву sekhet. Це слово можна перекласти як «сила», «форма» тому подібне, але важко підібрати який-небудь вираз, який би відобразив єгипетське уявлення про sekhet.

Нарешті, передбачалося, що ім'я людини (ren) існує на небі.

Таким чином, людина складалася з матеріального тіла, духовного тіла, серця, двійника, душі, тіні, невидимої ефірної оболонки або духу форми й імені. Проте всі ці частини були нероздільним чином пов'язані одна з одною і добрий стан якої-небудь одної з них мав значення для доброго стану всіх інших.

Багатоелементність тіла людини була пов'язана з цілою системою катарсичних картографій психіки в містеріях Ісиди і Серапіса, які восходили до староегипетських ритуалів Ісиди (Isis) і Осіріса (Osiris), про які ми поговоримо далі.

1.3. Катарсичні картографії

*Опять игра, опять кино,
Снова выход на бис.
Плетет судьбу веретено
За чертою кулис.
Когда-нибудь замедлит бег
И уже не спеша
Увидеть, как берет разбег
Душа.*

К. Кинчев

В сердце человека есть области, которые до времени не существуют, и в них поселяется страдание, чтобы они обрели существование.

Л. Блой

Катарсичними ми називаємо картографії, пов'язані з міфологічними культами вмираючих і воскресаючих богів Стародавнього Сходу (Адоніс, Аттис, Осиріс) і античності (Персефона-Кора, Діоніс). Дані культи були проаналізовані ще Дж. Фрезером в його знаменитій роботі «Золота гілка», після чого його точка зору, по суті, стала загальноприйнятою. Він бачив у культурах цих богів відгомони землеробських культів родючості, в основі яких лежить сільськогосподарський (рослинний) цикл.

Одна з перших катарсичних картографій психіки була висловлена в езотеричній частині культу *Attica*, в свою чергу тісно пов'язаного з фемінним культом *Великої Матері* (*Magna Mater*) – богині *Кібели* (званої греками *Ресю*), матері всіх богів, символу вічно жіночого початку світу⁴⁵. Культ Аттиса мав два центри – місто Пессинут з річкою Сангарією (Сангаріос), яка протікала поблизу, і гора Іда, за назвою якої Кібела іменувалася Великою Матір'ю богів ідейською (*Magna Mater deum Idea*). В 205 р. до н.е., коли Ганнібал загрожував Риму, пророцтво сивільних книг сповістило, що Італія буде врятована, якщо до Рима прибуде Велика Мати з Іди. Пергамський цар Аттал передав послам сенату чорний камінь метеорного походження як символ Кібели. Після того, як він був поставлений на Палатинському холмі (квітневі нони 204 р. до н.е.), а Ганнібал вигнаний з Італії, культ Матері богів та її коханого Аттиса набув державного статусу в Римській республіці. З Фрігії прибули і жерці цієї божественної чети. Саме тоді римлянам і відкрився істинний характер новоутвердженого культу з його екстатичною оргійністю і членушкодженням, який відправляється оскопленими жерцями-галлами (іноді їх неправильно називають корибантами по аналогії з культом, пов'язаним із Самофракійськими містеріями). В результаті сенат обмежив культову діяльність галлів храмом на Палатині, категорично заборонивши якунебудь активність за стінами храму. І лише раз у році богиню почитали публічно як рятівника Рима. Це свято називалося Мегаленсія і проходило відповідно до норм римського відправлення культу, без яких-небудь східних рис. Так тривало до початку імперії, коли імператор Клавдій (I ст. н.е.) зняв всі обмеження на відправлення культу Фрігійських богів⁴⁶. З того часу популярність культу Кібели і Аттиса неухильно росла, римляни почали одержувати вищі посади учасників містерії, а містеріальні свята смерті й воскресіння Аттиса почали офіційно святкуватися в Римі з ще більшою пишнотою, ніж в Пессинунте. Так продовжувалося протягом май-

⁴⁵ Відзначимо, що Кібела в перекладі означає «печера», що дозволяє проводити генеалогічні аналогії до картографії Світової Гори.

⁴⁶ Це пояснювалося тим, що його попередник Калігула офіційно затвердив культ Ісиди і Серапіса, що відразу набув величезної популярності і склав конкуренцію культу Кібели як стародавньому державному культу Рима.

же трьохсот років, хоча навіть в кінці IV ст., в період правління християнських імператорів, прихильники Кібели і Аттіса ще існували в Римі (про що свідчить св. Августин).

Відомі три варіанти міфу про Аттіса. Два з них наводить Павсаній⁴⁷. Перший варіант Павсанія полягає в тому, що Аттіс немовлям був кинутий матір'ю у води Галла (притока Сангарії). Коли він виріс і змужнів, то став красенем, і його полюбила Мати богів – Кібела, наказавши йому служити лише їй і не любити іншої жінки. Проте Аттіс закохався в німфу Сангарію (божество річки) і поєднався з нею в печері. Кібела навела на нього несамовитість, під час якої Аттіс оскопив себе, після чого Кібела пробачила його і звела в небесну височінь. Друга версія Павсанія свідчить, що Аттіс був сином фригійця Калая і народився нездатним до дітородіння. Коли він виріс і переселився в Лідію, то став відомим завдяки здійсненню таїнств Великої Матері. Зевс позаздрив цій славі і наслав на Аттіса вепра, який убив його.

Ще один варіант міфу про Аттіса відомий у викладі християнського автора Арнобія (що посилається, втім, на жерця Тимофія з роду Евмолпідів, який жив в Єгипті при Птолемєї I на рубежі IV-III ст. до н.е.). Арнобія стверджував, що Аттісів міф Тимофієм витягнув із таємних книг і самих потаємних містерій старовини. Отже, в гірській місцевості Зевс знаходить Кібелу, свою матір, сплячою і, ваблений до неї кровозмісною хіттю, намагається оволодіти нею. Зевсу це не вдається, і він виливає своє сім'я на гірський камінь. Цей камінь зачинає дитину і народжує андрогіна Агдістис (Агдестіс), істоту чоловічо-жіночої природи, подібно андрогінам Платона. Вона має гігантську силу і безмежне жадання до кожної статі. Безчинства Агдістис викликають турботу богів, і ті посилають на землю Вакха Лібера. Вакх Лібер наповнює вином джерело, до якого ходить на водопій Агдістис. Останній напивається вина і засинає. Вакх обв'язує його геніталії петлею з якнайтоншого і найгострішого волоса, а інший кінець прив'язує до його ноги. Агдістис прокидається і смикає ногою, оскопляючи сам себе. Таким чином, Агдістиса позбавляють чоловічої статі, і він залишається тільки жінкою, земною Кібелою. Краплі крові Агдістис живлять землю, і з неї зростає квітуче і запашне мигдалеве дерево. Німфа Нана, або Мама, дочка річкового бога Сангарія, проходила мимо, зірвала квітучу гілку і поклала її до себе за пазуху. Від цього німфа завагітніла і народила немовля Аттіса, носія чоловічої статі, яка відокремилася від Агдістис. Німфа кидає новонародженого Аттіса, і його вигодовує коза. Він зростає прекрасним, як бог, хлопцем. Його побачила земна Кібела, жінка-Агдістис, і закохалася в нього. Але родичі Аттіса посватали його за царську дочку Пессинунта і відправили хлопця до неї. Під час шлюбного бенкету в чертоги вривається Кібела-Агдістис. Жах охоплює всіх гостей, і вони впадають в несамовитість. Цар-батько оскопляється, наречена відрізує свої груди. Помішаний Аттіс біжить в ліс і теж оскопляється, з криком засудження кидаючи відсічені геніталії до ніг Агдістис, після чого вмирає, стікаючи кров'ю. З крові Аттіса зростають квіти і дерева. Терзана розкаян-

⁴⁷ Причому один із цих двох повторює імператор Юліан Відступник у своїй філософській поемі про Кібелу.

ням Кібела-Агдістіс благає Зевса воскресити Аттиса і зробити його вічно юним і нетлінним. Воскреслий Аттис разом з Агдістіс підносяться на небеса [А.А.Тахо-Годи. Аттис / Мифы народов мира: Энциклопедия. – Т. 1. – М., 1991. С. 123-124]⁴⁸.

Бельгійський дослідник Ф. Кюмон у своїй роботі «Східні релігії в римському язичестві» формулює одне дуже цікаве питання: через які причини жалюгідний і нещасний персонаж любовної історії (яким виглядає Аттис у всіх варіантах міфу), перетворився на Господа Вседержителя і повелителя Всесвіту? І дає відповідь: оскільки ні міф, ні теологія, ні етика не пояснюють успіху культу, потрібно шукати його в чомусь іншому, в тому, що складає найсильнішу сторону цього культу – ритуал.

Ритуал був дійсно захоплюючим. 22 березня (в день весняного рівнодення), в лісі зрубали сосну (оскільки згідно з однією з версій міфу, Аттис скопився і помер під сосною). Дерево приносили в храм Кібели і надавали йому божеські почесті. Потім його стовбур, як труп, перебинтовували шерстяними пов'язками і обкладали вінками з фіалок (квіток, що

⁴⁸ Можна провести безліч паралелей між містеріями Аттиса і міфами про інших страждаючих богів. Так, наприклад, у царя ассирійців Тіанта була дочка Смирна (або Мірра). Вона не почитала Афродіту, і та викликала їй пристрасть до рідного батька, з яким вона провела дванадцять ночей в повному мороці, і той не здогадувався, що ділить ложе з власною дочкою. Коли цар дізнався про це, то жакливо розгнівався і погнався за нею, щоб убити її мечем. Але Смирна змолилася богам про пощаду, і боги перетворили її на дерево, зване смирною.

От як описує це перетворення Овідій в своїх "Метаморфозах" (X 490 і наст.):

«Голени скрыла земля, и, прорвавши ногти, кривые
Корни стали расти, чтобы ствол поддерживать длинный,
В древо кости идут, и мозг сердцевиной остался,
Кровь обращается в сок, а руки – в пространные ветви,
В малые – пальцы идут, и кожа твердеет корою...»

Через десять місяців кора тріснула, і народилася дитина, названа Адонісом. Через його красу Афродіта ще немовлям тасмно від богів поклала його в скриньку і довірила Персефоні. Але та, побачивши Адоніса, не схотіла повертати його Афродіті. Суд богів на чолі із Зевсом розділив рік на три частини: одну Адоніс проводить у себе, одну у Персефони і що залишилася – у Афродіті. До останньої частини Адоніс приєднав і свою власну. Пізніше Адоніс був убитий на полюванні диким кабаном. Причому вепр ранив Адоніса в стегно, що цілком можна розуміти як евфемістичне позначення рани в області геніталій. Забавна і репліка вепра (у віршах Феокрита), що пояснює мотив свого вчинку: «Ранив я його в стегно ненавмишно... хотів поцілувати». Овідій же прямо говорить про рану в пах, а не в стегно.

От як Овідій описує плач Афродіти по Адонісу убитому ("Метаморфози" X 720 і наст.):

«...когда ж увидала с Эфира
Труп бездыханный его, в своей же крови распростертый,
То соскочила, и тут же одежду и волосы стала
Рвать, и в грудь ударять безвинными в этом руками,
И ропща на судьбу, говорила»...

Єгипетський міф про Осиріса також містить деякі паралелі. Після розчленування Сетом тіла убитого ним брата Осиріса частини тіла благого бога були розкидані по всій країні, але богиня Ісіда, сестра-дружина Осиріса, обійшла весь Єгипет і збрала тіло бога наново. Лише одну частину священного тіла вона не знайшла. Цією частиною тіла був фалос.

виросли з крові Аттіса). До середини стовбура прив'язували статуетку юного бога Аттіса. 23 березня сурмили в труби. Наступний день, що має у римському календарі назву *Dies Sanguinis* («Кривавий день»), був центральним днем містерії. *Архігалл* розкривав вени на руці, а жерці більш низького рангу приводили себе в стан екстатичної несамовитості буйною музикою кімвалів, барабанів, рогів і флейт, з тремтливими головами і волоссям, що розвівається, кружляли в танці і, нарешті, втрапивши чутливість до болю, починали наносити собі рани глиняним череп'ям і ножами, забризкуючи вівтар і дерево. Дж. Фрезер припускає, що цього ж дня оскоплялися і новопосвячені жерці, кидаючи відрізані геніталії в статую Кібели. Потім відрізані органи хоронили в землі храму Кібели⁴⁹. Після закінчення цих екстатичних ритуалів статуетку Аттіса відв'язували від дерева і ховали в землі. Наступало мовчання і загальна скорбота. І раптом у найобтяжливіший момент скорботної безмовності спалахувало світло факелів, і жрець виголошував: «Живий Аттіс, живий! Радій, Наречений, Світло Нове, радій!». Могила Аттіса отверзала, і бог повставав із мертвих, а жрець помазав уста тужилик міррою (або елеєм) і шепотів їм на вухо: «Мужайтеся, присвячені в таїнство [місти]! Бог врятований, і буде нам від бід порятунок». Наступний день, 25 березня (що вважався в Римі власне весняним рівноденням), святкувався як день воскресіння бога, і віруючі вдавалися до буйних веселощів. У Римі це свято проходило як карнавал і називалося *Святом Радості*. Цього дня дозволялося все. Римляни розгулювали по місту в масках, і будь-яка людина могла привласнити собі найвищий і священний сан. Наступний день присвячували відпочинку і спокою. Завершувалися містерії 27 березня ходом до річки Альмони. У візок, запряжений волами, клали статую Кібели з лицем, створеним з шорсткого темного каменя. Знатні патриції, що ступали босими ногами, поволі тягнули колісницю до річки, що впадає до Тібру під стінами Риму. Там одягнений в пурпурні ризи первосвященик омивав статую, віз та інші священні об'єкти проточною водою, по дорозі назад віз і волів увивали свіжими весняними квітками. Учасники ритуалу переживали катарсис, духовне очищення і оновлення, панував радісний і веселий настрій.

В ритуал смерті й воскресіння Аттіса входила і священна трапеза свого роду причастя, коли віруючий куштував їжу з тимпана, а пиття – з кімвала, головних музичних інструментів священного оркестру. Під час

---

⁴⁹ Відзначимо, що культу, що припускали ритуальне оскоплення, мали широке розповсюдження в Передній Азії і були звичайно характерні для культу великих богинь (Астарті-Афродіти, Артеміді Ефесьської – східної багатогрудої богині з грецьким ім'ям). Наприклад, в Ієраполісі (Сирія), центрі культу Астарті, жерці свнухи приводили себе в несамовитий стан, після чого під бій барабанів і звуки флейт починали наносити собі рани. Віруючі піддавалися цій екстатичній несамовитості, скидали одяг і приймалися оскопляти себе спеціально приготованими знаряддями. Після цього новий скопець богині біг через усе місто з відрізними геніталіями в руці і нарешті кидав їх в один із будинків, його жителі повинні були дати скопцю прикраси і жіночий одяг, які той носив до кінця життя. В Сирії періоду еллінізму оскоплення було так багато, що цар Авіар навіть повелівав відрубувати винні руки, але це не вплинуло на популярність ритуалу.

цього таїнства жрець вимовляв: «З тімпана скуштував, з кімвала випив, залучився Аттісу».

Згідно з Дж. Фрезером, містерії Адоніса проходили по всьому елліністичному Сходу (в Сирії, Фінікії, Єгипті), а також у Греції, причому з достатньо раннього часу, і в римській Італії. Деталі проведення ритуалу варіюються, але його суть скрізь залишається незмінною. Іноді цьому ритуалу передувало святкування одруження Адоніса і Афродіти (наприклад, в Александрії, де зображення лежачих на ложі богів, уквітчані і оточені стиглими плодами, виставляли на загальний огляд). Іноді першу церемонію не проводили, і мала місце тільки основна містерія.

Наприклад, у знаменитому храмі Фінікії Астарті в Біблосі смерть Адоніса регулярно оплакували під пронизливі звуки флейт. Люди стонали і били себе в груди, проте вірили, що наступного дня бог воскресне і піднесеться на небеса. Часто церемонія включала в себе ритуал, у ході якого стенаючі жінки кидали зображення померлого Адоніса в море або у водоймище (цікаво, що, згідно з біблійним свідченням (див. Ієз. 8:14), ритуал оплакування Таммуза також скоювався жінками), а наступного дня святкувалося воскресіння бога.

Цікавим моментом ритуалів Адоніса було створення так званих садів Адоніса, тобто корзин або горщиків, наповнених землею, в яких садили пшеницю, ячмінь, салат-латук, солодкий кріп і квіти⁵⁰. Протягом восьми днів жінки доглядали їх, і рослини швидко підіймалися, але, не маючи розвинутої кореневої системи, так само швидко в'янули, після чого їх

⁵⁰ Цей звичай послужив основою для серйозної критики теорії Дж. Фрезера з боку відомого російського письменника Д.С. Мережковського. В своїй роботі «Тайна Запада: Атлантида – Європа» він писав: «Вся религия Адониса – только «земледельческий культ плодородия», – это нелепое кощунство остается незыблемым с V века до XX. Ну, конечно, Адонис – хлебный злак, умирающий и воскресающий, но совсем не в том смысле, как думают «натуралисты», от бл. Иеронима до Фрезера, а в том, как учит ап. Павел: «что ты сеешь, не оживет, если не умрет... Так и при воскресении мертвых... Говорю вам тайну». Тайна эта и сделалась «тщетою», увы, не только в древних Адониях.

Если вся религия страдающего бога – перворелигия всего человечества – «земледельческий культ плодородия», и ничего больше, то зачем глиняные чаши и черепки с хлебными злаками выставляются нарочно на самом припеке, у стен домов, и обильно поливаются водою, так, чтобы зелень как можно скорее взошла и увяла? зачем среди них сажают латук, «яство умерших», скопческий злак, «отнимающий силу чародея»? зачем кладет Афродита мертвое тело Адониса на «латунное ложе»? зачем кидаются проросшие семена Адонисовых садиков не в плодородную землю, а в бесплодное море и в бездонные колодцы, устья преисподней? И что, наконец, значит миф, сохраненный Дамасцием, о боге Эшмуне, ханаанском Адонисе, оскпившемся крито-эгейскою двуострою секирою, чтобы избежать любовных преследований богини Астронойи – Астарты Звездной, той же Афродиты Небесной, Урании? Здесь мнимый «бог плодородия» превращается в настоящего бога скопцов Аттиса. Можно ли представить что-нибудь, менее похожее на «культ плодородия» [Мережковский Д.С. Тайна Запада: Атлантида – Европа // Кодры (Молдова литературная). – 1991. – № 4. – С. 70-71].

разом із священними зображеннями Адоніса виносили і кидали в море або струмок⁵¹.

Позначимо, що у варіантах міфу про Аттиса, так само, як і про Адоніса, момент воскресіння не акцентується. Тим часом, на наш погляд, саме він складає основну глибинну суть містерій і причину їх величезної популярності. Ймовірно, зовнішня схема смерті-відродження, розігрувана в ритуалах містерій, несла в собі катарсичний ефект, пов'язаний з перемовою певних духовних переживань ініціацій і пов'язаних із цим трансформаціях психіки.

В роботі «Психотерапія в особих состояниях сознания: историческая теория, практика» нами наведені описи БПМ - базових перинатальних матриць (за С. Грофом), пов'язаних з особливостями емоційних переживань немовляти при проходженні по родових шляхах. Стисло нагадаємо, що архетиповий символізм третьої БПМ пов'язаний з темами кривавих жертвопринесень, самопожертвувань, вбивств, садомазохізму і згвалтовання, що кореняться в єднанні страждань, випробовуваних плодом в дії материнської репродуктивної системи, і лютої біологічної реакції плода на задиху, біль і тривогу. Ряд образів, пов'язаних із цією матрицею, на пряму асоціюється з релігійними обрядами і ритуалами, в яких сексуальність поєднується з несамовитим танцем (фалічні культу, ритуали Великої богині-матері і т.п.). Класичним символом переходу від БПМ III до БПМ IV є птах Фенікс, колишнє тіло якого згорає у вогні, а нове повстає з попелу і злітає до сонця. На стадії БПМ IV, після досвіду близькості до смерті, слідує бачення сліпучого спалаху білого або золотистого світла надприродної яскравості й краси та бачення весняної природи, осягаючої грози або бурі, переживання духовного порятунку, звільнення від спокутувань гріхів. Людина, як правило, відчуває себе вільною від тривоги, депресії і вини, випробовує очищення і необтяженість. Світ здається прекрасним і безпечним місцем, а інтерес до життя виразно зростає⁵².

⁵¹ В цьому відношенні дуже цікава смислова структура знаменитого роману Т.Манна «Йосип і його брати». Біблійного Йосипа кидають до ями його брати (до смерті), потім продають у рабство до Єгипту (= мандри в царстві мертвих), а він все-таки возз'єднується з батьком своїм Маковеем і братами (= воскресіння). Зовсім не випадково у ямі, де сидить Йосип перед його продажем у рабство, з'являється бог Анубіс. Та і образ самого Йосипа зближується з письменником Таммузом – Адонісом. Його строкатий одяг («кетонет пассим») перейшов до нього від матері, Йосип співчутливо показує молодшому брату Веніаміну ритуал оплавлення Таммуза і т.д. У цих уподібненнях простежується натяк і на те, що Йосип – прообразом Христа.

⁵² Найяскравіше перинатальна тематика виражена у фрігійському варіанті ритуалу культу Кібели - *тауроболії* (биковбивстві), описаному Пруденцієм (за власними спогадами) в I ст. до н.е. На відкритій платформі відбувалося заклання тельця, його кров стікала на учасника містерії, що знаходився в ямі, виритій під платформою. «Через тисячі щілин у дереві краплі крові падають до ями і окроплюють лову, одяг і тіло неофіта. Він відкидається назад, щоб його щоки, вуха, губи і ніздрі виявилися забарвлені кров'ю; він омиває кривавою вологою свої очі, і навіть його рот не залишається сухим, бо він змочує кров'ю язика і охоче п'є кров». Після закінчення цього кривавого душу міст виходив з ями і його зустрічав триумфую-

Припускаємо, що катарсичні картографії були орієнтовані на духовну ініціацію і пов'язані з посиленням відчуття індивідуальності і спробами відділення індивідуальної свідомості від колективної⁵³. Враховуючи факт оскоплення, можемо говорити про те, що в деякому розумінні вони також відображають входження в картографію статевих відмінностей: спочатку чоловіча стать має відділитися від початкової двустатевої, а потім, звільнившись від помітних чоловічих ознак, знов повернутися до неї (що виступає гарантією воскресіння)⁵⁴.

Ідею проходження через фізичні й психічні страждання, пов'язані з відділенням від роду, сходять ще до *шаманських хвороб*. Як відзначає М. Еліаде, «хвороба у примітивних людей розглядалася як ознака надприродного обрання і, отже, розцінювалася як ініціююче випробування. Людина повинна була «померти» відносно чогось, щоб отримати можливість відродитися знову, тобто вилікуватися: людина вмирала у відношенні до того, ким вона була раніше, вмирала у відношенні до непосвяченого стану. Людина, яка проходила через таке лікування, ставала іншою, відродженою наново людиною – в нашому випадку – шаманом і містиком. На різних рівнях і в різних ситуаціях ми зустрічаємо одну і ту ж схему ініціації, яка включає в себе випробування, тортури, ритуальне умертвіння і символічне воскресіння». Проте, якщо шаманська хвороба «зглянулася» на людину, яка вже далі піддавалася відповідним ритуальним випробуванням, містерії дозволяли пройти цей досвід, не стаючи шаманом⁵⁵.

натовп. Вважалось, що така людина завдяки цьому кривавому хрещенню звільняється від всіх гріхів і усілякої нечистоти і стає рівним божеству.

⁵³ Недаремно імператор Юліан Відступник і неоплатоник Саллюстій, інтерпретуючи у дусі високої філософської традиції міф про Аттіса, пояснюють «гріховний зв'язок» Аттіса з річковою німфою як потяг душі до матерії та її відпадання від абсолютної єдності духовного начала (Кібела).

⁵⁴ Помітимо, що скоптофілія була характерна не тільки для східного культу Аттіса. Російський селянин Кондратій Селіванов створив на рубежі XVIII-XIX ст. цілу секту скопців, що проіснувала до нашого часу. Ця секта поступово виділилася з одного з варіантів «христововерія» - хлистовства (на початку XIX ст. ще існували змішані христововерчесько-скопчеські кораблі, тобто общини), зберігши екстатичну психологію та техніку раднів з їх слівом, танцями, обуянністю «духом» і, можливо, батожить. Вінницький російський філософ В.В. Розанов у роботі «Апокаліптичні секти: хлисти і скопці» відзначав виключно жіночий характер Д. Селіванова, самокастрація якого з'явилася як би засобом видалення «зайвої, дисгармоніючої деталі» для реалізації цієї жіночої типу особи.

⁵⁵ Актуальність у сучасному світі катарсичної картографії психіки може бути підтверджений популярним саундтреком групи «Наутілус Помпіліус» до культового фільму «Брат», який служить музичним фоном до скоюваного головним героєм ітупа замовленого вбивства:

Я відкрию тебе самый страшный секрет,
Я так долго молчал, но теперь я готов:
Я — Создатель всего, что ты видишь вокруг,
А ты, моя радость, ты — мать богов.
Этот город убийц, город шлюх и воров,
Существует, покуда мы верим в него,
А откроем глаза — и его уже нет.

Крім того, тут можлива ще одна інтерпретація. В психотерапії відомий феномен, коли для позбавлення від сильного душевного болю пацієнт заподіює собі ще більш сильний фізичний біль (як би вибиває клином). Можливо, спричинення собі фізичного болю в містеріях пов'язано з подоланням хворобливої ностальгії по втраченій єдності і встановленню нової єдності. Це може служити поясненням і до інцестуальних мотивів у містеріях.

У дохристиянській Елладі (середина I тис. до н.е.) процвітали *Еллінські містерії* (Деметри і Кори-Персефони) і різні містерії діонісійського циклу. Ці містерії спиралися на канву міфологічних сюжетів (описаних в творіннях Гомера, Гесіода, Каллімаха, Аполлодора, Павсанія, Феоклія і ін.), але йшли своїми коренями в шаманські практики, зокрема, в екстатичні практики одержимості («мудрості ентузіазму») і подорожі між світами⁵⁶. Проте помітимо, що ми розглядаємо цю картографію окремо в ностальгічних картографіях, оскільки вахчичний екстаз структурно відрізняється від шаманського і наближається до екстатизму близькосхідних культів, що розглядалися вище.

М. Еліаде пише, що достовірно шаманські елементи в містеріях еллінізму є видимими в практиках, пов'язаних швидше не з культом Діоніса а Аполлона (що побічно підтверджується і далеким північним, гіпербореїським походженням культу Аполлона). Шаманістичним за своїм характером є і тісно пов'язаний з Аполлоном образ *Арістея Проконнезійського* (сина Аполлона і німфи Кірени; по суті – стародавнього божества шанування якого було витиснено культом Аполлона). Він впадав в екстатичний стан, а Аполлон «схоплював» його душу. Арістей міг з'являтися одночасно в різних видалених один від одного місцях і супроводжував Аполлона у вигляді ворона.

Діоніс – божество не еллінського, а східного, лідійсько-фрігійського походження, що прийшло до Греції через Фракію. Малоазійське походження вказує на можливий зв'язок культу Діоніса з культом Аттіса. Хо

И мы снова стоим у начала веков.

Матерь богов, матерь богов.

Мы гуляли весь день

Под мелким дождем,

Твои мокрые джинсы

Комком лежат на полу

Так возьмемся скорее за дело,

Матерь богов.

Мы в который уж раз создаем этот мир,

Ищем вновь имена для зверей и цветов,

Несмотря ни на что, побеждает любовь,

Так забьем и закурим, матерь богов.

Я рождался сто раз и сто раз умирал,

Я заглядывал в карты — у дьявола нет козырей,

Они входят в наш дом, но что они сделают нам?

Мы с тобою бессмертны — не так ли, матерь богов?»

⁵⁶ З погляду М. Еліаде, ці моменти є універсальними, присутніми в більшості архаїчних і стародавніх культур, тому було б необґрунтованим стверджувати, що воно специфічне тільки для античності.

ім'я Діоніса зустрічається в критських текстах лінійного письма «В» уже в XIV ст. до н.е., в Греції Діоніс затверджується тільки в VIII-VII ст. до н.е., а в гомерівських текстах згадується тільки один раз⁵⁷. Культ Діоніса опинився в різкому протистоянні з культом Аполлона (про що може свідчити, наприклад, міф про Орфея, розтерзаного вакханками, служницями Вакха-Діоніса). Саме ця опозиція – «діонісійське – аполлонічне» – завдяки Ф. Ніцше дожила до наших днів і відіграла важливу роль в європейській культурі XIX-XX ст. Проте в самій Греції період гострого конфлікту діонісійського – аполлонічного змінився їх синтезом, що підтверджує одну з версій орфічного міфу, в якій Діоніс карає менад за їх розправу над Орфеєм. Образ Діоніса в середині I тис. до н.е. інтегрується не тільки в Елевсинські містерії богині Деметри (де його в іпостасі Іакха – символа оновлення, позначає зрізаний колос, демонстрований містами в кінці священнодіяння), але і в ритуали Дельфійського святилища – центру культу Аполлона.

Згідно з міфами, Діоніс-Загрей (Звіролов) народився від кровозмісного зв'язку Зевса зі своєю дочкою Персефоною, в свою чергу народженою від інцеста з матір'ю Деметрою⁵⁸ (Зевс перетворився на крилатого змія і таємно вповз в печеру, де знаходилася Персефона, і поєднався з нею, внаслідок чого народилося рогате або бикоголове дитя). Побачивши сина, Зевс зразу ж надзвичайно полюбив його, дав йому свою зброю, свої атрибути громовержця і посадив його праворуч від себе на престолі. Як свідчить орфічний вірш у передачі неоплатоніка Прокла: «Зевс панує над всіма, а Вакх панує і над Зевсом». Ревнива Гера задумала погубити немовля, і коли Зевс одного разу відлучився з Олімпу, вона намовила Титанів напасти на Загрея і розтерзати немовля. Титани, щоб не налякати божественного немовляти своїми чорними хтонічними постатями, натирають їх крейдою і лізуть на Олімп. Загрей грає різними іграшками, бере в руки дзеркало і заглядає в нього. Зачарований своїм віддзеркаленням, він втрачає пильність, і Титани хапають його. Загрей перетворюється на метелика, змію, птаха, коня, хвилю, лева, мошку, зірку, хмару, гору, білинку і вислизає від Титанів, які безуспішно ловлять його. Проте цикл перетворень закінчується, і Загрей знову стає рогатим немовлям. Титани хапають бога, терзають, розрубують його, п'ють його кров, смажать, варять і пожирають його плоть, за винятком серця. Це серце, що ще тріпо-

⁵⁷ Міфологічний цикл Діоніса вельми складний для аналізу ще і тому, що останній виступає в міфах під різними іменами: антична релігія визнавала декілька *теофаній* (богоявлень) Діоніса. В деяких із них він виступає як істота чисто божественна, іноді навіть із зооморфними рисами (бикоголовий Діоніс-Загрей), в інших – як людина або, точніше, боголюдина, що з'явилася на землю завдяки народженню від смертної жінки (Семели).

⁵⁸ Взагалі для діонісійського містеріального циклу міфів надзвичайно характерний інцестуальний мотив, названий Д.С. Мережковським «сходами кровозмішень»: поєднання Зевса з матір'ю Деметрою, потім – з дочкою Персефоною, потім – Загрея з Персефоною, внаслідок чого народжуються Іакх-Діоніс і Кора-Персефона і, нарешті, найтаємніше – Іакха з Корою, ім'я плоду якого складає містеріальну таємницю. Подібне з психологічної точки зору може бути пояснено спробою зупинки колеса Іксіона, що вічно обертається, – колеса народжень-смертей-народжень.

че, віднімає у Титанів Афіна і віддає його Зевсу. Зевс спопеляє Титанів блискавкою, і з їх праху з'являються люди, що поєднують у собі два начала – блага діонісійське (оскільки Титани «причастилися» плоті бога) зле титанічне. Серце ж Загрея Деметра вдягає в нову плоть Вахха людини. За іншою версією міфу, самі Титани передали розтерзане серце Загрея Аполлону для воскресіння, і той до дня його повстання з мертвих поклав тіло Загрея в труні-ковчезі у Дельфійського триніжка. За третьою версією, серце Загрея Зевс проковтнув або ж стовк його і, змішавши з амброзією, напоїв цим напоєм Семелу - «земну Деметру», від якої після її соїтія із Зевсом і народився Діоніс-людина.

За Геродотом, Діоніс-боголюдина народився від Семели в 1544 р. до н.е. Діодор вважав, спираючись на теорію Евгемера (боги – це обохнючі герої), що було три Діоніси, яких обожили після смерті. Згідно з міфом, Семела, фіванська царівна, дочка Кадма і Гармонії, будучи коханою Зевса, побажала одного разу побачити його у всій його божественній славі. Вона, проте, не витримала променистого сяйва Зевса і була спопелена їм. Зевс узяв немовля, якого Семела мала в череві, і зашив його в своє стегно, де і виносив немовля до встановленого терміну. Пізніше Діоніс проходить по всій землі на чолі війська вакханок. Їх зброя – тирси (вакхічні жезли), увиті плющем і притуплені на кінцях сосновим шишками. Діоніс усюди встановлює мир і припиняє війни. До цього Діоніс страждав від безумства, вселеного в нього Герою. Від цього безумства він був зцілений тільки у Фрігії Великою Матір'ю Кібелою-Реею, яка і залучила його до своїх оргіастичних містерій. Далі, за повідомленням Аполлодора (III 5), Діоніс через Фракію відправляється до Індії, звідки він повертається до Греції, до Фів. На острові Наксос Діоніс зустрів покинуту Тесеєм Аріадну, відвіз її на острів Лемнос і там одружився з нею.

Усюди, де ступала нога Діоніса, він утверджував свій культ, навчав людей виноградарству і виноробству. Звідси і один з епітетів Діоніса – Ліей-визволитель: завдяки вакхічному сп'янінню людина звільняється від мирських турбот, рятується від тягара повсякденності і рутини повсякденного існування.

Особливістю ритуалів на честь Діоніса є оргіастичні святкування так звані *вакханалії*. Одна з містерій на честь Діоніса скоювалася в Дельфах. Раз у три роки в листопаді п'яти святих і чистих дельфійських жерців, як про те оповідає Плутарх, відправляли над труною Діоніса ритуал воскресіння бога: з'єднували його розрізнені члени, мабуть виліплені з воску або виточені з дерева, а вакханки-фіади колісковою піснею "будили сплячого". В цей час тисячі вакханок зі всієї Греції несамовитанцювали навкруги дельфійського святилища, триумфуючи з нагоди воскресіння бога. Цікавий один момент цього священнодіяння, що має виразно перинатальний сенс: воскресіння Діоніса прямо ототожнюється з його народженням, і в той час, коли жерці сполучають частини тіла розтерзаного бога, вакханки співають коліскову пісню богу новонародженому. Крім того, труна Діоніса в Дельфах виступає як *omphalos*, "пуп землі і центр всесвіту".

Ранньою весною (лютий – березень) Діонісійські містерії (антестерії) скоювалися в Афінах. Цього дня верховна жриця Афін – "цариця

(басилина) і чотирнадцять молодших жриць – "стариць" (герер) входили в свята святих храму, де в чотирнадцяти корзинах зберігалось чотирнадцять (поодиноці в кожній) членів розтерзаного бога. Жриці ставили собі на голову корзини з частинами тіла розтерзаного Діоніса і, підходячи до чотирнадцяти жертovníків, повторювали вслід за жрецем-ієрокериксом слова молитвословія. Кожна жриця діставала з кошика частину тіла бога, умащувала її пахощами, обкурювала фіміамом і заколювала приготовану наперед жертву (тварину) перед вівтарем. Потім всі частини тіла Діоніса віддавали верховній жриці, яка сполучала їх воєдино. Це ще "бездиханне тіло" вона відносила в саму сокровенну частину храму, де і "воскресшала" убитого бога, який після "воскресіння" виявляв себе на урочистому ході, що прямував в Буколіон, "стійло жертovníго бика", де "цариця" проводила з воскреслим Діонісом ніч, щоб зачати від нього в містичному зляганні.

Якщо ритуали смерті-воскресіння Діоніса (принаймні, антестерії) скоювалися відносно спокійно, то інші діонісійські святкування, навпаки, мали надзвичайно бурхливий, оргіастичний і кривавий характер. Всі вони припускали наявність "ентузіазму" (тобто одержимості богом), порівнюваного стародавніми авторами (наприклад, Еліаном) з раним жалом овода. Як правило (хоча і не завжди), в цих буйних оргіях брали участь переважно жінки, менади або вакханки. Подібні ритуали відправляли у всьому еллінському світі – від північних лісів гірської Фракії, де культ Діоніса завжди був популярний, до південноіталійської Великої Греції.

Жінки направлялися на цю оргію раптово, неначе почувши далекий заклик невидимого Коханого, якогось Девього бога, подібного персонажу загадкової п'єси Велімира Хлебникова. "Нам сказали, що ти не бог, а ми не віримо, а ми не віримо", – вигукують менади Девього бога. "На гору, на гору! Еван-евоє", – в екстазі і безпам'ятності вигукують діви Діоніса. В цих лісах і горах, на лоні дикої природи в екстатичних божевільних танцях до них приходять їх бог-визволитель.

Античні автори, що описували "радєнія вакханок" (Евріпід, Нонн), повідомляють, що менади бігали всюди з волоссям, що розвіваються за вітром, і біла піна стікала з їх губ на жовто-шафранові хітони. Інші відтворювали пронизливі звуки з флейт, били в бубни, виспівували пісні під дикі мелодії, звали свого бога:

«Каков бы ни был образ твой, явись –
Явись огненноокиим львом,
Стоглавым змеем или горным туром, –
О бог, о зверь, о тайна тайн, – явись!».

І вони бачать як би примару бога, який то є ним (епіфанія), то зникає (афанізмія).

Одне з імен Діоніса – "люди́нотерзатель". З ним пов'язана смеркова і навіть жахлива сторона діонісійського екстазу.

Для розуміння її має сенс розказати ще один міф. Коли Діоніс після своїх поневірянь повертається до рідних беотійських Фів, цар Пентей не впізнає мандрівника, відкидає вакхічні таїнства і велить схопити бога і заточити його в палацову темницю. Але ланцюги спадають з Діоніса, палац згоряє дотла. Діоніс насилає на Пентея безумство і вселяє йому ба-

жання підглянути за таємницями вакханок-фіад. Царя наряджають у жіночий вакхічний одяг, і він ховається в гілках сосни. Діоніс же нацьковує на нього вакханок як на дикого звіра, і мати Пентея, цариця Агава, прийнявши сина за гірського лева, вбиває його, терзає, відрубуює його голову і встромляє на тирс, з яким танцює і співає екстатичні гімни. Тільки у місці, опам'ятавшись, вона розуміє, що зробила. Так несамовитість, за словами Евріпіда, кінчається надгробним риданням. І історій про розтерзання вакханками тварин, в основному биків, достатньо багато в античних джерелах. Це кривавий екстаз, екстаз розтерзань і сп'янінь вбивством.

Цікаво, що в Коринфі поклонялися двом зображенням Діоніса, виточеним з дерева тієї сосни, під якою, згідно з міфом, був розтерзаний Пентей. Мабуть, жителі Коринфа вважали Пентея (Скорботного) однією з іпостасей самого Діоніса. В такій інтерпретації міф розповідає про розтерзання богом самого себе і про страждання бога, терзаного самим собою.

Ми детально не інтерпретуватимемо ні цей міф, ні несамовитість вакхічного екстазу, оскільки вся інтерпретуюча гіпотеза вже була детально висловлена нами вище, у зв'язку з містеріями Аттіса і Адоніса. Неважко побачити тут все той же "вулканічний екстаз", який С. Гроф не випадково називає і діонісійським, бо саме вакхічний екстаз є найяскравішим і класичним зразком цього типу переживань. Про те, що він базується на синдромі вражень БПМ III, можна легко здогадатися. Разом із тим цей тип екстазу не знаходить катарсичного дозволу у вакхічних «радіннях» і не переходить у переживання "океанічного розширення" свідомості (БПМ I) або відродження-воскресіння (БПМ IV). Цей дозвіл здійснюється тільки у вищих містеріях класичної старовини – Самофракійських і особливо Елевсинських таїнствах, до розгляду яких ми тепер і звернемося.

Самофракія є невеликим скелястим островом в Егейському морі, який одвіку був пов'язаний з містеріями, про зміст яких ми, правда, знаємо надзвичайно мало.

Тут вшановували так званих кабірів, "великих богів", яких ототожнювали з куретами і корибантами. Цей культ має вельми темне походження. За деякими міфами, кабіри (їх три або іноді сім) – божества хтонічної природи, діти Гефеста і німфи Кабіро, дочки Протея. Вони наділені великою мудрістю і були присутні при народженні Зевса в світі Великої Матері Реї. Куретів також пов'язують з культами Реї-Кібели і Зевса Критського. За міфом, вони заглушали плач новонародженого Зевса ударами копій об щити, екстатичними криками і танцями (Діодор V 70, 1; Страбон X 3, 7). Їх пов'язують і з культом Діоніса, якого вони виховували все в тій же Фрігії, батьківщині культів Кібели і Аттіса. В пізній античності їх культ зближується з культом Афіни, вона навіть титулувалася вождем куретів. Що стосується корибантів, то це вже прямі супутники Кібели (навіть саме слово негрецького походження). Згодом корибантами неправильно називали галлів – жерців Кібели. В грецькій мові з'явилося дієслово "корибантствовати" – "юродствовати", "приходити в несамовитість", "втрачати самоконтроль". Саме це слово вжив Сократ, характеризуючи Елевсинські містерії, і відмовився від посвячення в них. Містеріальні культури кабірів – куретів – корибантів опинилися в історичній перспективі пов'язаними як з

діонісійськими, так і з орфічними культами і формами релігійної практики, що цілком відобразилося і в Самофракійських таїнствах.

Про ці містерії ми знаємо дуже небагато що, в основному те, що повідомляють християнські автори – Фірмак Матерн і Климент Александрийський. Тональність цих повідомлень вельми близька тональності розповідей тих же авторів і про інші таїнства світу еллінізму.

Фірмак Матерн пише, що в містеріях кабірів (корибантів) звеличили братовбивця, оскільки один із трьох братів-корибантів був убитий двома іншими (і для заховання злочину похований ними біля підніжжя Олімпу). Цей убитий і є той Кабір, якому поклонялися фессалонікійці, здіймаючи криваві руки до скривавленого.

Климент Александрийський як великий знавець містерій, в багато з яких він був присвячений в молодості, більш багатослівний. Він оповідає, що корибантів було троє братів. Двоє з них убили третього, увінчали його царським вінцем, одягнулися в пурпур і перенесли для похоронів до підніжжя Олімпу. У тому випадку, коли корибантів називають кабірами, має місце інший тип містерій. В цьому варіанті два брати оскопляють третього, поміщають його "сором" у кошик і відвозять у Тірренію, навчаючи тірренців поклонятися "сорому" в кошику. Климент відзначає, що тут оскоплений Кабір вважається Діонісом, багато ким ототожнюваний з Атісом.

Відомо також, що в орфічній традиції три кабіри носили цікаві алітерируючі імена: Аксиер, Аксиокерса, Аксиокерс. Ці імена як би відображають один одного, знаходячи єдність трьох братів, три їх лики – три прояви цієї єдності. Існувало і тлумачення, згідно з яким Аксиер – це Дійо (одна з іпостасей Зевса), Аксиокерса – Персефона, а Аксиокерс – Діоніс. Або: Аксиер – Деметра, Аксиокерса – Персефона, Аксиокерс – Аїда, Діоніс. Отже, в першому випадку – батько, дочка і син, а в другому – мати, дочка, син (і чоловік дочки). Поява в орфічному тлумаченні імен Деметри, Персефони і Аїда, ототожнюваного тут з Діонісом, указує на зв'язок Самофракійських містерій з Елевсинськими, які і будуть для нас ключем до перших.

«Життя обриднуло б еллінам, якби заборонили їм ці самі святі таїнства, об'єднуючі рід людський», – писав в середині IV ст. н.е. римський проконсул Еллади Претекстат у своєму листі християнському імператору Валентиніану I, який видав указ, що забороняє всі нічні, у тому числі і Елевсинські, містерії.

Дуже мало знаємо ми і про ці містерії, оскільки смертна кара загрожувала тим, хто ризикнув би розкрити таємницю того, що здійснювалося в Елевсисі, містечку в Аттиці, поблизу Афін. Вже за вхід в перибол – священну огорожу святині, була перередбачена смерть. Під страхом смерті втік з Афін Алкивіад. Есхіл також трохи не був страчений за натяки на Елевсинські одкровення в його трагедії "Прометей прикований". Навіть рабів, що зводили храмові будівлі, посвящали в таїнства для запобігання розголошуванню таємниці. Тіт Лівій розказує, як двох акарнейських хлопців, що помилково зайшли за огорожу, стратили. Один із містів був притягнутий до суду тільки за те, що на запитання співбесідника про схожість баченого ним уві сні зі скоюваним у таїнствах він мовчазно кивнув.

Але дещо все-таки просочувалося, та і християнські автори теж дещо повідали.

«Счастлив тот, кто это видел
перед тем, как в могилу сойти:
жизни познал он конец,
познал и начало ее, богоданное», –

так про Елевсинські містерії казав поет Піндар (переклад Д.С. Мережковського), а Цицерон у своєму творі "Про природу богів" писав: "Не буду уж говорить о священном и высокочтимом Элевсинде где в мистерии посвящаются самые отдаленные племена... Обойти молчанием также Самофракию и тех, которые на Лемносе ночью, в густых лесах, тайно сходятся на поклонение. Объяснение этих таинств, рациональное рассмотрение их дает более для познания природы вещей, чем природы богов" (I.I 19).

Елевсинські містерії включали в себе три основні частини: "сказане", "зроблене", "явлене", з яких остання – найважливіша. Саме вона припускала містеріальне глибинне катарсичне переживання, особистий релігійний досвід, на що натякає Арістотель, який говорив, що присвячені повинні не визнавати щось-небудь, а випробовувати, переживати.

Судячи з розкопок, головна частина Елевсинського храму була напівкруглим античним театром з місцями для трьох тисяч глядачів. Тут і розігрувалася священна драма богині Деметри, її дочки Персефони Кори і Діоніси-Іакха.

В основі міфологічного сюжету, який створював зовнішню сторону таїнств, лежить історія дочки Деметри, богині не тільки землі, але і помірних (у Греції небіжчики іменувалися деметріями), на ім'я Персефона, яка грала на весняному квітучому лузі, викрадає Плутон-Аїдонець, божество підземного царства темряви. Страждаюча Деметра, подібно єгипетській Ісиді, обходить в сльозах всю землю у пошуках дочки. Тільки в Елевсині вона трохи затримується, відпочиваючи в царському палаці, але потім відновлює свої поневіряння. Нарешті вона спускається в підземне царство мертвих і відводить звідти Персефону.

Але підступний Плутон дає Корі зернятко граната. Тепер богиня вже не може забути про підземне царство і вимушена на одну третину року повертатися в царство Аїдонея.

Тут примушує звернути на себе увагу дві обставини. По-перше, символіка гранатового зернятка. Усюди, від Греції до Китаю, гранат – символ родючості й дітородіння. І саме цей символ використовується в міфі для повернення Персефони-Кори в царство мертвих. Життя таїть у собі смерть, народження нерозривно пов'язано з вмиранням. По-друге, очевидна кореляція міфу про Деметру – Персефону з міфом про Адоніса, який також вимушений проводити третину року в світі мертвих, але не в царстві Плутона, а... у самої Персефони. Думається, не буде помилкою припустити, що цей факт просто сигналізує про те, що функціонально Персефона і Адоніс тотожні і взаємозамінні. А раз це так, то ніщо не може перешкодити нам бачити і в міфі, і в ритуалі Персефони зміст, аналогічний міфу і ритуалу Адоніса.

Все розказане вище є змістом загальновідомого міфу, який розігрувався в Елевсинських містеріях, але до якого останні жодним чином не можуть зводитися. Перш за все, звертає на себе увагу фігура Діоніса, що раптово з'являється в найпотаємнішій частині містерії. При чому тут Вахх? І чому саме його явище в іпостасі Іакха санкціонує всі перипетії божественної драми? Хіба не символ прийдешнього Іакха – зрізаний колос ("Наречений", "Світло Нове") демонструє ієрофант містам в кінці містерії як вищу і саму сокровенну теофанію? І що все це значить?

Звичайно, достовірного матеріалу, достатнього для остаточної інтерпретації цих містеріальних символів, ми позбавлені. Але ніщо не може перешкодити нам припустити, що Діоніс-Іакх – останній визволитель (Ліей, Лібер) Персефони, що дає воскресіння до нового життя, подібно тому, як він сам воскреснув до неї зі свого розтерзання, і розриває порочний круг її смертей-воскресінь-смертей. Тепер Персефона-Кора воскреснула (воскресне) назавжди, смерть знищена (знищиться) остаточо.

І зрозуміло, всі учасники вересневих містерій Елевсиса переживали в процесі присвячення смерть, воскресіння, що знов переривається смертю, і нарешті, остаточне воскресіння і оновлення. Звичайно, не у всіх ці переживання були однаково інтенсивні, бо, як сказано (хоча і з іншого приводу): "Тірсонців багато, а істинних вакхантів мало". Але і на життя таких людей сама обстановка містерій безумовно справляла найсильніше і незабутнє враження.

Тепер же спробуємо найприблизнішим чином відтворити зміст і хід містерій.

Мабуть, містерії починалися ідилією, що зображала життя Персефони на лоні квітучої первозданної природи, і перша їх частина завершувалася появою Плутона і викраденням Персефони в царство мертвих. Це – смерть богині, її занурення в лоно землі, тотожне материнському лону Деметри (пригадаємо, мертві – деметрії).

Друга частина містерій – скорбота Деметри, переживання смерті. Убогим мандрівником обходить богиня всю землю у пошуках зниклої дочки. Наростання відчуття відчаю і відчуття кінця, краху попереду.

Потім, мабуть, у храмі-театрі залишалися лише учасники містерій, що пройшли повне посвячення і пережили зішестя Деметри в підземний світ, її вмирання вслід за дочкою. Це дуже важлива частина містерії: як відзначив Плутарх, "присвячуватися" значить "вмирати" (мається на увазі співзвуччя, а може, і спорідненість відповідних грецьких слів *teleutan* – *teleuthai*). Це етап інтенсивного переживання загибелі, безвихідності, занурення в пучину небуття. В орфічних табличках з топографією підземного світу (текстами-психопомпами) є, зокрема, цікавий мотив відродження до нового життя через угамовування спраги від мертвих вод підземних джерел і водоймищ – Озера Пам'яті (Петілійська табличка). Апофеоз смерті – початок відродження. Мабуть, у цей же час місти куштували кікеон, їжу новонароджених немовлят, – суміш молока і меду. Цікаво, що християнські автори св. Ієронім і Тертулліан повідомляють про куштування такої ж їжі першими християнами після хрещення. А якщо ми пригадаємо, що хрещення з його символікою смерті гріховного (занурення у воду) і нового, духовного народження є те ж присвячення, то це па-

ралельне вживання кікеона, їжі немовлят, стане нам абсолютно зрозумлим.

...В святилищі гасили всі вогні, і храм занурювався в непроглядний морок. І раптом тут і там починають спалахувати вогні факелів – світло відродження, терзаючі фотізми (світлі відблиски, видимі немовлям, що народжується, перед остаточним виходом із материнського черева, переходом від страждань пологів до народження і релаксації). Все яскравіше розгораються факели, і ось вже весь храм сяє. "Світліше за сонці Елевсинські ночі сяють", – говорили стародавні. Відчуття туги і муки зникає полегшенням і катарсисом, духовним оновленням і очищенням. Повстала з мертвих Кора-Персефона! В цей час ієрофант розкрив двері свята святих – анактора і показує на мить його святині – пні, що вдягнулися в прикрашений коштовностями багатий одяг. Ієрофант із стародавнього роду Евмолпідів сходить на поміст і високо піднімає в руці зрізаючий колос, "Світло Велике", символ остаточного перемагаючого смерті Діоніса-вакха. "Радій, Наречений, Світло Нове, радій!" – триумфують місти і благоговійно поклоняються Колосу.

На ще один момент Елевсинських таїнств слід звернути увагу. Їх одноставно стверджують християнські автори (Тертулліан, св. Климент Александрийський, св. Григорій Богослов, св. Григорій Назіанзін), у морці, що передував явищу Колоса, учасники містерій зі словами "вийняв вклав" передавали один одному священні зображення чоловічого і жіночого статевих органів, фалоса і ктеїса, що зберігалися в двох корзинах. Все це відбувалося в благоговійному мовчанні і з відчуттям залучення до великої сакральності. Слід відзначити, що взагалі до фалічних ритуалів античності (афінські антестерії Діоніса та ін.) допускалися тільки цнотливі діви. В той же час ієрофант, що випив знімаюче "профанний статевий потяг" зілля, усамітнювався в глибинах храму зі жрицею для ієрогам священного шлюбу, чи то в ім'я зачаття і народження переможця смерті Діоніса-Іакха, чи щоб підкреслити характер містерій як таїнств смерті і відродження (своєрідна редуплікація, подвоєння священнодіяння).

А за внутрішньою огорожею місти низького присвячення скоювали аналогічне таїнство ієрогамії – таїнство "глиняних кухлів" (племохіїв), про це натякає Евріпід у віршах "Періфоя", що збереглися. Заступом ризниці (могила = материнська утроба) і в неї із словами "лей-зачинай" лили воду, сім'я ієрогамії, воду оновлення. Д.С. Мережковський справедливо вказує, що тут не може бути і мови про обряди родючості: у вересні, коли скоювалися таїнства, урожай був вже давно зібраний. Ритуал, відповідно, припускав не жнива колосів, а жнива воскресіння, колоса, що виходить із землі і символізує мертвого, що повстає з труни (порівн. Новий Заповіт: якщо сім'я в землі не помре, то і не зможе умножитися і принести плід).

І лише після цього спалахувало світло, і потім ієрофант виявляв Нареченого Персефони – Діоніса-Іакха, зрізаний колос ("Сильного народила Владичиця, Сильна Сильного", – ще в мороці виголошував ієрофант з підземної глибини святилища)...

Отже, Елевсинські містерії є ще однією (і мабуть, найбільш розвинутою і розробленою) формою ритуального переживання драми смерті

відродження, заданої переходом від вражень БПМ III до БПМ IV з катарсичним результатом. І хтозна, чи не пояснюється якоюсь мірою безтурботна чистота античного (і перш за все афінського) мистецтва тим, що його творцями, як правило, виступали люди, що знайшли очищення від примар несвідомого, демонів, викоханих сном підсвідомості, за допомогою психотерапії (душезцілення) Елевсинських містерій? І з другого боку, чи не символічна фігура Сократа, батька всієї європейської філософії, який так довго нехтує несвідомим і підсвідомим, Сократа, що відмовився присвячуватися в Елевсинські таїнства, в яких люди "марять наяву" і "корибантствують"?

В цілому перинатальна символіка Елевсинських таїнств виражена вельми виразно. Особливо хотілося б звернути увагу читача на одну деталь: тут є навіть аналог оскоплення Аттіса як образу відкидання болісного процесу пологів і, відповідно, вмирання – місти поклоняються відокремленим геніталіям бога і богині, а ієрофант приймає пригнічуюче лібідо зілля. Більше того, наша інтерпретація містерій смерті-відродження як дозволи перинатальних комплексів підтверджується ще однією обставиною: американські вчені Р.Г.Уоссон, А.Хофманн і К.Рак у своїй ґрунтовній монографії "Дорога в Елевсис: розкриття таємниці містерій" доводять, що в Елевсинських містеріях застосовувався препарат ріжків, що містить, як указує С.Гроф, інгредієнти, близькі за хімічним складом до ЛСД-25 і, отже, такі, що мають здатність відкривати шари несвідомого, відтворюючи перинатальні переживання БПМ III – БПМ IV, що направлено використовувалися в містеріях для вирішення комплексів і досягнення катарсичного оновлення.

А те, що в містеріях дійсно бачили, переживали щось, а не просто скоювали обрядові дії, нам відомо з перших рук. Неоплатоник Прокл, "ієрей всіх богів", витончений філософ і присвячений міст таїнств Сходу і Заходу, прямо говорить, що в Елевсинських містеріях їх учасникам є бачення (*phasmata*) невимовних образів. Є й інші свідчення того ж типу (наприклад, Філона Александрійського про вакхічні таїнства).

Плутарх, утішаючи свою дружину, що сумує по померлій дочці, нагадує їй про щось побачене і пережите ними в Дельфійських містеріях (мабуть, близьких до Елевсинських містерій смерті й воскресіння Діоніса), і та заспокоюється. Навряд чи заспокоєння було можливим, якби йшлося про обряди родючості аграрно-рослинного циклу. Таємниця Елевсиса, таким чином, – це таємниця психотехнічного переживання смерті-відродження, що очищає і інтегрує психіку міста.

Звідси вже не дуже складно тлумачити (гіпотетично, звичайно) і Самофракійські містерії кабірів.

У Самофракійських таїнствах абсолютно виразно вгадується та ж містерія смерті-відродження, що і в Елевсинських ритуалах. Убієніє одного брата іншими містить не тільки мотив смерті божественного архетипа, але й імпліцитно – мотив кровозмішення, евфемістично замінений братовбивцею. В одному з варіантів містеріального міфу прямо присутня тема оскоплення. Іншими словами, тут панує та ж тематика переживань БПМ III (за С. Грофом) зі всіма її основними атрибутами. Хоча самі самофракійські міфи (точніше, відомі нам їх фрагменти) нічого не повідом-

ляють про воскресіння вбитого, очевидно, що містерія включала в себе цей мотив (на користь чого побічно говорить і ототожнення убитого каб-ра з Аттісом), бо в іншому випадку в структурі містерії не було б ключового дозволяючого елемента. Постійно присутнє у античних і християнських авторів співвідношення Самофракійських та Елевсинських таїнств також підкріплює цю тезу.

Слід ще згадати про орфічно-піфагорійську традицію. І орфіки, і піфагорійці вірили в переселення душ і можливість отримання остаточного порятунку і богоподібного статусу завдяки очисним ритуалам, цнотливості, вегетаріанству, практиці споглядання і участі в релігійних таїнствах. Піфагорійські общини у Великій Греції (Елея, Південна Італія), по суті були першими чернечими общинами в європейській (як мінімум) частині Середземноморського басейну.

Попутно відзначимо, що розквіт містеріальних культів як в Греції так і на Близькому Сході починається в середині I тис. до н.е., тобто збігається з ясперсівським осьовим часом. І дійсно, в містеріальних культах присутня тенденція як до особистого порятунку, так і до отримання особистого, суто індивідуального релігійного досвіду через глибинне переживання, причому перинатальні його аспекти переплітаються з власними трансперсональними й містичними.

На закінчення даного підрозділу скажемо декілька слів про оцінку містеріального досвіду в античній філософській традиції. Вище ми вже згадували неприйняття Сократом Елевсинських присвячень. Проте далеко не всі філософи розділяли його позицію. Так, найближчий учень Сократа Платон (який зовсім не завжди був вірний позиції свого вчителя, що мало місце і в даному випадку) не тільки, видно, отримав елевсинські присвячення, але і в діалозі "Федр" дав детальний опис досвіду містеріального переживання. В цьому діалозі і сама філософія характеризується як еротичний, любовний потяг до невидимого і надчуттєвого.

Обговорюючи проблему безумства ("Закони"), Платон говорить про ритуальне безумство корибантів, коли несамовитий танець під музику флейт і барабанів приводив до припадку. Платон вважав, що поєднання проявів емоцій, що дійшли до крайньої форми, з подальшим розслабленням є могутнім засобом цілющого катарсису, духовного очищення.

Схожої точки зору дотримувався і Арістотель, що бачив у містерії могутній засіб зцілення душевних недуг. Він вважав, що за допомогою вина, тонізуючих, збудливих засобів (афродізіаків) і музики місти випробовують пристрасний підйом з подальшим катарсисом: хаос і безумство містерій ведуть до порядку.

Нарешті, слід згадати і неоплатоників, що не тільки створили блискучі філософські системи, але і прагнули своїм умоглядом як би дати доктринально-теоретичну основу синкретичної релігії еллінізму, щоб та могла з успіхом протистояти торжествуючому християнству.

Практично всі неоплатоніки вважали екстаз (їх власний термін) як виходження за межі "єго", "трансцендентування особистого (пор.: трансперсональне) головним способом відновлення" початкової цілісності через занурення душі (psyche) в розум (nous), а розуму – в Єдине, неоплатонічний Абсолют. Більшість неоплатоніків брали активну участь у теур-

гічній і містеріальній практиці. Особливо це характерно для сирійської школи, глава якої Ямвліх написав, зокрема, трактат "Про єгипетські містерії"; але не чужалася містеріальності і афінська школа.

Ось що говорить про Прокла (410-485 рр. н.е.) його біограф Марін: "Священнодійствами в честь Матери Богів, прийнятими у римлян, а ще до цього у фригийцев, он очищався ежемесечно... а сверх того постился в некоторые особые дни ради являвшихся ему видений... Это было всегдашним обыкновением благочестивейшего мужа: он говорил, что философ должен быть не только священнослужителем одного какого-нибудь города или нескольких, но иереем целого мира. Вот каково было его самообладание во всем, что касалось очищения и благолепия". (Марин. Прокл, или О счастье, 19)

1.4. Астральні картографії

- Знаешь, откуда пошло понятие «лабиринт»?
Я покачал головой.

- Как теперь считают, первым его придумали жители древней Месопотамии. Они вынимали кишки у животных, - а иногда, возможно, и у людей - и по их форме предсказывали судьбу. Чем запутаннее были кишки, тем больше ими восхищались. Поэтому переплетенные ходы лабиринта напоминают кишечник. Иначе говоря, принцип лабиринта лежит внутри тебя. Это внутренняя сторона человека, которая соотносится с хитросплетениями того, что лежит на поверхности.

- Метафора, - сказал я.

- Именно, причем обоюдная. Твои внешние проявления - отражения того, что сидит внутри тебя, и наоборот. Поэтому нередко, вступая в лабиринт своих внешних проявлений, ты попадаешь в лабиринт внутри себя. И часто это бывает очень опасно.

Х. Мураками

*Среди миров, в мерцании светил,
Одной звезды я повторяю имя
Не потому, что я её любил,
А потому, что мне темно с другими.
И если мне на сердце тяжело,
Я у неё одной прошу ответа.
Не потому, что с ней светло,
А потому, что с ней не надо света.*

И. Анненский

Межиріччя вважається «батьківщиною» авраамітичних цивілізацій - іудейської, християнської та мусульманської⁵⁹. На семітських мовах цей

⁵⁹ Авраамітичними вони називаються тому, що всі ці три релігії визнають своїм пророком і родоначальником біблійного Аврама, родом який був з Ура Халдейського - міста-держави в стародавньому Шумері (Бут. 11:31).

край називається *Арам Нахараїм*⁶⁰, по-грецьки - *Месопотамія* і/або *Межиріччя*. Обидві річки - Тігр і Євфрат - вважалися двома з чотирьох річок Раю⁶¹. Але шумерійці не були семітами. Самі вони називали себе «чорноголовими», були темношкірими, міцними і приземкуватими і говорили на мові, яка аглютинує (на зразок суахілі). Що означає назва «Шумер» дотепер невідомо⁶².

Космогонія (а відповідно і динаміка розвитку індивідуальної свідомості) шумерійців полягала у такому. Вони вважали, що з первозданного океану (вода, жіноче начало, богиня Намму) виділилися небо (вогонь, чоловіче начало, бог Ану) і земля (жіноче начало, богиня Кі). Після цього між ними з'явилася повітря (чоловіче начало, бог Енліль). Виникли *дінгіри* - божества і духи, що управляли морем, світилами, річками і горами, і також кожним полем і будинком, кожною мотикою і плугом. Потім були декілька спроб створити людину (з глини): різні боги змагалися в цьому, але у них не виходило - всі виходили або потворними, або безстатевими або дурними істотами, але все, врешті-решт, закінчилося вдало.

Дінгіри були добрі і злі: одні допомагали людям, інші заважали, і деякі – поперемінно то допомагали, то заважали. Саме в їх культурі була вперше сформульована найважливіша ідея психосоматичної медицини: *хвороба є результатом певного вибору, зробленого хворіючим*. Ліки необхідні, щоб допомогти тілу людини справитися з хворобою, але головне в терапії – справитися із злим дінгіром хвороби, що оволодів душею. Тому шумери, крім виготовлення лікарського зілля, розвивали архаїчні методи психотерапії: молилися добрим богам і духам і заклинали злих (або, наприклад, робили фігурку «духу-збудника хвороби» і прикладали до хворого місця).

Крім того, шумерійці вважали, що будь-які проблеми, що виникають у людини, пов'язані з порушенням законів (*ме*), які забезпечують рівновагу в макрокосмі та мікрокосмі. Таких законів вони налічували 108 (наприклад, Влада дінгірів, Влада царя, Корона, Престол, Скіпетр, Храм, Влада Верховного Жерця, Влада Господині, Істина, Мир, Справедливість, Сходження до Підземного царства, Прапор, Потоп, Зброя, Брехня, Радість Серця). Як видно, список нагадує більш пізній перелік карт Таро. Саме шумерійці винайшли клинопис і систему літочислення з основою 60, внаслідок чого у нас дотепер в одній годині налічується 60 хвилин, а в хвилині - 60 секунд.

У Дворіччі жило багато племен, але так вийшло, що до 2000 р. до н.е. більшість їх стали складати семіти. Вони були порівняно високі на зрост із білим обличчям, помітно відрізнялися від шумерійців не тільки за

⁶⁰ Арам Дворіччя на відміну від *Арамеї* (Арама Сирійського), звідки був родом Ісус Христос.

⁶¹ Згідно з (Бут. 2:10-14), річки Раю - це Хавіла, Гихон, Тігр і Євфрат. Про те, що це за дві перші річки, дотепер існує маса версій (наприклад, одна з них, що це Ніл-Ганг). Сам Рай теж, відповідно, знаходився десь недалеко від Каспійського моря.

⁶² Згідно з однією із версій воно сходить до одного з імен місячного бога Сина (Шин). У Біблії Шумер називається «Сеннаар». Відгомони цього кореня простежуються в санскритському Сумеру (Міру - священна гора індійців, на вершині якої знаходилося місто Брахми) і в імені цариці Шамірам (Семіраміда).

фізичним типом, але і за мовою. Найсильнішими з семітів виявилися *вавилоняни*. Замість шумерійського сонму різнорідних духів їх картографія психічної сфери включала в себе чітку ієрархічну організацію божеств. Очолив пантеон бог-громовержець Мардук (Юпітер), син бога мудрості Еа (Сатурна). Далі в ньому були представлені Син (Місяць), Шамаш (Сонце), Іштар (Венера), Нергал (Марс) і Набу (Меркурій). Причому саме боги отримали свої характеристики від планет, а не навпаки - статистика, зібрана шумерійцями, давала достатньо відомостей про поведінку світил і планет, щоб вавилоняни змогли узагальнити їх у звичних антропоморфних категоріях. Крім того, саме вавилоняни поділили круг на 360 градусів або на 12 знаків (по 30 градусів кожний⁶³). Так склалася основа того, що ми сьогодні називаємо картографією астрології. Знаки Зодіаку тоді отримали своїх покровителів: бог Еа став покровителем знака Козляриби, символу мудрості (Козеріг), рогатий бог Син – покровителем Бика, знака стародавніх царств (Телець), блискучий Лев - покровителем знака нових династій (Лев) і т.д.

Разом з астрологією у Вавилоні був розвинутий ще один варіант астральної картографії – *хіромантия*, або *хірологія*. Помітимо, що астральна мова мистецтва читання ліній руки (горбів, складок, тріщин і т.д.) була пов'язана не стільки з культовими переконаннями вавилонян, скільки з тим, що астральними іменами простіше позначати певні психічні феномени і структурні складові людської індивідуальності⁶⁴.

⁶³ Приблизно в той же самий час до аналогічних результатів прийшли і єгиптяни. Взагалі цей розподіл був емпірично знайдений ще шумерійцями: «повернення» Сонця до початкової точки небозводу займає один рік; «повернення» Місяця - один місяць; з кожним новим поверненням Місяця Сонце опиняється в новому «будинку», яких в році буває 12 або 13. Але Сонце «повертається» і кожні доби, а з кожним добовим поверненням Сонця Місяць теж опиняється в новому своєму «будинку», яких на один «будиночок» Сонця доводиться 27 або 28 – місячний місяць або «місячні стоянки».

⁶⁴ Подібне положення підтверджується тим, що від вавилонян ці мистецтва були перейняті найближчими культурними сусідами – індійцями, що мали на той час достатньо розвинуті релігійні вчення. Астрологія й хіромантия не були введені в перелік «ортодоксальних учень», але і не відторгалися як єресь, тому що індійці сприймали їх як всього лише інструмент для пізнання (або розмови) про світ, який ніколи не претендує на роль релігії. А ось методи ворожіння (тобто пізнання Вищої волі) у індійців були свої. На наш погляд, саме цим пояснюється і достатньо вільне відношення православної церкви до астрології. Так, о. О. Мень на запитання «Як Ви особисто ставитися до астрології?» відповідав таким чином: «Астрологія возможна как наука, когда она говорит о том, как на нас влияет космос, материально и, возможно, духовно. Но она может стать и суеверием... Космическое влияние вовсе не исключено, но это вовсе не значит, что человек – раб. Так, человек, имеющий тяжелый характер, может стать святым, человек, обладающий ленивым темпераментом, в конце концов может побудить себя к творческой деятельности, любой из нас свободен выбирать свою жизнь с Богом и бороться. Иначе это будет капитуляция перед роком, перед судьбой, будь это звезды или наследственность. И мы будем кивать, что «во мне проснулся мой злой дядюшка, как в известной сказке Шварца, когда король говорил: «Вот сейчас во мне заговорила моя тетка, исключительно злая женщина». Значит, мы уже ни за что не отвечаем и на самом деле оказываемся просто марионетками в руках различных

З часів Вавилонського царства дотепер по руках любителів езотеричної літератури кочують мантичні (ворожильні) трактати. Частково вони перейшли до Вавилону з Шумера, але вавилоняни дали диференційоване тлумачення цих способів.

Таким чином, психологічна суть астральних картографій психіки полягала в такому: божественна воля для кожної людини (свого роду сценарію життя) записана в якійсь книзі долі, яку можна прочитати по деяких зовнішніх показниках (зірках, лініях долонь і т.п.). Для цього необхідно знати деяку грамоту. Вивчення цієї грамоти і проходження божественної волі дозволяє не тільки жити щасливо, але, і до певної міри, вступати в «правильний контакт» із деякими добрими або злими естествами, які локально управляють тими чи іншими процесами (наприклад, хворобою).

1.5. Дуалістичні картографії

Земля. Небо.

Между Землей и Небом – война.

И где бы ты ни был,

Чтоб ты ни делал,

Между Землей и Небом – война.

В. Цо

От него ждали больших проблем,

Как будто он был учебник неврозов

С ответами в самом конце.

И он был пойман и отдан в плен.

И каждый был волен, не вытерев рук,

Созвав семью и собрав на стол,

Смотреть кино о запретных плодах

На белом, как снег, лице.

И я кричал: «Как вы могли?»

Не подходи! Не тронь!».

А он сказал: «Здесь нет козырей –

Просто падают звезды,

Подставит ли кто-то ладонь?».

Б. Гребенщик

Близько 1500 р. (тобто приблизно тоді, коли єгипетський фарао Аменхотеп оголосив себе Ехнатом, а Мойсей вирішив відвести своїх єдиновірців з Єгипту) династія царів вавилонської національності була повалена іншою семітичною династією – Ассірії⁶⁵. Досягнення шумерійців і вавилонян під їх владою не загинули, а, навпаки, отримали імпульс до розвитку. Навіть руйнування Вавилону в 689 р. до н.е. не змінило цього: місто був відбудовано наново, а «еміграція» вчених лише при

сил, в том числі і созвездий». Але отець Олександр вважав, що християнину треба займатися астрологією, тому що не треба знати майбутнє, а «надо довіряти Богу».

⁶⁵ Відзначимо, що ті стародавні ассірійці не є предками тих, кого сьогодні називають ассірійцями. Сучасні ассірійці швидше сирійці – колишні жителі Арама Сирійського, а не Арама Нахараїм, прихильники зороастризму або одного з його варіантів.

скорила розповсюдження вавилонських знань, бо там, де вони знаходили собі тимчасовий притулок, теж виникали школи і бібліотеки. Цьому сприяло і те, що акадська мова була мовою як для офіційного діловодства від Інду до Нілу, так і для неформального спілкування (майже як зараз англійська мова)⁶⁶.

В X–VIII ст. до н.е. царі Ассирії почали виводити із завойованих країн чоловіків для свого війська разом з їх дружинами, наложницями і дітьми: щадивши своїх солдатів, царі Ассирії відправляли в чужі країни чужих воїнів. Близько 740 р. до н.е. з Палестини таким чином була відведена до Вавилону перша партія євреїв. За версією деяких істориків, до зіткнення з культурою Ассирії євреї окрім язичництва (серед богів Ягве був лише верховним жерцем, хранителем Закону) не мали ні війська, ні літератури, ні будь-якої картографії психічного (якщо не враховувати найпростіші мантичні та магичні прийоми, запозичені у єгиптян і фінікійців). Природно, що зіткнення і асиміляція з більш розвинутою культурою привели до того, що в Дворіччі вирости нові покоління євреїв. Коли в 540 р. до н.е. (після підкорення Вавилону персидським царем Кіром) їм дозволено було повернутися до Палестини, фактично це був зовсім інший «етнос», який в майбутньому створив таку складну картографію психічного, як Кабала⁶⁷.

В 626 р. до н.е. династію Ассирії знову змінила халдейська і почався новий етап розвитку шумеро-вавилонської культури. Халдеї були черговим семітським плем'ям, яке давно мешкало в Межиріччі. Це були воєнні бедуїни, що прийшли з Аравії і перебували у свій час на службі у царів Ассирії. В 626 р. халдей Набупалассар захопив вавилонський трон⁶⁸.

Халдеї не відміняли офіційного культу Мардука та інших астральних божеств, але привнесли в нього свою традицію. Так, вважається, що це з «їх легкої руки» на всьому семітському Сході отримали розповсюдження такі методи психологічного захисту і нападу, як *амулету*, *талісмани*, *енвольтовання*⁶⁹ і «*пристрит*». Із грецьких історичних джерел (Геродот, Ксенофонт) халдеями почали називати взагалі всіх мешканців Дворіччя, а особливо жерців - *магів*.

Саме при халдеях вавилоняни остаточно розробили свою світову хронологію і створили концепцію очищення світу від скверни водою і вог-

⁶⁶ Можливо, саме у зв'язку з цим у євреїв виник міф про Вавилонську вежу: «на всій землі була одна мова і один прислівник...» (Бут., гл. 11).

⁶⁷ Як свідчить гл. 3 «Книги Ездри», повернувшись до Палестини, євреї застали самаритян з колишнім рівнем розвитку. Перші ж спроби «репатріантів» домовитися закінчилися невдачею.

⁶⁸ Відзначимо, що європейці дотепер називають іноді за традицією «халдеями» християн Ірану й Іраку. Їх церква офіційно називається Халдейською (Catholic Chaldaean Church, унія з Римом 1553) з резиденцією Патріарха в Багдаді.

⁶⁹ Енвольтовання (від лат. involer - нападати, заволодівати), яке могло бути позитивним і негативним, полягало у впливі на яку-небудь людину шляхом маніпуляцій з «вольтом» (фігуркою людини з воску або інших матеріалів) або шляхом упровадження в найближче оточення шуканого обличчя «замовлених предметів» («віднесення»).

нем. Вони навіть розраховали, що ці катастрофи мають повторюватися кожні 1 753 005 років: тоді «всі зірки збираються разом в 30 градусі Рака або першому градусі Льва, і відбувається виконання всього...». Коли вони зустрічаються в Раці (водний знак) - настає потоп, у Льві (вогненний знак) - світова пожежа⁷⁰.

Завоювавши Вавилон, персидці спочатку теж нічого не змінили в офіційному культі Мардука. Лише після цілого ряду повстань підкорених персидцями семітів цар Дарій офіційно проголосив культ Ормузда - зороастризм. Зороастризм - учення Зороастра,⁷¹ викладене в текстах *Авести*⁷², що склалося до кінця VI-V ст. до н.е.

Сам Зороастр згадує про себе в *Гатах* (священних текстах) як про *заотара* - засновника релігії, який був одночасно і священнослужителем, і пророком⁷³. Крім того, він сам називає себе також *мантра* - вигадник мантр - натхненних екстатичних заклинань. Іранці вважали, що зрілість досягається в п'ятнадцять років, тому ймовірно, що саме в цьому віці Зороастр став священнослужителем⁷⁴. Згідно із зороастрийськими переказами (що збереглися в пехлевійських творах), багато років він провів в поневіряннях у пошуках істини. Аналіз текстів його гімнів дозволяє припустити, що він був свідком різних насильницьких дій. Усвідомлюючи себе безсилим, Зороастр сповнився пристрастного прагнення до справедливості, до того, щоб етичний закон був встановлений однаково і для сильних, і для слабих, щоб восторжествували спокій і порядок.

В тридцять років - віці зрілої мудрості - Зороастр отримав одкровення. В пехлевійському творі *Задспрам* розказується, як одного разу Зороастр, беручи участь у весняному святкуванні, відправився удосвіта до річки за водою для приготування священного напою *хамі*. Він увійшов у річку і постарався взяти воду з середини потоку. Ко-

⁷⁰ Сусіди-індійці перейняли і ці уявлення. Вони розраховували *маха-юга* (4 320 000 років), після закінчення яких світ має обновлятися: необхідно, щоб з'явилося нове людство, до якого має прийти новий вчитель і Рятівник і т.д.

⁷¹ Взагалі історики налічують трьох Зороастрів: 1) внука Ноя, сина Хама; 2) сучасника Мойсея; 3) сучасника Ездри (VI-V ст. до н.е.). Хто з них був історичною особою і в якому ступені, судити достатньо важко. Британський дослідник Мері Бойс припускає, що історичний Зороастр був молодшим сучасником Мойсея, тобто жив між 1500 і 1200 рр. до н.е.

⁷² На українській або російській мові ці тексти цілком дотепер не виходили. У принципі вони цілком і не збереглися: з 21 книги, існуючих при Сасанідах, тобто в Середньовіччі, до нас дійшли лише чотири, з них тільки одна (Вендідад) без пропусків і втрат. Є, втім, переклад вибраних гімнів: Стеблин-Каменский И.М. *Авеста. Избранные гимны из Видевдата*. - М., 1993.

⁷³ В Молодшій Авесті він іменується загальним словом для священнослужителя - *атаурван*.

⁷⁴ Навчання священному починалося у індоіранців рано, мабуть, у віці близько семи років, і було усним (оскільки вони не знали письма). В основному воно складалося з вивчення обрядів і положень віри, а також оволодіння мистецтвом імпровізації віршів для покликань богів та їх вихваляння і у виучки напам'ять великих мантр, складених мудрецами раніше.

ли він повернувся на берег (у цей момент він сам перебував у стані ритуальної чистоти), перед ним в свіжому повітрі весняного ранку виникло видіння. На березі він побачив сяючу істоту, яка відкрилася йому як *Воху-Мана* («Благий помисел»). Воно привело Зороастра до Ахура-Мазди і п'яти інших, що випромінюють світло, персон, у присутності яких пророк не «побачив власної тіні на землі через їх яскраве свічення». Від цих семи божеств Зороастр і отримав своє одкровення.

До цього Ахура-Мазда був *ахуром* (божеством), один із трьох владик *аша* – порядку, праведності і справедливості. Проте Зороастр проголосив Ахура-Мазду єдиним нествореним богом, існуючим вічно, творцем всього благого, включаючи і всіх інших добрих і благих божеств. Відповідно, в одному з видінь йому з'явився і співіснуючий з Ахура-Маздою супротивник — *Ангра-Маїнйу* («Злий Дух»), який теж одвічний, але нетямущий і повністю шкідливий. «Воістину є два первинні духи, близнята, що славляться своєю протилежністю. В думці, в слові і у дії — вони обидва, добрий і злий... Коли ці два духи схопилися вперше, то вони створили буття і небуття, і те, що чекає врешті-решт тих, хто слідує шляху брехні (друг),—це найгірше, а тих, хто слідує шляху добра (аша), чекає найкращого. І ось із цих двох духів один, що слідує брехні, вибрав зло, а другий—дух самий святий, одягнений в найміцніший камінь (тобто небесна твердь, вибрав праведність, і нехай (це знають всі), той, хто постійно ублаготворятиме Ахура-Мазду праведними справами» (Ясна 30, 3—5).

Психологічно важливим у цій картині світу є те, що два первинні ества добровільно зробили вибір між добром і злом. Цей акт послужив прообразом аналогічного вибору, який робить кожна людина в своєму житті. Але цей вибір приводить до активного протиборства, яке виразилося, за рішенням, прийнятим Ахура-Маздою, в боротьбі «творіння» і «антитворіння», або, як сказав пророк, до створення «буття» і «небуття» (тобто смерті), бо Ахура-Мазда в своєму всезнанні вже знав, що раз вже він став творцем і створив світ, то Злий Дух має напасти на нього, і світ стане ареною боротьби двох сил. Врешті-решт, Ахура-Мазда мусить виграти велику битву і знищити зло, зробивши світ цілком благим назавжди.

Особливо цікавими для розуміння зороастрийської картографії є ідея благодаті.

Благодать (грецьк. *ἡ charisma*, лат. *gratia*, др.-євр. *BERACHA*, араб. *Baraka*); сучасні росіяни часто називають її "добрістю", оскільки старовинна "благодать" для них швидше здається рівнозначною "кайфу", але термін є термін: це - найважливіше поняття, що означає особливу божественну силу, посилану людині. Передається людині від божества за допомогою еманції або в ході священних таїнств (містерій) від інших носіїв благодаті, і може таким же чином відняти (можна пригадати персидського героя Афрасіаба, за свої злочини позбавленого богинею благодаті; позбавлення сану і відлучення від церкви у християн і т.п.).

У християнстві західні батьки церкви вважали благодать єдиною умовою Порятунку, а східні разом з нею допускали і свободу волі (пелагіане). У зороастрийців хварна (фарн) вважається еманацією божественного вогню, "благою часткою", що означає нагороду і в земному житті - влада, багатство, як і бераха у іудеїв. У мусульман носіями нечесної благодаті (барака) вважалися суфії та інші "стовпи віри" (аятллі, шейхи).

Грецька харизма у давнині означала "дар богів" (або богам - вигляді жертви), нині вживається для позначення дару служіння ідеалу або просто дару спілкування з людьми ("харизматичний лідер"). Сучасних культурах поняття благодаті має свої відмінності (фр.-англ. grace, німець. Gnade швидше означає "милість Божа" (милосердя), персу, грец. το "eleos), як і в сучасному іудаїзмі (івр. HESED, "благоволення", звідси хасид).

Скільки не шукали, в індійських трактатах (і стародавніх, і сучасних) ми ніде не знайшли поняття, яке хоч частково відповідало б ідеї благодаті. Звичайно, в різних мовах і культурах його зміст різний, але ядро-то все одно - єдине. А у індійців, починаючи з Вед і кінчаючи працями Крішнамурті, є все, що завгодно: божественна сила, пранашакти, асхіма, праведність, - окрім благодаті.

Це тому, що "носіями божественної сили" у індійців вважалися досі вважаються) не окремі люди, що заслужили її тим чи іншим чином, а всі члени касты брахманів за правом народження. Якщо ти не належав до кшатрій (воїн, патрицій), то будь ти хоч сорок разів герой, тобі не належить пізнати вищої благодаті. І навпаки, навіть вчинивши злочин, "двічі народжений" може втратити звання брахмана, але він не втратить своєї причетності до вищої благодаті (пор. дворяни-декабристи, позбавлені "прав стану", але вони не втратили природжену благородність).

У цьому значенні виділення зороастризму з протоведичної релігії було кроком вперед, бо надавало можливість Порятунку не одній тільки касті вибраних, а взагалі всім, хто прийняв вчення.

Ще однією дуалістичною картографією є мітраїзм, який існував між 300 р. до н.е. і 300 р. н.е.

Мітра - дуже стародавнє арійське божество річного циклу. Слово Mithra в «Авесті» означає "згода". На середньо-персидській мові слово "Mіхр-і-Махр" означав Сонце і Місяць. У стародавніх вірмен, які взагалі багато що перейняли з астральної релігії Вавилону, він отримав ім'я Міхр і прізвисько Арегакн: на честь нього чеканилися монети, йому присвячений храм Гарні, що зберігся дотепер. Греки ототожнювали його з Геліосом.

У тексті з бібліотеки Ашшурбаніпала (на клинописних табличках) "Мітра" наводиться як одне з багатьох імен бога Сонця Шамаша (по історію сонячних божеств в Єгипті). Втративши вплив у столиці, Мітра придбав безліч прихильників у Малій Азії: люди там жили більш прощай і дикі, космологічних теорій вавилонських учених вони не розуміли. Значення їх культу було просте: Сонце - життєподатель, влада

всього живого. Воно дає зростання сходам, родючість худобі та дружинам, рятує воїна в битві. Воно ж карає вбивцю, грішника і урядовця.

Мітраїзм, як пише Плутарх, був «релігією солдатів». Він вважав, що цей культ рознесли по Середземномор'ю пірати. Так чи інакше, культ цього сонячного бога був поширений по всьому Середземномор'ю, від Туреччини до Іспанії. Римляни називали його Deus Sol Invictus (Непереможне Сонце), будували йому вівтарі та цілі храми.

В кінці епохи римських завоювань воїн Мітра став ототожнюватися з Рятівником, якого чекали релігії кінця ери Овна. День його народження наголошувався щорічно 25 грудня.

Але найдивніше навіть не те, що вівтарі Мітри збереглися до наших днів - хіба мало святилищ старовини збереглося серед класичних пам'яток, - а те, що його таємно почитали і сьогодні. В сирих підвалах жебрацьких будинків, що простояли не одну тисячу літ у стародавніх містах католицької Італії, перш за все - у "вічному місті" Римі, дотепер зберігаються і підтримуються вівтарі сонячного бога.

В деяких з них Мітра зображений у вигляді крилатого бога з лівовою головою і людським тілом, навкруги якого обвивається змія. Це Еон, Безмежний Час, уособлення не одного тільки Сонця, але і всього великого Космосу.

Ще одна дуалістична картографія психіки була подана у вченні пророка *Мані*, що отримала назву *маніхейство*. Як і про багатьох інших духовних учителів, історія має у своєму розпорядженні дуже невелику кількість достовірних даних про його життя. Відомо, що він народився близько 210 р. н.е. в селі Ктесифоні, в сім'ї «крестильників». Вихований в релігійній атмосфері, Мані з дитинства познайомився з багатьма існуючими на той час альтернативними картографіями психіки і, за деякими відомостями, брав участь у таїнствах Мітри і був християнським пресвітером. Таким чином, черпаючи з різних джерел, він поступово виробив свою християнсько-гностичну доктрину і під ім'ям Параклеїта почав проповідувати нове вчення при дворі персидського царя Спора (Шапур Першого). Передбачається, що він обійшов багато міст і країн, дістався до меж Індії та Китаю, де познайомився з основними положеннями вчень буддизму і даосизму. Швидше за все, саме в цей період він попав в рабство, звідки його викупила якась багата вдова (за що він отримав від своїх послідовників неформальне прізвисько «син вдови»). Уривчасті відомості свідчать про те, що незабаром після цього він віддалився жити наодинці в печері, де харчувався виключно травою. В кінці царювання Сапора він знов повернувся до Персії, де в березні 276 р. н.е. був розпнутий за наклепом місцевих магів.

Мані приписують декілька трактатів, на жаль, уцілілих лише в уривках і переказах недругів. Зокрема, це «*Книга гігантів*» і «*Шахнурако*», в яких Мані вельми непослідовно висловив свої уявлення про космогонію і світ психічного. Розвиваючи ідеї Світового дерева, Мані протиставив *дерево життя*, яке осяяло своєю благодатною кроною

північ, схід і захід, *дерева смерті*, що виростає на півдні. Царство дерева життя мислилося ним як безмежне: «Немає нічого стороннього ні доверху, ні вгору, ні в одній точці, але є тільки єдине дерево життя усюди і нескінченно. Ніщо не оточує і не обіймає його; воно перебуває в своїх плодах, і царство його в ньому самому. Його немає в країні південній, воно приховано в своєму лоні. Бог захистив це місце стіною, щоб не будити жадань у дерева смерті, не томити його і тим не піддавати небезпеки дерево життя». Але від дерева смерті постійно відгалужуються паростки, між якими постійно бушує злість і йде жорстока війна. Навіть вирощені на дереві смерті плоди сповнені ненависті до материнських гілок. Ця внутрішня напруженість врешті-решт приводить до контакту області добра. Уражені видовищем добра і захоплені заздрістю темні сили об'єднуються і обрушуються на область світла. Так виникає вимушене змішення частинок добра й зла. В «Книзі схолій» єпископ Теодор вар Хоні говорить про те, що область світла обіймає п'ять основних *еонів* (джерел): западне повітря, прохолодний вітер, ясне світло, цілюще тепло і чиста вода, яким протистоять полярні зони тьми. У протистоянні основних сил якийсь первинний «Батько величі» породжує «Матір світу», яка створює першу людину, а вона, в свою чергу, породжує п'ятьох синів. Вони ведуть спільну війну з силами тьми і виявляються полоненими ними. Сім разів вони волають до Батька, який зціляє розум від отрути тьми і посилає на допомогу «Животворящий дух» і п'ятьма чадами. Після довгої боротьби «Животворящий дух» звільняє першолюдину, тоді як його сини продовжують залишатися в полоні. З шкіри убитих *архантів* (синів мороку) «Матір світу» будує небо, робить сонце, зірки і місяць, а потім створює стихії повітря, вогню і води, рослини, тварин і т.п.

2. КАРТОГРАФІЇ ПСИХІКИ В СВІТОВИХ РЕЛІГІЯХ

2.1. Картографія психіки в традиції індуїзму. Йога

*Не бросай в меня камни
И не целься в меня из ружья.
Не пугай безысходностью дня –
Мне и так страшно всегда.
Подари мне цветок,
Когда мы простимся с тобой.
Прости меня,
Если в чем-то был не прав.
Харе Кришна, Харе Рама!*

А. Григорьев

*Когда я пришел, ты уже уплыла.
Я забыл, что ты – пароход.
Я ведь сам тебе дал это море любви,
А оно превратилось в лед.
Куда ты поплывешь, крыша моя?
В какие реки, в какие моря?
За какую кормой бьет волна за волной?
Я плыву за тобой, лечу за тобой.*

*И я смогу найти то, что смог потерять,
Мне не нужно крыльев, чтобы летать.
Хорошая крыша летает сама
И в самый низ, и в самые верха.
Хали-Гали Кришна, Хали-Гали Рама,
До свиданья, крыша, где ты будешь завтра?
Да, где ты будешь завтра – тута или там?
Хали-Гали Кришна, Хали-Гали Рама.
«Агата Кристи»*

Основи індуїстської картографії психіки закладені в одному з найдавніших пам'ятників світової духовної літератури – Ведах.⁷⁵ Спочатку Веди були усною літературою, яка протягом століть передавалася від учителя до учня. Вони розділяються на чотири розділи. Самий найдавніший розділ – *саяхита* – містить ведичні гімни, зміст яких варіює від захоплення і шанування природи до найскладнішої філософії. Другий розділ – *брахмана* – стосується ритуалів і жертвопринесень, точне виконання яких було основою забезпечення доброго урожаю, щасливого життя і т.п. Третій розділ – *араньяки* (який ще називається «лісовий») – призначений для відлюдників, що віддаляються в ліс ради медитації та пошуку внутрішньої істини. В останньому розділі – *Упанішадах*⁷⁶ або *Веданте* (буквально – кінець Вед) обговорюється мета самосвідомості, пізнання безсмертного і незмінного єства всіх людей. Про творців Упанішад – Яджнявалкье, Уддалаке, Катхе та ін., окрім імен, майже ніщо не відоме, але вони, безумовно, належать до числа найбільших мудреців людства⁷⁷.

Суть картографії психіки, що приховано в Упанішадах, можна розглянути на прикладі однієї з історій (має аналогічний сюжет у багатьох інших релігіях). Так, у Катха-упанішадеїде мова йде про те, що одна людина, сподіваючись заслужити нагороду богів, вирішила принести в жертву все, що у неї було. Її син Начикет (в перекладі – «незнаючий»), схвалюючи намір батька, вважав, що неповна жертва не має ціни і що він сам – найбільша жертва для батька. Він став допитуватися, якому богу він присвятить свою жертву, і одного разу, коли завзятість сина вивела його з себе, він необережно сказав: «Смерті я віддам тебе!». Фатальна клятва була вимовлена. Утішаючи батька, Начикет сказав: «Серед багатьох йду

⁷⁵ Найраніші належать до 2500 до р. н.е.

⁷⁶ Як пише о. О. Мень, «слово это означает «сидение подле» (имеется в виду сидение слушателей вокруг учителя), но издавна термину «Упанішады» присваивалось значение тайной эзотерической доктрины. Это толкование верно отражает стремление «посвященных» окружить свою философию завесой тайны».

⁷⁷ В Європі, яка познайомила з Упанішадами в XVIII ст., вони зразу ж зустріли захоплення прийом. Багато хто визнав їх самими піднесеними із священних книг Сходу. А. Шопенгауер писав: «Каждая фраза рождает глубокие, оригинальные и величественные мысли, и в целом они проникнуты благородным священным духом искренности... Они плоды высшей мудрости. Рано или поздно им суждено стать верой народа».

я, подивися на колишніх людей, подивися вперед на тих, що біжать, подібно зерну дозріває смертний; подібно зерну він народжується знову.

Хлопець спустився в обитель Ями – владики покійних. Оскільки він прийшов сам, а не на заклик, то пекельний владоможець три ночі був відсутній невідомо де. Коли він повернувся, Начикет дорікнув йому, жучи, що для негостинного господаря можуть збутися всі погані побажання скривджених гостей. Збентежений своєю незручністю Яма запропонував хлопцеві три дари. Два перших він охоче задовольняє: він одягнув гостеві, що після повернення в світ живих батько його зустрине з радістю, і пояснює, яке потрібно вчинити приношення, щоб бути бажаним богам. Але третє прохання Начикета – «Сумнів виникає після смерті людини – одні говорять: він є, інші: його немає – та дізнаюся про це я, невчений тобою» - викликає у Ями труднощі. «Навіть боги, - говорить він дотепер сумніваються тут, бо нелегко розпізнати це тонке міркування. Вибери собі інший дар, Начикет, не обтяжуй мене, звільни від цього». Хлопець наполягає. «Вибери собі синів і внуків, що проживуть сотню років безліч худоби і слонів, золото, коней; вибери собі обширні угіддя на землі і живи сам стільки осеней, скільки хочеш. Якщо ти вважаєш це рівним даром, вибирай собі багатство і довге життя; процвітай, Начикет, на великій землі я зроблю тебе володарем всього бажаного. Які б не були не досяжні бажання в світі смертних – проси собі все, що побажаєш. Оглянь красуні на колісницях, супроводжувані музикою, такі неприступні люди. Хай, даровані мною, вони служать тобі, Начикет, – не питай тільки про смерть». Але Начикет відповідає: «Скороминущі ці задоволення у смертного, вони висушують силу всіх відчуттів, та і життя то коротко. Хай залишаються у тебе вози, танці, співи. Не повинна людина радіти багатству: хіба зможемо ми володіти багатством, якщо побачимо тебе? Чи будемо ми жити, поки ти правиш? Лише цей дар слід вибрати». В результаті виявляється, що весь опір Ями був всього лише випробуванням. Яма відкриває велику таємницю:

«Различны поистине благо и удовольствие.

Оба они связывают человека, имея различные цели.

Хорошо будет тому, кто из них обоих берет себе благо.

Но если же кто-либо выберет удовольствие,

его цели не будут достигнуты.

Благо и удовольствие приходят к человеку.

Мудрый различает их,

Ибо мудрый выбирает благо, предпочитая его удовольствию.

Глупый же выбирает удовольствие ради земных благ.

Поистине, поразмыслив, отказался ты, Начикет,

Желать приятное или кажущееся приятным:

Ты не искал пути к богатству,

На котором пали многие люди.

Различны и ведут в различные стороны

Незнание и то, что известно как знание.

Я полагаю, о Начикет, что ты стремишься к знанию,

Многочисленные желания не отвлекли тебя.

Погрязшие в незнании,

Но полагающие себя мудрыми и сведущими,
Глупцы, по извилистым тропам блуждающие,
Подобны слепым, имеющим слепого поводыря.
То, что за пределами этого мира, неясно глупцу,
Безучастному, обманутому блеском богатства,
Думающему: «Есть лишь этот мир, нет другого», -
Он непрестанно подпадает под мою власть».

Мудреці-брахмани підкреслюють, що людина залишається у владі смерті (а отже, під впливом ілюзій і незнання) до тих пір, поки не помічас, наскільки сама глибоко вкорінена в Безсмертному. От чому основне благання учня звучить як «веди мене від нереального до реального, веди мене з тьми до світла, веди мене від смерті до безсмертя». Єдиний шлях до реальності, світла, безсмертя – наближення і злиття індивідуального атмана зі світовим Атманом (*Вселенським Я*)⁷⁸. Але досягнути Атмана може лише той, хто здатний відмовитися від плотських образів і уявлень:

«Его облик невозможно увидеть,
Никто не видел его глазами.
Его восприимлют сердцем, умом, мыслью.
Тот, кто знает это, становится бессмертным»⁷⁹.

Того, хто подолав межі індивідуальної психіки і досяг злиття, описують таким чином:

«Не рождается и не умирает знающий Атман,
Он не происходит ни от кого и не становится никем.
Нерожденный, постоянный, вечный, изначальный.
Он не гибнет, когда погибает тело,
Если убивающий думает, что он убивает,
Если гибнущий думает, что он гибнет,
То оба они заблуждаются.
Он не убивает, он не гибнет.
Меньше малого и больше большего.
Атман скрыт в тайнике сердца людей.
Тот, кто не прилагает усилий, кто без печали,
Видит величие Атмана благодаря спокойствию.
Сидя, он идет далеко,
Лежа, он ходит всюду».

⁷⁸ Упанішади не дають визначення: «Оно ни толсто, ни тонко, ни коротко, ни длинно, ни красно, подобно огню, ни прилипчиво, подобно воде; оно ни тень, ни тьма, ни ветер, ни пространство; оно без осязания, без вкуса, без запаха, без зрения, без слуха, без речи, без мысли, без жара, без дыхания, без рта, без меры, без внутреннего, без наружного». Оно «нети-нети» - не то, не то. Цей досвід започаткував *апофатичне (заперечне) богослов'я*, що знайшло своє завершення в християнстві (зокрема, в роботах Діонісія Ареопігита).

⁷⁹ При цьому необхідно відмовитися і від самої думки знайти єднання з *всесвітнім «Я»*:

«Если прекращаются
Пять знаний вместе с мыслью,
Если бездействует рассудок,
То это, говорят, высшее состояние».

Дещо інша карта персонального і трансперсонального була запропонована в релігійній течії, яка пов'язана з ім'ям *Крішни Васудеви* (чи його життя відносять, звичайно, до VI ст. до н.е.). Єдиний запис про його життя і навчання міститься в одному з найбільших творів релігійної поезії («*Пісня Господня*»)⁸⁰, який є частиною індійського епосу *Махабхарати*. Сам епос розказує про жорстоку міжусобну ворожнечу в племені бхаратів і про криваву битву на полі Куру між родами пандавів і кауравів, проте робить це в символічній формі: по ходу розвороту сюжету з'ясовується, що ворогуючі раджі та воїни – це боги, духи або персоніфіковані абстракції⁸³.

Гіта починається з того моменту, коли на величезній бойовій колісниці на середину поля, між ворогуючими арміями, виїжджає пандавський князь Арджуна (в психологічній інтерпретації – еґо) для того, щоб переступити сутичкою останній раз окинути поглядом ворожі армії. Вигляд бійців, потових і прагнучих братовбивства, засмучує його, і він звертається за порадою до свого візничого – Крішни (Самості)⁸⁴. Відповідь Крішни і складає основний зміст поеми. Багато в чому спираючись на Упанішади, Крішна проповідує ту ж ідею: все єдино і все обіймає *Брахман* – надсвідомість, яка є єдиною дійсністю у повному розумінні цього слова. Проте на відміну від Упанішад він пропонує не містичну *відчуженість*, а *бхакті* – любов, благоговіння, віру.

В класичний період (з 200 до 800 рр.) виділилося шість шкіл індійської філософії: *міманса* (філософія ритуалізму), *ньяя* (школа логіки), *вайшешика* (натуралістична філософія), *веданта* (натуралістична метафізика), *санкхья* (дуалістична філософія) і *йоґа*. На сьогодні найвпливовішими школами є веданта, санкхья і йоґа, які тісно пов'язані між собою. Веданта формулює філософію цілісності, яку можна пережити, тільки практикуючи деякі практики йоґи. Санкхья описує різні рівні існування пов'язані з ними обмеження, подолати які допомагають певні йоґіські дисципліни. Проте головна відмінність санкхьи від йоґи полягає у знайденні мій проблемі методології: санкхья підкреслює необхідність придушення свого «я» і відмову від бажань, а йоґа говорить про необхідність переживання особливих, екстатичних станів свідомості, які дають глибоке розуміння і себе, і навколишнього світу.

⁸⁰ Виникнення Гіти оповито таємницею (як, втім, і вся добудійська історія Індії). Деякі дослідники вважають, що вона є не цілісним твором, а своєрідною збіркою висловів стародавніх мудреців і поетів. Її датування коливається в межах більш ніж тисячі літ. Швидше за все вона виникла між V і III ст. до н.е.

⁸¹ «Махабхарата» містить 100 тис. строф, що більше ніж у 8 разів перевищує обсяг «Іліади» і «Одіссеї», разом узятих.

⁸² Багато дослідників вважають, що битва насправді мала місце близько 1100 рр., той час, коли відбулося остаточне впровадження аріїв у північну Індію.

⁸³ Так, наприклад, одна з інтерпретацій свідчить, що всі дійові особи Гіти подають різні психологічні й фізичні якості людини: п'ять братів – це п'ять відчуттів, а поле битви – фізичне тіло і свідомість.

⁸⁴ Упанішади говорять про Крішну («чорного») як про мудреця, сина Васудеви Деваки, проте в поемі він виступає як бог, що живе на землі під виглядом воїна.

Йога – санскритське слово, що означає «з'єднуватися», або «об'єднуватися». Вона об'єднує в собі як кінцеву мету, так і різні техніки, створені для досягнення цієї мети. Йога охоплює практично всі духовні і аскетичні практики Індії, включаючи медитацію, фізичні вправи, священні співи. Як одна з шести філософських шкіл вона наведена в творах Патанджалі – автора «Йога-сутри» (II ст. до н.е.).

Основним поняттям в йогічній філософії є *Пуруша* (Дух) – чиста свідомість, яка не проявлена і не має обмежень або якостей. Він обіймає свідомість у Всесвіті й за його межами. Протилежний полюс духу – *prakriti* (природа). Природа дає підставу, з якої народжуються всі матеріальні форми. Вона також є джерелом всього нематеріального, включаючи думки і емоції.

Виявлення Пуруші в людині – його Самість. Як свідчить Йога-Сутра: Дух, що «бачить, – є видимий, бездомішковий, але такий, що виглядає тим, що має домішки через витівки інтелекту». Інакше кажучи, Самість незмінна і не має впливу фізичної або психічної діяльності, проте діяльність розуму забарвлює або спотворює наше усвідомлення Самості. Самість нескінченна і незмінна, по суті так само, як і атман. Самість подібна хвилі в океані, це тимчасове проявлення, форма, яку на якийсь час приймає океан. Веди учать, що тільки атман існує, що ми є Самість і маємо розум і тіло. Проте більшість людей вважає, що ми є розум і тіло і, може бути, маємо атман, або Самість. Практика йогічних дисциплін необхідна, щоб позбутися цієї ілюзії шляхом збагнення Самості.

Йога-Сутра описує Пурушу як свідомість, проте інші писання додають ще дві фундаментальні характеристики: *вічне існування та нескінченне блаженство*. Проте більшість людей шукає щастя в зовнішній діяльності, навіть не намагаючись шукати його всередині. З цього приводу відома індійська притча наводить приклад мускусного оленя, залози якого починають видавати пахощі під час шлюбного сезону. Олень п'яніє від власного запаху і починає кидатися по лісу у пошуках його джерела, плується в кущах, може навіть кинутися зі скелі. Він шукає джерело запаху зовні і тому ніколи не знаходить його.

Хоча Пуруша не має форми, він може також виявляти себе у формі багатьох різних уявлень про Бога, наприклад, «Бог – Єдиний; Самість, не зачеплений бажанням, прагненням, дією або його результатом». Коментуючи цей уривок з Йога-Сутри, Пурохит пише, що Пуруша не обмежений ні формою, ні безформністю: «Бог, хоча і безформний, є також і формою; Він має силу набути будь-якої форми за бажанням того, хто поклоняється. Йог, який бажає спиратися на посередництво форми, може вибрати будь-яку форму, яка йому подобається, концентруватися на ній і вирішити свою проблему». Іншими словами, можна концентруватися на Богі як певній якості, такій, як краса, любов, мир, сила, мудрість і блаженство. Деякі віддають перевагу вірі в Пурушу без форми, збагнення Пуруші як чистого світла або любові, або космічної свідомості. Так, Рамакрішна радив учню: «Достатньо мати віру в один з аспектів. Ви вірите в Бога без форми; це чудово. Але ні на мить не думайте, що це єдине правильно, а все інше помилково. Пам'ятайте, що Бог у формі також істинний, як Бог без форми. Проте твердо дотримуйтеся власних переконань».

Йоги вважають, що все в природі створено трьома *гунами* (принципами): *тамас* (інерція), *раджас* (активність, діяльність) і *саттва* (ясність або світло). Це можна проілюструвати на прикладі створення статуї. До тих пір, поки вона – це всього лише незайманий камінь, це тамас, сам по собі інертний, це мертва матерія. Будь-яка дія щодо перетворення каменя, його творіння – це раджас. Проте чистий раджас – енергія без напрямку і мети. А ось надихаючий і направляючий образ, який існує в уяві скульптора, – це саттва. Проте чиста саттва – план, що залишається не реалізованим. Тому для створення статуї необхідне з'єднання всіх трьох принципів⁸⁵.

Практично все може бути класифіковано в термінах гун. Так, важка їжа тамасична, оскільки її важко переварювати, і вона створює в людині сонливість і небажання діяти. Гостра, гаряча їжа раджасична, оскільки веде до діяльності, сильних емоцій або нервовості. Свіжі фрукти і овочі саттвичні, вони створюють спокій та інші духовні стани. Певні місця, такі як гори або берег океану, безумовно саттвичні і тому підходять для медитацій та інших духовних практик. Так само кожну людину можна описати через певне співвідношення цих трьох якостей (хоча більшість людей можна охарактеризувати переважанням однієї з них).

В йогічній термінології *чінта* (свідомість) охоплює всі розумові процеси. Вона включає в себе відчуття і сприйняття, емоції, волю, наочно-образне і аналітико-синтетичне мислення. Психіка або свідомість людини ясно відображає Самість, коли свідомість спокійна. Коли психічні процеси активні, Самість замутнена, як яскрава електрична лампа в баку з водою, що коливається⁸⁶. Тому всі йогічні практики прагнуть однієї мети – заспокоїти хвилю свідомості. Для цього одні школи йоги центруються на управлінні тілом, інші – на дихальних техніках, треті вивчають медитації. В цьому відношенні всі популярні нині йогічні техніки є лише підготовчою практикою, спрямованою на заспокоєння розуму, без якого неможливе збагнення Самості.

Однією з перешкод на шляху заспокоєння хвиль свідомості є *самскарі* – підсвідомі тенденції, які формуються як результат минулих дій і минулого досвіду цього життя і попередніх втілень. Самскарі створюються тривалою й інтенсивною дією хвиль свідомості. Наприклад, хвилю свідомості, відповідні гніву, поступово створюють тенденції гніву, які, в свою чергу, створюють у людині нахил реагувати гнівом у різних ситуаціях. Управління хвилями свідомості можливо, тільки якщо підсвідомі тенденції ослабляються або зникають.

⁸⁵ Бхагават Гіта описує гуні таким чином: «САТТВА, РАДЖАС, ТАМАС – світ, огонь і тьма, - три составляющие природы. Они ограничены в конечных телах и свободны в бесконечном Духе. Из них Саттва, благодаря своей чистоте дающая свет и здоровье жизни, связывается с земным счастьем и низшим знанием. Раджас принадлежит природе страсти, источнику жажды и привлечения. Он привязывает душу человека к действию. Тамас, рождённый невежеством, затемняет души всех людей. Он привязывает их к сонливой тупости, и они не бодрствуют и не работают. Саттва привязывает к счастью, Раджас – к действию; Тамас, скрывающий мудрость, привязывает к небодрствованию».

⁸⁶ В Йога-Сутрі Патанджалі визначає йогу як управління «хвилями свідомості».

Вплив досвіду минулих життів на формування самскар називається *кармою*. Карма означає як дію, так і результати, до яких ця дія призводить. Оскільки будь-яка діяльність викликає певні наслідки, життя кожної людини знаходиться під впливом його минулих дій⁸⁷. Тенденції зла посилюються злими думками і відчуттями і ще більш посилюються, якщо вони виражаються в словах або справах. Щоб уникнути формування нових підсвідомих тенденцій або посилення старих, йог прагне утримуватися від прояву цих тенденцій. Ідеалом йога є не придушення або заперечення неприйнятних тенденцій, а перетворення негативних дій і думок у позитивні дії та думки. Один із пропонованих шляхів – *самоаналіз*. Йоги вважають, що якщо спокійно і глибоко подивитися на корені цих тенденцій, то внутрішнє усвідомлення «автоматично» запускає далі роботу щодо самотрансформації. Крім того, самі вимоги дисципліни, правильних дій і йогічної практики поступово змінюють людину, її свідомість, перетворюючи її старі звички, думки та дії.

Кожна зі шкіл йоги спирається на певний тип особистості й зумовлює свій спосіб картографування. Досвідчений вчитель може наказати своїм учням особливу форму практики йоги, основаної на вже розвинутих здібностях учня або, навпаки, на тих здібностях, які необхідно розвинути⁸⁸. Так, наприклад, карма-йога підходить тим, хто має сильну волю або тим, кому потрібно розвинути свою волю для особистого зростання. Цей вид йоги вибирають ті, хто своїм ідеалом вважає служіння людям. Розглянемо далі основні школи йоги.

Одна з головних задач *Карма-Йоги* (або *йоги дії*) – навчитися діяти, не створюючи негативних кармічних наслідків. Бхагават Гіта вказує, що поки ми живі, ми вимушені діяти: «Не відмовою від дії знаходить людина свободу від дії. Не порожнім зреченням знаходиться вища досконалість. Бо ні миті не може провести людина без дії. Нас примушують до дії сили, народжені Природою (гунами). Той, хто відмовляється від дій, але роздумує про їх красу в своєму серці, - той схильний до ілюзії і поганий послідовник Шляху. Але великий той, хто, вільний від прихильностей, з розумом, що управляє своїми силами в гармонії, працює на шляху Карма-Йоги, шляху дії, присвяченої вищому». Проте дія може набувати різних форм, у тому числі форми богослужіння і самодисципліни, якщо робота присвячується чомусь більшому, ніж сам працюючий, і якщо людина прагне завжди діяти безкорисливо і служити іншим. Бхагават Гіта пише: «Хто Брахмі всі справи присвятив, діє, зв'язки поки-

⁸⁷ Йогананда пише: «Прежде чем вы совершите поступок, вы свободны, но потом, после вашего действия, его последствия будут сопровождать вас всю жизнь, хотите вы того или нет. Это закон кармы. Вы действуете по своей воле, однако после совершения действия вы пожинаете его плоды».

⁸⁸ Йогананда наводить такий приклад із власного досвіду: «В моем собственном темпераменте преобладает чувство любви. Сначала я был озадачен, узнав, что мой гуру, переполненный джнана, но, по-видимому, с недостаточной бхакти, выражался с холодностью математических терминов. Но когда я привык к его характеру, я обнаружил, что мое любовное отношение к Богу несколько не уменьшилось, а, наоборот, возросло. Мастер, который сам реализовался, может вести учеников в соответствии с их природными склонностями».

нувши, той не плямує себе злом, як листя лотоса не змочує волог (Бхагават Гіта V: 10). Свами Вівекананда пояснює: «Це основна ідея Гіти безперервно працюй, але не прив'язуйся до самої роботи... Бог ні до чого не прив'язаний, тому що він любить; ця справжня любов і нас роби незалежними. Щоб досягти незалежності, треба працювати майже в житті. Але як тільки ми досягаємо цієї мети, ми здійснюємо свою любов і звільняємося» [с.382]. Самим відомим прикладом карма-йога є Ганді.

Джнана-Йога (або *йога знання*) вимагає зосередити всі свої зусилля на дисципліні безжального самоаналізу. Це шлях для тих, хто має сильний, добре розвинутий розум і може проводити відмінності між тим, що є Самість, і чим вона не є (ілюзії та прихильності, тіло й відчуття і т.п.). Вівекананда так описує цього мудреця: «Йому буде недостатньо вивчити навіть тисячі книг. Не всі науки припадуть йому до вподоби, в кращому разі вони запропонують йому тільки їх маленький світ. Сама його душа хоче вийти за межі всього і потрапити в саме єство буття, побачивши реальність такої, яка вона є, усвідомивши її, стаючи нею, стаючи єдиним універсальним суцям» [с.382]⁸⁹.

Практика *Бхакті-Йоги* (або *йоги шанування*) використовує любов для того, щоб зосередитися і трансформувати особу. Оскільки, як ми вже відзначали, більшості людей простіше любити Бога в конкретній людському вигляді (чим абстрактний дух або свідомість), практика Бхакті-Йоги в деяких областях Індії вибирає об'єктами для шанування Крішну в інших - Калі (Божественна Мати). Основними видами практик виступають виконання ритуалів і спів. Пісні часто складаються з простих мелодій, і повторюються і викликають стан зосередження на одному з аспектів Божественного. Різні йогічні дисципліни включають у себе спів для каналізації емоцій, розвитку зосередження розуму, управління життєвою енергією, яку співнастроюють із вібраціями звуку, створення енергії або магнетизму в тілі і розумі. Як пише Йогананда, духовний спів – це «пісня народжена з глибин істинного шанування Бога і постійно проспівуваного вголос або про себе, поки від Нього не буде отриманий свідомістю відгук у формі вільної радості».

Прихильники Бхакті-Йоги стверджують, що вона більше за інші підходить до сучасності, коли мало хто має в розпорядженні достатньо часу і володіє дисципліною, необхідною для повного наслідування іншим традиційним видам йоги.

Мета *Хатха-Йоги* (або *йоги тіла*) – очистити і усилити тіло, завдяки чому перейти на більш високий рівень свідомості. Тіло розг

⁸⁹ Рамана Махаріши (1879-1950), дуже неоднозначна фігура ХХ ст., яку багато хто почитав за сучасного індійського святого, був представником Джнана-Йоги і навчав своїх послідовників техніці *викара* («розпитування самого себе»). Техніка полягає в постійному запитанні себе «Хто я такий?» і пошуків відповіді за межами тіла, думок і емоцій в русі до джерела свідомості для того, щоб знайти й ідентифікувати себе із своїм істинним, безсмертним «я». Махаріши писав: «Як тільки припинимо мисльові уявлення, ніби «Я є тіло» або «Я не реалізований» відкинуті, Вища Свідомість або Самозвеличання залишається одна і в справжньому стані своєї свідомості люди називають це «Збагненням». Але істина полягає в тому, що Збагнення вічно і вже існує, тут і тепер».

дається як носій різних життєвих енергій, або *пран*. Хатха-Йога за допомогою певних поз (*асан*) допомагає оволодіти цими енергіями, усилити їх і дати людині можливість управляти ними, роблячи ще більш наповненою свою фізичну, психічну та духовну діяльність. Перший принцип йогічної практики полягає в тому, щоб привчити тіло до даної пози і потім поступово збільшувати час перебування в ній. В різних дозах тиск знімається з одних частин тіла і посилюється в інших, к певним частинам тіла кров підливає сильніше, а органи розтягуються або стискаються. Комбінація поз допомагає забезпечити збалансовану стимуляцію всього тіла. Одна і та ж поза може мати декілька варіантів виконання, кожний з яких призначений для стимуляції різних груп органів або м'язів. Будь-яка з класичних асан діє на декілька аспектів відразу: тіло людини набуває гнучкості, сили, рівноваги; стимулюється робота внутрішніх органів; кожна поза служить відкриттю і очищенню нади (енергетичних каналів) і виходу в нові стани свідомості. Чим більше енергії в тілі людини, тим вона здоровіше і більш ефективна⁹⁰.

Практика тільки тілесних технік Хатха-Йоги, як єдиної духовної дисципліни, критикується багатьма йогами. Здається, що можна розвинути значні психічні та фізичні здібності, але є небезпека, що без відповідної психічної й духовної дисципліни ці здібності служитимуть Его і живитимуть його. Свами Пурохіт писав, що серед послідовників Хатха-Йоги він зустрічав «людей, що володіють дивними силами, здоровими тілами і жахливою пихатістю. Вони були дуже ласі до лестощів, і деякі з них – більш суєтними і мирськими, ніж середня людина світу». Інший автор описує йога цього типу, якого він зустрів в Індії. Ця людина пройшла різноманітні фізіологічні дослідження і була здатна демонструвати дивні здібності управління електричною активністю мозку, серцевою діяльністю й іншими функціями тіла. Разом з тим на великій конференції щодо йоги він настирливо викликав інших присутніх йогів на змагання з «науковою» демонстрацією їх умінь, щоб визначити, хто «найбільший йог».

Мантра-Йога (або *йога звуку*) використовує священні слова або фрази для досягнення медитативного стану і трансформації свідомості. З погляду індійської метафізики, Всесвіт постійно вібрує і правильне повторення мантри настраює людину в такт космічної вібрації. Головною мантрою є склад «Ом» («Аум»)⁹¹, який передає базовий рівень вібрації Всесвіту. Проте, окрім цього, учень одержує особливу мантру від вчителя під час ініціації.

Мета Лайя-Йоги (або *медитативної йоги*) - повністю зануритися і постійно перебувати в стані медитації. Вважається, що в результаті

⁹⁰ Проте помітимо, що практика асан складає лише невелику частину Хатха-Йоги. «Хатха-Йога», що прийшла до нас із США, є скоріше екзотичною гімнастикою для підтримки здоров'я. Адже окрім асан класична Хатха-Йога вимагає повної цнотливості, вегетаріанської дієти, включає в себе вправи в спеціальному диханні і концентрації, техніки очищення носоглотки і всього травного каналу.

⁹¹ Більш розгорнутий варіант - «Ом мані падме хум».

інтенсивного споглядання свідомість поступово розчиняється в трансцендентній самореалізації.

Згідно з йогічним ученням передбачається, що тонка енергія звана *кундаліні*, лежить, згорнувшись в підставі хребта у кожної людини. Всі енергії розуму і тіла по суті є проявами енергії кундаліні. Вона звичайно прихована, і мета *Кундаліні-Йоги* (або *йоги енергії*) - за допомогою медитації, візуальних уявлень і дихальних вправ, а також спеціальних асан активізувати її і зробити свідомо керованою. Буває, що пробудження кундаліні відбувається спонтанно⁹².

Йоги вважають, що уздовж хребта проходять три енергетичні канали. Вони перетинають сім *чакр* - центрів свідомості. По центральному каналу (*шушумні*) кундаліні підіймається вгору. Зліва розташований канал *іда*, справа - *пінгала*, які по спіралі оточують шушумну. Вони зображають як місяць і сонце. У більшості людей їх життєва енергія проходить прямо в канали іди або пінгали, оскільки їх увага розсіяна. За допомогою різних технік йоги концентрує все більше енергії в шушумні. Це стимулює сплячу енергію кундаліні і приводить людину до стану *самадхі* (прояснення).

Кожна чакра пов'язана зі своїми фізичними та духовними особливостями: одні - з певними відчуттями або елементами, інші - з певними якостями, як форма або колір.

1. *Муладхара* (підтримуючий корінь) розташована в основі хребта. Вона пов'язується з елементом землі, геометричним кубом, планетою Сатурн, інерцією, народженням звуку, ногами мантрою «ЛАМ», міфічним слоном Айраваті (символом сили), божествами Брахмою (чоловіче) і Дакіні (жіноче) і дотиком. Зображається у вигляді лотоса з чотирма пелюстками насиченого червоно-оранжевого кольору.
2. *Свадхістана* (підстава) розташована на декілька сантиметрів вище муладхари. Вона пов'язується з елементом води, геометричним ікосаедром, планетою Юпітер, білим кольором, руками, мантрою «ВАМ», міфічним крокодилем Макара (символом родючості), божествами Вішну (чоловіче) і Ракіні (жіноче) і відчуттям смаку. Зображається у вигляді малинового лотоса шістьма пелюстками.
3. *Маніпура* (місце скарбів) розташована в основі пупка. Вона пов'язана з елементом вогню, геометричним тетраедром, міфічним бараном, планетою Марс, божествами Рудра (чоловіче) і Лакіні (жіноче), анусом, мантрою «РАМ» (вогненна енергія).

⁹² Наведемо тут класичний опис пробудження кундаліні у Гопі Кришні: «Раптом опинився немов у водопаді, що реве, я відчув, як потік світла влився по хребті в мій мозок. Абсолютно непередбачений до такого успіху, я був здивований, про миттєво оволодів собою. Я продовжував сидіти в тій же самій позі, зосередившись в думках. Прояснення ставало яскравіше і яскравіше, рев водопаду голосніше. Мене закачало, а потім я відчув, як я вислизаю з свого тіла, перетворившись в світловий німб».

гія) і зором. Зображається як яскраво-жовтий лотос із десятима пелюстками.

4. *Анахата* (нечутна) розташована на рівні серця. Вона пов'язується з червоним кольором, геометричним октаедром, повітрям, міфічною чорною антилопою (символ швидкості), планетою Венера, божествами Іша (чоловіче) і Какіні (жіноче), пенісом, мантрою «ЙАМ» і відчуттям дотику. Малюється як голубий лотос з дванадцятьма пелюстками.
5. *Вішуддха* (чиста) розташована в районі глотки. Вона пов'язується з елементом ефіру, геометричним октаедром, планетою Меркурій, божествами Садашива (чоловіче) і Шакіні (жіноче), білим кольором, ротом, мантрою «ХАМ», міфічним білосніжним слоном (чистою силою) і слухом. Зображається у вигляді небесно-блакитного лотоса з шістнадцятьма пелюстками.
6. *Айна* (наказ) розташована між бровами. Це місцеположення пізнавальних здібностей і тонких відчуттів. Геометричний додекаедр, планети Сонце і Місяць, божества Сабху (чоловіче) і Хакіні (жіноче), мантра «ОМ», відчуття індивідуальності. Зображається у вигляді трикутника вістрям вниз і блідо-сірого лотоса з двома пелюстками.
7. *Сахасрара* (тисяча пелюсток) розташована на верхівці. Геометричний додекаедр, божество Парамашива. Це центр трансценденції тіла, в якій свідомість пов'язується з людською формою. Зображається у вигляді пурпурного лотоса з тисячею пелюсток.

Сьомий центр включає в себе і мозок. Коли мозок стимулюється і енергизується кундаліні, людина переживає значну зміну свідомості, досвід глибокого осяяння, що описується як «розцвітання тисячепелюсткового лотосу».

Психофізіологічні симптоми балансу та дисбалансу чакр наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Психофізіологічні симптоми балансу та дисбалансу чакр

№ п/п	Назва	Збалансований стан	Розбалансований стан	
			психологічні симптоми	соматичні симптоми
1	Муладхара	Упевненість, стабільність	Безвілля, невпевненість, депресія	Геморой, запор, ішіас, простатит
2	Свадхистана	Терпіння, витривалість, впевненість в собі, загальне здоров'я	Фрустрація, тривога, страх	Імпотенція, фригідність, діабет, гіперсексуальність
3	Маніпура	Особиста енергія, рішучість, сила волі, індивідуальність	Безсилля, жадність, невпевненість, дратівливість, комплекс вини	Язва шлунку, гепатит, гіпоглекемія, каміння жовчного міхура

№ п/п	Назва	Збалансований стан	Розбалансований стан	
			психологічні симптоми	соматичні симптоми
4	Анахата	Любов, співчуття, доброзичливість, старанність	Бездушність, емоційна закритість, пасивність, печаль, смуток	Серцево-судинні захворювання, хвороби органів дихання, артрит
5	Вішудха	Комунікабельність, емоційна експресія, творчий потенціал, натхнення	«В'язкість» мислення, нав'язливі ідеї, відсутність емоційної експресії	Запалення гортані, проблеми з голосом, захворювання щитовидної залози
6	Айна	Інтелектуальний потенціал, уявлення, здібність до візуалізації	Труднощі із зосередженням, консервативність і ригідність мислення	Головний біль
7	Сахасрара	Космічна любов, прояснення, зв'язок з космічною свідомістю	Депресія, замкнутість, обмеженість, безвілля	Пухлини мозку, порушення внутрішнього тиску

Раджа-Йога (або «королівська йога») виділяє розвиток психічного контролю як центральну дисципліну. Вона також включає в себе інші дисципліни йоги. Цей шлях класичного систематизований у восьми стадіях йоги, описаної Патанджалі: 1) стриманість, 2) утримання, 3) пози, 4) контроль за життєвою енергією, 5) самопоглиблення, 6) концентрація, 7) медитація, 8) осяяння. Ці стадії можуть розглядатися як рівні, що послідовно досягаються, причому кожний спирається на передуючий. Разом із тим вісім аспектів Раджа-Йоги утворюють вісім взаємозв'язаних аспектів єдиної дисципліни, і успіхи в одному аспекті допомагають просуванню в інших.

Стриманість охоплює правдивість, цнотливість, безкорисливість. *Утримання* – чистота, аскетизм, задоволеність, навчання і шанування. Разом вони складають систему моралі. Але їх дотримуються із практичної причини - для посилення ефективності решти йогічної практики. Без спокійного і дисциплінованого повсякденного життя концентрація і мир, одержаний за допомогою йогічної практики, швидко розтечеться, як вода, яку намагаються принести в решеті.

В західному уявленні йогічний спосіб життя – це життя самозречення, що вимагає цнотливості, бідності, «відмови» від світу ради присвячення себе повністю дисципліні йоги. Проте в Індії є інший ідеальний шлях духовного зростання – урівноважене життя, що включає в себе як мирські справи і відповідальність, так і практику духовної дисципліни.

Класичний життєвий шлях індійського мудреця складається з чотирьох стадій: учнівство, домоволодіння, відхід у ліс і відлюдництво. За традиційними індійськими уявленнями кожна стадія мала тривати 25 років, оскільки вважали, що життя людини триває близько ста років з більш розвинутими останніми стадіями. В багатьох класичних індійських

ських текстах підкреслюється, що індивідуум має пройти через всі чотири стадії, щоб досягти повного самозбагнення. Кожна стадія пов'язана з особливими обов'язками, кожна містить свої істотні уроки і досвід.

На першій стадії людина веде спосіб життя учня. Вона живе в сім'ї вчителя. Вона навчається якомусь професійному умінню, але, крім того, вчитель виховує його характер за допомогою емоційної та духовної дисципліни. Мета учня - стати зрілою людиною, здатною жити надалі гармонійним і продуктивним життям, не будучи рабом своїх настроїв, звичок і потягів.

Після закінчення цієї стадії учень повертається додому і, одружившись, стає господарем свого будинку. Обов'язки домогосподаря охоплюють ведення справ і виховання дітей. Домогосподар шукає задоволення у сімейних радощах, у професійних досягненнях, у тому, що він виступає для суспільства як активний, відповідальний громадянин. Домогосподар здатний управляти собою в житті, оскільки його характер був сформований на попередній стадії. Він не піддається безконтрольним потягам сексу, слави або багатства, але здатний помірно насолоджуватися задоволеннями і обов'язками домогосподарів.

Третя стадія традиційно називається «відходом у ліс». Це стадія поступового відходу від домашніх і професійних справ, коли чоловік або жінка наближаються до п'ятидесяти років і їх діти достатньо вирости, щоб прийняти на себе домашні обов'язки. Старші йдуть в маленьку відокремлену хатину в лісі, або можуть залишитися в загальному будинку сім'ї, але відходять від обов'язків і справ. Вони, проте, продовжують спілкуватися з рештою членів сім'ї, допомагаючи їм порадами у разі потреби.

Остання чверть століття присвячується четвертій стадії – відлюдництву. Настання цієї стадії супроводжується ритуалом, що дуже нагадує похорон. Людина тепер офіційно мертва для всіх суспільних обов'язків і вільна слідувати самозбагненню без зовнішніх вимог і обмежень.

Патанджалі називає «п'ять основних недуг або причин турботи і страждання: неуцтво, егоїзм, бажання, огида і страх».

Неуцтво – основна перешкода для зростання. Згідно з «Йога-Сутрою»: «Неуцтво – причина, інше – слідства. Неуцтво уявляє смертне безсмертним, чисте – нечистим, хворобливе – приємним, не-Самість – Самістю». Свідомість проектується зовні з Самості з такою силою, що вкрай важко направити розум назад до джерела. Наша зайнятість зовнішнім світом і постійна діяльність органів чуття заміщає усвідомлення себе. Неуцтво – це сприйняття слідств за причини, тобто опис якостей Самості світу, коли світ сприймається за джерело задоволення, болю та іншого досвіду, і неусвідомлення Самості як кінцевої причини всього досвіду індивідуума.

«Йога-Сутра» свідчить: «Егоїзм виникає з ототожнення Самості з тілом і думками. Егоїзм – це ототожнення того, хто Бачить, з обме-

женнями ока». Ототожнення з тілом веде до страху, бажання і відчуття обмеженості, а ототожнення з думками веде до турботи і чутливості.

Патанджалі просто і витончено визначає бажання і огида: «Бажання – прагнення до задоволення. Огида – уникнення болю». Ці «недуги» прив'язують людину до постійних змін зовнішнього світу, роблячи неможливим глибокий мир і спокій. Важлива мета йогічної дисципліни полягає в подоланні чутливості до тепла, холоду, болю, задоволення та інших реакцій на зміни в зовнішньому світі. Йог прагне свободи від домінування світу і тіла, вчиться управляти фізичними, розумовими і емоційними тенденціями, а не бути керованим ними.

Бажання і огида приводять до *прихильності*, яка приносить задоволення і допомагає уникнути болю. Прихильність виникає з відчуття, що потрібно мати щось для власної насолоди або задоволення. Подолання прихильностей не означає, що йога – негативна безрадісна самодисципліна. Ідея неприв'язаності означає можливість насолоджуватися тим, що одержуєш, але при цьому бути готовим відмовитися від цього, якщо необхідно, без печалі або відчуття втрати⁹³.

Страх – «та постійна природна боязнь смерті, яка корениться в думках навіть знаючих». Страх – результат ототожнення із смертним тілом замість безсмертної Самості. Коментуючи «Йогу-Сутру», Пурохит пише: «Страх смерті постійно присутній в думці; бажання і огида виникають з деякого досвіду у минулому, так і страх смерті виникає в результаті вмирання у минулому».

Перешкоди можуть виявлятися в двох аспектах. В грубому аспекті перешкоди – це актуальні хвилі свідомості: страх, бажання і т.п. У тонких аспектах перешкоди – це підсвідомі тенденції (до страху, бажань і т.п.), які зберігають потенцію впливу на йога, поки він не досягне вищих станів свідомості.

В йогі особливе значення надається *Гуру* – вчителю (слово «гуру» походить від санскритського кореня, що означає «піднімати»)⁹⁴. Це пов'язано як з тим, що техніки, які вивчаються, складні й тонкі, їх легко неправильно зрозуміти, якщо вчитися по книзі, так і з тим, що багато технік мають бути пристосовані до фізичних і психічних особливостей учня⁹⁵. Гуру сприяє емоційному та психологічному розвитку учня. Вчи-

⁹³ Рамакрішна часто пояснював неприв'язаність прикладом дівчини-служниці, що залишила своє село ради роботи в багатій сім'ї у великому місті. Вона може любити дітей в цій сім'ї і називати їх «мій малюк» і «моє малятко» і навіть говорити «наш будинок». Але при цьому вона весь час знає, що це не її власні діти, і будинок не її, а її реальний будинок – в далекому селі. «Я учу тих, хто приходить до мене, вести життя неприв'язаності, як дівчина-служниця. Я учу їх жити, не прив'язуючись до цього світу; бути в світі, але не від світу».

⁹⁴ Багато вчителів в Індії називаються Гуру, оскільки вчителі музики, танцю та інших традиційних мистецтв не тільки передають учням техніку даного виду мистецтва, але і дисципліни, які впливають на всю особистість і все життя учня.

⁹⁵ Прекрасна метафора Гуру закладена в Бхагават Гіті. Під час битви Гуру, візничий Крішна, не воює, а веде учня, полководця Арджуну від битви до битви, пере-

тель як дзеркало відображає помилки і обмеження учня, але завжди продовжує усвідомлювати його сутнісну чистоту і досконалість Само-сті за цими обмеженнями⁹⁶. Такого роду дисципліна може бути запро-понована тільки тим, хто сам відносно вільний від его і особистих упе-реджень і слабкостей, які спотворювали б реакції Гуру на учня.

В Індії найважливішою якістю Гуру звичайно вважається його ду-ховна свідомість. Учитель, що осягнув Самість, передає відчуття вну-трішнього світу і блаженства тим, хто сприйнятливий до цього. Йога-нанда описує цього роду натхнення, яке охопило його у присутності Гуру: «Якщо я приходив до нього занепокоєним або, навпаки, в стані байдужості, мій стан непомітно мінявся. Цілющий спокій сходив на мене при одному вигляді Гуру. Кожен день із ним був новим досвідом радості, миру і мудрості». Вівекананда пише: «Якщо людина хоче на-вчити мене механіці або хімії, або будь-якій іншій природній науці, він може бути ким завгодно, тому що природні науки вимагають тільки ін-телектуальних навичок; а в духовних науках не буває так, щоб з нечи-стої душі виходило духовне світло. Отже, в релігійних вчителях ми маємо бачити, хто вони є, а потім вже слухати, що вони говорять. Учи-тель має бути абсолютно чистим, а потім вже оцінюються його слова, тільки в цьому випадку він справжній «передавач» мудрості. Що інак-ше він може передавати, якщо в ньому самому немає духовної сили?.. Функція вчителя дійсно полягає в передачі чогось, а не просто в сти-муляції тих чи інших інтелектуальних здібностей. Щось дійсно реальне і цінне, схоже на вплив, виходить від учителя і передається учню. То-му вчитель має бути чистим. Учитель мусить викладати без жодного егоїстичного мотиву, не прагнучи ні грошей, ні слави, ні репутації; він має працювати тільки з чистої любові до всього людства. Єдиний ме-діум, через якого передається духовна сила, - це любов. Бог є любов, і лише той, хто пізнав Бога як любов, може викласти божественність від Бога - людині».

2.2. Картографія психіки в традиції буддизма. Дзен-буддизм

*Гарсон номер два, гарсон номер два,
На кладбище пыль, на наших гробах
Цветы да трава.
И, похоже, права людская молва:
И жизнь только сон, гарсон номер два.*

віряючи і додаючи йому сили. В одній із сутичок ворог Арджунни кидає в нього ча-рівний спис, який може подолати будь-яку перешкоду. Знаючи, що Арджунна з ці-єю зброєю не справиться, Крішна робить так, що колеса їх колісниці занурюються глибоко в землю, так що жажливий снаряд проноситься над головою. Так гуру ве-де свого учня від одного духовного випробування до іншого, втручаючись тільки, коли перевірка перевищує здібності учня.

⁹⁶ Рамакрішна писав: «Гуру є для багатьох людей, а челас (учнів) може не бути зовсім, - свідчить стародавнє прислів'я. Воно означає, що багато людей можуть давати добрі поради, але небагато можуть їм слідувати».

*А раз это сон, так что ж ты стоишь, гар-
сон номер два?*

Б. Гребенщиков

*Там, где встретились труба и Сайгон,
Никого больше нет.*

Там сегодня зеленеет «Dirol»,

Там расцвел «Blend-a-med».

И давно забыты вещи сны

От начала начал

Той, казалось, бесконечной весны

По дороге в Непал.

На Тибет дорога прямо,

Слева - спонсор, справа – лама.

Одинокий, одинокий путь.

Мимо древнего Икстлана,

От «Агдама» до баяна,

Напиши мне, мама, как-нибудь,

По дороге в Непал.

А. Макаревич

Буддизм – одна із світових релігій, поширена в Південно-Східній Азії, частині Китаю, Кореї і Японії. Буддизм ґрунтується на вченні принца Сіддхартха Гаутами, більше відомого на заході як Будда⁹⁷. Його життя записано як буддійська релігійна історія, у зв'язку з цим у ній достатньо мало точних відомостей, зате багато метафор і притч, які служать прекрасними ілюстраціями буддійських принципів та ідеалів⁹⁸.

Сіддхартха був народжений близько 536 р. поблизу Гімалаїв, на межі Непалу⁹⁹. Його батько, Шуддходан, був раджею напівзалежного князівства¹⁰⁰. Його плем'я, що мешкало на самому рубежі арійського світу, славилася своєю войовничістю і прагненням до свободи. Не маючи повної політичної самостійності, шакії дорожили своєю духовною незалежністю. Вони із зневагою відносилися до брахманійських жерців настільки, що їх грубість і нешанобливість навіть увійшли до приказки.

Мати Сіддхартхи померла через декілька днів після його народження, і раджа, який дуже сильно її любив, переніс всі свої відчуття на сина. Коли він помітив, що з найранніших літ Сіддхартха любить

⁹⁷ Відзначимо, що слово «Будда» - не ім'я, воно означає «той, хто знає, володіє певним рівнем розуміння», хто досяг повноти людського буття. Центральне уявлення буддизму полягає в тому, що кожна людина має природу Будди, тобто потенцію перетворення в Будду, здатність розвинути в досконалу людську істоту.

⁹⁸ Європейську інтерпретацію цих притч наведено у фільмі Б. Бертолуччі «Маленький Будда» та романі Г.Гессе «Сіддхартха».

⁹⁹ В Лумбіні недалеко від міста Капілавасту і донині зберігся пам'ятник із написом «Тут народився Піднесений».

¹⁰⁰ В правління Шуддходана область Шакіїв знаходилася у васальній залежності від держави Кошала. Перекази звичайно зображають Шуддходана у вигляді могутнього царя, подібно магараджам пізнішої імперії. Але насправді його спосіб життя не дуже сильно відрізнявся від способу життя інших заможних шакіїв – селян і воїнів.

вдаватися до смутних марень і мрій, стурбований тим, щоб він не пішов у відлюдники, Шуддходан вирішив будь-яким способом відвернути сина від цього. Будда згодом згадував про цей період: «Для мене в палаці батька мого були влаштовані ставки, де квітнули вдосталь водянні лілії, водянні троянди і білі лотоси; благовонний одяг із тонкої тканини носив я; з тонкої тканини був тюрбан мій і верхнє і нижнє плаття; вдень і вночі осяяли мене білою парасолькою з побоювання, як би прохолода, або спека, або порошок, або крапля роси не торкнулися мене. І було в мене три палаци: один для зимового житла, інший – для літнього і третій – для дощової погоди. І в останньому перебував я чотири дощові місяці безвихідно, оточений жінками – співачками і музикантками». Будда навіть не займався традиційними для молодят кшатріїв (воїнів) гімнастичними вправами.

В 16 років Шуддходан одружив Сіддхартху на дочці володарного шакійця красуні Яшодхарі. Прагнучи захистити сина від всього сумного і того, що наводить на сумні роздуми, раджа наказав в його присутності не говорити ні про смерть, ні про страждання людей. В тих окремих випадках, коли царевич покидав свої палаци, за наказом Шуддходана на його шляху проганялися всі хворі та жебраки. Люди повинні були переодягатися в кращий одяг і з радісними обличчями вітати Сіддхартху.

Проте чотири прогулянки, які він зробив за стінами палацу зі своїм візником Чаною, поставили його перед межами дійсності людського буття – хворобою, старістю і смертю. Так, під час першої прогулянки він зустрів стару людину, виснажену важкою працею і позбавленнями; під час другої – тяжко хвору людину; на третій він зіткнувся з похоронною процесією і, нарешті, на четвертій він познайомився з відлюдником, що дотримувався традиційної духовної дисципліни – індуїзму. Після бесіди з ним він зрозумів неминучість людських страждань і відсутність в його житті можливості вирішення цієї проблеми.

Після цього, кажучи сучасною клінічною мовою, молодий царевич впав в якнайглибшу депресію, а на мові переказів – став випробувати огиду до всього. Для того, щоб знайти шлях позбавлення від страждань, Сіддхартха хоче приєднатися до відлюдників. Ні батько, ні друзі, ні навіть народження єдиного сина не могли похитнути його впевненість¹⁰¹. Легенда оповідає, що одного разу ввечері з'явився на томп танцівниць, спеціально запрошених раджею розважити царевича. Але він залишився абсолютно байдужим до їх хвилюючої музики, гнучких рухів тіла, пристрасних поглядів. Він прокинувся лише тоді, коли баядерки, яких підкосило утомленістю і вином, розляглися на підлозі навкруги нього. «З жахом і огидою дивився Сіддхартха на їх відкриті роти, розпатлане волосся, мляві пози, схожі на пози трупів». Кинувшись геть, він наказав сідлати коня. Попрощавшись із сплячими дружиною і сином, у віці 29 років Сіддхартха покинув своє царство. Будда

¹⁰¹ Коли йому повідомили про народження сина Рахули, Сіддхартха тільки і сказав: «З'явилися ще одні ланцюги».

писав про це: «І ось, ще в розквіті сил, ще блискуче-темноволосим, ще серед насолоди щасливої юності, ще в першій порі мужнього віку, всупереч бажанню моїх батьків, що плачуть і стенають, поголивши голову і бороду, покинув я рідний будинок свій ради безпритульності і став мандрівником, який шукає блага істинного на незрівнянному шляху вищого світу».

Першими, до кого звернувся Сіддхартха, були брахмани, філософи школи Санх'ї, Алара і Уддалака. Проте Будду неприємно вражали нескінченні сперечання філософів. Він скаржився: «Нелегко перемогти вчення філософів, то то, то інше з них здається переважно, людина схиляється то до одного з них, то до іншого». Врешті-решт вирішив «бути вільним від чарівливості будь-якого вчення» і звернувся до йогів-практиків¹⁰².

Поневіряючись від селища до селища, харчуючись недоїдками, які йому кидали селяни Шак'я-Муні («Шакійській відлюдник» - прізвисько, яке отримав Будда в цей період), він прийшов в Урувелу і звернувся до відлюдників, просячи їх навчити прийомам споглядання і аскези¹⁰³. Цілий рік він прожив серед них, спостерігаючи їх надлюдські подвиги і ведучи з ними бесіди. Але і вони не змогли дати задовільну відповідь на хвилююче його запитання. Мало того, на нього справляло обтяжливе враження відданість відлюдників старим формам традиційної релігії (спів гімнів, узливання і жертви). Тому, покинувши своїх наставників, Гаутама усамітнівся в джунглях для того, щоб самому вдатися до аскези. Шість років він бродив у гущавині, майже нічого не їв, обличчя його стало страшним, почорніло і неймовірно схуднуло, шкіра зморщилася, волосся випало, він став схожим на живий скелет¹⁰⁴. У цей час його знайшли люди, послані Шуддходаном, благали його повернутися, але він залишався непохитним.

Шакійській відлюдник скоро став настільки відомим своїми духовними подвигами у всій окрузі, що п'ятеро хлопців, які разом з ним слухали уроки мудреця Уддалакі, прийшли до нього, щоб стати його учнями. Вони поселилися в лісі і стали терпляче чекати результату самознищення.

Гаутама затримував дихання, колосальною напругою зосереджував думки, довів свій обід до декількох зерен, але прояснення не приходило. Одного разу, коли після багатогодинної нерухомості він спробував піднятися, ноги відмовилися його тримати і він як мертвий повалився на землю. Учні вирішили, що це кінець, але він був в не-

¹⁰² Будда писав: «Я випробував всі вчення, і немає жодного з них, гідного того, щоб я прийняв його. Бачивши нікчемність всіх учень, не віддаю перевагу жодному з них, шукаючи істину, я вибрав внутрішній світ».

¹⁰³ Переказ малює його стрункою, худорлявою людиною з голубими очима, покритим і ясним виразом обличчя і надзвичайно мелодійним голосом. Його звичайним одягом було жовте дрантя, що стало згодом формою для членів його ордена.

¹⁰⁴ Кілька разів навколишні селяни, збираючи хворост у лісі, натрапляли на цю виснажену фігуру і в страху тікали, прийнявши його за привид.

притомності від виснаження. Дочка одного пастуха, схилившись над аскетом, принесла йому рисової юшки. Гаутама прийняв її подаяння і вперше за довгий час вгамував свій голод. Після цього він відмовився від безплідного самокатування і визнав корисною лише помірні його форми. Учні, побачивши новий настрій Будди, суворо засудили його, оголосили, що він ганебно «припинив боротьбу і повернув у бік надмірностей», і пішли в місто Бенарес.

Залишившись один, серед коренів величезного баньяну, Будда вдався до роздумів, і до нього прийшли спокуси і коливання (Будда був упевнений, що до нього з'явився сам демон Мара – цар зла і смерті, щоб перешкодити йти по цьому шляху). Але він зміг протистояти їм і раптом відчув довгождане прояснення. Гаутама таким чином описав його: «Я пройшов через сансару багатьох народжень, шукаючи будівника дому, але не знаходячи його. Народження знов і знов сумне. О, будівник дому, ти бачиш! Ти вже не побудуєш знову дома. Всі твої крокви зруйновані, коник на даху знищений. Розум на шляху до розтожнення досяг знищення бажань!».

Декілька тижнів провів Будда в лісі, «насолоджуючись блаженством спокутування». Мара періодично продовжував спокушати: «Увійди до Нірвани, Піднесений, увійди до Нірвани, Досконалий!», але Будда подолав і ці спокуси. Переказ свідчить, що сам бог Брама зійшов з небес і умовляв відлюдника вступити на шлях проповідування. Коли він погодився, то «шум тріумфування досяг світу Брама, і всі десять тисяч світів здригнулися і приголомшилися».

Перш за все Будда поспішив до своїх вчителів – Алара і Уддалака, але виявилось, що вони вже померли. Тоді він відправився в Бенарес, до своїх учнів. У парку Ісипатана він знайшов їх, які вирішили не проганяти, але і не надавати йому знаків пошани. «Але чим ближче Піднесений підходив до цих ченців, тим менше вони могли утриматися в своєму рішенні». Врешті-решт вони знову визнали в ньому свого вчителя і стали служити йому.

Будда став проповідувати в Бенарезі, і першими його адептами стали хлопці з аристократичних родин, які, подібно Гаутамі, були пересичені радощами життя. Утворилася *Сангха* – община. Для її посилення Будда вирішив вчинити *саматтаті* (обращення) декількох знаменитих відлюдників з Урувельського лісу. Проте це було нелегко навіть для Будди. Два роки знаменитий відлюдник Кашьяпа не бажав приймати нового вчення.¹⁰⁵ Його не могла переконати ні перемога Будди над драконом, ні явища примар і духів, ні всілякі чудеса і знамення. Зате його обращення привело до цілої революції в релігійному світі. Оточений величезним натовпом, Гаутама вражав її різними над-

¹⁰⁵ Тим часом він був ключовою фігурою в містичному світі. Про нього ходили легенди, він прославився не тільки своїми філософськими знаннями, але і поетичним даром і надприродними здібностями. Говорили, що він знаходиться під особливим заступництвом божественного вогню Агні, що в його печері мешкає дракон, здатний своїм диханням отруїти людину.

природними феноменами і викликав бурю захоплення, підіймаючись на повітря, випускаючи з боку полум'я і т.п. Слава про нього дійшла до самого раджі Магадхи – Бібісари. Він відправився в селище Гайю, щоб зустрітися з Гаутамою, після чого оголосив себе і свій двір послідовниками Будди і віддав у володіння ордену Велувану – бамбуковий гаї (який раніше служив йому для відпочинку і розваг). Крім того, він вирішив забезпечувати Сангху всім необхідним і особисто служити гостям. У цей же час у Будди з'явилися двоє найближчих соратників і друзів «учні правої та лівої руки» - Шаріпутта і Могаллана.

Популярність учення Будди набула таких розмірів, що в місті виник гомін: «Чернець Гаутама загрожує своїми проповідями обезлюдити нашу країну, примушує стільки дружин до насильного вдівства». Досконалий за декілька днів заспокоїв гомін, але незабаром покинув місто.

Слава Будди дійшла і до Капілавасту. Старий Шуддохан, дізнавшись про те, що Гаутама хоче зустрітися з ним, почав готувати пишну зустріч (чим викликав величезну незадоволеність серед оточуючих його шакіїв). Будда розташувався в гаї біля рідного міста, і цар врешт-решт як звичайний батько відправився туди шукати сина. Коли ж він свита побачили царевича в жебрацькому дранті, з поголеною головою, від печалі і обурення вони не могли вимовити ні слова. Побачивши це, Будда виявив свою надприродну могутність: він піднявся в повітря, його обличчя стало вражаючим чином мінатися, а з грудей випалося полум'я, а потім потекла вода. Переказ свідчить, що він навіть роздирав своє тіло на частини і миттєво знов з'єднував його. Це здивувало присутніх, але не пододало бар'єр між ним і батьком. Раджа віддалився, а ченці залишилися ночувати просто неба. Вранці Гаутама як ні в чому не бувало відправився в місто і став в мовчанні, опустивши очі, збирати милостиню. Раджа поспішив знайти сина і обсипав його докорами, і Будда дав згоду вступити під дах рідного будинку. Тільки він ввійшов, як назустріч вибігла Яшодхара, яка кинулася до його ніг і залилася сльозами. Під час цієї сцени батько оплакував гірку долю невістки і розказував, що з самого дня відходу Сіддхартхи вона була вірна йому і вела майже подвижницький спосіб життя. Але Будда обмежився розмовою з рідними про даремність і нікчемність всього про благо відчуженості, про єдиний шлях порятунку. Він утішав дружину, розказуючи про їх минулі втілення. Тоді Яшодхара вдалася до останнього засобу. Коли до Гаутами підійшов хлопчик із словами: «Батько, дай мені спадок!», Будда переконав його відправитися разом з ним і стати юним бхікшу. Так, на загальний подив, у Сангху вступило дитя. В місті це викликало величезну незадоволеність – син раджі не тільки пішов сам, але і викрав спадкоємця. Щоб заспокоїти батька і горожан, Будда обіцяв, що відтепер в орден прийматимуть дітей лише від відомих батьків. Пізніше, йдучи назустріч побажанням раджів і правителів, він наказав не приймати в орден осіб, що знаходяться на царській службі, мають борги, а також рабів.

У рідному місті до свити Будди приєднався Девадатт - двоюрідний брат, що мав неабиякі здібності і вніс в орден струмись недвір'я і заздирності¹⁰⁶. Крім того, в орден вступила вихователька Будди, його старезна тітка, тим самим поклавши початок жіночій групі в ордені¹⁰⁷.

Коли Гаутама було вже близько п'ятидесяти, проти нього виник бунт. Один всіма шанований за свою вченість чернець провинився. Згідно зі статутом, йому необхідно було публічно сповідати свій гріх. Проте через свою гордість він не схотів цього робити і відмовився підкорятися рішенню общини, що наклала на нього спитимію. Він зібрав навкруги себе чимале число прихильників, незадоволених строгістю правил, існуючих в ордені. Виникли бурхливі суперечки. Марно Гаутама умовляв баламутів примиритися. «Піди геть, високоповажний вчителю і пане, піклуйся тільки про своє вчення, а ми зі своїми сварками і лайкою обійдемося без тебе!» – в роздратуванні сказав йому один бхікшу. На другий день, заявивши, що «краще мандрувати одному, ніж з дурнями», Будда покинув орден і знову поселився в лісовій печері. Лише іноді його відвідували зражені учні і старий слон, що відділився від стада.

Бхікшу, до яких різко змінилося відношення жителів Індії (їм перестали подавати милостиню і всіляко поносили за невдячність), відправили до Будди делегацію, яка принесла повне покаєння. Гаутама пробачив учнів і повернувся в орден, проте на цьому смута в Сангхі не закінчилася. Навпаки, з роками вони частішали, і не дивно, що незадовго до смерті в наріканнях Будди на дурість і норовистість учнів звучав майже відчай.

Останніми роками життя особливі засмучення став приносити Девадатта¹⁰⁸. То, нарікаючи на похилий вік Гаутама, він пропонував усунути його від верховенства, то вдавався до інтриг при Магахадському дворі, то намагався скористатися розбіжностями серед учнів. Діючи домовленостями, хитрістю і лестощами, Девадатта зумів згуртувати навкруги себе велику групу незадоволених, яка покинула орден, утворивши нову Сангху. В ній були встановлені більш строгі правила (і

¹⁰⁶ Перекази свідчать, що колись Девадатт теж був претендентом на руку Яшодхари і що Сіддхартха переміг його на юнацьких змаганнях.

¹⁰⁷ Деякі історики навіть стверджують, що зі всіх релігій жінка якнайбільше принижена саме в буддизмі. Не можна сказати, що Будда вважав жінку якісно низькою істотою, але він бачив у ній величезну небезпеку для духовного зростання. Тому він не жалів ніяких фарб, щоб викрити чарівливість жіночої краси. В одній притчі він говорив: Не «вір даруючій насолоду, не вір тій, що присягається в любові! Як істина їх брехня звучить, обман у рухах їх, у поглядах, в усмішці, у ласці і мовах. Вони приховані вбивці... всепожираючий вогонь, всезахоплюючий потік, невловимий, як вітер, невичерпні, як море, продажні, хитрі, брехливі». Всі ходячі думки і прислів'я, що принижують жінок, були використані в буддизмі. Майже з цинічною злорадністю він говорив про тіло, «повне води і брудних виділень». Він живописав неміч і потворність відштовхуючих старих. І навіть в думках копався у жіночому трупі, що розкладається, вигукуючи: «Куди зникла сяюча краса?».

¹⁰⁸ Якого іноді іменують «буддистським Іудою».

більш строгі сповіді). Проте незабаром Шаріпутта і Могаллана зуміли переконати тих, що заблукали, повернутися, і тоді Девадатта вдався до крайніх заходів. Він кілька разів робив замах на життя Будди: скачував на нього величезний камінь, випускав розлюченого слона, підсилав найманих убивць (але камінь чудовим чином розколовся, слон із лютого став покірливим, а вбивці з криками, що покаялися, скотилися до ніг Будди).

Незадовго до смерті Будді довелося стати свідком і розгрому власної батьківщини. Шакійські раджі, що почали правити після смерті Шуддходани, постійно втручалися в згубні для них війни. Одного разу, визнавши, що війська розгніваного кошальського раджі рушили на Капілавасту, Будда поспішив назустріч і врятував своїм авторитетом землю батьків. Але коли пройшов слух, що кошальці знову виступили в похід, Гаутама сказав: «Ніщо не допоможе. Шакії не уникнути своєї долі». Капілавасту ліг. Ті, що залишилися в живих, бігли в Непальські гори. З'явившись на його руїнах, Будда спокійно поглядав на гори трупів і димлячі попелища. Набагато більше він переживав смерті Шаріпутти і Могаллани¹⁰⁹.

До глибокої старості Будда виходив у місто або селище за збором подаяння. Ніхто не знає, від чого помер Сіддхартха. Відомо, що він достатньо довгий час страждав від загальної слабкості, болісних спазмів і болів. Іноді, зібравши всю свою волю, він занурювався в транс і полегшував свої тілесні страждання. Крім того, перед смертю він став часто переходити з місця на місце, ніде довго не затримуючись. Одного разу він був прийнятий під дахом коваля на ім'я Чунда, який пригостив його в'яленою свининою. Після цієї їжі його почали терзати найсильніші болі, мучити спрага, ноги відмовлялися йти. Усвідомлюючи урочистість хвилини, Будда одягнувся в чистий одяг, попросив постелити на землі плащ і ліг. У узголів'я його сиділи засмучений коваль і близький друг і учень Ананда, що плакав. Будда втішав їх: «Чи не говорив я, Ананда, що в природі речей, дорогих нам і близьких укладено те, що ми повинні інколи з ними розлучитися?.. Все створене загине». В останні хвилини його турбувала доля ордена – він запитував учнів, що зібралися навколо, чи немає у них невирішених питань, але ніхто не схотів турбувати вмираючого.¹¹⁰ Таємні тіні витали над уз-

¹⁰⁹ Шаріпутта, відчувши наближення кінця, вирішив померти в будинку своєї матері. Зворушливо попрощавшись з учителем, він вирушив у дорогу і дійсно помер у тій кімнаті, в якій з'явився на світ, на руках тієї, яка його народила. Ченці поховали його з великою шанобою, і сам Будда сказав прощальне слово у похоронного багаття. Могаллана був убитий під час споглядання у відокремленій гірській печері. Передбачалося, що це були або вбивці, підіслані Девадаттою, або просто грабіжники.

¹¹⁰ Тут ми натрапляємо на одну цікаву суперечність. Незадовго до смерті Будда говорить своєму улюбленому учню, що він нічого не втаїв від своїх слухачів і ту же: «Те, що я визнаю і не повідав вам, набагато більше того, що я вам повідав». Мало того, Будда навіть сформулював *Авьякатані* – десять запитань, які, на його

голів'ям вісімдесятирічного старика, і Будда говорив, що це боги прилетіли служити йому, і просив учнів не заважати їм. Раптово він промовив: «Ченці, все існуюче скороминує; печіться про свій порятунок!..».

Будда був спалений на великому похоронному багатті, увитому гірляндами квітів із царськими почестями. Останки його, що обгоріли, були з благоговінням розділені між містами.

Саме після його смерті виникає світова релігія, іменована буддизмом, яка поступово починає включати в себе те, що за життя Будда неодноразово засуджував як чуже його вченню (молитва, поклоніння священним текстам, поклоніння особистому божеству і т.п.). Саме тому відомий дослідник буддизму Рис-Девіс у чомусь має рацію, стверджуючи, що «жоден із тих п'ятисот мільйонів людей, які час від часу приносять у жертву квіти на буддійських вівтарях, дух яких більш – менш пройнятий буддійськими вченнями, не є виключно і цілком буддистом».

Буддизм указує на три основні характеристики існування: непостійність, відсутність Самості і незадоволеність.

Концепція *непостійності* припускає розуміння того, що все безперервно змінюється, немає нічого стійкого. Крім об'єктів фізичного світу (наприклад, дома, дерева, і т.п.) непостійність відноситься також до думок та ідей. Уявлення про непостійність має на увазі також, що не може бути абсолютного авторитету і вічної Істини¹¹¹. Є тільки рівень розуміння, придатний для певного часу і місця. Оскільки умови змінюються, те, що здається істинним у свій час, бачиться як помилкове або невідповідне в інший час. Тому не можна сказати, що буддизм має у своєму розпорядженні певну доктрину. Якщо дійсно прийняти концепцію непостійності, то буде зрозуміло, що ніхто не стає повністю Буддою, що навіть Будда прихильний до зміни і може удосконалюватися, що Будда і є зміна¹¹².

Філософія індуїзму, розглянута вище, припускає непостійність всіх речей окрім *Самості* або душі, яка вважається незмінною та безсмертною. Буддійське уявлення про непостійність не робить із цього виключення. Уявлення про відсутність Самості заперечує існування безсмертної душі або вічної Самості в кожному індивідуумі. Індивідуум

думку, байдужі з погляду людини, яка прагне до порятунку. (Чи вічний світ? Чи кінечний він? Чи тотожна душа тілу? Чи безсмертний той, хто пізнав істину і т.п.)

¹¹¹ Існує переказ, що одного разу Будда навернув до своєї віри дружину раджі, збудивши в ній свідомість неміцності щастя. Він створив прекрасну жінку, яка пішла їй назустріч, і у неї на очах із незбагненною швидкістю пройшла всі ступені життя, врешті-решт перетворившись на стару.

¹¹² На запитання про причину цієї постійної трансформації вже послідовники Будди стверджували, що з «безвладного часу» шість типів істот (добрі духи, демони, люди, тварини, пекельні жителі й суєтні душі, що тужать) заблукали, «як сплячий уві сні».

розуміється як поєднання властивостей (інтелекту, емоцій, тіла), які непостійні і весь час змінюються¹¹³.

Іншими словами, тіла і особи складені із смертних компонентів, що постійно змінюються. Індивідуум – не що інше, як ці складові частини. Коли частини гинуть, гине і індивідуум.

Незадоволеність або *страждання* включають у себе народження, смерть, згасання, скорботу, біль, відчай і саме існування. Це не зовнішні проблеми – вони кореняться в свідомості кожної людини. Буддиське вчення створено, щоб допомогти людям змінити або подолати відчуття себелюбства і обмеженості і таким чином досягти відчуття відносної задоволеності собою і світом.

Гаутама шукав шляху подолання страждання й обмеженості і врешті-решт змалював основні характеристики людського існування як *Чотири Благородні Істини*.

*Перша Істина*¹¹⁴ стосується існування незадоволеності. На рівні психологічного стану середньої людини незадоволеність або страждання неминуче.

Друга Істина полягає в тому, що незадоволеність – результат прагнення або бажання¹¹⁵. Більшість людей нездатні прийняти світ таким, яким він є, тому що вони прив'язані до своїх бажань позитивного і приємного і відвертаються від негативного і хворобливого. Бажання завжди породжує нестійкий стан розуму, в якому теперішній час ніколи не задовольняє¹¹⁶. Якщо бажання не задоволено, індивідуум бажає

¹¹³ Класифікуючи дхарми, що призводять до «ілюзії Я», Будда розбив їх на п'ять *скандх* – головних груп: *рупа* – плотсько-тілесні елементи; *самсара* – елементи, які пов'язують дхарми в їх чергуванні; *ведана* – афекти задоволення, страждання та інші відчуття; *санджня* – сприйняття і розуміння; *виджняна* – самосвідомість.

¹¹⁴ «Ось, о ченці, благородна істина про страждання: народження – страждання, старість – страждання, хвороба – страждання, смерть – страждання, перебування з немилим – страждання, недосягнення бажань – страждання, і, словом, вся п'ятирічна прихильність до земного – є страждання».

¹¹⁵ «Ось, о ченці, благородна істина про походження страждання: це Трішна (спрага), яка веде від відродження до відродження, разом із радістю і разом із бажанням, яке знаходить тут і там свою радість: жадання буття, жадання тлінності».

¹¹⁶ Досить тонко цей стан передано Є. Гришковцем: «Вот интересно и забавно – ведь ни одной секунды счастья, ну, такого счастья, которое можно понять как счастье. Вот это было счастье!.. Ни одной секунды. Ну потому что, когда влюбляешься по-настоящему, когда падает на тебя любовь, вот так ... упала на тебя любовь – и что, это счастье, что ли? Да какое же это счастье... И ты думаешь: «Боже мой, ну чего мне надо, чего я хочу? Что мне нужно от этой вот женщины? Чего конкретного мне хочется?». И кажется, что можно быть счастливым тогда и только тогда, когда она будет сидеть рядом за столиком в маленьком кафе, пить кофе и иногда посматривать на меня. А я буду смотреть на неё непрерывно. И может быть, тогда мне удастся взять её за руку и говорить что-то... и ещё говорить, и вот это будет – счастье. И для того, чтобы добиться этого счастья, я привожу планеты в какое-то ускоренное движение, и изменяю даже наклон земной оси, и политические события идут какой-то непостижимой чередой, и всё это из-за меня. И наконец-то, наконец-то в результате вот этой вот работы она сидит за столиком напротив меня, пьёт кофе и иногда на меня посматривает, а я смотрю

змінити теперішній час; якщо задоволено, виникає страх зміни, яка принесе знов розчарування і незадоволення. Оскільки все проходить, насолода здійснюваним бажанням завжди забарвлена розумінням, що насолода лише тимчасова. Чим сильніше бажання, тим інтенсивніше розчарування при розумінні, що виконання нетривале.

Третя Істина – усунення бажань приводить до зникнення страждання¹¹⁷. За буддійським ученням можна навчитися приймати світ таким, яким він є, не відчуваючи незадоволеності від його обмежень. Усунення бажань не означає їх викорінювання. Це означає лише припинення прихильності або керованості бажаннями, або припинення віри в те, що щастя залежить від виконання певних бажань. Бажання нормальні й необхідні, тому що людям необхідно їсти і спати, щоб залишатися живими. Бажання також підтримують людей пробудженими. Якби всі бажання негайно задовольнялися, людство могло б зісковзнути в пасивний, позбавлений думок стан задоволеності. Питання стосується звичайної насолоди виконуваними бажаннями, без турботи з приводу неминучих періодів їх невиконання.

Четверта Істина стверджує, що існує шлях усунення бажань і незадоволеності; це *Благородний Восьмеричний Шлях*, або *Серединний Шлях*¹¹⁸. Більшість людей шукає найбільших можливих плотських задовольень. Інші, розуміючи обмеженість цього, віддаються іншій крайності – самоубиванню. Буддійський ідеал – помірність. Основний принцип, що лежить в основі цього шляху, – певні шляхи мислення, дії і т.п. можуть шкодити іншим і самій людині, обмежуючи її. Що «правильно», а що ні – врешті-решт має вирішити сам індивідуум, приймаючи на себе відповідальність за свої дії і стаючи більш зрілою людиною.

Так, *правильна мова* має на увазі стриманість від брехні, клевети і будь-якої іншої розмови, яка може сприяти роз'єднанню і дисгармонії; різких, грубих або образливих виразів; даремного і дурного базікання. Буддисти вважають, що якщо ми не можемо сказати нічого путного, тоді краще всього берегти «благородне мовчання».

на неё непрерывно и чувствую, что могу взять её за руку, и вот моя рука ложится на её руку, и в эту секунду – не в следующую секунду, а прямо в эту – всего вот этого становится недостаточно... недостаточно. Я ведь этого так хотел! И этого уже недостаточно... Ни одной секунды счастья! А потом вдруг начинает говорить она. И этого тут же становится много, и не потому, что она говорит какие-то глупости, и не потому, что лучше бы она помолчала, а просто – этого становится уже много. Ни одной секунды счастья. Ни одной... Но планеты движутся быстрее, земная ось наклонилась, а мне то недостаточно, то много... то недостаточно или много... то много... или недостаточно... недостаточно... или много... ни секунды счастья... или недостаточно... ни одной... или много»...

¹¹⁷ «Ось, о ченці, благородна істина про знищення страждання: повне звільнення від цієї Трішні, кінцева перемога над пристрастями, їх вигнання, відкидання, залишення».

¹¹⁸ «І ось, о ченці, благородна істина про шлях, провідний у гасінні всякої скорботи; це справді священний восьмичленний шлях: праві погляди, права рішучість, права мова, права поведінка, правий спосіб життя, праве зусилля, правий напрям думки, праве споглядання».

Правильна дія має на увазі чесну, миролюбну і етичну поведінку, яка досягається шляхом стриманості від знищення всіх живих істот, крадіжки; ганебних вчинків, недозволених сексуальних зв'язків; вживання алкоголю і наркотиків (речовин, що затуманюють свідомість).

Правильний спосіб життя полягає в стриманості від підтримання свого існування за допомогою неправедних вчинків (наприклад, торгівлі зброєю, алкоголем і наркотиками, вбивства тварин і шахрайства).

Правильне зусилля пов'язано з активною вольовою діяльністю, що використовується для такого: 1) запобігання хворим станам розуму; 2) позбавлення від таких станів, якщо вже вони мають місце; 3) полегшення появи благодетельних станів розуму; 4) розвитку і доведення до досконалості цих благодетельних станів.

Правильна уважність має на увазі усвідомлення і виявлення уваги: 1) до функцій тіла; 2) відчуттів або емоцій; 3) розумової діяльності; 4) конкретних ідей, думок і уявлень¹¹⁹.

Правильне зосередження пов'язано з розвитком розумової «мускулатури», яка допомагає підтримувати всі складові Благородного Восьмеричного Шляху.

Правильне мислення припускає безсторонність, любов і ненасильство.

Правильне розуміння – це розуміння світу таким, яким він є. В психології буддиста виділяють два рівні розуміння. Перший – це знання, розвинута пам'ять і гостре мислення. Другий – глибоке розуміння, при якому речі предстали у своїй природній формі, не спотворені вербальними «ярликами».

Буддизм наводить і свою формулу причинно-наслідкового зв'язку страждань, який називається *Бхава Чакка* (або *Колесо Буття*) і складається з 12 ланок. Починається вона з *авіди* (незнання) і веде крізь *кармічні сили* до подальшого відродження. В утробі матері з моменту зачаття спалахує первинна недиференційована, смутна свідомість майбутньої людської істоти. Саме вона утворює навкруги себе *намарупу* – психофізичну сферу в її цілісності. Далі намарупа розділяється на «шість областей», тобто органи *почуттів* і *мислення* і їх наявність детермінує відчуття і сприйняття. В результаті в людині розвивається *Трішна* – жадання насолоди і пов'язана з нею прихильність до плотського. З цих суєтних прагнень виконується непереможна *воля до життя*¹²⁰. Саме вона визначає ті сили карми, які ввергають людину в на-

¹¹⁹ Приказка буддиста свідчить: «Якщо нам здається, що ми чуємо, тоді ми перестаємо слухати. Якщо нам здається, що ми бачимо, тоді ми перестаємо дивитися. Якщо нам здається, що ми знаємо, тоді ми перестаємо шукати».

¹²⁰ В ХІХ ст. ця частина концепції Колеса Буття буде докладно розвинута в європейській філософії А. Шопенгауером (зокрема, в найбільш знаменитій його роботі «Світ як воля та уявлення»).

ступне втілення¹²¹. Одинадцята ланка переносить в народження третього життя, яке завершується *старістю і смертю*.

В буддизмі також виникає дуже важлива концепція *прояснення*. Японське слово, що часто використовується в дзен, – *саторі*, означає буквально інтуїтивне розуміння. Інший термін – *кеншо*, означає бачення власної природи. Обидва терміни відносяться до безпосереднього переживання людиною досвіду буддійського вчення, який не може бути точним і адекватно визначеним, тому що прояснення – це не статистична «річ», воно рухоме і мінливо¹²².

Сьогодні в буддизмі існують дві основні традиції: *Теравада*, або *Хінаяна* (поширена переважно в Південно-Східній Азії, на Цейлоні, в Бірмі й Таїланді) і *Махаяна* (поширена головним чином у Китаї, Кореї та Японії).

Традиції Теравади і Махаяни розрізняються в уявленні про природу ідеальної людини. Ідеал Теравади – *Архат*, людина, що повністю порвала з обмеженнями прихильності до сім'ї, власності і зручностей, щоб стати абсолютно вільною від світу. Вона аскетична і байдужа до всього мирського, оскільки перемогла ворога – свої пристрасті – завдяки інтенсивній духовній дисципліні¹²³.

Ідеал Махаяни – «буття просвітленим». *Бодхисаттва* – істота, що глибоко співчуває, що вирішила залишитися в світі, поки всі інші не будуть позбавлені від страждань. Бодхисаттва осягає, що він – частина всієї решти істот і що поки всі істоти не звільнені від страждань, сам він не може знайти повного задоволення. Бодхисаттва дає обітницю не входити в Нірвану, поки всі істоти, що відчують, не будуть просвітлені: «Стільки істот, скільки їх є у всесвіті, народжених з яйця, живонароджених, народжених з бруду або народжених чудовим чином; з формою і без форми; які володіють і не володіють сприйняттям, а також позбавлених відмінності володіння і не-обладання сприйняттям; всі зрозумілі форми буття, – всіх їх повинен я привести до Нірвани».

¹²¹ «Бажання людини, що безтурботно живе, росте, як мавпа. Він кидається з існування в існування, як мавпа в лісі, яка шукає плоду. Як дерево, хоча і вирване, продовжує рости, якщо корінь його не пошкоджений і міцний, так і страждання народжується знову і знову, якщо не викорена схильність до бажання».

¹²² Опис цього динамічного стану буття багато в чому нагадує концепцію самоактуалізації А. Маслоу. Американський наставник дзен Джон Дайдо Лурі прояснює це на прикладі добре відомої всім казки Г.Х. Андерсена «Бридке каченя». Бридке каченя страждало, тому що воно відрізнялося від інших качок. Зрозумівши, що воно – прекрасний лебідь, воно зазнало щастя, хоча ніщо не змінилося. Воно просто усвідомило свою істинну природу і позбулося ілюзії своєї недосконалості.

¹²³ Буддійський текст «Авадана Сатака» так описує Архата: «Он напругался в боротьбі, он сражался, и так он понял, что это круг рождения и смерти – непрерывный поток. Он отказался от всех состояний и условий существования, связанных с соединениями, ибо их природа – убывать и истаять, изменяться и разрушаться. Он отказался от всех «загрязнений» и обрел Архатство. Золото и ком земли – одно для него. Небо и ладонь – одно и то же для его ума».

Співчуття – велика чеснота Бодхисаттви, результат істинного почування страждань всіх інших як власних. З погляду Махаяни це і є прояснення. В проясненні долається не світ, а егоїстичне зло.

Шлях Бодхисаттви має на увазі відмову від світу, але не істот у світі. Поняття Архата підкреслює прагнення до духовної досконалості й відмову від світу, без уваги до служіння. Передбачається, що той, хто хоче допомагати іншим, мусить спочатку працювати над собою. Людина, втрачена в ілюзії, мало чим може допомогти і мало чому може навчити інших, так що природно починати з розвитку себе.

Ці ідеали швидше доповнюють один одного, ніж суперечать один одному. Поняття Архата центрується на самодисципліні і на роботі над собою, ідеал Бодхисаттви підкреслює служіння іншим; і то, і інше необхідне для духовного розвитку.

Далі докладніше зупинимося на одній з великих сект Махаяни, яка зробила значний вплив на західну психологію і психотерапію, – дзен.

Дзен з'явився в Китаї в VI ст. н.е. як учення індійського буддійського ченця Бодхидхарми, що підкреслював важливість роздумів і особистої дисципліни, а не релігійного ритуалу. В XI-XII ст. японські буддисти, вивчаючи дзен у Китаї, повертаючись до Японії, стали засновувати монастирі і навчати учнів, таким чином розповсюдивши дзен-буддизм в Японії.

Для досягнення саторі в дзен-буддизмі широко використовується *медитація* (власне кажучи, слово дзен походить від санскритського *dhyana*, що означає «медитація», яке згодом перетворилося на китайське *ch'an* і японське *zen*). Існують дві основні практики дзенської медитації, або *дзадзен* (буквально «сидячої медитації»): роздум над коаном або просто сидіння з концентрованим усвідомлюванням без допоміжних засобів.

Коан традиційно формулювався як діалог між учнем і майстром дзен. Деякі коани основані на запитаннях, які ставилися серйозними учнями в стародавньому Китаї¹²⁴. Інші взяті із запитань, які ставив вчитель, щоб стимулювати або збудити розуміння учня. Відповіді часто парадоксальні і, на перший погляд, нелогічні, але вони примушують того, хто запитує, подолати обмеження, властиві категоріям, в яких він дотепер усвідомлював досвід¹²⁵. Мета коану – привести учня до ба-

¹²⁴ Так, роздум над класичними коанами до цих пір практикується в школі Рінзай.

¹²⁵ Один із знаменитих коанів називається «Му». Чернець з повною серйозністю запитує Джошу: «Чи має собака природу Будди?». Джошу парирує: «Му!». Відповідь Джошу може бути переведено як «Ніщо!» або розуміємо як просто вигук. Це не просто відповідь типу «так» чи «ні». Чернець всерйоз обдумує буддійське вчення про те, що всі істоти, які відчувають, мають природу Будди (в Китаї в цей час собака вважався низькою з тварин, нечистим звіром, і чернець всерйоз запитує, невже таке низьке створіння теж повинно мати природу Будди). Джошу не попадається в пастку, якою було б ухвалення припущення того, хто запитує, що існує така певна річ, як «природа Будди», яку можна мати. «Му» – це рішуча відмова від дуалістичного мислення, але через яке учень може отримати перше уявлення про

чення власного неутца, спонукати його піти далі за абстрактні обговорення, шукати істину в самих собі¹²⁶.

В дзенській школі Сото учням пояснюють, що найважливіший аспект навчання пов'язаний з їх повсякденним життям, що вони мають навчитися вирішувати свій особистий коан, проблеми повсякденності. При цьому особистий коан не має остаточного рішення. Проблема може бути вирішена тільки зміною себе, зміною точки зору. Змінюється не проблема, а то, як відноситься до неї людина. Вона ніколи повністю не покінчить з коаном, але навчиться розглядати проблеми з більш високого рівня. Наприклад, Гаутама почав свій шлях з надії вирішити коан хвороби, старості й смерті. Проте навіть після того, як він став Буддою, проблеми залишилися незмінними. Будда не став безсмертним або позбавленим віку. Але його розуміння піднеслося над його колишньою заклопотаністю цими проблемами.

Крім того, в школі Сото практикують і другий підхід до медитації, який можна назвати «просто сидінням» без коану або якої-небудь вправи для заняття розуму. Той, що медитує, прагне підтримувати стан концентрованого усвідомлювання, не будучи ні напруженим, ні розслабленим, а абсолютно алертним (пильно-уважним). Це схоже на сидіння край дороги і стеження за дорожнім рухом. Той, що медитує, спостерігає думки, що проходять, не залучаючись у них і не забуваючи таким чином залишатися обізнаним спостерігачем.

Бачення і тому подібне не повинно бути результатом правильної дзен-медитації. Як правило, вони – результат напруг, що виникають при неправильному сидінні. Бачення і тому подібне вважаються *маку* (ілюзіями), даремними для духовного розвитку. В кращому разі – це відволікання, в гіршому – джерело гордині, самомилування й ілюзії¹²⁷.

Згідно з дзен-буддизмом, медитація важлива для створення внутрішнього світу і спокою, для збереження зосередженості й рівноваги. Потрібно спочатку навчитися зосередженості в медитації, а потім розповсюдити це на повсякденну діяльність. Врешті-решт, ніщо не може вибити досвідченого, того, що медитує, з центру, в якому він вирішує всі свої проблеми.

не-дуалістичні погляди вчителя. Інший вчитель дзен коментує: «Ясно, що Му не має відношення до існування або не-існування природи Будди, воно саме – природа Будди».

¹²⁶ В книзі «Три стовпи Дзен» це описується таким чином: «Дайте всьому в собі перетворитися на єдину масу сумніву і запитань. Концентруйтеся, проникніть у Му. Це значить – досягти абсолютної єдності з ним. Як можна цього досягти? Чітко тримаючись за нього день і ніч!.. Постійно зосереджуйте на ньому свій розум. Не тлумачте Му як «щось» і не намагайтеся зрозуміти його з погляду існування або неіснування природи Будди. Тоді що ж вам робити? Припиніть спекуляції, зосередьтесь на Му – тільки Му!».

¹²⁷ Один дзенський вчитель вказував, що «побачити прекрасний образ Бодхисаттви – не значить, що підійшов ближче до становлення собою, не більше, ніж бачення уві сні мільйонера, зробить тебе багатше при пробудженні».

Практика медитації в дзен-буддизмі тісно пов'язана з практикою *уважності*. Для розуміння можливості ефективного використання уважності в повсякденній практиці процитуємо дзенського вчителя Тхить Ньят Хань: «Ви повинні практикувати медитацію, коли йдете, стоїте, сидите і працюєте, в той час, коли ви миєте посуд, підмітаєте підлогу, п'єте чай, розмовляєте з друзями або робите що б то не було ще. Під час миття посуду ви можете думати про чай, що чекає вас, і тим самим постаратися закінчити цю роботу щонайшвидше, щоб сісти і почати пити чай. Але це означає, що ви нездатні жити в той час, коли миєте посуд. Коли ви миєте посуд, миття посуду має бути найважливішою справою у вашому житті. Коли людина миє посуд, він мусить лише мити посуд, а це означає, що, коли людина миє посуд, вона має повністю усвідомлювати той факт, що вона миє посуд. На перший погляд, все це може показатися досить дурним: навіщо надавати так багато уваги простій речі? Але в цьому вся суть. Те, що я стою тут і мою ці чашки, – чудова реальність. Я є цілком і повністю самим собою, стежу за своїм диханням, усвідомлюю свою присутність і свої думки і дії. Мене не можна бездумно кидати, як пляшку, що підкидається в різні боки хвилями».

Шлях духовного зростання в дзен-буддизмі традиційно ілюструється серією пастушачих малюнків, що описують пошук бика. Бик – символ природи Будди, і процес пошуку бика відноситься до внутрішнього пошуку та духовного розвитку учня дзен. Далі ми наведемо один із можливих описів цих картинок.

«*Пошуки Бика*». На цій картинці показано початок духовного пошуку. Ті, хто шукає, мають, щонайменше, повірити, що вони можуть «знайти» природу Будди в собі. Какуан, вчитель дзен, що перший намалював цю серію малюнків, дає до них коментарі: «Бик насправді ніколи не йшов, чому ж потрібно шукати його? Обернувшись спиною до своєї істинної природи, людина не може бачити її. Через свою зіпсованість вона упустила бика з очей. Несподівано вона бачить себе перед сплетенням заплутаних доріг. Жадання мирських придбань і боязнь втрат спалахують, як обпалюючі язики полум'я, ідеї правильного і неправильного разять, як кинджали».

«*Виявлення слідів*». Стадія, коли шукаючий починає серйозно вивчати буддизм. Глибоке вивчення різних праць і життєписів буддійських святих дає йому інтелектуальне розуміння основних буддійських істин, хоча він не володіє ще безпосереднім їх переживанням. Хакуїн пише про таку людину: «Вона не може відрізнити добро від зла, істину від брехні. Вона ще не увійшла до воріт, але бачить на передбачуваному шляху сліди Бика».

«*Перший погляд на Бика*». Вигляд Бика є для шукаючого першим прямим досвідом збагнення своєї власної природи Будди. Цей перший погляд триває лише миті. Учні потрібна подальша дисципліна, яка розширить і укріпить цей досвід. Хакуїн пише: «Якщо він тільки уважно вслухається в повсякденні звуки, він прийде до розуміння і у

цей момент побачить саме Джерело. Відчуття не відрізняються від цього істинного Джерела. В будь-якій діяльності Джерело з очевидністю присутнє. Це схоже на сіль у морській воді або на клей у фарбі».

«Піймання Бика» - це стадія, на якій учень має зробити буддійську самодисципліну пронизливою все його повсякденне життя. Мета полягає в тому, щоб наповнити усвідомлюванням природи Будди всю діяльність і проявляти це усвідомлювання за будь-яких обставин. «Сьогодні він знайшов Бика, який довго ходив по диких лугах, і схопив його. Бик так довго знаходився серед задоволень, що відучити його від старих звичок нелегко. Він продовжує прагнути солодко пахнучої трави, він упертий і норовистий. Щоб повністю приручити його, не обійдешся без хлиста».

«Приручення Бика». Це стадія точної і досконалої слухняності. Кожна дія, кожна думка починає відображати Істинну Самість. Індивідуум безперервно працює, прагнучи проявляти природу Будди весь час, безперервно. «Він повинен натягувати мотузку, протягнутий через кільце в носі, і не дозволяти Бикуні бродити одному, інакше він заблукає в брудних болотах. Якщо про нього добре піклуватися, він стає чистим і покірливим. Тепер уже і без прив'язі він слідує за господарем».

«Верхи на Бикуні додому». Формальне зовнішнє навчання перестає бути істотним, якщо людина твердо укорінилася в усвідомлюванні природи Будди. Дисципліна, яка колись здавалася обмежуючою, відчувається тепер як джерело реальної свободи і задоволення. «Боротьба закінчена, «придбання» і «втрати» не стосуються її. Вона наспівує просту пісеньку і награв нехитрі мелодії сільських дітей. Верхи на спині Бика вона споглядає хмари, що пропливають над нею. Її голова не повертається до спокус. Якщо хтось намагається стурбувати її, вона залишається незворушною».

«Бик забутий, людина одна». Відмінність між релігійним і світським зникає, оскільки все має природу Будди. Все священно, і немає відмінності між проясненням і неуцтвом. Знаходитися в стані медитації стає так само природно, як ходити і дихати, і вона більше не асоціюється з яким-небудь мотивом. «У Дхармі (Вченні) немає подвійності: Бик – людина. Первинна природа: тепер вона це знає. Пастка не потрібна, коли кролик вже спійманий, сіть не потрібна, коли риба вже в руках. Як золото, що відділилося від піску, як місяць, що пробився крізь хмари, промінь виблискуючого Світла світить вічно».

«Забутий і Бик, і самість». Досконале коло, намальоване одним мазком майстра дзен, залишається незамкнутим. Це досвід Пустки, сутнісного ніщо всякого творіння. Індивідуальна природа і природа Будди перевершені ще на попередньому ступені, тепер уже трансцендується саме прояснення. «Всі брехливі відчуття зникають, ідеї святості також випаровуються. Він не застряє в «Будді» і не затримується в «не-Будді». Навіть тисяча очей (Будд і Патріархів) не можуть знайти в

ньому особливих якостей. Якби сотні птахів принесли квіти до його угорлів'я, він би тільки присоромився»¹²⁸.

«Повернення до джерела». Якщо восьма стадія подається статичним аспектом абсолютної Істини, то дев'яту приносить нова динамічна якість світу. Природа не тільки порожня або священна, вона є. В ясному баченні кожний аспект може служити досконалим дзеркалом, що показує нам нас самих. «Він спостерігає приливи і відливи життя в світі, скромно зберігаючи стан непохитної ясності. Ці приливи і відливи - не ілюзія, вони приходять із Джерела. Навіщо ж боротися за щось? Річки радують блакиттю, гори зелені. Віч-на-віч із самим собою він спостерігає нескінченні зміни речей».

«Прихід у місто з руками, повними благодаті». Це остання стадія, стадія Бодхисаттви, - вільно об'єднуватися з іншими і допомагати їм без обмежень. Місто - це світ з його турботами, в зіставленні відокремленого дзенського монастиря або відходу в медитацію. Бодхисаттва зображений з великим черевцем і з гарбузовим бутлем вина за плечима. Він готовий брати участь у всіх задоволеннях і діяльностях світу, не через особисті бажання і прив'язаності, а щоб учити інших. «Ворота його хатини закриті, і навіть наймудріший не знайде його. Його розумова картина (поняття, думки і т.д.) абсолютно зникла. Він йде своїм власним шляхом, не намагаючись слідувати дорогами попередніх святих. Несучи бутель, він гуляє по ринку. Спираючись на палицю, він повертається додому. Він веде господарів заїжджих будинків і торговців рибою по шляху Будди»¹²⁹.

Дзен-буддизм бачить перешкоду до духовного зростання в трьох основних джерелах страждання («три полум'я» буддизму) - жадності, ненависті й обмані. В одних людей переважає жадність, в інших - ненависть, треті підвладні ілюзії, але кожна особистість є з'єднанням цих якостей, з переважанням одної з них. Співвідношення їх в одній особистості мінливо і залежить від обставин. Одні ситуації викличуть у людини жадність, інші розбудять тенденції до гніву або ілюзорності.

¹²⁸ Існує легенда про китайського майстра дзен, який був такий святий, що птахи прилітали до нього з квітами, коли він медитував у гірській самоті. Коли він досяг повного прояснення, птахи перестали до нього прилітати, тому що він не випускав ніякої аури, навіть аури присвячення і святості.

¹²⁹ Один із майстрів дзен так скорочено описує всі ці стадії своєму учню: «Если ты продолжишь выполнять дзадзен, то достигнешь стадии поимки Быка, или четвертой ступени. В данный момент ты, так сказать, «не владеешь» своим осознанием. За стадией поимки Быка следует стадия его приручения, после чего на нем едут верхом, что соответствует состоянию осознания, при котором просветление и это рассматриваются как тождественные друг другу. На следующей, седьмой ступени о Быке забывают; на восьмой ступени забывают и о Быке, и о себе; девятая ступень - ступень великого просветления, которое проникает все до самого основания и при котором человек более не отделяет просветление от непросветления. Последняя, десятая ступень - ступень, на которой... человек находится, оставаясь самим собой, среди простых людей, помогая им, когда это возможно, избавленный от какой-либо привязанности к просветлению».

Жадність (пожадливість) – основна проблема більшості людей. В більшості своїй люди хочуть «більше» - більше грошей, більше їжі, більше задоволення. Наприклад, маленькі діти звичайно виявляють крайні ступені жадності так, що часто просто неможливо задовольнити жадність дитини. Одне тістечко викликає бажання отримати інше, безліч подарунків викликає бажання отримати ще один. Буддійські тексти (наприклад, Вішуддхимагга) описують тип людей, підлеглих жадності, як «пихатих, незадоволених, підступних людей, люблячих багату, солодку їжу і красивий одяг».

Люди, в яких переважає *ненависть*, характеризуються дратівливістю, вони швидкі на гнів. Життя для них – безперервна битва з ворогами, нанесення у відповідь ударів на реальну або уявну шкоду, принесену іншими, захист від можливого нападу. Такі люди недоброчливі, зарозумілі, горді, заздрісні, уїдливі.

Обман (помилка) або ілюзорність характеризує загальний стан заплутаності, недоліку усвідомлення, коливання. Ті, у кого цей недолік переважає, знаходять важким ухвалити рішення або зануритися в щось. Їх реакції та думки ґрунтовані на наслідуванні, у них немає власної думки. Вони роблять все неухважно і неохайно. Їх характеризує лінь, упертість, заплутаність, коливання, поспіх і збудливість.

Згідно з уявленнями буддистів, невроз або психоз – це лише тимчасове посилення однієї з цих тенденцій. За допомогою роботи над собою ці перешкоди можуть бути подолані. Жадність може бути перетворена на милосердя і співчуття, ненависть – у любов, ілюзорність – у мудрість. Самодисципліна, або дисципліна чернечого життя дає можливість індивідууму контролювати жадність. Буддійське вчення, що підкреслює любов і пошану до інших, указує шлях подолання ненависті. Розуміння того, що все є Будда, долає ілюзію.

Гординя може бути ще однією перешкодою для зростання. Гординя може вести до нестачі пошани до вчителя і створювати спотворення в навчанні. Вчитель дзен завжди прагне дати учням побачити власну гординю і зарозумілість. Один із дзенських патріархів, Доген, указує: «Якщо навчання, яке ти чуєш від Вчителя дзен, суперечить твоїм думкам, він, напевно, добрий вчитель. Якщо на початку немає зіткнення думок, – це поганий знак».

2.3. Картографії психіки в традиціях Стародавнього Китаю.

Дао

И-Е, старый Осел, сидел на берегу ручья и смотрел на себя в воду. «Душераздирающе», - говорит, - «вот как это выглядит. Душераздирающе». Он повернулся, отошел от воды, медленно спустился на двенадцать ярдов вниз по ручью, брызнулся в него, переплыл на другую сторону и медленно пошел назад по другому берегу. Затем он опять посмотрел на себя в воду. «Как и думал», - говорит, - «никаких улучшений с

этой стороны. Душераздирающе. Вот как это выглядит».

А. Милн

*И вот мне приснилось, что сердце мое не болит,
Оно колокольчик фарфоровый в желтом Китае.
На пагоде пестрой висит и тихонько звенит,
В змалевом небе дразня журавлиные стаи.
И кроткая девушка в платье из красных шелков,
Где золотом вышиты осы, цветы и драконы,
С поджатыми ножками, тихо, без слов,
Внимательно слушает тихие-тихие звоны.*

Н. Гумилев

На класичній картині китайського живопису «Дегустатори оцту» зображено трьох людей, що стоять навкруги чана з оцтом. Кожний з них умочує один із пальців у чан і пробує оцет на смак. У першого – кислий вираз обличчя, у другого – гірке, а на обличчі третього сяє усмішка. Одна з інтерпретацій цього сюжету полягає в тому, що на ній представлені Вчителі трьох учень Китаю – Конфуцій, Будда і Лао-Цзи, а оцет, який вони пробують, символізують єство життя.

Не буде перебільшенням сказати про те, що зі всіх засновників світових релігій про родоначальника даосизму відомо найменше. Навіть ім'я його ніхто не знає точно: одні називали його Данем, інші - Лі Ером, треті - Лі Бо Янем. Але всім він був відомий по прізвиську Лао-Цзи – «Старе немовля» або «Старий мудрець». Дотепер нерідко виникають серйозні сумніви в самому його існуванні. Мізерні відомості про Лао-Цзи сходять до його послідовника Чжуан-цзи (IV ст. до н.е.) і історика Сима Цяня (II ст. до н.е.).

Часом його народження вважається 604 р. до н.е. Сима Цянь стверджував, що він був царським урядовцем і завідував архівом. Коли при дворі почалися нелади, він залишив службу і, вирішивши «назавжди віддалитися від світу», покинув батьківщину¹³⁰. Згідно з переказом, останній, хто бачив старого, був начальником прикордонної застави, що отримав від нього на спомин книгу «Дао де цзин» - «Про шлях і чесноту». Тому звичайно його зображають високим жовтолицим старим із довгою бородою, густими чорними бровами і голим шишкуватим черепом, що сидить на бику, який відносить його далеко в невідомі краї. Легенда свідчить, що Лао-Цзи помер у глибокій старості далеко від рідної землі¹³¹.

¹³⁰ За словами Сима Цяня, Лао-цзи «вважав, що людина має жити в самоті і чужатися слави».

¹³¹ Про його довголіття ходили неймовірні розповіді. Сима Цянь посилається на переказ, згідно з яким Лао-цзи «прожив цілі двісті років, тому що займався самовдосконаленням». Із цього переказу народилося переконання, що даосизм приховує в собі чудові рецепти довголіття. Багато алхіміків, які займалися пошуками еліксиру вічної молодості, стали називати себе даосами. В їх трактатах Лао-цзи перетворився на чаклуна і мага, якому були підвладні стихії. Про нього почали говорити, що він народився вже старим і ледве тільки побачив світло, як піднявся в

Дао буквально означає Шлях, але в китайській мові воно має таке ж багатогранне значення, як для європейської цивілізації поняття Логос. Він говорив про нього так: «Є буття, яке існує раніше, ніж небо і земля. Воно нерухоме, безтілесно, самобутньо і не знає перевероту. Воно йде, скоюючи нескінченний круг, і не знає межі. Воно одне тільки може бути матір'ю неба і землі. Я не знаю його імені, але люди зуть його Дао»¹³².

Основний принцип даосизму (якщо, звичайно, він може бути так названий) звучить як Пу¹³³ – принцип Неотесаної Колоди. Він полягає в тому, що речі в початковій простоті містять свою власну силу, яку легко пошкодити або втратити, якщо відмовитися від простоти. Б. Хофф пише: «Коли ви відкинете зарозумілість, складність і інші подібні речі, рано чи пізно ви знаходите той простий, по-дитячому безпосередній і загадковий секрет, відомий всім тим, хто являє собою Неотесану Колоду: Життя – це прикіл» [с.22]. Із стану Неотесаної Колоди, згідно зі вченням Дао, приходять здатність насолоджуватися простотою і спокоєм, природністю і ясністю. Разом із нею виникає здатність діяти спонтанно і практично в будь-якій ситуації, хоча з погляду соціальних норм і правил це може виглядати неадекватним. Як говорить легендарний літературний герой Пятачок: «... у Пуха мало Мозку, але він ніколи від цього не страждає. Він робить дурниці, але завжди виходить, що це якраз те, що потрібно». Даоси вважають, що соціальний інтелект може годитися тільки для аналізу «поверхневих явищ», тоді як більш «глибокі речі» знаходяться зовні меж його дії. Чжуан-цзи щодо цього зробив таке порівняння: «Колодязна жаба не може уявити собі океан, також як не може літня комаха уявити лід. Як же може вчений зрозуміти Дао? Він обмежений своїм власним ученням»¹³⁴. А поет-містик Хань-шань написав такий вірш:

повітря, вигукнувши: «На небі і на землі тільки Дао гідно шанування». Йому приписували збірки чаклунських формул та алхімічних рецептів.

¹³² В певному значенні це визначається моделлю китайської мови. Так, у китайській мові немає дієслова «бути», як в більшості європейських. Тому запитання, що так займали і продовжують займати носіїв європейських мов (буття, автентичність і т.ін.), утворені шляхом субстантивізації різних форм дієслова «бути», в китайській філософії навіть не ставилися. Китайці розрізняли лише існування і відсутність такого. Якщо річ існує, її можна висловити. Якщо вона не існує, вона невимовна. А невимовне можна виразити лише шляхом умовчання.

¹³³ Для ієрогліфа Пу китайський словник дає такі значення – «Природний, простий, ясний, щирий». Взагалі ієрогліф Пу складається з двох різних ієрогліфів: перший («кореневий», або такий елемент, що несе смислове значення) означає «дерево»; другий («фонетичний» або такий, що визначає звучання) має значення «хаші» або «гушавина». Так, «дерево в гушавині» або «невирубані чагарники» в західних перекладах даоських трактатів звучить як «Неотесана Колода».

¹³⁴ Самих учених людей свого часу – конфуціанців – даоси порівнювали з метушливими мурашками, що псують пікнік життя, снуючи туди-сюди у пошуках недоїдків, які падають зверху. Існує історична легенда, як нібито зустрілися Лао-Цзи і Конфуцій. Конфуцій зацікавився думкою Старого мудреця про етику. Проте Лао-Цзи заявив, що Конфуцій дуже печеться про «гуманність» і «справедливість».

«Учений по имени Ванг
Смеялся над моими стихами.
То лишние слоги,
Говорил он,
То хромает размер,
То не выдержан стиль.
А я смеюсь над его стихами
Так же, как он над моими.
Они похожи
На попытки слепца
Описать солнце».

З Пу виходить, що реальність тільки одна – та, яка відповідає природним місцю і функції речі. Чжуан-цзи в своєму трактаті наводить таку ілюстрацію цього: «Хуй-цзи сказав Чжуан-цзи: «У мене є дерево, яке жоден тесляр не зможе використовувати як будівельний матеріал. Його гілки і стовбур неподатливі, скорчені і усіяні дуплами. Жоден будівельник навіть не погляне в його сторону. Твоє навчання так само марно, як і це дерево. Тому нікому немає до нього справи». Чжуан-цзи відповів: «Як тобі відомо, кішки вправно ловлять мишей. Непомітно підкрадаючись, вони можуть кидатися в будь-якому напрямі, переслідуючи свою жертву. Але коли їх увага поглинена полюванням, їх самих легко піймати. З другого боку, могутнього яка важко загнати в пастку. Він подібний скелі або хмарі в небі. Але вся його сила не допоможе йому піймати мишку. Ти скаржишся, що твоє дерево не годиться під будівельний матеріал. Але ж ти можеш відпочивати в його тіні, захоплюючись узором його гілок. Раз сокира для нього не небезпечна, що може загрожувати його існуванню? Воно даремне для тебе тільки тому, що ти хочеш перетворити його на щось інше, замість того, щоб використовувати його відповідно до його природи». Відповідно, всі

«Гуманність і справедливість, про яку ви говорите, абсолютно зайва. Небо і земля природно дотримуються постійності, сонце і місяць природно світять, зірки мають свій природний порядок, дикі птахи і звірі живуть природним соромом, дерева природно ростуть. Вам теж було слід дотримуватися Дао». Лао-Цзи висміяв наді Конфуція знайти правителя, який стане жити і правити за його порадами: «На щастя, ви не зустріли такого правителя, який бажав би управляти країною за допомогою вашого вчення. В стародавніх книгах говориться про справи минулих колишніх государів, а те, що минуло, не можна повернути. Перебіг часу неможливо зупинити, а шлях Дао неможливо перегородити. Хто зрозумів Дао, той слідує природності, а хто не зрозумів, той її порушує». До таких порушників Лао-Цзи відніс самого Конфуція: «Чув я, що добрий купець приховує від людей накопичені ним багатства. Добродійна людина прагне показати, що він дурний. Киньте свою зарозумілість і надмірні бажання, пихаті манери і низовинні пристрасті – вони не принесуть вам ніякої користі». Під час цієї розмови Конфуцій сторопів і не міг вимовити ні слова. Пізніше, роздумуючи над зустріччю, Конфуцій сказав учням: «Я знаю, що птах літає, звір бігає, риба плаває. Бігаючого можна піймати в тенета, плаваючого – в сіті, літаючого можна збити стрілою. Що стосується дракона, то я не знаю, як його можна піймати. Він на вітрі, на хмарах злітає до небес! Нині я зустрівся з Лао-Цзи, і він нагадав мені дракона».

людські проблеми пов'язані з «неповагою» або «невизнанням» внутрішньої природи себе, інших людей і навколишніх речей. Мало того, саме цим пояснюється індивідуально-конкретний підхід до будь-якого явища: що є відповідним для однієї людини, може виявитися шкідливим і навіть згубним для іншої¹³⁵.

Принцип Пу зовсім не означає відсутність яких-небудь змін. Розуміння власної природи дозволяє зрозуміти межу своїх можливостей і докласти зусиль до розвитку саме тих аспектів, які є частиною індивідуальної природи і які можуть бути розвинуті. Коли людина усвідомлює межі своїх сил, він має нагоду їх розширити, тоді як якщо він не знає їх, через деякий час вони перетворюються на його життєві труднощі¹³⁶. Суть взаємостосунків з внутрішніми психологічними межами в даосизмі виразив Б. Хофф у таких рядках:

---

¹³⁵ Із цього приводу є красива легенда про «безтурботного рибака». Одного разу, коли Чжуан-цзи сидів на березі ріки Пу, до нього підійшли двоє наближених принца Чу і передали йому запрошення посісти почесну посаду при дворі. Чжуан-цзи довго дивився на воду, що перед ним тече, ніби і не чув їх запрошення. Нарешті, він вимовив: «Я чув, що у принца є священна черепаха, якій вже більше двох тисяч літ. Її тримають в скриньці, оббитій шовком і парчею». «Це правда», - сказали послы. «Як, по-вашому, якби у черепахи був вибір, - продовжував Чжуан-цзи, - чого б їй більше хотілося – жити в бруді або бути мертвою в палаці?». «Звичайно, жити в бруді», - відповіли послы. «Ось і я віддаю перевагу бруду», - сказав Чжуан-цзи. – Прощайте».

¹³⁶ Проілюструємо це ще одним уривком із відомої дитячої книги: «А лазить по деревьям Тиггеры умеют лучше Пуха?» - спросил Ру, остановившись перед самой высокой сосной и задрал голову.

«По деревьям они лезят лучше всего», - сказал Тиггер. «Гораздо лучше, чем пухи».

«А на это дерево они могут влезть?»

«Они как раз всегда на такие и лазают», - сказал Тиггер. «Вверх-вниз, и так целыми днями».

«Оо, Тиггер, на самом деле?»

«Вот ты сейчас сам убедишься», - храбро сказал Тиггер. «А ты можешь сесть мне на спину и наблюдать». Ибо из всех вещей, о которых он сказал, что Тиггеры умеют их делать, он неожиданно почувствовал уверенность именно относительно лазанья по деревьям.

«Оо, Тиггер – оо, Тиггер, - оо, Тиггер», - возбужденно пищал Ру.

Итак, он сел Тиггеру на спину, и они пошли.

Через первые десять футов Тиггер радостно говорит себе: «Лезем!»

Еще через десять футов он сказал: «Я всегда говорил, что Тиггеры умеют лазить по деревьям».

А еще через десять футов он говорит: «Однако надо принять во внимание, что это непростое дело».

А еще через десять футов он сказал: «С другой стороны, придется ведь слезать обратно».

А потом говорит:

«Что будет непросто...»

«Хотя кто-то думает...»

«Что это...»

«Легко».

«Как можешь ты чего-то достичь,
Не зная, Кто Ты Есть?
Как можно что-то совершить,
Не зная, Что Имеешь?
И если ты не знаешь, Как Выбрать
Из всего, что тебя окружает,
То, когда выбор неправильный,
Ты попадаешь впросак,
Даже не представляя, что было бы,
Если б ты знал, Кто, Что и Как».

Даоси вважають, що єдиний продуктивний спосіб психологічної роботи з власними обмеженнями – не йти проти самих себе, а перетворити їх на власні достоїнства. Лао-Цзи говорив, що зло може стати сировиною для добра. Лю Ян наводить таку ілюструючу притчу: «Трапилось так, що в князівстві Чу один злодій поступив на службу до генерала Цзу-Фа, який прославився своєю схильністю використовувати чужі таланти з практичною метою. Незабаром на князівство Чу напало військо князівства Чи. Воїни Цзу-Фа тричі намагалися відобразити атаку супротивника і були тричі відкинуті назад. Знавці військової справи з Чу сушили голову у пошуках відповідної стратегії, а військо ворога, тим часом, ставало сильніше і сильніше. Тоді злодій вийшов вперед і попросив дозвіл використовувати своє мистецтво для захисту Чу, і генерал дав свою згоду. Тією ж ніччю злодій проник у табір Чи, забрався в намет головнокомандуючого і викрав завіски з його ліжка. На наступний ранок Цзу-фа передав завіски назад через спеціального посла, вказавши в записці, що вони були випадково знайдені його людьми, що збирали хворост. Увечері злодій вкрав подушку командуючого військом Чи. На наступний ранок вона була повернена з такою ж запискою. На третю ніч злодій вкрав у командуючого нефритову шпильку для волосся. Вона так само була повернена на наступний ранок. Того ж дня командуючий Чи зібрав всіх своїх підлеглих. «Ще одна ніч, - попередив він, - і це буде моя голова!». Тоді війську був відданий наказ збирати табір і повертатися додому».

З цим пов'язаний і ще один принцип Дао, що не має аналогів в європейському філософсько-психологічному тезаурусі – *У-вей* – *принцип недіяння*¹³⁷. Чжуан-цзи описує його за допомогою такої історії: «В ущелині Лу величезний водопад стрімко скидається на тисячі футів. Хмару бризок над ним видно на милі навколо. В пінистих водах внизу немає жодної живої істоти. Одного разу Кун Фу-цзи стояв недалеко від краю води. Раптом він помітив старого, вабленого скаженою течією.

И на слове «легко» ветка, на которую он залез, неожиданно сломалась, и он только чудом ухитрился схватиться за другую, медленно зацепился за нее подбородком, затем задней лапой... затем другой... пока, наконец, не уселся на ней, тяжело дыша и жалея, что не попробовал плаванье».

¹³⁷ Цікаво, що ієрогліф «вей» походив від символу, що зображає хапаючу руку і мавлу, а термін У-вей означає не «йти проти природи віщої, не мавпувати».

Він покликав своїх учнів, і разом вони поспішили на допомогу нещасному. Коли вони добігли до води, старий вже вибирався на берег і йшов, наспівуючи на ходу. Кун Фу-цзи поспішив до нього. «Ти, мабуть, дух, якщо тобі вдалося пережити подібне, - сказав він. - Але ти здаєшся звичайною людиною. Скажи, якими прихованими силами ти володієш?». «Нічим особливим, - відповів старий. - Я почав вчитися цьому, будучи ще зовсім молодим, і продовжував практикуватися, поки ріс. Тепер у мене немає сумнівів. Я занурююся з водою і спливаю з водою. Я слідую їй і забуваю себе. Я виживаю, тому що не борюся з перевершуючою силою води. От і все». У-вей припускає внутрішню чуйність не до мислення, яке через абстрактність і вплив уявлення здатно відводити убік від реальної природи речей, а до інтуїції, що розуміється як чутливість до обставин.

Підхід У-вей можна спостерігати на практиці даоського бойового мистецтва *Тайцзі цюань*, суттю якого є вимотування супротивника, або використовуючи його ж власну енергію атаки, або відхилюючи її убік, щоб ослабити його силу, порушити рівновагу і захисну стійку. Це легко можна зрозуміти, використовуючи такий образ: чим сильніше ви б'єте шматок пінопласту, що плаває на воді, тим глибше він занурюється; але, чим глибше він занурюється, тим сильніше він вискакує назад. Без яких-небудь витрат така боротьба з пінопластом може абсолютно вимотати людину.

Як відзначає Б. Хофф, китайський принцип У-вей як насолода процесом може протиставитися *принципу економії часу*, що властиво західному суспільству. «В Китаї є Чайний Будинок. У Франції – Придорожнє Кафе. Практично в будь-якій цивілізованій країні світу існує щось подібне – місце, куди люди приходять поїсти, розслабитися і поговорити, не турбуючись про те, скільки вже часу, і про те, що треба йти, як тільки їжа буде з'їдена. В Китаї, наприклад, Чайний Будинок – це справжня соціальна установа. У будь-який час дня сім'ї, сусіди і друзі заходять сюди, щоб випити чаю і перекусити. І вони залишаються тут стільки, скільки їм хочеться. Розмови можуть тривати годинами. Було б досить дивно назвати Чайний Будинок непривілейованим сусіднім соціальним клубом – звучить дуже вже по-західному. Але так можна грубо описати частину функцій, принаймні з нашої схильної до класифікацій точки зору. «Ти чогось коштуєш. Розслабся і насолоджуйся», - таке послання Чайного Будинку.

А яке послання Стійки з Гамбургерами? Очевидно, таке: «Ти не берешся до уваги; квапся».

І не тільки це. Тепер кожний знає, що жажлива Стійка з Гамбургерами – це ще і наруга над здоров'ям відвідувача. На жаль, це не єдина річ, підтримувана духом Економії Часу. До списку можна додати Супермаркет, Мікрохвильову Піч, Атомну Електростанцію, Отрутохімікати і т.п.

Міркуючи логічно, якби всі ці пристрої для економії часу дійсно його економили, у нас зараз було би часу більше, ніж коли-небудь за

всю історію людства. Але, як не дивно, у нас, здається, часу менше, ніж навіть пару років тому. Як здорово насправді відправитися туди, де немає ніяких пристроїв, що економлять час, оскільки коли ви туди потрапляєте, ви раптом знаходите, що у вас повно часу! В протилежному разі ви дуже зайняті, заробляючи на машини для економії вашого часу, які мають дозволити вам не працювати так багато.

Основна проблема з цією нав'язливою ідеєю Економії Часу дуже проста: ви не можете економити час. Ви можете тільки витратити його. Витратити розумно або безглуздо».

При розгляді картографії психічного в китайських ученнях необхідно враховувати той факт, що китайці спрадавна називали свою країну *Чжун Го* (Серединне царство), вважаючи, що вона «ні навкруги чого не обертається», а знаходиться в центрі не тільки живої землі, але і всього Всесвіту. Дійсно, на ті часи на півночі Китаю жили варвари, на півдні - споріднені племена, на заході підносилися гори, а східна сторона омивалася океаном. Над Китаєм знаходилися Небеса, населені безліччю богів різного рангу, а під ним - Пекло, царство могутнього Янь-вана, начальника над цілою армією урядовців і суддів, що розбирають «справи» душ, що знов прибувають¹³⁸. Як відзначає О.І. Кобзев, саме «вчення про символи і числа» (нумерологія), що лягло в основу китайського світогляду, як найбільш відповідне до структури людської свідомості, допомогло цьому світогляду зберегти свої основні риси протягом тисячоліть (тоді як в Європі за цей час їх змінилися десятки, якщо не сотні).

В «Дао Де Цзин» сказано: «Від Істини народжений Один, від Одного народилися Два, з Двох утворилися Три, з Трьох - вся безліч речей». Нескладно підрахувати, що два і три в сумі дають п'ять - п'ять сторін світу (а відповідно і п'ять стихій або першоелементів природи): *схід* (дерево - синій (зелений), *південь* (вогонь - червоний), *середина* (земля - жовтий), *захід* (метал - білий) і *північ* (вода - чорний). Порядок переліку саме такий, що можна спостерігати і в календарі, і в різного роду філософських працях. Але для пояснення явищ природи і процесів, що відбуваються в суспільстві, застосовувався інший порядок: земля, вода, вогонь, метал, дерево.

Із сторонами світу пов'язуються певні кольори, а також планети Сонячної системи. Їх можна зобразити у вигляді звичайної «троянди вітрів», розмістивши "землю" всередині:

	Південь	
Схід	Середина	Захід
	Північ	

Рис.1. *Мін Тан* («Світлий престол») - основна класифікаційна схема китайської філософії

¹³⁸ Справді, в більш ранню пору Царство мертвих у китайців теж розташовувалося на поверхні Землі, десь далеко на півночі. Але тричленна схема ділення світу по вертикалі збереглася: між Небом і Землею знаходилась Людина.

Ту ж схему можна зобразити і у вигляді пентаграми:

Червоний - ВОГОНЬ Марс
Південь
Серце – тонкий канал
(потрійний обігрівач – перикард)

Синій - ДЕРЕВО Юпітер
Схід
Печінка – жовчний міхур

Жовтий - ЗЕМЛЯ Сатурн
Середина
Шлунок - селезінка

Чорний - ВОДА Меркурій
Північ
Нирки - сечовий міхур

Білий - МЕТАЛ Венера
Захід
Легені - товстий кишечник

Звідси – «П'ять комор тіла» або «П'ять щільних органів» (Чжан): печінка, серце, селезінка, легені та нирки. На думку китайських медиків, людський організм складається з п'яти речовин: судини, кістки, м'ясо (м'язи), шкіра і кров. Скелет теж складається з п'яти основних частин: череп, хребет, лопатки, ребра і трубчасті кістки в кінцівках (тазові кістки сприймаються як видозмінені лопатки). На руках і ногах – по п'ять пальців. Хребет також ділиться на п'ять відділів – шийний, грудний, спинний, поперековий і тазостегновий. П'ять головних органів чуття – зір, слух, нюх, смак, дотик. Людина виділяє п'ять рідин: сліз, слину, піт, сечу, сльози. Він споживає п'ять речовин навколишнього середовища: повітря, воду, мінерали, м'ясо, рослини. Плід в утробі на п'ятий місяць починає ворухитися, на десятий – народжується. Якщо людина захворює, його супроводять п'ять звуків: кашель (ознака діяльності легенів), чхання (ознака діяльності носа), зевота (ознака діяльності нервів), відрижка (ознака діяльності шлунку), гикавка (ознака діяльності горла). Якщо європейські медики і філософи виділяли чотири темпераменти, то китайці – п'ять: 1) холерик (імпульсивний тип), 2) сангвінік (емоційний), 3) флегматик (жорсткий, твердий), 4) меланхолік (тихий), 5) проміжний, або спокійний.

Кожна із стихій існує як би в двох варіантах – Янь та Інь (чоловічому і жіночому). Всього виходить десять – Десять небесних стовбурів (Тянь Гань) або статичних знаків (основа китайського календаря і астрології) і Десять головних органів (до П'яти щільних додається П'ять порожнистих органів (Фу) – жовчний міхур, тонкий кишечник, шлунок, товстий кишечник і сечовий міхур). Так виходять Десять основних меридіанів людського тіла – основа китайської медицини. Китайські меридіани парні, тобто припускають взаємодію двох протилежних

секторів круга, наприклад, серця і жовчного міхура. Між ними відбувається обмін енергії. Це означає, наприклад, що лікувати порушення одного меридіана можна шляхом впливу на інші.

Необхідно відзначити, що китайці не заперечували наявність такого елемента, як повітря. Для них повітря було уособленням життєвої енергії *ці*¹³⁹. Китайці не включали *ці* в число звичайних стихій, вважаючи, що вона більше, ніж стихія, бо пронизує весь світ, проте враховували в своїх схемах, поміщаючи людину як символ *ці* в середину пентаграми і одержуючи, таким чином, вже шестичленну схему. Оскільки кожний член цієї схеми має дві форми (Янь та Інь), у сумі все одно виходило дванадцять.

На Тибеті пішли ще далі, включивши повітря ("ці") безпосередньо в число стихій і підрозділивши їх на дві тріади: земні стихії - земля, вода, дерево, і небесні - метал, повітря, вогонь. Вийшла гексаграма тріад стихій (рис. 2). Подвійна гексаграма теж дає дванадцять. Так виникає комплекс *Дванадцяти земних гілок (Ді Чжі) або динамічних знаків*, найважливіша частина китайського календаря (добре відома на Заході з популярної літератури зі східної астрології).

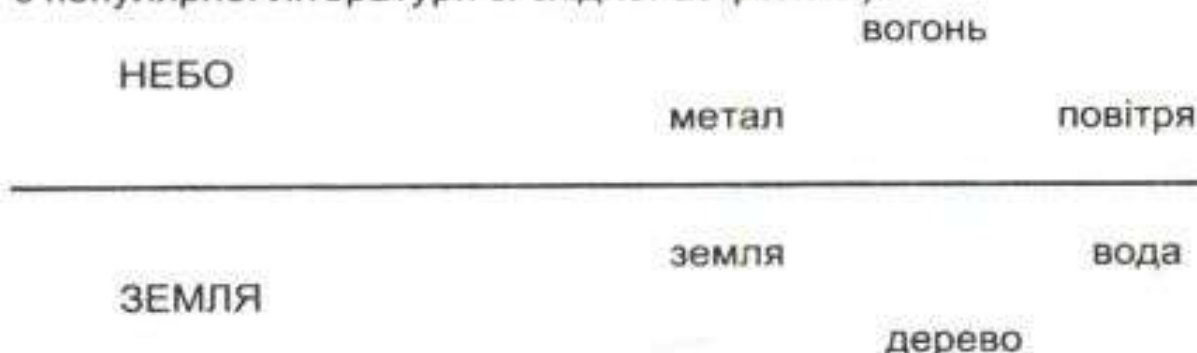

Рис. 2. Гексаграма тріад стихій у Стародавньому Китаї

Таким чином, китайський календар складається з двох паралельно поточних періодів: Тянь Гань і Ді Чжі: Десяти небесних стовбурів і Дванадцяти земних гілок, що в сумі дає шістдесятирічний цикл. Цикл починається з року Дерева-Янь і Щура¹⁴⁰. Далі йде рік Дерева-Інь і Бика, далі - Вогню-Янь і Тигра і т.д. Разновеликість обох періодів (10 і 12) забезпечує ротацію поєднань першоелементів і циклічних знаків. Так само чергуються статичні й динамічні знаки місяців і днів року.

Так виходить основна китайська космограма, що має форму Святого престолу Мін-Тан (рис. 3).

5 Стихія дня	3 Стихія місяця	1 Стихія року
6 Знак дня	4 Знак місяця	2 Знак року
9 Приховані	8 Знаки	7 стихій

Рис. 3. Космограма Мін-Тан

¹³⁹ В різних джерелах її ще називають *чі* або *кі*, тому існує гімнастика *Ці-гун* і терапія *Рей-кі*.

¹⁴⁰ Поточний цикл почався в 1984 р.

До десяти меридіанів людського тіла додаються ще два – «Повелителя серця» (перикарда) і Трьох обігрівачів¹⁴¹. Так утворюється дванадцятисекторний круг, або «черепаха» (див. рис. 4), в якому десять статичних знаків з'єднуються з дванадцятьма динамічними. В одній тибетській буддійській сутрі сказано: «Весь Всесвіт уміщається на черепаці. Голова її обернута на південь, хвіст - на північ, лапи - на схід і захід. Південь містить елемент «вогонь» і відповідає знакам Коня і Змії; захід - це «метал», або Півень і Мавпа; північ – «вода», або Сви́ня і Миша; схід – «дерево», або Тигр і Заєць».

Для жителів Китаю і Монголії панцир черепахи служив як би природною ворожильною дошкою¹⁴³. Черепаха служила також символом світової гармонії, непорушної космічної рівноваги (недаремно у багатьох східних народів вважалося, що земля покоїться на спині величезної черепахи). Звідси принцип: не роби нічого, що може порушити цю рівновагу. Порушення рівноваги є гріх, вина, розплата за яку не минути. Збереження його є *де* (чеснота), за яку не встановлено особливої нагороди.

Поняття *пустки* тут розуміється як буддійська *шуньята* - велика пустка як вмістище. Як сказано про це в «Дао Де Цзин»: «Тридцять спиць і втулка складають колесо, але лише пустка між ними складає єство колеса. Дно і стінки з глини складають глек, але лише пустка між ними складає єство глека».

¹⁴¹ Пізніше були додані так звані «чудові меридіани» і ще деякі, але вони не включаються в основну схему.

¹⁴² В Монголії є така легенда. Давним-давно жив-був влучний стрілець-мисливець. Одного разу полював він на березі озера і підстрілив дивовижного звіра - черепаху. Вона впала і перекинулася догори черевом. Підійшов до неї мисливець, бачить - у чотирьох лапах грудки глини. Під передніми лапами стирчить уламок дерев'яної стріли із залізним наконечником, з рота жар пашить, з іншого отвору вода виливається. Дивився, дивився мисливець і зрозумів, що земля, залізо, дерево, вода і вогонь і є ті п'ять першоелементів, з яких складається Всесвіт.

¹⁴³ Навіть книга «І Цзин» сходить до ворожіння на панцирі черепахи.

Рис. 4. Китайський символ світової гармонії у вигляді дванадцятисекторного круга («черепашка»)

Мін Тан містить вісімку, але разом із центральною кліткою магичного квадрата дає дев'ятку. На Тибеті восьмирічний та дев'ятирічний цикли також виявилися включеними в календарний цикл (табл. 3).

Таблиця 3

Вісім стихій і дев'ять кольорів¹⁴⁴

Стихії	Кольори
Вода	1 білий
Земля	2 чорних
Залізо	3 синіх
Пустка	4 зелених
Вогонь	5 жовтих
Гора	6 білих
Дерево	7 червоних
Вітер	8 білих
	9 червоних

Тому щороку місяць і день перевіряються не тільки по 10 статичних і 12 динамічних знаках, але також і по 8 стихіях і 9 кольорах. Кож-

¹⁴⁴ Насправді кольорів шість (деякі повторюються), проте їх враховують у поданні з числом, тобто зі своїм порядковим номером, що дає необхідну диференціацію і незвичне для європейців формулювання.

на людина, знаючи свою стихію і колір, може визначити вдалі і невдалі для нього дні, зробити правильний вибір і т.п.

Та ж вісімка лежить в основі відомого трактату *І Цзін* («Книга змін»). У ньому описуються 64 гексаграми, що складаються шляхом комбінування восьми основних триграм (*Ба Гуа*), чотири з яких і понині прикрашають державний прапор республіки Південна Корея¹⁴⁵: *цянь* (небо, творчість), *кунь* (земля, виконання), *чжень* (гір, збудження), *кань* (вода, небезпека), *жень* (гора, непорушність), *сунь* (вітер, потоншення), *лі* (вогонь, ясність), *дуй* (водоймище, радісність). Кожна з гексаграм супроводиться афористичним описом. Саме її афористичність примушувала читачів подальших епох забезпечувати текст коментарями мовознавчого або філософського характеру через своє розуміння.

2.4. Картографія психіки в ісламській традиції. Суфізм

*Раньше у нас было время,
Теперь у нас есть дела.
Доказывать, что сильный жрет слабых,
Доказывать, что сажа бела.
Мы все потеряли что-то
На этой безумной войне.
Кстати, где твои крылья,
Которые нравились мне?*

«Наутипус Помпилиус»

*Свинья не может смотреть в небо, у нее
шея так устроена. Представляешь, какая
метафора? Просто не может, и все. Она
даже не знает, наверное, что оно есть...*

В. Пелевин

Іслам (на арабській означає «світ» або «переказ себе чомусь») – це монотеїстична релігійна система, знайдена через послідовність одкровенень пророків (включаючи Авраама, Мойсея і Ісуса) і, перш за все, пророка Магомета (Мухаммеда). Вважається, що він підійшов до ідеалу життя, описуваного Кораном, настільки близько, наскільки це взагалі можливо для людини. При цьому на відміну від більшості засновників світових релігій і духовних учень, окрім релігійної діяльності він був ще і цивільним вождем, у зв'язку з чим багато займався мирськими справами – сперечався, керував армією, виховував дітей і т.п. Його біографія настільки незвичайна, що без неї буде достатньо важко зрозуміти єство самого ісламу.

Магомет, син Абдаллаха, народився в Мецці в 570 р. Він був з роду Гашима, що належав до корейшитів, проте сім'я його була не із

¹⁴⁵ Існує також трактат *Нань Цзін* – один з якнайдавніших у Китаї медичних трактатів, в основу якого встановлена дев'ятка – він описує 81 трудність класичної медицини (докладніше див. Дубровин Д.А. Трудные вопросы классической китайской медицины. – Л.: Аста Пресс, 1991).

самих почесних. Його мати Аміна, яка овдовіла до народження сина, жила в досить скрутному становищі. Про перші роки життя Магомета відомо дуже мало, хоча народна чутка склала на цю тему немало поетично прикрашених розповідей¹⁴⁶. Надостовірнішим історичним фактом про цей період його життя є те, що, незважаючи на бідність сім'ї, хлопчик виховувався у годувальниці — бедуїнки Халіми. Мати Магомета скоро померла, і після її смерті він, пробувши якийсь час у свого вісімдесятирічного діда, перейшов на виховання до свого дядька Абу-талібу. Він був теж небагатий, тому найімовірніше Магомет дійсно в юності був пастухом і супроводжував торгові каравани. В 24 роки Магомет привернув до себе увагу однієї своєї далекої родички - багатой і благородної купецької вдови на ім'я Хадіджа, яка спочатку взяла його до себе в служіння, а потім, незважаючи на несхвалення батька, зважилася вийти за нього заміж. Магомет залишався вірним своїй дружині (яка була старше його на 16 років) до самої її смерті і згадував про неї з вдячною любов'ю протягом всього свого життя. Досягнувши необхідного суспільного положення, Магомет раптом став займатися благочестивими Роздумами над релігійними питаннями.¹⁴⁷ Одного разу, коли Магомету вже виповнилося 40 років і він за своїм звичаєм вдавався до благочестивих роздумів у печері на горі Хіре, на нього зглянулося божественне покликання і він почув слова: «Читай» (або «Проповідуй»)¹⁴⁸. В сильному хвилюванні повернувся Магомет до своєї дружини, і, незважаючи на те, що вона, а також її двоюрідний брат Барака заспокоювали його, Магомет протягом деякого часу знаходився в страху і сумніві, чи не підпав він під вплив якихось джинів (злих духів). Через такий емоційний стан одкровення якийсь час не повторювалися, але коли Магомет через якийсь час знову удостоївся чути небесні слова (сура 74), то він перестав сумніватися і рішуче переконався в своєму покликанні до пророцтва¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Ці твори часто читаються на Сході в день народження Магомета, і хоча за змістом всі вони у загальних рисах схожі між собою, на думку мусульманських богословів, цей збіг не є доказом їх історичної достовірності.

¹⁴⁷ Питання про обставини, які спонукали його до цього, дотепер залишається відкритим. Переказ називає імена деяких ганифів, в Корані (сури 16:105 і 25:5) мовиться, що у Магомета були якісь вчителі, але більше про це ніщо не відоме і коментатори ледве можуть назвати їх імена.

¹⁴⁸ Це одкровення висловлено в Корані (сура 96) у таких словах: «Проповідуй во ім'я Господа твого, що створив людину зі шматка крові, що запеклася; проповідуй, бо щедрий і милостивий Господь твій учить пером, учить людину тому, чого вона раніше не знала».

¹⁴⁹ Відзначимо, що пророцький дар Магомета породив велику кількість релігійних, філософських і психологічних версій щодо свого походження. Узагальнюючи, їх можна згрупувати в три групи. Перша - Магомет піддався дійсно диявольській мані - не «підлягає науковій критиці, зважаючи на догматичну упередженість». Друга (що сформувалася в епоху Середньовіччя і навіть знайшла віддзеркалення в одній з трагедій Вольтера) – Магомет був просто обманщиком. Психологічним запереченням проти цього служить пошана, яку Магомет викликав у оточуючих його людей, і постійність, з якою він протягом всього свого життя (піддаючись пересль-

Переконавшись в своєму покликанні, Магомет вступив на шлях відкритої проповіді. Згідно з поняттями арабів, він перш за все зайнявся наверненням своєї родини, і вже коли його дружина, дочки, приймаки Алі та Заїд і друг Абу-Бекр прийняли його вчення, то він запропонував його й іншим гашимітам. Проте тут він відразу зіткнувся з труднощами. Його дядько і опікун Абуталіб прагнув переконати його відмовитися від проповіді. Інший дядько, Абу-Лахаб, з «лайливими словами» відкинув його пропозиції. Число віруючих за таких обставин збільшувалося за рахунок рабів та інших «незначних людей»¹⁵⁰, так що через досить великий проміжок часу ледве доходило до 43. Проте Магомет не падав духом і ще з більшою енергією проповідував про велич і могутність Аллаха. Не можна зволікати з наверненням, сповіщав він, бо скоро наступить суд Аллаха! «Істинно, збудеться тоді покарання твого Господа, і ніхто не зможе його відвернути. Небо поколюється того дня, і гори зсунуться з місць своїх. Горе тоді невірющим...» і т.д. (сура 52). Проте судний день, настання якого, судячи з деяких місць Корану, Магомет передбачав незабаром, все не наступав, і жителі Мекки ще більше стали знущатися над пророком. Вони вимагали від нього чудес для посвідчення в його божеській місії, на що він відповідав вказівкою на чудеса божественної сили в природі і в створенні людини. Оскільки свої умовляння він висловлював (що було в звичаї у провісників) у формі розміреної прози, то про нього пішла слава як про нового поета, провісника або юрода (сури 52, 29:30; 21:5; 68:3-52). Коли ж він утішав себе тим, що і до нього були пророки, які піддавалися насмішкам і навіть переслідуванням своїх сучасників, і коли він часто розказував подібного роду історії про пророків ради повчання вірних і у вигляді загрози супротивникам, то йому дорікали в тому, що уявні одкровення свої він одержує не від Аллаха, а просто з тих джерел, на які він посилається. Все це продовжувалося до тих пір, поки в 615 р. деякі з прихильників пророка не переселилися до Абіссинії¹⁵¹. Корейшити вирішили скласти угоду з Магометом і зі свого боку зажадали ви-

---

дуванням і небезпекам) тримався за свою місію, не звертаючи уваги на її успішність. Третя – його пророцтва були проявами психопатології. Дійсно, переказ безумовно вказує на те, що при первинному і деяких пізніших одкровеннях Магомет мав ознаки роздратування нервової системи і навіть страждав припадками. При цьому він бачив і чув речі, недоступні сприйняттю в об'єктивному реальному світі, тобто те, що з погляду сучасної психіатрії можна було б назвати галюцинаціями. На підставі всього цього Вейль уклав, що Магомет був епілептиком (проти чого можна протиставити аргумент, що епілептики частіше за все не пам'ятають своїх припадків). Шпренгер всіляко прагнув довести, що Магомет страждав істерією і зображав пророка дряхлим, засмученим, виснаженим. Проте і подібне припущення не підкріплюється всією рештою життя Магомета.

¹⁵⁰ Проти переходу в нову віру рабів їх власники не забарилися вжити строгих заходів, яких позбулися лише ті, кого викупив на волю заможний друг Магомета Абу-Бекр. Іншим Магомет був вимушений дозволити явно відмовитися від нього і його вчення, щоб мати нагоду бути хоча б таємними його послідовниками.

¹⁵¹ В рік народження Магомета перед містом з'явилося велике абіссинське військо, супроводжуване гігантським слоном, і трохи не поруйнувало Каабу.

знання дочок Аллаха якщо не богинями, то, принаймні, могутніми небесними істотами. Подобиці переговорів невідомі, але пророк поступився і визнав за названими богинями досить двозначне почесне визначення і право клопотати перед Аллахом (пор. з сурою 17:75). Але скоро він розкався в неможливій для нього угоді: оголосив, що сказані ним слова були вселені йому не Аллахом, а сатаною, і публічно взяв їх назад. Оскільки, за арабськими звичаями, родичі Магомета дивилися на його справу як на свою власну, корейшити піддали опалі весь рід гашимитів, і останні були змушені віддалитися в ізольовану частину міста, терплячи великі матеріальні збитки. Близько сотні віруючих переселилися від репресій до Абіссинії. Цю опалу гашимити вносили протягом двох або трьох років, проте вона не привела до потрібної мети і відлучення було відмінено. В 619 р. у Магомета вмирають Хадіджа і Абуталіб.

Під впливом всіх цих обставин Магомет ухвалює рішення залишити жителів Мекки їх долі і почати проповідувати зовні цього міста¹⁵². Проте коли він спробував обернути в свою віру такіфітів з найближчого Таїфа, то його не тільки відкинули з лайкою, але й почали переслідувати, кидаючи каміння, так що він повинен був скоріше бігти, щоб урятувати своє життя. Йому вдалося обернути в свою віру декількох чоловік, що належали до племені хазраджи з Ятріба (Медіна), які прийшли до Мекки. Вони вказали йому, що вчення його матиме успіх у Медіні, що підтвердилося пізніше. В 622 р. близько 75 жителів Медіни (переважно хазраджити, а також небагато аузитів) прийшли до Мекки зустрітися з пророком у горба Акаба, де Магомет урочисто оголосив ряд фундаментальних принципів ісламу і уклав з ними політичний союз (вони зобов'язалися захищати його, як вони захищають своїх дружин і дітей). Після цього відбулася «хиджра», — втеча Магомета з Мекки до Медіни, від якої з часу Омара мусульмани ведуть своє літочислення¹⁵³. Прихильники Магомета пішли за пророком до Медіни, внаслідок чого отримали прізвисько мохаджирів (тобто товаришів втечі); разом із сподвижниками (Ansar) з Медіни вони склали нову аристократію ісламу.

Для того, щоб позбутися розбрату колишніх племінних союзів, Магомет склав 75 братських пар, кожна з одного втікача і одного сподвижника, які наслідували один одному (окрім родичів) і мали вважатися братами. Був споруджений молитовний будинок, куди всі склика-

¹⁵² Для араба це був дуже рішучий крок, оскільки за звичаями окрема людина без свого племені - ніщо; добровільно покинувши своє плем'я або ним знехтувана, вона позбавляється всякого заступництва і вважається загиблою.

¹⁵³ Арабське слово «хиджра» означає не того, хто втечею рятується від ворога або від небезпеки, а того, хто за своїм бажанням покидає друга або родича.

лися особливим «мовцем» (Bilal), щоб разом здійснити загальне моління під керівництвом імаму (у той час самого Магомета)¹⁵⁴.

Оскільки в Медіні іудеї були особливо численні і їх релігійні положення здавалися Магомету доцільними, він вирішив ввести деякі з них і в свою общину (такі, наприклад, звичаї звертатися при молитві обличчям у бік Єрусалиму, дотримуватися посту в день Ям Кіпура (10 тишрі) і т.д.). Проте незабаром євреї Медіни, випробовуючи нового пророка в його покликанні, запропонували йому різного роду запитання, щоб узнати, наскільки відповіді його узгоджуються із законом Мойсея і чи не є він дійсно обіцяний Месія. Магомет погано витримав випробування, жодного разу не сказавши вірно про генеалогію патріархів, і євреї назавжди відвернулися від нього. Зі свого боку і Магомет поспішив порвати з іудейством - колишнє своє розпорядження звертатися при молитві лицем до Єрусалиму він переробив в значенні звернення до Мекки, а піст з 10 тишрі переніс на арабський місяць рамадан (час, коли було дано одкровення Корану (сура 2:131)). Скоро йому стало ясно, що він діє у дусі християнства, і у нього виникла теорія відносно того, що «володарі Писання», як він називав іудеїв і християн, хоча і отримали одкровення від Муси (Мойсея) і Іси (Ісуса), пізніше змінили або слова одкровення, або їх тлумачення (в цьому мусульманські теологи розходяться) і зробили таким чином різні помилки. Але Магомет уклав як з іудеями, так і з язичниками Медіни наступальний і оборонний союз, причому тим та іншим були залишені їх колишні права і звичаї, але вони зобов'язалися допомагати пророку у війні і жодним чином не підтримувати його ворогів. Через деякий час до общини приєдналася велика частина хазраджитів і аузитів (хоча вони завжди залишалися байдужими і в критичну хвилину ненадійними союзниками, чому Коран часто їх засуджує як лицемірів (монафікун)).

Магомет поставив собі за мету підпорядкувати рідне місто (незважаючи на те, що економічно він перевершував Медіну). Спочатку Магомет влаштовував хіжацькі набіги на торгові каравани мекканців (які по дорозі назад із Сирії проходили поблизу Медіни)¹⁵⁵. 16 березня 624 р. відбулася битва у колодязя Бедр, і, незважаючи на значну перевагу мекканців, послідовники Магомета здобули рішучу перемогу. В самому місті ніхто більше не наслідювався йти відкрито проти пророка, за винятком євреїв¹⁵⁶. Задоволені вже тим, що залишилися в жи-

¹⁵⁴ Крім всього іншого таким чином недисципліновані араби привчалися до порядку. За це молитовний будинок іноді називали «місцем військових вправ ісламу», а щоденну молитву порівнювали із загальним бойовим криком.

¹⁵⁵ При цьому не завжди навіть дотримувався вимог священного місяця, в якому панував загальний мир, і коли в цих випадках справа доходила до Магомета, то він відпускав винних з легкою доганою (сура 2:214).

¹⁵⁶ Незабаром після того відбулося криваве зіткнення з єврейським племенем кайнока, після чого євреї були вимушені здатися, їх майно було конфісковано, а самі вони вигнані з міста в Базан. Та ж доля спіткала наступного року плем'я бену-надир, коли вони вступили у відносини з ворогами Магомета. Коли під час війни 672 р. мекканці обложили Медіну, євреї знову обіцяли їм свою допомогу. Послідо-

вих, вони поспішали покинути Аравію і базувалися в стародавньому Базані.

Весною 628 р. Магомет зважився зробити з небагатьма супутниками мандрювання до святих місць в одязі мандрівника, озброєний тільки мечем. Він розраховував на те, що мекканці жодним чином не зважаться на насильство проти його людей під час священного місяця, якщо тільки буде відомо, що останні прийшли з мирними намірами. В Ходейбідже Магомет домовився з мекканцями про те, що цього разу він піде назад, але наступного року йому дозволять з'явитися до Мекки на свято на три дні в одязі мандрівника. Крім того, було запропоновано перемир'я на десять років, причому обидві сторони могли укласти союзи. Магомет прийняв ці умови, хоча супутники були сильно незадоволені. В 629 р. Магомет знову з'явився до Мекки, після чого почалася масова хвиля навернення в іслам. Наступного року Магомет вторгнувся із значними силами до Мекки через порушення ними Ходейбіджського договору. Один із мекканських воєначальників, Абу Софьян, відправився в табір Магомета, відрікся від колишньої віри і здав місто. Магомет наказав порушити ідолів і стратити деяких особливо ненависних йому людей, а всім іншим дарував загальну амністію.

Далі Магомет відправив грамоти грецькому імператору, наміснику Єгипту, гассанідам і персидському великому царю, запрошуючи їх прийняти іслам. Він готувався до боротьби з сусідніми народами, що вимагало стабільної внутрішньої політики. Тому в 631 р. він послав свого зятя Алі до Мекки з дуже важливим документом (сура 9) «Зречення Бога і його посланника від служителів ідолів». Уривок цей був урочисто прочитаний в Міні перед паломниками, що зібралися. Сутність його полягає в тому, що на майбутній час ніхто з невірних не повинен мати доступу в священну область, що домовленості, укладені пророком із деякими з них, залишаються в силі до закінчення терміну, якщо тільки в точності виконуватимуться їх учасниками, нарешті, тому, хто не може пред'явити подібного договору, залишається вибирати між ісламом і війною. Війна проти невірних вже з початку перебування Магомета в Медіні була поставлена в обов'язок мусліму (сура 2:186 і наст. 212—213).

В 632 р. Магомет зробив прощальну подорож до Мекки, під час якої виголосив промову, в якій строго наказував арабам, що на майбу-

---

вники Магомета закрилися в місті і за порадою одного персидця, Салмана, зробили неприступною для вершників відкриту частину міста, обкопавши її глибоким і широким ровом (звідси війна отримала назву «війни за окопами»). Вороги звинувачували Магомета у вживанні негідних хитрощів, оскільки були вимушені повернутися ні з чим. Магомет відправився проти бену Кораїца, вони були переможені, і вирок смертельно хворого Са'да - предводителя аузитів - свідчив, що чоловіків треба вбивати, а дружин і дітей слід віддавати в рабство. Магомет затвердив цей вирок, і 600 євреїв були вбиті. При цьому Магомет довів, що він далеко пішов вперед від своїх сучасників, видавши наказ, який забороняв спотворювати трупи полеглих, що було тоді в звичаї.

тній час стародавні звичаї відмінюються і що іслам назавжди встановлює єдність і рівність вірних¹⁵⁷. Влітку того ж 632 року він помер у своєму будинку в Медіні.

Дуже скоро іслам розпався на дві великі течії (*сунізм* і *шиїзм*), чотири *мазхаби* (школи в сунізмі) і безліч більш дрібних напрямів, сект, орденів і тлумачень. Це відбулося не в останню чергу тому, що іслам розповсюджувався на територіях, вже зайнятих іншими, часто достатньо розвинутими релігійними та філософськими вченнями, які явно або приховано впливали на нього. Величезною перевагою ісламу була його віротерпимість: він не жорстко вимагав від «невірних» переходу в свою віру, а лише надавав їм таку можливість, зате пов'язану із цілим рядом привілеїв.

Основні положення ісламу, отримані в одкровеннях Магометом, записані в *Корані* (араб. кур'ан – «читання») – священній книзі. Вважається, що слова Корану – прямі слова аллаха, передані через пророка Магомета. Тому Аль-Газалі пише, що «коли людина читає Коран, два ангели цілують його в лоб». Коран містить три головні рівні вказівок. Перший – це система уявлень про реальність і особливе місце в ній людини. Другий – зауваження про можливості, які можуть зустрітися в житті. Третій рівень – про доступний прояв божественного. На відміну від інших священних текстів Коран торкається як релігійних, так і світських питань. Він містить закони спадкоємства, правила шлюбу та розлучення, питання майнового права, рівно як етичні та релігійні розпорядження¹⁵⁸.

В Корані висловлено встановлені Магометом *п'ять стовпів* – ритуальних дій, спрямованих на нагадування мусульманам про їх внутрішню божественну природу. До них відносяться:

1. *Принесення свідоцтва або визнання віри*. Кожний мусульманин має щодня повторювати дві основні догмати віри: 1) Я свідчу (присягаюся), що немає Бога, окрім аллаха («ла ілаха ілла'Ллах»); 2) Магомет – пророк (слуга і посланник) аллаха.

2. *П'ятикратна щоденна молитва*. Вона звучить удосвіта, опівдні, між полуднем і вечером, увечері та вночі. Молитва навмисно перериває повсякденну діяльність, щоб повернути всіх мусульман (незважаючи на класові, соціальні й економічні відмінності) до релігійних роздумів. Суфійській філософ з Іспанії Ібн Ель-Арабі писав про молитву: «Роби все, що зможеш, щоб наблизитися до Господа в твоєму поклонінні і молитвах. Думай, що кожне твоє діяння може виявитися останнім, кожна молитва – останньою молитвою і що, можливо, це твій останній шанс. Якщо ти так поступатимеш, це послужить ще однією причиною бути уважним, а так само щирим і правдивим».

¹⁵⁷ Необхідність цієї мови була продиктована ще і тим, що деякі бедуїни (чоловіки і жінки) пробували розігрувати роль пророків.

¹⁵⁸ Відзначимо, що майже відразу з Кораном з'явилися *Суна* і *Хадіси* – перекази і розповіді, а потім численні *Тафсіри* – тлумачення і коментарі до тлумачень.

3. *Піст*. Протягом року всі мусульмани (які здатні на це) постяться протягом місяця від світанку до заходу. Аль-Газалі пише: «Піст звичайних людей стосується утримання від задоволення апетиту шлунку і бажань сексу. Піст небагатьох вибраних – у збереженні вух, очей, язика, рук і ніг та іншого від гріху. Піст обраних серед обраних – утримання серця від низовинних думок і мирських турбот і повна стриманість від турботи про що-небудь, окрім Бога. Такий піст порушується думкою про що завгодно, окрім Бога і Останнього Дня, або турботами про цей світ». Ця практика спрямована на нагадування людині про конфлікти між його вищою і низькою природою.

4. *Милосердя (добродійність)*. Щороку кожний будинок (сім'я) віддає одну сорокову частину або 2,5 відсотка свого багатства бідним. Оскільки передбачається, що все походить від Бога, володіння речами і грошима розглядається як опікування, так що людина підтверджує своє право на володіння поверненням частини їх мусульманському суспільству, з якого вони походили¹⁵⁹.

5. *Паломництво до Мекки (хадж)*. Кожний мусульманин має хоча б один раз у житті побувати в Каабі в місті Мецці. Це час у дорослому житті, коли всі соціальні або комерційні інтереси відкладаються і мандрівник може цілком присвятити себе духовним питанням. Крім того, хадж підтримує в різних мусульманських народах відчуття загального зв'язку протягом століть.

Суфізм частіше за все описується як збір учень у рамках містичної течії ісламу, яка з'явилася приблизно в IX ст. у тих місцях, де переважало християнське або буддійське населення¹⁶⁰. Назва *суфі* походить від араб. *суф* – «шерсть» і, як пише академік В.В. Бартольд, було «дано мусульманським подвижникам по їх шерстяному одягу»¹⁶¹. Проте самі суфії говорять про те, що їх учення виникло з людського духовного досвіду, тому не може вміщати в рамки певної історичної традиції. Одне з робочих визначень характеризує суфізм як «засіб концентрації певного вчення і його передачі, за допомогою людей-носіїв учення, в певну область, готову для його ухвалення». Щоб захистити своїх послідовників від посягань за часів релігійного фанатизму, суфійські вчителі часто працювали в рамках локальних традицій. Ель-Кадірі пише: «Суфії відповідали на тиск оточуючого, одягаючи своє вчення і свою діяльність в одяг релігії. Вони також зв'язувалися з культурною метою як засобом підтримки спілкування з людьми на різних рівнях суспільства. Майже кожний персидський класик, цінований за красою і оригінальністю, – це суфійський підручник у тому ж ступені, як витвір мистецтва». Тому суфізм визначається швидше за своєю дією, ніж за

¹⁵⁹ Так, Аль-Газалі пише: «Якби Бог побажав, він міг би всіх зробити багатими, але заради вашого випробування він створив бідних, щоб ви могли одаровувати їх».

¹⁶⁰ Хоча самі суфії вважають, що суфізм існував до ісламу і практикувався в різних формах в арабському світі.

¹⁶¹ Хоча християнські богослови до початку XX ст. були впевнені, що це слово одного кореня з грецькою Премудрістю-Софією.

зовнішніми формами, а його вчителі, ідеї і практики можуть бути знайдені на будь-якому континенті і в будь-якій країні¹⁶².

У зв'язку з цим суфійське вчення не систематизовано. Воно передається в безлічі форм (ритуали, вправи, писання та їх вивчення, особливі споруди, спеціальні храми, особливі мовні форми, історії, танці й рухи, молитва) і спрямовано на отримання особливого роду знання – знання Реальності. Ібн Ель-Арабі писав про його відмінності від буденного знання: «Є три форми знання. Перша – інтелектуальне знання, фактично – лише відомості, збори фактів і використання їх для побудови інтелектуальних понять. Це інтелектуалізм. Друга – знання станів, що включають у себе як емоції й відчуття, так і особливі стани буття, в яких чоловік вважає, що він спіткає щось вище, але не може сам в собі знайти до нього доступ. Це емоціоналізм. Третя – реальне знання, зване Знанням Реальності. В цій формі людина може сприймати істинне, правильне за межами обмежень думки і відчуття. Схоласти і вчені концентруються на першій формі знання. Люди емоцій тягнуться до другої. Інші намагаються користуватися в поєднанні або по черзі. Але Істини досягають ті, хто знає, як зв'язатися з Реальністю, що лежить за межами цих форм знання. Це істинні Суфії, Дервіші, які Досягли».

Суфізм часто називають «шляхом» - шляхом любові, шляхом шанування, шляхом знання, - по якому можна рухатися до «великої мети» самозбагнення: подолання буденних обмежень особистості і сприйняття.

Найзначущою фігурою на суфійському шляху є Абу Хамід-Газалі, завдяки роботам якого суфізм із підозрілого (і навіть еретичного) вчення став істотною складовою частиною ісламу. Ісламські теологи називають його «Випробування ісламу» або «Відновник ісламу», а західні дослідники пишуть про те, що Аль-Газалі серед небагатьох ісламських мислителів значно вплинув на подальшу теологічну думку християнства (зокрема на Хому Аквінського і Франциска Ассізького).

Аль-Газалі народився в маленькому містечку Тус (Іран). Його батько помер, коли він був ще малий, і його разом з його братами виховував і навчав суфій. Коли Аль-Газалі достатньо підріс, його послали вивчати теологію та канонічний закон. Як він сам писав пізніше, ці сфери привертали його, як найпряміші шляхи до можливої слави і можливого багатства. Але одного разу, коли він повертався в Тус, на нього напала банда злодіїв, що захопили всі його речі, включаючи за-

¹⁶² Прояснити цю особливість суфізму допоможе такий діалог, що наводить Чакмакзадє: «Вопрос: Сколь долго существует суфизм? Ответ: Суфизм существовал всегда. Он может практиковаться весьма разнообразными способами; внешняя оболочка различна, но... Вопрос: Можно ли ограничить суфизм определённым языком, определённым обществом, определённым историческим периодом? Ответ: Видимое лицо суфизма в данное время, в данном месте или обществе может быть очень разным, потому что суфизм должен представить себя таким образом, чтобы быть воспринимаемым для различных людей».

писи лекцій. Не в змозі винести втрату цих записок, він біг за злодіями, благаючи їх повернути зошити. Ватажок банди запитав його, чому ці клаптики паперу так йому дорогі. Аль-Газалі відповів, що в них міститься вчення: «Я багато подорожував, щоб почути це і записати, і знати науку, що міститься в них». Розбійник посміявся над Аль-Газалі, сказавши йому, що знання, яке можна вкрасти, це не Знання. Він повернув зошити, але Аль-Газалі сприйняв це як послання Бога; наступні декілька років він витратив на те, щоб вивчити і запам'ятати свої шкільні записи. Закінчивши освіту, він отримав пост у Нізамійській Академії в Багдаді (найважливішому центрі ісламського вчення) і в 34 роки досяг вершини ісламського інтелектуального світу, заслуживши пошану у політиків і релігійних вождів і здобувши міжнародну славу як вчитель.

На вершині слави він раптом став відчувати величезну депресію: став втрачати віру, мало цінувати отриману освіту, сумніватися у власних здібностях. Часом він навіть починав сумніватися в достовірності своїх відчуттів¹⁶³. Врешті-решт у нього наступив частковий параліч голосових зв'язок, що перешкодило йому вчителювати. Лікарі, що оглядали його, не могли знайти органічних порушень мови. Через два місяці він пішов з університету і розпустив слух, що відправляється до Мекки. Насправді він передав своє майно довіреній особі, залишив сім'ю і став *дервішем* - релігійним мандрівником, шукачем істини.

Він вивчив системи формальної філософії й теології, але вони теж здавалися йому безплідними. Він читав суфійських містиків, але відчував, що не може їх зрозуміти. Як він сам писав: «Я розумів, що для того, щоб зрозуміти суфізм глибоко, потрібно з'єднати теорію з практикою». Для цього він відправився в ліси, що оточують Дамаск і Єрусалим, де шукав святих різних віросповідань, у яких вчився практиці містики, спогадів, роздуму і пошуку Імені Божого. Протягом наступних десяти років він написав свою найважливішу роботу («Відродження релігійних наук»¹⁶⁴, висловивши в ній вчення, яке пояснює патологічну, нормальну і містичну поведінку в єдиному полі людського досвіду. Він написав напівавтобіографічну книгу «Позбавлення від помилки», де описав особистий шлях до такого світогляду. Після одинадцяти років мандрів він прийняв (під тиском султанату) пост учителя в Найсабурі, проте декількома роками пізніше повернувся до себе на батьківщину і, супроводжуваний групою учнів, жив релігійним життям до смерті в 55 років.

¹⁶³ «Хіба ти не бачиш, - роздумував я, - що поки ти спиш, твої сни уявляються тобі абсолютно реальними? Прокинувшись, ти розумієш, що насправді це були фантастичні химери. Але хто може тоді переконати тебе в істинності тих уявлень, які склалися у тебе в результаті дій твоїх відчуттів і твого розуму в стані пильнування».

¹⁶⁴ Аль-Газалі також написав скорочений популярний варіант «Відродження релігійних наук», який назвав «Алхімія щастя» і де описав деякі прості техніки суфійської духовної практики.

Спираючись на обширну теологічну і законодавчу освіту (рівно як і на суфійський досвід), у своїх творах Аль-Газалі широко використовував ортодоксальні ісламські поняття і уявлення. Проте в реальній практиці дервіш може і не користуватися ними. Суфії вважають, що терміни, ідеї і вправи – це всього лише знаряддя, які вчитель вольний вибирати на свій розсуд. Важливіше за будь-яку термінологію те, в якому ступені суфізм може бути практично корисний учню. На відміну від наукових дисциплін або релігійних концепцій тут важлива не істинність або помилковість ідеї, а ефективність її дії на учня. Як свідчить суфійська приказка, «шляхів так само багато, як людських душ»¹⁶⁵.

В «Книзі знань» (першому томі «Відродження релігійних наук») Аль-Газалі ділить знання на «гідні похвали» і ті, що «викликають заперечення».

Три роди знання розглядає Аль-Газалі як ті, що відводять або затримують розуміння духовних речей. По-перше, це *логіка*, яка завжди обмежена (особливо при обговоренні духовних питань), оскільки перешкоджає ухваленню нової, суперечить інформації. По-друге, це *філософія*, яка не розглядає реальних ситуацій і тому обмежує себе, не перевіряючи своїх висновків актуальним досвідом. По-третє, це *академічне знання*, яке Аль-Газалі описує як «порожнє позерство».

Як гідні похвали знання Аль-Газалі приводить *Науку Одкровення*, яка може вивчатися двома шляхами: 1) через вивчення свідоцтв тих, хто мав одкровення, і 2) через спілкування з учителями і святими, що приводить до власного досвіду цього знання.

Ібн аль-Арабі писав, що розуміння і практика суфізму мають чотири стадії: шаріат (екзотеричний релігійний закон), тарікат (містична стежка), хакікат (істина) і маріфат (пізнання). Три останніх побудовані на попередній стадії або стадіях.

¹⁶⁵ Безплідність формального знання або формальних дій Аль-Газалі ілюстрував за допомогою такої притчі: «Одного разу людина прийшла до вчителя Байазіду і сказала:

- Я постився і молився тридцять років і не знайшов нічого з тієї духовної радості, про яку Ви говорите.

- Якби Ви постилися і молилися триста років, Ви все одно не знайшли б її, - відповів святий.

- Як же так?

- Ваш егоїзм стоїть, як пелена між Вами і Богом.

- Як мені вилікуватися?

- Ви не виконаєте рецепту, - сказав Байазід.

Оточуючі наполягали на тому, щоб учитель сказав про засіб лікування для цієї людини. Через деякий час Байазід вимовив:

- Підіть в найближчу цирульню і поголіть голову; зніміть із себе весь одяг, окрім спіднього. Візьміть мішок горіхів, повісьте його на шию, йдіть на базар і кричіть: «Кожному, хто дасть мені ляпас, дам горіх»; потім підіть до суду і виконайте те ж там.

- Я не можу зробити це, - відповіла людина, - чи немає іншого засобу?

- Це необхідна передумова до лікування, - відповів Байазід, - але, як я вже сказав, Ви не виліковні».

Шаріат складається з учень моралі й етики (які можна знайти в будь-яких релігіях). Шаріат (араб. «дорога») допомагає зрозуміти, як зовні гідно жити в цьому світі, намагаючись слідувати суфізму.

Тарікат (араб. стежка в пустелі, слідуючи якій бедуїни можуть переходити від одного оазису до іншого) відображає внутрішню сутність суфізму. Для проходження за тарікатом необхідний провідник – *шейх*. Шаріат і тарікат взаємопроникають і підтримують один одного.

Хакікат відноситься до особистого розуміння кожною людиною духовного значення тих практичних порад, які містяться в шаріаті й тарікаті.

Маріфат – глибокий рівень духовного пізнання, що виходить за рамки хакікату. Це знання реальності, отримане небагатьма пророками, посланниками, а так само великими мудрецами і святими¹⁶⁶.

За межами умовного знання знаходиться Знання Реальності – ясне сприйняття навколишнього світу, яке частіше за все досягається в особливих станах свідомості¹⁶⁷. Суфії описують два особливі стани свідомості. Перше – *фана* (розчинення), в якому всі особистісні ідентичності індивіда зливаються зі всім суцям. *Фана* означає реагувати на будь-яку ситуацію відповідно до того, яка вона насправді, а не якою вона здається, або як людина хоче її бачити. Суфії наводять такий приклад: «Якби крапля води знала, що вона – частина океану, якби стовп повітря усвідомлював вітер, – це було б подібно свідомості тих, хто пробуджений». Другий стан – *бака* (повернення або стійкість), перебуваючи в якому, кожний є частинкою Всесвіту, але не цікавиться власним положенням у світі. Із цього приводу Кабір писав: «Я сміюся, коли чую, що риба у воді зазнає спрагу».

Крім того, суфії виділяють ще такі малодиференційовані, проміжні стани між *фана* і *бака*, як безпосереднє знання, упевненість і любов.

Пряме (безпосереднє) знання є інтуїтивним: воно не може бути описано, але може бути таким, що переживається в досвіді. Йому не можна навчити, але воно може бути отримано. Інтуїтивне розуміння виникає за межами інтелекту, тому воно може сприймати те, чого розум не може прийняти. Аль-Газалі писав: «Реальне знання себе складається із знання таких речей: хто ти є в собі і звідки ти прийшов? Куди ти йдеш, і що ти тим часом робиш тут? В чому полягає твоє реальне щастя і нещастя?». Суфійська традиція – це фіксація шляхів, якими

¹⁶⁶ Ібн аль-Арабі пояснював ці стадії таким чином. На рівні шаріату існує «твоє і моє». Він захищає права індивіда і регулює етичні аспекти взаємостосунків людей. На стадії тарікату «моє – це твоє, твоє – це моє». Дервіші поводяться один з одним, як брати і сестри, відкриваючи свої серця і свої гаманці один для одного. На рівні хакікату «немає ні твого, ні мого». Індивід розуміє, що все суще від аллаха, а ми всього лише «вартуючі» того, чим володіємо. Для тих, хто досяг маріфату, «немає ні тебе, ні мене». Індивід узнає, що все є Бог, що немає нічого і нікого, крім від Бога.

¹⁶⁷ Детальніше про особливі стани свідомості див. Ахмедов Т.И., Жидко М.Е. Психотерапія в особих состояниях сознания: история, теория, практика. – М.: АСТ, 2000.

численні дервіші допомагали учням прийти до інтуїтивного розуміння та прямого знання. Задача полягає в тому, щоб не просто заглянути або навіть пережити ці особливі стани свідомості, але розвинути в собі здатність перебувати в них так же легко і довго, як і в звичайному стані свідомості¹⁶⁸.

Упевненість – це постійний доступ до безпосереднього знання. Р. Фрейджер і Дж. Фейдімен наводять такий приклад упевненості: «Уявіть собі, наприклад, що ви хочете дізнатися щось про діючі вулкани. Один спосіб – це прочитати про них, розпитати людей, проглянути слайди або фільм. Інший спосіб – піднятися на вершину діючого вулкана, так щоб дим і пара оточували вас, ноги відчували паління через підшви взуття, фарби і звуки киплячої лави наповнили очі й вуха. В обох випадках ви знатимете про вулкани, але в другому випадку ваше знання подібно впевненості».

Любов. Цей вид знання (загальний для християнських і суфійських писань) найбільш ясно обкреслений в творах персидського поета Румі. Для нього любов – єдина сила, здатна подолати мету розуму, розрізнення знання й ізольованість нормальної свідомості. Проте її необхідно відрізнити від плотського задоволення. Це, швидше, стан свідомості, що постійно розширюється і завершується розумінням того, що в світі немає нічого, окрім духу, який одночасно – і люблячий, і любимий. Як писав Румі: «Ти винайшов ці «я» і «ми», щоб мати нагоду грати в гру шанування із Самим Собою. Всі «я» і «ти» мають стати однією душею, мають, врешті-решт, розчинитися в Коханому».

З погляду суфіїв, сприйняття Бога як Коханого, як і людська любов, ніколи не буває безмовним: пориву до Божественного відповідає збагнення і відгук того, що розуміється як Божественне. Коли людина проходить певну відстань на шляху любові, Бог з'являється і починає допомагати шукаючому, повертаючи його до Своєї Присутності. Коли це відбувається, людина перестає боротися і починає відпускати себе, дозволяє собі бути прийнятою, бути повернутою¹⁶⁹.

Суфійські дервіші також описали стадії на шляху особистого розвитку, кожна з яких проявляє і вправляє свої грані сприйняття учня. Це означає, що, хоча ми описуватимемо кожен із стадій окремо, сам процес психологічної трансформації може відбуватися паралельно в різних напрямках.

Перша стадія - *первинне пробудження (Обіг або Покаяння)*. Вона починається у момент особистісної екзистенціальної кризи, коли людина приходить до того, що зовнішній світ не дає повного задоволен-

¹⁶⁸ Детальніше див. Гулій Ю.І., Жидко М.Є. Основи прикладної етнопсихології. - Х.: ХАІ, 2006.

¹⁶⁹ Знамениті рядки Румі свідчать: «Никогда, поистине, не ищет любящий без того, чтобы сам он был предметом стремления возлюбленной. Если свет любви загорелся в этом сердце, знай, что любовь горит и в том. Когда любовь к Богу растёт в твоём сердце, без сомнения Бог любит тебя. Хлопок не прозвучит от одной ладони, если не участвует вторая».

ня, що необхідно наново переоцінити своє життя, втрачає значення існування. Те, до чого людина прагнула раніше, може виявитися тепер нікчемним, і, навпаки, те, що раніше відкидалося як абсурдне, може наповнитися глибоким значенням.

Друга стадія - *терпіння й благоговіння*. Під терпінням мається на увазі психологічна готовність прийняти той факт, що духовні зміни вимагають часу і що зусилля нагороджуються не відразу. Терпіння (яке вважається однією з найбільших чеснот) необхідне для того, щоб жити в теперішньому часі. Увага нетерплячої людини спрямована в майбутнє, а молитва і медитація вимагають, щоб увага була сконцентрована на теперішньому часі. Зростання терпіння супроводжується відчуттям благоговійної подяки, що людині взагалі наданий час для просування. Крім того, подяка – це ухвалення всього, що випадає на долю людини, будь то приємне або ж таке, що заподіює біль, чи додає це щось до його багатства або, навпаки, віднімає¹⁷⁰.

Третя стадія - *страх і надія*. На цій стадії людина все більш усвідомлює значущість своїх повсякденних дій. Бачивши їх наслідки, індивід боїться не бути покараним або відправитися в пекло; цей страх схожий на страх, який зазнають закохані, коли вони бояться втратити

---

¹⁷⁰ Європейський популяризатор суфійського вчення Пауло Коельо в романі «Вероніка решає умереть» наводить таку притчу із цього приводу: «Насреддин назначил лекцію аж на два часа дня, и вокруг нее возник настоящий ажиотаж: тысяча билетов на места в зале были полностью проданы, а более шестисот человек остались снаружи, чтобы следить за беседой по внутренней телесети. Ровно в два часа вошел ассистент Насреддина и сообщил, что по непредвиденным обстоятельствам начало беседы переносится. Некоторые возмущенно поднялись, потребовали вернуть им деньги и вышли. Но даже при этом внутри зала и снаружи еще оставалось много народа. В четыре часа дня суфийского учителя еще не было, и люди понемногу начали покидать зал и получать обратно деньги: как никак, рабочий день близился к концу, пора было возвращаться домой. Когда наступило шесть часов, из пришедших вначале 1700 зрителей осталось менее сотни. И тут, пошатываясь, вошел наконец Насреддин. Казалось, он был пьян в стельку и тут же подсел к сидевшей в первом ряду красивой девушке и стал с ней любезничать. Люди начали подниматься со своих мест, удивляясь и негодуя: как же так, они прождали четыре часа подряд, а теперь этот человек ведет себя подобным образом? Пронесся неодобрительный шепот, но суфийский учитель не придал ему никакого значения: громким голосом он говорил, как сексуальна эта девушка, и приглашал ее съездить с ним во Францию... Выругавшись в адрес людей, которые жаловались, Насреддин попытался встать – и свалился на пол. Возмущенные зрители решили немедленно уйти, они говорили, что все это – не более чем шарлатанство, что они обратятся в газеты, которые напишут об этом унижительном зрелище. В зале осталось девять человек. И как только группа возмущенных покинула помещение, Насреддин встал. Он был трезв, его глаза излучали свет, от него исходила аура авторитета и мудрости. «Вы, здесь сидящие, и есть те, кому суждено меня услышать, – сказал он. – Вы выдержали два самых тяжелых испытания на духовном пути: терпение в ожидании момента истины и мужество принимать происходящее без осуждения и оценки. Вас я буду учить».

один одного¹⁷¹. Надія дозволяє людині можливість бачити це все без оздоб, не лякаючись побаченого.

Четверта стадія – *самовідданість і бідність*. Самовідданість – це бажання служити іншому, а не самому собі. При цьому служіння у жодному випадку не повинно бути спрямовано на те, щоб сподобається іншому, або отримати за це в майбутньому яку-небудь нагороду. Бідність може бути бідністю як в буквальному розумінні, так і в значенні того, що індивіду не слід ні до чого прив'язуватися душею¹⁷². Худжвірі писав: «Коли серце обчищено (від всього, окрім Бога), бідність не краще за багатство, як і багатство не краще за бідність»¹⁷³. Важлива відмова від бажання, а не відмова від власності: «Вільне серце завжди важливіше за вільну руку».

П'ята стадія – *віра в Бога (Віра в Єдиність Бога)*. На цій стадії людина не шукає в зовнішньому світі ні підтримки, ні втіхи, вона чекає всього від Бога. Аль-Газалі описує три рівні віри. Перший рівень – довір'я як до «професіонала». Другий рівень схожий на довір'я дитини до матері, коли вона цілком і повністю покладається на неї. Третій рівень – це повне підкорення своєї волі волі Господа подібно тому, як тіло людини, з якого пішло життя, підкоряється рукам, які його обмивають. Це період діяльності, а не час неробства, пасивності або залежності. Рівновага між діяльністю для себе і вірою в Божественне встановлюється словами Магомета: «Вір в Бога, але верблюда свого прив'язуй».

Шоста стадія – *любов, томління, близькість і задоволення*. На цій стадії особистість має тільки одне бажання – любити Бога; любити що-небудь інше – «прихована ересь». Аттар писав: «Якщо ти не можеш знайти і зрозуміти тасмницю, про яку я говорю, це не тому, що вона не існує, а тому, що ти не шукаєш правильно. Якщо ти робиш відмінності між речами, що приходять від Бога, – ти не людина духовного шляху. Якщо ти думаєш, що алмаз звеличить тебе, а камінь – принизить, Бог не з тобою! Якщо ти дивишся на речі очима буденного розуму, ти ніколи не зрозумієш, як необхідна Любов». Насолоджуючись любов'ю до Бога і відчуваючи свою близькість до нього, людина не може не відчувати задоволення тим, що відбувається.

Сьома стадія – *намір, щирість і правдивість*. Ця стадія характеризується турботою не про форми дії, а про наміри. Якщо наміри правильні, реальна дія не так уже й важлива. Інтерес до спостережуваної

¹⁷¹ Суфійський вчитель Шиблі стверджував: «Каждый день, когда меня переполнял страх, моему сердцу открывалась дверь знания и способность проникать в суть вещей».

¹⁷² Ще одна назва суфія – факір (араб. faqir – жебрак, бідний).

¹⁷³ Традиційне розуміння бідності й багатства зображено в сатиричній притчі. Багата людина питає бідняка, чому той страждає. Бідняк відповідає: «Половина мого заробітку уходить на їжу». «Я розумію, що тебе турбує, – відповідає багач, – ти безглуздо витрачаєш гроші. Я лише десяту частину своїх грошей витрачаю на їжу».

поведінки зменшується, і зростає усвідомлення внутрішнього значення дії¹⁷⁴.

Восьма стадія - *роздум і самопізнання*. На цій стадії Аль-Газалі описує відволікання, які можуть перешкодити людині бути спокійною і здатною до сприйняття внутрішньої реальності. В одному з таких описів свята Шиблі приходить до Абул Хасана Нурі. Нурі «тихо сидів в кутку своєї кімнати, стійкий в своїй концентрації, не ворушивши ні рукою,

---

¹⁷⁴ Аль-Газалі розповідає таку історію про силу щирості й зменшення цієї сили, коли щирість зменшується: «Среди израилитов был благочестивый человек, известный своей воздержанностью. Он услышал, что некоторые люди почитают дерево. Он взял топор и пошёл срубить его. Дьявол встретил его на пути и сказал:

- Зачем заботиться о почитании других? Дай им делать то, что они считают нужным. Зачем ты мешаешь им?

Человек ответил:

- Моё действие – тоже почитание.

Дьявол сказал:

- Я не позволю тебе срубить дерево!

Они боролись, и Дьявол был побеждён. Он молил человека отпустить его, обещая открыть ему секрет. Когда человек отпустил Дьявола, тот сказал ему, что Господь не давал ему повеления срубить дерево, а, кроме того, если кто-то согрешит в своём служении, то последствия падут на него. Кроме того, есть много пророков Господа в мире, и он может послать любого из них к хозяевам дерева и повелеть срубить его. Ему не приличествует совершать дело, которое не возложено на него.

Но человек настаивал, что он срубит дерево. Дьявол вновь стал противиться и в поединке опять уступил благочестивому человеку. Он снова упросил человека отпустить его, обещая открыть ему более важную тайну. Затем, когда он был освобождён, Дьявол сказал:

- Я слышал, ты беден, живёшь на подаяние. Но натура твоя столь добра, что если ты и мечтаешь о деньгах, то лишь затем, чтобы раздать их бедным и нуждающимся, но ради этого ты не хочешь просить. Поэтому я решил каждый день класть тебе под подушку несколько монет, так что ты легко сможешь прокормить семью и помогать другим. Это полезнее для тебя, чем уничтожение дерева. В конце концов, даже если ты его срубишь, они могут вырастить другое на этом месте. Твои усилия пропадут даром, и семья твоя ничего на этом не приобретёт.

Услышав это, благочестивый человек подумал, что Дьявол прав, и действительно он – человек, а не Пророк. Бог не посылал его рубить дерево, и нет у него долга делать это; Бог вряд ли будет гневаться на него, если он не срубит дерево. И вернулся домой. Проснувшись утром, он нашёл несколько монет под подушкой. Так продолжалось несколько дней. Потом Дьявол прекратил давать деньги; в гневе человек поднялся и опять пошёл рубить дерево. На пути Дьявол в облике старика встретил его и, узнав, что он собирается срубить дерево, сказал, что у него не хватит на это сил, что он хвастун и лжец. Благочестивый человек разозлился, и они вступили в драку. На этот раз Дьявол (в форме старого человека) победил и собирался перерезать ему глотку, и благочестивый человек стал молить о пощаде. Дьявол отпустил его с условием, что тот никогда не будет рубить дерево. Тогда человек спросил Дьявола, как удалось тому победить после того, как дважды он терпел поражение. Дьявол ответил, что раньше человек сражался за Бога, и за благо в Вечности, а теперь он – раб своей плотской самости, и хотел рубить дерево ради мира (денег). Поэтому он проиграл».

ні ногою. Він запитав, де він навчився цій таємній речі. Той відповів: у кішки, яка чекала миші біля нірки».

Дев'ята стадія - *пам'ять про смерть*. На цій стадії роздуму про власну смерть допомагають ще більш ясно усвідомлювати поточний досвід. У деякому розумінні Аль-Газалі описує цикл, що починається з Навернення і Покаяння і що закінчується Роздумом про смерть. Але цикл може початися і інакше, з роздуму про смерть, який веде до психологічного стану, попереднього покаяння і навернення¹⁷⁵.

Згідно із суфізмом, основними перешкодами особистісного і духовного зростання є неухважність, нездатність і низькі сторони нашого «Я» або *нафси* (гордість, жадність, гнів, лицемірство і т.п.). Одна із цілей суфізму полягає в перетворенні нафсу у позитивні якості.

Неухважність (недбалість; забудькуватість). Суфії вважають, що основа всіх психічних порушень і людських слабкостей лежить у нездатності звертати увагу, пам'ятати те, що знаєш. Перш за все йдеться про людську забудькуватість щодо власного божественного походження. І. Шах пише, що «людина подібна лунатику, який раптово «натикається» на пустинну дорогу; загалом він не має правильного уявлення ні про своє походження, ні про долю»¹⁷⁶. Ця ідея дуже близька сучасній трансперсональній психології. Так, Орейдж пише: «Наш нинішній безсонний стан зовсім не є насправді пильнуванням. Це, як свідчить традиція, особлива форма сну, порівнянна з гіпнотичним трансом. З моменту народження і раніше нам вселяється, що ми не пробуджені повністю; і взагалі постійно вселяється у нашу свідомість, що ми маємо спати і бачити уві сні цей світ – як наші батьки і наші друзі бачать його. Також, як і в нічних снах, перша ознака пробудження – це підозри, що я сплю, перша ознака пробудження від «безсонного стану» – «друге пробудження» релігії – ця підозра, що наш звичайний «безсонний» стан це також сон. Усвідомлювати, що ми спимо, – це вже бути на межі пробудження; усвідомлювати, що ми лише частково пильнуємо, – перша умова для того, щоб встати і робити себе

¹⁷⁵ Аль-Газалі пропонує таку вправу: «Вспомните своих сверстников, которые умерли. Вспомните почести и славу, которые они имели, должности, которые они занимали, прекрасные тела, которыми они обладали, - а ныне всё это стало прахом. Вспомните, что они оставили вдов и сирот, их богатство растаяло, их дома превратились в развалины. От них не осталось ничего, и тела их лежат в тёмных ямах под землёй. Представьте себе их лица и размышляйте. Не надейтесь на богатство, не просмейтесь всю уходящую жизнь. Вспомните, как они ходили и как теперь их члены разбросаны; язык, которым они так легко говорили, съеден ныне червями, и зубы разъедены. Они, глупцы, думали об обеспечении на двадцать лет вперёд, а им не оставалось жить и дня. Они не ждали, что смерть придёт к ним в столь неожиданный час... Когда что-то в мире нравится вам и в вас рождается привязанность, помните о смерти».

¹⁷⁶ Із цього приводу існує чудовий анекдот про засновника кібернетики Норберта Вінера. Одного разу він йшов по доріжці між двома будівлями в Массачусетському Технологічному Інституті і зустрів колегу. Поговоривши з ним декілька хвилин, Вінер у кінці розмови попросив нагадати йому, в яку сторону він йшов: він не міг пригадати, чи поснідав він уже або тільки збирається це зробити.

більш повно пробудженим». Інший психолог, Харман, пише: «Ми всі загіпнотизовані з дитинства. Очевидне слідство того, що ми не сприймаємо себе і світ навкруги нас як вони є, ми сприймаємо так, як нам наказують».

Нездатність, на думку шейхів, полягає в тому, що багато людей у момент навчання не хочуть або не можуть сприймати те, чому вчать. А якщо учень не має здатність використовувати навчання, воно проливається, як вода в пісок, тому відомий суфійський вислів свідчить: «Вчитель з'являється лише тоді, коли учень готовий». Це означає, що тільки коли шейх бачить, що учень готовий до навчання, він відкриває перед ним знання. Думка учня не має ніякого відношення до рішення шейха.

Нафс (араб. «дихання», «душити», «дух», «его» і «природа») – імпульси або спонуки, спрямовані на задоволення бажань і є продуктом сконцентрованості свідомості на собі. Стадії нафсів паралельні стадіям духовного розвитку. В деякому розумінні це аналогічно концепції психосоціального розвитку Е. Ерікосна: кожна стадія особистісного зростання містить спонуки, які суперечать вимогам даної стадії. Якщо нафс пригнічується, це приводить до розвитку, якщо нафс переважає – розвиток особистості обмежується даною стадією і особистість не стає цілісною. Далі опишемо лише основні нафси.

Наказові нафси. До них відносяться лютість, жадність, плотський апетит, пристрасть, ревності і т.п. Аль-Газалі називає їх свинями і собаками душі: плотські нафси уподібнюються свиням, злі – собакам або вовкам. Людина, в якій домінують ці нафси, нагадує наркомана: в його житті переважає негатив, але він не бажає визнавати цього.

Викриваючі або звинувачуючі нафси. До них відносяться перебільшене самозвинувачення, самозневаження, ранимість, метушливість, неугамована спрага похвали, визнання, прагнення управляти іншими і т.п. Схильний до цих нафсів індивід все ще знаходиться у владі потреб і бажань, але вже час від часу розкаюється і намагається слідувати більш високим спонукам. Проте, як відзначає Бег, «на цій стадії спонуки можуть набути такої форми, що важко визначити, де фантазія, а де реальність». В найсильнішому ступені це стосується лицемірства: оскільки людина вже щось дізнається про більш високі ідеали, вона прагне приписати собі те, чого не досягла. Продовжуючи аналогію з наркоманом, людина під впливом цих нафсів вже починає усвідомлювати ступінь своєї залежності і той біль, який вона заподіює собі й іншим; але це усвідомлення ще не настільки сильно, щоб подолати цю залежність.

Навіяні нафси. Виявляються в тому, що поведінка індивіда стає більш доброю, жалісливою, творчою, етичною. Така особистість починає одержувати задоволення в молитві, медитації, інших формах духовного життя. Проте цим нафси і дуже небезпечні. Проблема полягає не в їх позитивній дії на інших, а в їх обмежуючому впливі на самість. Людина може настільки загордитися і проникатися свідомістю своєї

значущості, що це може перетворитися на неглибоке розуміння і механічне, формальне виконання якихось дій.

Спокійні, або задоволені нафси. Ці нафси допомагають людині бути щедрою, вдячливою, віруючою і т.п. Під впливом цих нафсів індивід долає дуалізм добра і зла і однаково сприймає труднощі і успіхи¹⁷⁷.

Вдячні нафси. Під впливом цих нафсів індивід стає задоволеним не тільки своєю долею, але і випробуваннями, які виходять від Бога.

Нафси, пов'язані з вдячністю Богу. Індивід більше нічого не боїться і не просить. Він досягає внутрішньої єдності й цілісності.

Обчищені нафси. Завдяки цим нафсам індивід може повністю вийти за межі власного «я» (опис переживань відповідає стадії фана).

Останні три види нафсів являють собою перешкоди, які відомі тільки духовним вождям.

Мохаммед Шафій, психіатр, що дотримується суфійської традиції, підкреслює величезне значення, яке має в суфізмі для освоєння території психіки Вчитель. Він пише: «Суфії вважають, що зрілість не може бути досягнута поодиночі. Необхідні керівництво і дисципліна. Шлях незнайомий, ніч темна, і дорога повна небезпек. Серед небезпек – егоїзм, помилкові бачення, неправильна інтерпретація містичних станів, фіксація, звернення до різних речовин для викликання містичного досвіду, і нерідко тривожність і нездоров'я». Одна з головних якостей, яка обов'язково має бути у істинного шейха, – відчуття можливості, тобто здатність відчувати, які час, місце, суспільство і засоби будуть найефективнішими для навчання учня¹⁷⁸. Озак порівнює шейха з лікарем: «Шейх у суфієв подібний лікарю, а учень – пацієнту з хворим серцем. Учень приходить до шейха за лікуванням. Справжній шейх призначає певну дієту і ліки, щобвилікувати хворого».

Аль-Газалі перераховує вісім обов'язків Вчителя.

1. «Перший обов'язок Вчителя – симпатизувати учням і поводитися з ними, як із власними дітьми». Звичайно група дервішів, що займаються з шейхом, утворює *іхван* – товариство, яке за структурою більше схоже на сім'ю¹⁷⁹. Шейх завжди пам'ятає слабкості своїх учнів, але, як батько, все одно любить їх.

¹⁷⁷ Суфії взагалі вважають, що «радикальне розділення на добро і зло може свідчити про хвору душу».

¹⁷⁸ Важливість ефективності знання, одержаного в навчанні, ілюструє така притча. Одного разу Насреддін перевозив у своєму човні відомого педагога. Як тільки вони від'їхали від берега, грамотій запитав, чи буде річка бурхливою. «Не питай мене про це», - сказав Насреддін. «Ти ніколи не вивчав граматики?», - поцікавився грамотій. «Ні», - відповів мулла. «У такому разі половина твого життя пройшла мимо». Мулла нічого не відповів. Незабаром розігралася жахлива буря. Утлий човен став наповнюватися водою. Насреддін нахилився до свого попутника: «Ви коли-небудь вчилися плавати?». «Ні», - відповів педант. «У такому разі, вчитель, ВСЕ ваше життя пропало, тому що ми тонемо».

¹⁷⁹ Тому в багатьох іхванах повністю заборонені будь-які любовні або сексуальні відносини між шейхом і дервішами.

2. «Другий обов'язок Вчителя – слідувати прикладу Даючого Закон: він не повинен чекати винагороди за свою роботу, не повинен приймати ні платню, ні подяки». Оскільки шейхи звичайно мають заняття, яке приносить їм дохід, вони не залежать від учнів матеріально і не перетворюють навчання на бізнес. Мало того, за суфійськими положеннями шейх має бути вдячний учню за його бажання вчитися.

3. «Вчитель ніколи не повинен відмовляти учню в пораді і не повинен дозволяти йому працювати на якому-небудь ступені, поки він не готовий до цього. Вчитель, а не учень, оцінює міру його просування».

4. «Відмовляючи учня від поганих шляхів, Вчитель має діяти швидше натяком, ніж прямо, і з симпатією, а не грубими докорами. Прямі заборони руйнують покрив благоговіння, викликають захист і порушують упертість». Однією з особливостей навчання в суфізмі є широке використання притч, анекдотів, різних забавних історій з життя. Як пише Ідріс Шах: «Гумористичні розповіді не тільки містять корисні моделі для розуміння. Вони дозволяють виявити людей без відчуття гумору. Суфії розуміють, що люди, у яких не розвинуто відчуття гумору або які подавили в собі здатність насолоджуватися гумором, не здібні до навчання»¹⁸⁰.

5. «Вчитель, прихильний до певної науки, не повинен зневажливо озиватися про інші науки перед учнями». Мало того, в суфійському навчанні бути прийнято посилати учня час від часу до інших шейхів для того, щоб учень вчився, а не виробляв залежність від Вчителя або пошану до нього.

---

¹⁸⁰ Один із популяризаторів суфійських ідей на пострадянському просторі Мірзакарім Норбеков у книзі з характерною назвою «Где зимует кузькина мать, или Как достать халявный миллион решений?» так пише про це: «Внешняя форма – самая простая и привлекательная для обычного человека. Читая такие книги, он думает: «Ага», оказывается, автор мыслит, как я! Ну что ж, неплохо, неплохо!». Пристроимся в попутчики к Омару Хайяму, которого принято считать только поэтом. Хотя он был не менее знаменитым врачом, астрономом, математиком, государственным деятелем и много еще кем... Многие читают рубаи Хайяма. Наслаждаясь его стихами, вы восхищаетесь: «Какая поэзия! Какая утонченность восприятия мира». Как он понял всю тщету человеческих усилий, всю жалкую ничтожность бытия!». В действительности, он просто подыгрывает вашим слабостям и сомнениям, вашему неверию и пассивности. А другой думает, что Омар Хайям был забудыгой и гулякой. Он ведь пишет о вине, женщинах, кабаках. И вы говорите жене, оправдывая свое поведение: «Молчи, дура! Омар пил, я тоже бутылек раздавил»... Омар Хайям перед каждым поставил зеркало в красивой раме. И сотни лет обыватель любит свое отражение. Ради этого и книжку держит у себя. ... Каждое слово в привычном вам значении содержит скрытый смысл и рассчитано отнюдь не на логическое мышление. Потребуется несколько десятков страниц, чтобы разъяснить значение одного предложения, написанного таким языком. Читая одну фразу, человек, мыслящий путем озарения, способен воспринять информацию, равную иногда целой библиотеке, забитой книгами от пола до потолка!»

6. «Вчитель має обмежувати учня тим, що той здатний зрозуміти, і не повинен вимагати від нього нічого, чого розум його не здатний осягнути».

7. «Вчитель має давати відстаючим (нездібним) учням тільки те, що зрозуміло і підходить їх обмеженому розумінню, не згадуючи про деталі, які можуть їх повернути, але від яких Учитель вважає кращим поки стриматися. Звичайно кожний вважає себе здатним оволодіти будь-якою наукою, якою би складною вона не була. Навіть самі бідні на розум серед людей звичайно радіють досконалості свого розуму»¹⁸¹.

8. «Вчитель має робити те, чому він учить, і не давати своїм справам викривати в брехні свої слова». Хазарат Інаят Хан пише: «Одного разу я запитав свого вчителя про те, як можна розпізнати релігійну людину. І мій вчитель відповів: «Це не те, що він говорить, і не те, яким він здається, а атмосфера, яка створюється в його присутності. Ось що є свідомством. Бо ніхто не в змозі створити атмосферу, що не належить його духу».

3. ЕЗОТЕРИЧНІ Й ТЕОСОФСЬКІ МОДЕЛІ

3.1. Герменевтичні артографії

3.1.1. Кабала

*На картинах святых –
Я незримый намек на движение.
В новостях CNN
Я - черта, за которой провал.
Но для тех, кто в ночи,
Я - звезды непонятной круженье.
И последний маяк тем, кто знал,
Что навеки пропал.
Навигатор! Пропой мне канцону – другую.
Я, конечно, вернусь - жди меня у последних
ворот.
Вот еще поворот - и я к сердцу прижму
дорогую.
Ну, а тем, кто с мечом, -
Я скажу им: «Шалом ЛейтРайот».*
Б. Гребенщиков

*Мечтатели, сибиллы и пророки
Дорогами, запретными для мысли,
Проникли – вне сознания – далеко,*

¹⁸¹ Аджмаль із Мадахшана так говорить про це: «Есть три способа представления чего-либо. Первый – представить всё. Второй – представить то, чего люди хотят. Третий – представить то, что лучше всего им послужит. Если ты представишь всё, то вызовешь пресыщение. Если ты представишь то, чего люди хотят, это может засорить их. Если ты представишь то, что лучше всего им послужит, то в худшем случае, не поняв тебя, они начнут с тобой спорить. Но если ты послужил им, таким образом, то, как бы это ни выглядело, - ты им послужил».

Основи давньоіудейської картографії психіки закладені в *Кабалі* (івр. «визнання») – таємному іудейському вченні про устрій світу¹⁸².

Існує декілька версій походження Кабали. Одна з них свідчить, що всі таємні науки (і, перш за все, Кабала) походили від занепалих ангелів¹⁸³. Коли люди отримали ці знання, зловживання ними призвело до безбожжя і до страждань роду людського. Їх залишки в алегоричному вигляді містяться в деяких книгах Ветхого Завіту. Ще одна версія, записана у вавилонському талмуді, свідчить про те, що Господь повідомив Мойсею на горі Синай окрім відомих законів (записаних на скрижалях) ще багато іншого, про що могли знати тільки 70 присвячених старійшин, яких Мойсей поставив на чолі народу ізраїльського.

Кабала підрозділяється на *іуніт* (Кабалу теоретичну), присвячений вивченню таємниць природи, і *маасіт* (прикладну Кабалу). В основі першої лежить книга *Сефер Йецира* («Книга Творіння»), приписувана рабі Акібеі, і *Зогар* («Світло»), приписувана його учню рабі Шимону бар Йохаї. Основу другої складає Ветхий Завіт і різні апокрифічні праці, наприклад, книга Єноха, Шоста і Сьома книги Моїсеєви, книги Соломона. Книги ці також склалися досить довго, на основі записів, усних переказів і власних роздумів укладачів, головними з яких можна назвати Аврама бен Давида з Толедо (XII ст.) і Мойсея бен Шем-Тов з Леона, що збереглися (XIII ст.). Далі вони обростали коментарями і доповненнями, і до XVI ст. у місті Цфаті в Палестині склалася ціла

¹⁸² Його езотеричність пов'язана з тим, що Кабала знаходиться у прямій опозиції до Талмуда. Як відзначає М.С. Білий в роботі «Что такое Талмуд»: «Талмуд забороняє людині вдаватися в дослідження основних начал світу. Забороняється, говорить талмудист Елеазар Бен Іраї, дошукуватися неприступного, досліджувати приховане. «Думай лише те, про що тобі думати дозволено».

¹⁸³ Книга Єноха так каже про це: «Когда люди размножились и стали рождаться у них видные из себя и прекрасные лицом дочери, то ангелы, сыны неба, увидев их, воспылали к ним любовью и сказали: «Пойдем, выберем себе жен из дочерей человеческих и произведем с ними детей». Тогда сказал их начальник Самьяца: «Я боюсь, чтобы вы не испугались этого дела, и чтобы я один не пострадал за столь тяжкий грех». Но они возразили ему, говоря: «Мы клянемся и обязуемся все взаимной клятвой не изменять нашему решению и исполнить наше намерение». Тогда поклялись они все один другому и обязались взаимною клятвой. Число их было двести: они спустились на Ардис, вершину горы Армона... Они взяли себе жен, каждый по своему выбору; они вошли к ним и жили с ними и научили их волшебству, заклинаниям и употреблению корней и трав... Кроме того, Азазел научил людей делать мечи, ножи, щиты и панцири; он же научил их делать зеркала, браслеты и украшения, а также употреблению румян, подкрашиванию бровей, употреблению драгоценных камней изящного вида и цвета, так что мир совершенно преобразился. Появилось безбожие, распространился разврат; люди стали грешить и совратились с истинного пути... Амацарак научил всякому волшебству и употреблению корней. Армерс научил, как прекращать действие чар. Баркаял научил наблюдать светила небесные; Акибиил научил знамениям и приметам, Тамил – астрономии и Асарадел – движению луны». Див. роман «Рубеж».

езотерична Академія. Велика кількість «вікових нашарувань» плюс термінологія, висхідна місцями ще до Шумера і Вавилону, створює враження про неймовірну складність цього вчення.

Основна ідея Сефер Йецира полягає в тому, що в слові лежить все, із слова виходить все і «слово є Бог». Розкладаючи слова на їх складові частини, кабалісти говорять про те, що вони складаються з 22 (єврейських) букв перших десяти чисел (десяти сфиро¹⁸⁴), з яких можна вивести всі інші числа. Ці тридцять два знаки називаються «тридцятьма двома чудовими шляхами мудрості».

Численні інтерпретації світу можна пояснити на таких прикладах. Оскільки поняття про єдиного всемогутнього Бога виключає можливість існування інших богів, то перша сфіро (число 1) перетворюється на субстанцію самого Бога. «Перша сфіро, *єдин*, це є дух Бога живого, так буде благословенне ім'я Його». Друга сфіро (число 2) є слово, дихання, носій думки людської: дихання і думка дві окремі, і в той же час єдині речі, які для свого виразу вимагають 22 букви. «Два є дихання, що витікає від духу; в ньому 22 букви, але вони складають одне дихання, тільки що отримало образ і форму». В свою чергу, двадцять дві букви діляться на три групи, звані *трьома матерями*, *сьома двочленими* і *дванадцятьма простими*. Так, у будові світу є три стихії (матері) - вогонь, вода, повітря. Вогонь є субстанція неба, з води виникла земля, а між цими двома протилежними елементами знаходиться повітря, яке розділяє їх. Пори року управляються також цими трьома матерями - холодне, тепле, вологе¹⁸⁵. В людському тілі так само панують три матері, бо тіло складається з голови, грудей і живота. Сім двочлених відповідають протилежностям, тобто таким речам, які можуть служити як для добра, так і для зла. Так, існує сім планет, що мають добрий або поганий вплив на Землю. В тижні сім днів і сім ночей. В людській голові сім входів, відкритих як доброму, так і поганому. Дванадцять одночлених ми знаходимо в дванадцяти місяцях року, в дванадцяти сузір'ях зодіаку і в дванадцяти родах діяльності людини (зір, слух, нюх, дотик, слово, живлення, розмноження, рух, гнів, сміх, думка і сон).

Душа - це складна субстанція, що включає в себе п'ять елементів: *Нефеш* (душа), *Руах* (дух), *Нешама* (дихання), *Йехіда* (єдина) і *Хайа* (жива). Щоб зрозуміти божественну волю, потрібно проникнути в істинне значення цих цифр і букв. Для цього необхідний особливий стан душі - *кавана* (натхнення), що досягається постом і молитвою, - і вміння мислити її категоріями.

¹⁸⁴ Сфіро (івр. сфירה - «виблискуюча»). У нас їх часто називають «сефіротами», тому що використовуються не оригінальні тексти, а англійські переклади. Але це інша система транслітерації; використання її призводить до того, що сефірот стає множиною. Аналогічним чином стали лінгвістичними стереотипами «херувіми» і «серафими».

¹⁸⁵ На Сході за жарким літом іде дощовий час, який потім змінюється помірним періодом.

Крім цього, сфиро утворюють десять сфер, або оболонки світу. Найдетальніше про це написано в книзі Зогар. Згідно з ученням Кабали, був час, коли Бог «негативно існував, тобто існував як потенційна можливість. Але для того, щоб світ і люди могли бути створені і щоб Божественне могло бути пізнано людьми, воно мало набути різноманітних форм, які взаємно доповнювали б одну іншу. Перша частина книги Зогар під назвою «Книга прихованих таємниць» починається із заяви, що спочатку Божество було Ейн Соїф, тобто безмежна і нескінченна єдність, в якій існували всі божественні форми. Ці форми знаходилися в рівновазі. Потім Божество, розкриваючись, набувало поступово своїх різноманітних форм, тобто десять сфер. В своїй сукупності вони являють Адама Кадмона¹⁸⁶ - небесного Першочоловіка, прообраз Космосу і земну людину¹⁸⁷. Ці 10 еманцій об'єднуються в чотири оламим (всесвіту або світу) і зображаються у вигляді «дерева» (рис.5).

У самому вищому світі сьйв мешкає лише Бог і душі, які побачили *шехіну* (Божественна присутність), тобто що пройшли процес уподібнення божеству. Людина належить трьом наступним світам, хоча живе і діє в самому нижньому – *світі реальності*. В світі *творінь* мешкають душі - не тільки людини, але і всіх живих істот. Під творіннями тут розуміються результати цього акту. Витоки ж творення, його початки знаходяться у світі *творчості*: це ідеї, як абстрактні, так і персоніфіковані (ангели і духи - *гвинти* і *аку-аку*). Вони переміщуються між трьома вищими світами, як правило, не сходячи в світ фізичний. В кожному з трьох вищих світів є по три сфиро. В сучасній кабалістиці до «класичних» сфер додають ще дві - Кліфот і Даат.

¹⁸⁶ Цим ім'ям або ім'ям тієї чи іншої сфиро кабалісти позначали Бога. Вони відчували такий страх перед «найвищим ім'ям» ІНУН – Яхве або Іегова (яке, проте, достатньо часто зустрічається в п'ятій книзі Мойсея), що вони ніколи не вимовляли його. Коли ж їм зустрічалося це слово, вони називали його «ім'я з чотирьох букв» - *тетраграматон*. Бог називається також АГЛА – словом, що подає нотархон (див. далі) речення «атей гебур ле-олейм Аденой», тобто «Ти, Господи, царюєш вічно».

¹⁸⁷ Згідно з Кабалою є чоловічі та жіночі сфиро, що узгоджується з Біблією. В першій книзі Мойсея сказано: «И сказал Бог: сотворим человека по образу Нашему и по подобию Нашему; и да владычествуют они над рыбами морскими и над птицами небесными, и над зверями, и над скотом, и над всею землею, и над всеми гадами, пресмыкающимися по земле. И сотворил Бог человека по образу своему, по образу Божию сотворил его; мужчину и женщину сотворил их» (І, 26-27). Кабалісти підкреслюють, що Бог говорить про самого себе в множині, а про людину говорить як про «вони». Потім він за образом і подобою створює як чоловіка, так і жінку. А про створення Єви з ребра Адама мовиться пізніше (саме в другому розділі, ст. 21-22). Все це стає зрозумілим тільки тоді, коли ми уявимо собі, що в Божестві містяться як чоловічі, так і жіночі властивості, а Адам – істота настільки ж жіноча, наскільки і чоловіча.

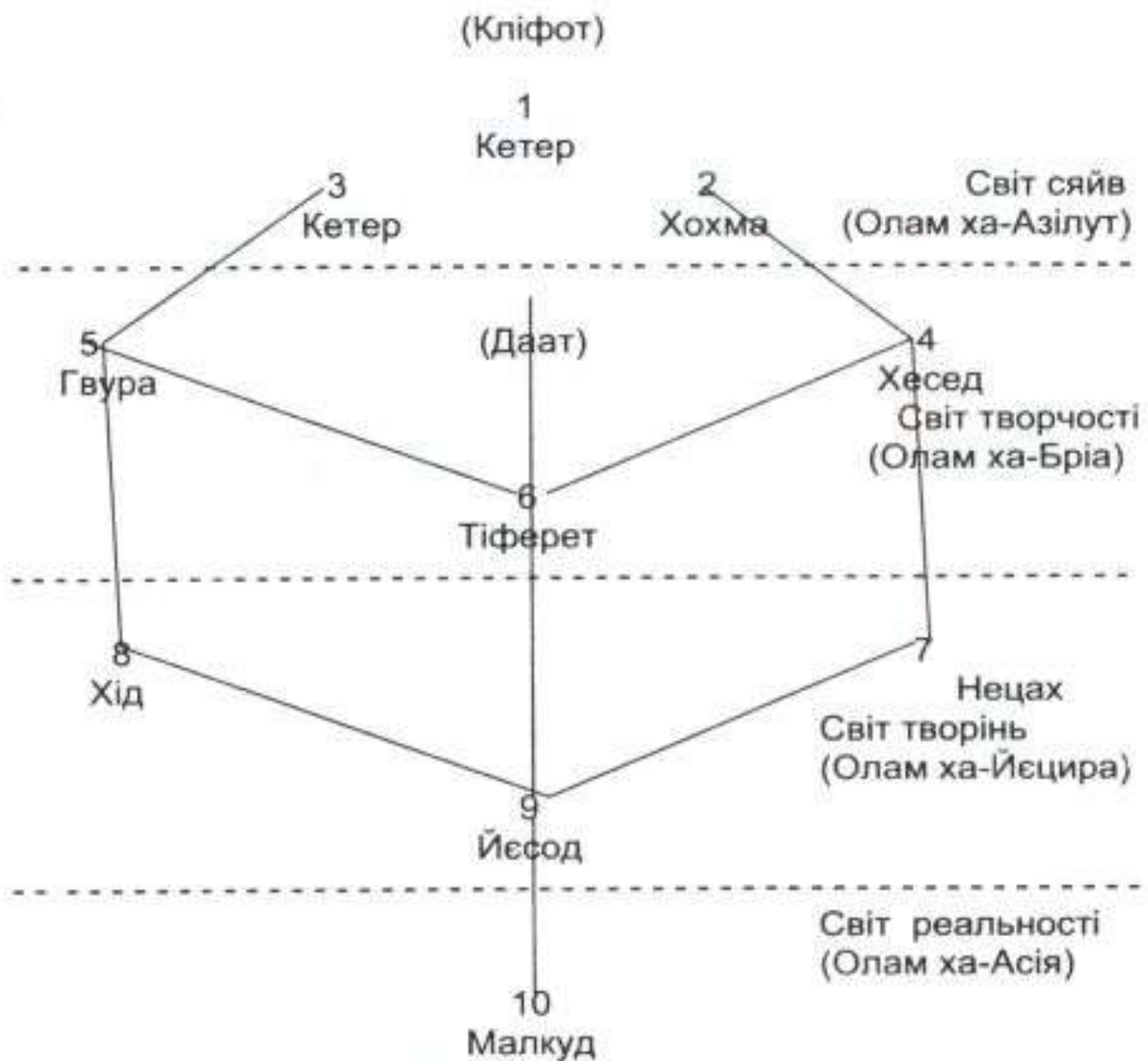

Рис. 5. Кабалістичне «дерево» світів

Стисло розглянемо кожну із сфер окремо.

Малхут (івр. «царство») – десята, сама нижня зі сфер. Це ті самі «царства», з яких складається реальний або фізичний світ - царства тварин, рослин і мінералів, а також людини. Будучи самою нижньою, вона втілює також початок нового циклу - вертикаль, що сполучає всі сфери, продовжується вниз і знову підходить до вищої зі сфер (Кетер), показуючи таким чином, що «кінець закладений на початку».

Йесод (івр. «фундамент, підстава») - синтезує вплив вищих сфер і передає його останній з них, Малкут, будучи як би зв'язуючою ланкою між низькими і вищими світами. Як пише Мінха ле-Ерев Шаббат: «Йесод – завершення тулуба, знак священного Заповіту». Аналогічна до чакри Муладхара (в традиції індуїзму). Це - основа світу творінь, що включає в себе також Хід і Нецах.

Хід (івр. «віддзеркалення світла і звуку», «луна», традиційно перекладається як «слава») – пасивна жіноча сила, відгалуження сфери Гвура. Виявляється в людській душі в бажанні вихвалити і дякувати Всевишньому, визнавати істини, які вище за людське розуміння.

Нецах (івр. «вічність») – чоловіча активна сила, яка виявляється в подоланні перешкод на шляху розповсюдження божественного світла. Належить до світу Творіння. Про сьому і восьму сфіро сказано: «Нецах і Хід - це ноги... Точні терези символізують дві надійні опори - Нецах і Хід».

Тиферет (івр. «краса») або *мікропросоніс* («малий порядок») – гармонія, «серединний стовп, на якому покоїться всесвіт», основа світу творчості, що включає в себе також Гвура і Хесед. У людському тілі відповідає тулубу. Разом з наступними сфіро утворює *Мелех* (царя) – символічне творіння світу за шість днів.

Гвура (івр. «могутність, сила») – сфіро жіночої пасивної сили, яка необхідна для здійснення творчих задумів. Ця сфіро виражає також принцип міри, закону, строгості, в етичному плані - початок справедливості.

Хесед (івр. «прагнути добра, бути великодушним») – чоловіча сфіро, яка виникає через з'єднання батька і матері і позначає милосердя, співчуття, любов. Її дія полягає у виявленні Божественного світла, що розкривається для всіх, гідних і негідних, у любові Всевишнього до Своїх творінь. У людини виявляється в любові до Бога і людей.

Біна (івр. «збагнення») – жіноча сфіро (мати), яка означає пізнання шляхом «розтину».

Хохма (івр. «мудрість») – чоловіча активна сила (батько), персоніфікація премудрості. Три вищі сфіро - Кетер, Біна і Хохма - утворюють світ сйива, царство Розуму.

Кетер (івр. «корона», «вінець») - приховане джерело всіх сфіро. Невимовне Божественне ніщо, сфера Першооснови.

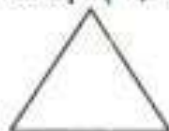
Даат (івр. «знання») – втілює універсальний принцип зв'язку свідомості з пізнаваною. В сучасній кабалістиці позначає вищу точку, яку може досягти людина, що йде по шляху пізнання. Ототожнюється так само з прірвою, що відділяє три вищі сфіро від інших, подолати яку здатний лише істинний адепт.

Кліфот (івр. множина від кліфа – «шкаралупа, лушпиння») - негативні, «нечисті» форми буття, побічний результат акту творіння.

Якщо накреслити всі зв'язки, що виникають між сфіро, їх вийде 22, по числу букв від Алефа до Тава.

Але не всі букви рівнозначні. Серед них виділяють, по-перше, три «материнські букви»: Алеф, Мім, Шин (рис.6)¹⁸⁸. «Їх основна межа: чаша правоти, чаша винності і закон між ними».

0 Алеф (1, А)

(300, Ш) Шин +

- Мім (40 і 600, М)

Рис.6. Трикутник «материнських букв» єврейського алфавіту

¹⁸⁸ У дужках дані числові значення букв і відповідність буквам російського алфавіту.

Далі навколо них зображають *гептаграму* - семикінцеву «зірку магів», у кутках якої поміщають сім «астральних букв», відповідних планетам: Сонце – Тав (400, Т), Марс – Каф (20 і 500, К), Місяць – Бет (2, Б), Юпітер – Далет (4, Д), Меркурій – Фей (80 і 800, П), Сатурн – Реш (200, Р), Венера – Гимель (3, Г). І, нарешті, на зовнішній зірці або крузі поміщають «прості букви», відповідні знакам Зодіаку, бо їх залишається рівно 12: Овен – Гей (5, Х), Терези – Ламед (30, Л), Телець – Вав (6, В), Скорпіон – Нун (50 і 700, Н), Близнюки – Заїн (7, З), Стрілець – Самех (60, С), Рак – Хетт (8, Х'), Козерог – Айін (70, О), Лев – Тет (9, Т), Водолій – Цадик (90 і 900, Ц), Діва – Йод (10, Ю), Риби – Коф (100, К)¹⁸⁹.

Кабалістичні методи є свого роду засобами розшифровки світу за допомогою букв і цифр. Відзначимо, що єврейський алфавіт складається, по суті, з приголосних букв (голосні позначаються тільки крапкою під буквою). Але в стародавніх писаннях немає цих голосних крапок, тому різні слова позначаються часто тими ж самими буквами, тоді як їх вимова і значення залежать від того, які голосні букви приєднуються до них. Крім того, в єврейській мові кожна окрема буква має числове значення¹⁹⁰, звідки і впливає основний кабалістичний закон: всяке число є слово і кожне слово є число. Мало того, одні й ті ж букви в єврейській мові не завжди пишуться одними і тими ж знаками: так, букви К (Каф), М (Мем), Н (Нун), П (Фей) і Ц (Цадик) у кінці слова пишуться інакше, ніж на початку або в середині.

Кабалістичні методи діляться на три частини: GMTRIA - гематрія, NVTRIQVN – нотарикон і ThMYRH – тамура.

Гематрія ґрунтується на тому, що кожне слово замінюється рівним йому за числовим значенням. Такий прийом розповсюджується і на цілі речення¹⁹¹. Так, наприклад, буква Ш (шин) має числове значення 300. Можна отримати те ж саме число, якщо скласти числові значення букв у словах РВХ АЛХЮМ (руах елегхім) – «дух Господа»¹⁹². Тому буква Ш вважається символом духу Господа. Точно таким же чином слова АХД (еход, тобто єдність) і АХВХ (агув, тобто любов), кожне з яких за сумою числових значень дорівнює 13, вживаються для взаємозаміни. Крім того, за допомогою прийому гематрії обчислюють-

¹⁸⁹ З трикутника впливає і гексаграма «щит Давида», що прикрашає прапор сьогоднішньої держави Ізраїль. Він включає в себе два трикутники, висхідний і низхідний: перший називається *Макропрозоп* (грецьк. «широке обличчя») і означає вогонь, активність, Сонце, другий - *Мікропрозоп* (грецьк. «вузьке обличчя»), що означає воду, пасивність, Місяць і т.п. У містичній гексаграмі є також *ставрос* (Т-подібний хрест) у центрі як символ запліднення горизонталі вертикаллю.

¹⁹⁰ У цьому відношенні єврейська мова схожа з переважною більшістю старовинних мов. Так, наприклад, всім знайомі римські цифри є теж буквами, що мають певне цифрове значення.

¹⁹¹ До речі, цей спосіб описаний і в працях К. Маркса і Ф. Енгельса (див. 22 том зібрання творів, с. 487).

¹⁹² Р=200, В=6, Х'=8, А=1, Л=30, Х=5, Ю=10, М=40 – сума цих чисел дорівнює 300.

ся сакральні таємниці, наприклад, імена трьох ангелів, які відвідали Авраама в мамврійському гаю¹⁹³. Самою відомою спробою застосування гематрії була інтерпретація Одкровення Іоана Богослова¹⁹⁴.

В *нотариконі* існує два способи. Згідно з першим кожна буква одного слова приймається за початкову букву нового слова. Наприклад, перше слово Біблії – БРАШЮТ, «спочатку». Серед варіантів тлумачення за методом нотарикона виходить таке речення: «Береншис Руе Елегхим Шекебль Ісруел Тору», тобто «Спочатку бачив Господь, що Ізраїль має прийняти закон». Другий спосіб протиставлений – з початкових і кінцевих букв окремих слів речення складаються нові слова. Так, наприклад, Кабала називається також Хохмо Нейсутро («Таємна мудрість»), а з початкових букв цих слів утворюється слово ХН, Хейн («милість»)¹⁹⁵.

¹⁹³ В першій книзі Мойсея (XVII, 2) є: ВХНХ ШЛШХ, «вейєнна шелігла» - «бачу я трьох мужів». Сума числових значень цих трьох слів складає 701. Те ж саме число виходить при складанні числових значень таких букв: АЛВ МОКАЛ ГБРЮАЛ ВРПАЛ (Ело Міхаел Гавріел вз Рефуйел), які означають «вони є Михаїл, Гавриїл і Рафаїл».

¹⁹⁴ В знаменитому уривку описується звір, що виходить з моря із сьома головами і десятима рогами. «Тут мудрість. Хто має розум, той підрахує число звіра, бо це число людське; число його шістьсот шістьдесят шість». Із шкільної програми з російської літератури можна пригадати, що П'єр Безухов, звернувшись до гематрії, приходить до того, що цей звір – Наполеон. Ф. Енгельс запропонував іншу інтерпретацію: зл цим числом є старосєврейське поєднання «кесар Нерон». Це підтверджується не тільки числами, але й текстом: «Звір, якого ти бачив, був і немає його. Сім голів суть сім гір, на яких сидить дружина, і сім царів, з яких п'ять лягли, один є, а інший ще не прийшов, і коли прийде, недовго йому бути. І звір, який був і якого немає, є восьмим із числа семи.. Дружина ж, яку ти бачив, є велике місто, що царює над земними кесарями». З погляду Ф. Енгельса, це місто – Рим, «шостий цар» - Гальба, що успадкував гонителю християн Нерону, а «звір, якого немає», - сам Нерон (оскільки довгий час ходили чутки, що він живий і незабаром повернеться).

¹⁹⁵ Особливої форми нотарикону надає *шеймгамфойрош* – «роздільне ім'я», спроба відкрити імена 72 ангелів. Вона ґрунтується на тому, що в кожному з трьох віршів другої книги Мойсея в первинному тексті є по 72 букви. Кожний з цих трьох віршів пишуть по прямій лінії один під іншим, і при цьому перший вірш – справа наліво, другий – зліва направо і третій – знову справа наліво, таким чином, одержуючи 72 вертикальні ряди по три букви в кожному (одне слово). До кожного із слів додають закінчення АЛ, ЮХ, Ел або ЮАХ і одержують імена 72 ангелів. У системі Кабали добрі ангели управляються *Метатроном*, званим також *Сар-Галанім* (ангел Божественної особи), а злі демони – Самуїлом (ангелом смерті). В команду ангелів входять: Анаель (Слухай мене, Бог), Гавриїл (Сила бога), Самуїл (Отрута бога), Михаїл (Подібний Богу), Сашіель (Справедливість Бога), Рафаїл (Бог-цілитель), Касіель (Престол Бога). У демонів: Вельзевул (Владика тьми і демонів), Самаель (владика повітря і ангел замогильного суду), Пітон (Дух пророцтва), Асмодей (Ангел-винищувач), Беліал (Дух віроломства), Люцифер (Дух астрального світла), Сатана (той, що опирається Богу). В 1589 р. великий авторитет в області чаклунства Пітер Бінсфельд написав «Трактат про сповідь вершителів зла і відьом», де запропонував класифікацію гріхів та їх злих покровителів: Люцифер – гордість, Мамон – скупість, Асмодей – розпуста, Сатана – гнів, Вельзевул – обжерливість, Левіафан – заздрість, Бельфігор – лінь.

Тамура основана на перестановці букв. Для цього існує безліч різноманітних, частиною вкрай хитромудрих правил. Так, наприклад, ім'я Мойсей переводиться в ха-Шем, ім'я Божіє і т.д. Одна з найпростіших таблиць – *таблиця Цируфей*. Необхідно написати 22 букви алфавіту в два ряди, один - під іншим, перший - справа наліво, другий – зліва направо. Потім букву кожного ряду замінюють відповідною буквою іншого ряду. Окрім цих таблиць існують ще три інші, звані «правильною» і «неправильною», але ми не станемо наводити їх опис.

Кабалістичними методами пізнання живо цікавилися італійський філософ Піко делла Мірандола, Парацельс, Гете¹⁹⁶.

3.1.2. Руни

*Мы грешим непониманьем наших близких и друзей,
И в страну любви горят мосты за нами.
Опустошенные пожаром взвинченных страстей,
Мы разглядываем мир сквозь призму разочарований.
Этот мир, несовершенный, состоит из всех из нас –
Он прямое отраженье наших чувств и наших глаз.
Этот мир не станет лучше и не станет он добрей,
Пока сами мы добрее не станем!*

І. Тальков

*Но сквозь годы и румяна
Незаметно и упрямо, -
Никогда не до конца! –
То ли светлый, то ль печальный,
Проступает изначальный
Чистый замысел Творца...*

Ю. Кім

Слово *runa* означає «таємниця» і сходить до якнайдавнішого індогерманського кореня із значенням «ховати, приховувати»¹⁹⁷. Руни - магичні знаки, які використовувалися багатьма народами стародавньої Європи. Їх висікали на камінні або вирізали на дереві, ними прикрашали зброю, посуд, різні предмети, писали заклинання над входом у будинок і на носах кораблів. Кожна руна мала власне ім'я і пов'язувалася з тим чи іншим божеством, предметом або явищем. Це був символ якоїсь сутності, її ім'я. Викладаючи руну з дерев'яних паличок або носячи її зображення на березову кору або камінь, на держак списа або на поверхню глиняної посудини, лікар, воїн або мисливець звертався безпосередньо до тієї сутності, яке руна означала, щоб вплива-

¹⁹⁶ Можна нагадати «Звезду Соломона» О.І. Купріна, де скромна молода людина (любитель кросвордів) випадково вгадує бракуюче ім'я – Афроа-Аместігон і до нього приходять *Мефодій Ісаєвич Тоффель*. До речі, ім'я Мефістофель теж складено із старосєврейських слів «мефис» - руйнівник і «тофиз» - брехун. У «Фаусті» він одного разу згаданий, як Воланд, що дозволило М. Булгакову збагатити літературний пандемоніум абсолютно оригінальним героєм.

¹⁹⁷ Його сліди збереглися і в сучасних мовах, наприклад, у німецькому слові *raufen* (нашіптувати), латиському *runat* (говорити) або фінському *runo* (вірш, заклинання). До речі, російське «хранить» так само містить у собі цей корінь.

ти на неї бажаним для себе чином. Лікар виганяв хворобу, воїн здобував перемогу в бою, мисливець привертав здобич.

Тому рунічний алфавіт існував у декількох модифікаціях: на британських островах він складався з 33 букв, у німецьких землях - з 24, а в далекій Ісландії - всього з 16 букв. За переказами, руни дав людям поранений власним лезом Один. Він дев'ять днів висів на Світовому дереві (Yggdrasil), переносячи спрагу і голод, поки не помітив Руни. Перед тим, як впасти, він підхопив їх. На відміну від єврейської Кабали, циганського Таро, китайського «І Цзин», які через століття активно використовуються для ворожіння дотепер, доля рун склалася інакше. *Рунемал* (мистецтво метання Рун) передавалося виключно через ініціацію і припинилося приблизно в XVII ст. з останніми рунічними майстрами в Ісландії. Знання про руни, що дійшли до нашого часу, виявилися «розчиненими» в стародавніх сагах і нерозгаданих написах на кам'яних плитах (які можна зустріти від Гренландії до Югославії).

Для посилення дії ім'я руни вимовляли або виспівували в особливій пісні. Часто, оскільки ім'я і взагалі слово вважалось тісно пов'язаним з тим, кого або що воно означало, його замінювали описом або іносканням.

Бажаючи викликати бурю, наслати хворобу або загибель на ворога, співали так звану "злу пісню" або скоювали *зейд* - магічний обряд, що включав у себе спів і танець. Для його виконання був необхідний «зейдовий жезл» і підмостки¹⁹⁸. Звідси пішло, до речі, пізніше християнське уявлення про відьом.

3.1.3 Карти Таро

*Я видел секретные карты,
Я знаю, куда мы плывем,
Капитан, я пришел попрощаться
С тобой, с тобой и твоим кораблем.
Я спускался в трюм, я беседовал там
С господином Начальником крыс –
Крысы сходят на берег
В ближайшем порту в надежде спастись.
На верхней палубе играет оркестр
И пары танцуют фокстрот,
Стюард разливает огонь по бокалам
И смотрит, как плавится лед.
Он глядит на танцоров, забывших о том,
Что каждый из них умрет.
Но никто не хочет и думать о том,
Куда «Титаник» плывет.*

¹⁹⁸ У Вальтера Скотта в романі «Айвенго» наведено зразок зейда - його співає «саксонська відьма» Ульріка:

«Тучею черной замок окутан,
Как всадник - на туче летящий орел.
Наездник заоблачный, ты не тревожься,
Пир твой готов.
Девы Валгаллы, ждите гостей...».

*Никто не хочет и думать о том,
Пока, пока «Титаник» плывет.*

I. Кормильцев

— Дон Хуан, может быть, я действительно напрасно раскрываю некоторые вещи?

— Неважно, что именно человек раскрывает или удерживает при себе. Что бы мы ни делали и кем бы мы ни были — все это основывается на нашей личной силе. Если ее достаточно, то всего одно сказанное нами слово может изменить нашу жизнь. А если ее мало, то пусть даже будут раскрыты все сокровища мудрости — это ничего нам не даст.

K. Кастанеда

Назву карт *Таро* (або *Тарот*) часто перекладають як «дорога владик». Передбачається, що карти Таро привнесли до Європи приблизно в XI ст. богемські цигани, що вважали себе нащадками єгиптян (найраніші із знайдених карт відносяться до XIII-XIV ст.)¹⁹⁹. Це взагалі були перші карти в Європі, і спочатку вони робилися на пластинках із слонової кістки і служили тільки для ворожіння. Одна з легенд про їх походження свідчить, що ці карти є єгипетською ієрогліфічною книгою, що чудовим чином дійшла до нас. Вона складається з 22 таблиць²⁰⁰. Ймовірно, із самого початку це були медалі з вибитими на них зображеннями і числами, потім – металеві пластинки, далі – шкіряні карти і, нарешті, карти паперові. Проте, як це часто бувало в історії, сакральне значення цих символів незабаром змінилося (або доповнилося) ігровим, і до XVII ст. Європа вже щосили використовувала їх для різноманітних карткових азартних ігор. В XVIII ст., в епоху Просвіти, символізм карт Таро знову повернувся. Це було пов'язано, по-перше, із спробою масонів на їх основі розробити складну символічну систему інтерпретації світу, а, по-друге, зі своєрідним «розквітом», який переживали цигани в цей період (припинення активного переслідування, створення якоїсь міжнародної структури цигана і т.п.).

Колода карт Таро складається з 22 *Великих (Старших)* і 56 *Малих (Молодших) Арканів*. Вважається, що саме Великі Аркани сходять до 22 золотих таблиць, що знаходилися в підземеллі одного із староегипетських храмів²⁰¹, а Малі (числові або придворні карти) були придумані вже в Європі. Малі Аркани складаються з чотирьох мастей: Жезли (*трефи*), Кубки (*черви*), Мечі (*списи*), Денарії (бубна). Кожна масть містить по 14 карт: король, дама, вершник, валет і числові карти від туза до десятки.

¹⁹⁹ Як один із доказів цього наводиться етимологічна близькість в англійській мові слів *gipsy* (цигани) і *Egyptians* (єгиптяни).

²⁰⁰ Відомо, що в Олександрійській бібліотеці, окрім папірусу і пергаментів, було багато книг у вигляді великого числа глиняних (або дерев'яних) таблиць.

²⁰¹ Згідно з легендою, в Давньому Єгипті був храм, в якому проводилися містерії окультного присвячення. Кожний з послідовних ступенів ініціації проводився в спеціальній кімнаті. Всього їх було 22. На стінах кімнат були символічні картини, від яких згодом і повстали Великі Аркани.

Великі Аркани є чисто символічними зображеннями, тлумаченими декількома способами (з окультної, астрологічної, нумерологічної та інших точок зору). Вони складаються з трьох серій по сім карт, помічених цифрами від 1 до 21. Згідно з одним із трактувань, перші сім карт відносяться до інтелектуальної сфери життя людини, карти від 8 по 14 відносяться до етичної сфери, карти від 15 по 21 означають різні події матеріального життя. Нульова карта – «Шут» – поміщається між 20 і 21, за своїм значенням вона дорівнює всім 56 картам Малих Арканів, оскільки це – душа людини. В даний час розрізняють такі типи колод Таро:

- *Марсельське Таро* - Молодші Аркани без малюнка, Старші мають малюнок XV – XVIII ст., назви і трактування традиційні (так звані «музейні колоди» Вісконті-Сфорца, Фурньє, М. Морана);

- *Єгипетське (або Циганське) Таро Етейлли* - малюнок на всіх арканах, але назви і трактування Старших Арканів змінені (оригінал початку XIX ст., існує варіант із російським текстом);

- *Загальне Таро* - малюнок на всіх арканах, назви традиційні, трактування езотеричне (колоди Папюса, Райдера-Уейта, А. Кроулі, С. Далі, «Масонська», «Акваріанська» і більшість інших);

- *Гральне Таро* - Молодші Аркани без малюнка, на Старших зображені жанрові сценки 60-х років XIX ст. (колода Грімо, швейцарські, баварські карти).

Зв'язок карт Таро з картографією психічного підкреслює той факт, що дослідженням і практикою Таро займалися багато філософів, психологів і духовних лідерів - від Успенського і Ошо до К.Г. Юнга. Т. Лірі запропонував систему Таро як нової методологічної основи розуміння еволюції психіки. Згідно з його теорією, висловленою в роботі «Історія майбутнього», «Таро — це примітивна версія нейрогенетичного коду, який провіщає стадії еволюції розуму (всього виду і кожного індивідуума)» (див. табл.4). В цьому припущенні він спирається на гіпотезу деяких нейрогенетиків (Б. Баррітта і Р.А. Уїлсона) про те, що масті Молодших Арканів символізують *чотири амінокислоти*, а Старші Аркани — код ДНК.

Тому, якщо говорити точніше, кожна карта Таро визначає у просторі та часі: 1) стадію еволюції виду; 2) стадію особистісного розвитку; 3) нову екологічну нішу, яка активізує *футацію*²⁰²; 4) нову нейротехнологію. «Ми виходимо з припущення, що масив Таро служить формулою, в якій точно і докладно описуються вісім етапів і двадцять чотири стадії людської еволюції — земної і міжзоряної»²⁰³.

²⁰² Футація – збірне слово, що походить від злиття англійських слів: *FUTURE* («майбутнє») і *MUTATION* («мутація»).

²⁰³ З приводу того, що він виділяв 24 стадії еволюції, а Великих Арканів всього 22. Т. Лірі писав: «Нас может сбить с толку отсутствие карт 22 и 24 в современной колоде. На вопрос, почему в примитивном Таро всего лишь 22 карты, мы можем дать единственный ответ: «Можно предположить, что две карты утеряны, если мы принимаем восемь уровней Таро».

Таблиця 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку		Установка	Зодіак	Греко-римські божества	Єврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейро-генетична технологічна	Філо-генетична						Онто-генетична	видова
Земна еволюція										
«Ду-рень»	1	Амебодне зважене плавання і смоктання. Перше самовизначення. Одноклітинна свідомість	Одноклітинні організми, примитивні безхребетні (медузи). Протозойська ера	Новонароджене немовля	Риби I	Аїд (Плутон), Персефона (Прозерпіна)	Алеф	«Наблизження — убигання»	Вода	Материнські руки
«Маг»	2	Активне плавання, халання їжі ротом. Перша самоактуалізація. Морська роль зумність. Контроль над власною вегетативною реальністю	Морські безхребетні і риби. Палеозойська ера	Немовля, що повзає в колісці і кусається. Управління реальною дією доломогою крику і плачу	Овен I	Посейдон (Нептун), Амфітріта	Бет	Повністю виявлений контроль над моральними ресурсами	Вода	Коліска
«Імператриця»	3	Оволодіння гравітацією шляхом повзання	Міграція земноводних на берегову лінію	Немовля, що повзає по підлозі	Телець I	Деметра (Церера), Діоніс (Бахус, Вах)	Гімел	Прибережна млість	Берегова лінія	Повернення підлоги

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку				Уста-новка	Зодіак	Греко-римські божества	Єврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша видова	Індивідуальна
		Нейро-генетична технологічна	Філо-генетична	Онто-генетична	Онто-генетична							
«Верхня жриця»	4	Моторне пересування по землі, маневреність, хитрість	Дрібний ссавець	Дитина, що починає ходити з можливістю емоційного «маневрування»	Вивертливість, прихованість, спритність	Близнюки і	Гермес (Меркурій)	Далет	Вживання на суші завдяки швидкості і спритності	Суша	Дно нори	
«Імператор»	5	Оволодіння графіцією за допомогою руху. Самовизначення через проведення територіальних меж.	Сила і рухливість у тваринному світі (хижаки)	Дитина, що навчається діяти емоційно. Відчуття ситуації, сили, дороги; уникнення приниження	Управління	Рак і	Гестія (Веста), Лари і Пенати	Хе	Контроль території, чітке відділення «моєї території» від території ворожих суспільств	Територія	Персональна реальність володіння («моя мати»), «моя кімната», «мої іграшки»	

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку			Уста-новка	Зодіак	Греко-римські божества	Еврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша видува	індивідуальна
		Нейрогенетична технологічна	Філогенетична	Онтогенетична							
«Верховний жрець»	6	Соціальна комунікація зграї мавл, лазіння по деревах; жестикуляція за допомогою передніх кінцівок. Халанія. Конкретизація і соціалізація емоцій. Друга міграція (на дєрева)	Суспільний ссавець (група, зграя, стадо). Ієрархія домінування-підкорення	Дитина, що орієнтується в павутині влади; дитяча компанія	Переваги	Лев I	Аполлон, Антіопа, Іполіта	Вау	Свідомість зграї; виживання не завдяки силі, а завдяки соціальній комунікації й широті огляду з висоти верхівок дерев	Тривимірна; дерева і прилегла територія	Дитячий майданчик, дитина, що тікає з будинку. пост-мейне світ-варист-во рівних; зачатки позасімейних комунікативних зв'язків
«Закохані»	7	Ментальна пасивність. Само-визначення користувача знарядь праці. Парингально-мануальне розрізнення. Спринятливий розум	Мавполюдина. Наслідувальне (досемантичне) використання символів. Мисливець-збирач	Дитина, яка на-вчається маніпулювати м'язами гортані й рук та імітувати імпринтовані символи	Схвалення, наслідувальна, захоплення за-ради маніпулювання	Діва I, Учень	Артеміда (Діана), Нарцис, Гіацинт	Зайн	Мисливське-збиральне-вирізування вже готових предметів і притулків	Печерні житла	Зони, відведені до-рослими для ігор та навчання дітей

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стардія	Стадія розвитку			Установа	Зодіак	Греко-римські божества	Свірейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейрогенетична технологічна	Філогенетична	Онтогенетична						видова	індивідуальна
«Колісниця»	8	Виготовлення знарядь праці, винахід символів Управління ларингально-мануальними символами. Символьна інженерія	Неолітична. Початок ери вогню, землеробства, виготовлення знарядь праці	Дитина, що має руки і дів'ять м'язів гортані; що навчається в частій самостійній мислив	Обдмування, винахід, скриплення і порівняння символів	Терези I	Прометей, Психея, Мнемозіна	Хет	Символьно-ментально-маніпулятивна	Навколишнє середовище, створене руками людини	Зони, відведені до рослин для навчання і ігор дітей
«Сила»	9	Розподіл праці. Винахід грошей як засобу обміну і співпраці. Суспільне об'єднання творців знарядь праці і винахідників. Міграція — в технологічні торгові центри	Мідне століття	Підліткові угрупування, клуби, команди, кооперація різних умов і ролей	Одержання (ліва рука) і давання (права рука). Кооперативна мінова торгівля	Скорпіон I	Мінерва, Тетей, Афіна, Вулкан	Тет	Взаємозалежний технологічний Мурашник (постродовий та пост-сімейний)	Торгові і промислові центри, відведені до рослин працелюбивими Мурашниками	Ігрові та навчальні центри, відведені правилами Мурашника

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку			Установка	Зодіак	Греко-римські божества	Сврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейро-генетична технологічна	Філо-генетична	Онто-генетична						видова	індивідуальна
«Відлюдник»	10	Педоморфоз і неотеія (відсування і уникнення дорослої спеціалізації), що стали можливіми при феодальній державі, яка породжує грайливо-плотську підліткову еліту; монотеїзм як механізм для організації племен у централізовані Мурашки. Сексуальна роль як нейротехнологія для формування мурашинокастового суспільства, званого цивілізацією, нарцисична сексуальність; заперечення аристократичною кастою моделей дорослих	Монотеїстично-феодальне мурашине суспільство, основане на сімейно-статевих ролях	Отроцтво, дослідницьке визначення сексуальної індивідуальності	Рухомі, мінливі, інтенсивна, ідеалістична. Грайливі (або аскетичні) педоморфні пошуки нових соціологічних форм	Стрілець I	Арес (Марс), Афродіта	Йод	Підліткова культура, тривалий період шукань і зростання представників еліти феодального Мурашника	Феодальне суспільство	Підліткове суспільство, юнацькі субкультури

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку			Уста-новка	Зодіак	Греко-римські божества	Єврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейрогенетична технологічна	Філогенетична	Онтогенетична						ви-ва	індивідуальна
«Королі»	11	Розумність кубла, одомашнення. Батьківсько-центризоване суспільство. Самоактуалізація через будинок	Суспільство з опорою на сім'ю. Сексуальність, освоєння ради ухвалення домашньої відповідальності	Родительство, брак, виховання дітей	Батьківсько-захисна	Козеріг	Гера (Юнона), Зевс (Юпітер)	Каф	Суспільство закономірних громадян, що належать до етнічної-релігійної більшості	Протестантсько-капталістичне суспільство	Мій будинок — моя фортеця
«Правосуддя»	12	Посткліматична завершеність. Завершення земної задачі. Комахоподібна соціалізація. Жадання трансцендування. Невідступна думка про смерть і життя після смерті. Свідомість Мурашника. Колективне одомашнення. Завершення личинкової стадії	Період колективного, справедливого владного державно-релігійного суспільства загально-добро-бу	Жах старіння і смерті	Залежність від Влади Мурашника	Водолій	Цезар, Феміда	Ламед	Залежність від Мурашника	Релігія тоталітарної держави	Будинок старих

Карти Таро	Стадія Дія	Стадія розвитку			Установка	Зодіак	Греко-римські божества	Єврейська буква	Створена реальність	Екологічна ніша	
		Нейро-генетична технологічна	Філо-генетична	Онто-генетична						ви-дова	індивідуальна
Постземна еволюція											
«По-віщені»	13	Нейросоматичне сприйняття. Самовизначення: споживач гедонії. Пасивне усвідомлення тіла. Хілопі. Споживач насолоди. Естет. П'яте дитинство. Звільнення в невагомості.	Елта гедонії. Постмурашина свідомість	Постмурашина винагороджуюча свідомість	Плотське усвідомлення тіла. Париня в невагомості	Самореабілюючі Риби II	Титаніда Тефіда	Мем	Самовинагорода	Зони високої технології та достатку в імперіях стадії 12	Власне тіло як космічний коабель у просторі-часі
«Скелет на коні» («Смерть»)	14	Самоактуалізоване розумне управління тілом. Нейросоматична самовинагорода. Сенсорне керівництво. Самоконтроль за фізіологічним станом організму. Йогин. Архітектор хурдожно-естетичної реальності. П'ята самоактуалізація. Тілесна інженерія. Маг-Воїн. Холістичний Цілитель	Постмурашиний аристократичний клас, спливаючий протягом історичних епох імперії, що естетствує	Постмурашиний дисциплінований контроль тілесних відчуттів. Кайфуочий творець	Керівана навігаційна машина чи суверенного тіла	Самоактуалізований Овен II	Титані Океан	Нун	Естетично-гедоністська	Особливі елітарно-приватні зони, в яких гедоністична поведінка захищена від мурашиних моралістів	Власне тіло і його найближче естетичне оточення. Майстерня хурдожника

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку			Зодіак	Греко-римські божества	Сврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейрогенетична технологічна	Філогенетична	Онтогенетична					ви-до-ва	індивідуальна
«Помірність»	15	Нейросоматичне злиття, утворення культів і нових культур. З'єднання самоактуалізованих тантричних коханців. Естетична взаємодія. Союз Алхіміка і Містичної Сестри. П'яте спаровування. Злиття еліт гедонії	Постмударашине спілкування на со-матично-мудитинному рівні	Вихід з власного тіла при нейросоматичному злитті	Самоактуалізований Телець II	Титанда Рея	Самех	Нейросоматична диплоїдна подвійна людина, що володіє гомологічними парними контурами мозку для кожної стадії	Вільні зони, де збираються постмударашині еліти	«Нове тіло» адептів, що злилися
«Дявол»	16	Нейроелектрична сприйнятливість. Самовизначення чезрез нейрологічний організм. Пасивне усвідомлення віруючої природи реальності. «Кірковий гедонізм». Телевізійно-сінтологічний споживач. Електронне самовиправдання	Елоха нейроелектричного телебачення. Релятивізм реальності	Елоха нейроелектричного релігійного целтивоного споживача. Психоделічні переживання	Самоактуалізовані Ближнюки II	Титанда Тея	Айн	«Я» кружляє в скелі. Всесвіту, наповненому вібраціями нейронроенергетичних полів	Каста знаходиться на багатих і елітарних технологічних рубежах Далекого Заходу	Релятивістський Всесвіт, цілком створена на вазим власним мисленням

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку			Установка	Зодіак	Греко-римські боже-ства	Св-рейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейрогенетична технологічна	Філогенетична	Онтогенетична						ви-дова	індивідуальна
«Вежа»	17	Нейроелектрична розумність. Управління владою схемою контурів. Керування атома енергія. Усвідомлюючий мозок. Его як нейрокомп'ютерний програміст	Епоха нейральної інженерії	Нейроелектричний маг	Інтранейральна - відповідальне естетичне створіння нейрореальностей, активізується наркотиками-нейропередавачами. Екстра-нейральна - відповідальне загальне управління і генетично гармонійне використання вуглеводородно-атомної енергетичної апаратури: радіо, телебачення, відеофонів	Рак II, що самозбуджується	Титан Кронос	Пе	Картина, в якій людина сама сцена-рист і режисер	Зони дуже багатих і вільних, управ-ляють радіо життям	Усереди-ні ка-біни управління власно-го мозку
«Зір-ка»	18	Нейроелектричне злиття. Телепатичне спілкування. Синергічне об'єднання розуму	Злиття з іншими самокеруваними мозками	Телепатичне об'єднання, що веде до генетичної свідомості	Високошвидкісна взаємодія	Самоактуалізований Лев II	Титан Гіперіон	Цадді	Ейнштейнівський мультіверсум	Дальньо-орбітальні міні-землі	Два або більше мозка, що злилися

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стадія розвитку	Нейрогенетична технологічна		Філогенетична		Уста новка	Зодіак	Греко-римські божества	Сврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейрогенетична	Нейрогенетична	Філогенетична	Філогенетична						ви-до-ва	індивіду-альна
«Місяць»	19	Семенна розумність. Використовування генетичної інформації для самопорушення. Генна інженерія, вживана на благо споживача ДНК. Семенний елітизм. Дарвінізм	Епоха генетичної розумності	Клонування. Попліщення породи. Довголіття. Генетика, що використовується для зміцнення реальності свого власного конкурентоспроможного самцового чоловічого генофонду	Кастовість	Самоактуалізована Дівалл	Титанида Феба	Пе	Чоловіче маніпулювання ДНК	Територія, контрольована на «моїм генофондом»	Моя власна ЦНС-РНК-ДНК	
«Сонце»	20	Мудрість яйця. Біологічна розумність. Свідомість Геї. Жалісливе розуміння кастової відмінності й видоутворення. Розум ДНК. Еволюційний агент	Епоха генної інженерії, початок XXI ст.	Семенний ризик, який замінюється міжвидовою відповідальністю	Кастова відносність; міжвидове співреживання	Терези II	Титанида Мнемозина	Реш	Тонкий шар життя, що покритий кривавими кам'янистими планетами і виштовхує сім'я і яйця для міграції в космос	Мешкання в особисті сконструйованих сферах, пожеволені папутиновою видів, що існують для міграції в космос		

Продовження табл. 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку			Уста-новка	Зодіак	Греко-римські боже-ства	Єв-рей-ська буква	Ство-рювана реаль-ність	Екологічна ніша	
		Нейро-генетична технологічна	Філо-генетична	Онто-генетична						ви-дова	індиві-дуаль-на
«Суд»	21	Свідоме злиття яйцеклітини і сперматозоїда для створення нового виду	XXI століття	Самсоактуалі-зовані гене-тичні агенти, які починають роїтися і з'єд-нуватися, створюючи постбіологічні сутності	Зв'язок ДНК	Скор-піон II	Титан Крій	Шин	Новий вид, зда-тний управ-ляти і пере-творюва-тися на кванто-во-гравіта-ційно-польових сутнос-тей		
«Юпі-тер»	22	Квантова свідомість: усвідомлення заряду і сплину. Метафі-зіологічна сприйнятливість. Викорис-товування яде-рної енергії. Си-гулярність	Імпринтуван-ня нервової системи і ДНК струк-турами еле-ктрогравіта-ційних сило-вих полів і ядерними частинками	Усвідомлення субатомно-ядерної енер-гії та маніпу-лювання цією енергією з боку нервової системи	Запла-новане пере-міщен-ня в Га-лактику	Стрі-лець II	Кой	-	Частин-ки, ато-ми, мо-лекули, клітки, нервові системи, сонячні системи	Рух до галак-тичного центру	

Закінчення табл. 4

Карти Таро	Стадія	Стадія розвитку				Установка	Зодіак	Греко-римські боже-ства	Єврейська буква	Створювана реальність	Екологічна ніша	
		Нейрогенетична технологічна	Філогенетична	Онтогенетична	ви-дова						індивідуальна	
«Всесвіт» (немає в примітивному Таро)	23	Нейроатомний розум. Квантова механічна ментальність. Гравітаційний інженер. Суб'ядерний розум. Центральний галактичний комп'ютер. Управління термоядерним синтезом і спиною	Елоха, в яку термоядерний синтез у поєднанні з гравітаційною механікою дозволяє вчинити подорож	-	Міграція в галактичний центр	Козеріг II	Титан Йапет	Тет	-	-	-	
«Юнона» (немає в примітивному Таро)	24	Нейроатомне злиття. Об'єднання сингулярностей. Останнє возз'єднання тя-жнь	Всмоктування матерії, тобто замороженої інформації	Інтеграція вашої еволюційної інформації з еволюційними інформаціями інших сингулярностей	Злиття сингулярностей	Водолій II	Титаніда Феміда	-	Погли-нання-стиснення-злиття всієї ін-формації	-	Галактичний центр	

3.2. Теософські картографії ХХ століття

*Там, где я родился, основной цвет был серый;
Солнце было не отличить от луны.
Куда бы я ни шел, я всегда шел на север -
Потому что там нет и не было придумано
другой стороны.
Первая звезда мне сказала: «Ты первый».
Ветер научил меня ходить одному.
Поэтому я до сих пор немножечко нервный,
Когда мне говорят: «Смотри, счастье!», -
Я смотрю туда и вижу тюрьму.*

Б. Гребенчиков

*Знаю я – есть края, походи, поищи-ка, попробуй.
Там такая земля, там трава, а лесов, как в краях
Тех, нигде, брат, в помине и нет.
Там в озерах вода, будто Божья роса,
Там искрятся алмазами звезды и падают в горы.
Я б уехал туда, только где мне достать бы
билет.*

*А билету цена – медный грош да простая копейка,
Но его не найти, но его не купить,
Билетершу в окошке об этом проси – не проси.
Мне один пассажир говорил, будто ехал туда,
Но была кем-то сломана стрелка.
А другой рассказал о каком-то случайном такси.
Я давно разузнал много дальних и средних
и ближних маршрутов,
Только все не туда, хоть купе и СВ,
И всегда есть билеты на рейсы в различных
портах.*

*Только в этих портах и на станциях тех у меня ни-
кого почему-то,
Может быть, потому, что все мои в тех
далеких местах.*

Г. Сукачев

Точний переклад слова «теософія» означає «богопізнання». Стародавні греки, які вперше використали цей термін, мали на увазі під цим пізнання волі богів і долі. В 1875 р. було засновано *Міжнародне теософське суспільство* (Theosophical Society) з трьома основними цілями: 1) покласти основу загальному Братству, яке охоплювало б собою все людство без відмінності національності, кольору шкіри і віросповідання; 2) сприяти вивченню арійських та інших творів з релігії й науки і відстоювати значення древнеазійської літератури (особливо брахманічної, буд-

дійської та зороастрийської філософії); 3) досліджувати сокровенні таємниці природи (особливо - психічні сили, що дремають у людині).

Одна з його засновників (разом із полковником Генрі Олкоттом) *Олена Петрівна Блаватська* була дочкою полковника артилерії графа Петра фон Ган-Роттенштерн, який походив з німецького роду, що обрусів. Її мати була відомим літератором (*Олена Андріївна Ган*), бабуся (*Олена Петрівна Фадєєва*) - першою російською жінкою – природодослідником. Саме у неї, в Саратові, майбутній теософ провела все своє дитинство, і саме бабуся звернула увагу на ті випадки ясновидіння і схильність до містики, які стали виявлятися у внучки. Проте рештою оточуючих це не сприймалося всерйоз. У 1848 р. *Олена Петрівна* вийшла заміж за немолодого генерала *Блаватського* (який обіймав у той час пост віце-губернатора Єревана), але незабаром шлюб був розірваний. Після цього *О.П. Блаватська* протягом 12 років подорожувала по Європі, Америці й Азії, відвідавши, зокрема, Грецію, Індію, Цейлон, Єгипет, Японію, Китай. Вона шукала один з Ашрамів Тибету, куди їй вдалося потрапити тільки після третьої спроби, у віці 33 років. Сім років, за її власними словами, вона *провела* у Махатм (Великих Учителів людства) і була посвячена в їх таємниці²⁰⁴. *О.П. Блаватська* взяла собі езотеричний псевдонім *Раддабай* і за велінням свого Вчителя на ім'я *Кут Гумі* спочатку, в 1870 р., заснувала спиритичне товариство в Каїрі, а потім вже, в Нью-Йорку, Теософське товариство²⁰⁵.

В 1877 р. у Бостоні вийшов перший обширний твір «*Викрита Ізіда*», в якому *О.П. Блаватська* доводила, що теософія є лише таємна, внутрішня сутність, що міститься в релігійних і філософських системах стародавніх часів²⁰⁶. У 1883 р. вона опублікувала свої історико-етнографічні нариси. В 1887 р. вийшла друга фундаментальна праця – «*Таємна доктрина*». Пізніше *О.П. Блаватська* дала короткий виклад головних пунктів своєї системи в «*Ключі до теософії*». В 1888 р. у Лондоні *О.П. Блаватська* організувала *Езотеричну Секцію Теософського товариства*. Після смерті її прах був розділений на три частини і зберігається в урнах в Нью-Йорку, Адьярі і Лондоні.

²⁰⁴ Згідно з переказом, на початку XIX ст. Махатми, зібравшись в одному монастирі на межі Китаю і Тибету, повинні були вирішити питання про особистість Вісника, який, за встановленою традицією, кожне сторіччя несе велике одкровення Вчителів людям Заходу. Переважна більшість визнала таку спробу недоцільною, проте двоє з Махатм (*Морія* і *Кут Хумі*) визнали потрібним використовувати будь-який шанс, як би він не був близьким до нуля. Саме вони взяли на себе відповідальність за підготовку Вісника і виконання ним своєї місії. Цим Вісником і стала *О.П. Блаватська*.

²⁰⁵ Нині центр Теософського товариства знаходиться в Адьярі (Індія). Його девіз свідчить: «Немає релігії вище за Істину».

²⁰⁶ За словами складачки, велика частина цієї книги походила від Махатм.

Необхідно відзначити, що праці О.П. Блаватської достатньо специфічні: при величезній кількості цікавих й оригінальних ідей її книги вражають великою кількістю нічим не довідних тверджень і повною безсистемністю викладу. Тому її нинішня популярність у теософських й езотеричних кругах обумовлена не стільки ними, скільки працями її послідовників, що зуміли виділити і зберегти в її доктрині положення і принципи теософії.

Одна з теософських теорій, яка розвивається О.П. Блаватською, - теорія *Семи корінних рас*. У короткому переказі вона виглядає таким чином. Розумне життя на Землі створювалося цілеспрямовано, тобто відповідно до наперед обдуманого наміру, проте не антропоморфним Богом-творцем (яким його подають всі релігії на перших етапах свого існування), а цілим комплексом вищих сил, для опису якого немає слів у людських мовах. Перші монади (зародки душі) були створені одночасно з виникненням Землі. Проте вони склалися з одних тонких тіл (тобто невидимих) і були позбавлені розуму. Це і була Перша раса. Поступово всі первинні монади розпалися, і з їх елементів утворилася Друга раса. Це були ще подібні першим монади, які в ході еволюції знайшли *новий спосіб* розмноження - «виділення яйця», який поступово став домінуючим. Так виникла Третя раса - Яйценонароджених. На початку у них теж не було щільного, фізичного тіла, що було навіть добре, тому що геологічні умови на Землі тоді були непридатні для фізичного існування білкових тіл. Третя раса еволюціонувала швидше, ніж перші раси: саме у неї у монад відбулося розділення статей і з'явилися зачатки розуму. Кожна з рас підрозділялася ще на сім підрас, що мали свої особливості. Перші три підраси Третьої раси поступово нарощували щільну оболонку, поки нарешті в період четвертої підраси Третьої раси не з'явилися перші люди, що мали справжнє фізичне тіло. Приблизно це відбулося близько 120 млн. років до н.е. Перші люди (сучасники динозаврів) були дуже великі - до 18 метрів на зріст або більше²⁰⁷. В подальших підрасах їх зріст поступово зменшувався. Проте у першої людини не було ще свідомості як такої. Тому вона поводитись більше як тварина, але від таких людино-тварин і походили вищі примати (мавпи). Після цього, за однією версією, вищі сили-творці, що викликали на Землі розумне життя, втрутилися ще раз і впровадили в свідомість деяких людей «іскру Божу»; за іншою - вона сама зародилася у окремих людей, які і стали вчителями подальших поколінь.

Останні підраси Третьої раси створили першу цивілізацію на протоматерику Лемурії (за іншими версіями - Гондвані). Цей континент розта-

²⁰⁷ Непрямим доказом цього можуть служити величезні викопні кістки велетнів і міфи про гігантів, які існують практично у всіх народів (Голіаф у євреїв, Пелоп у греків і т.д.).

шовувався в Південній півкулі і включав у себе Південний край Африки, Австралію з Новою Зеландією, а на півночі - Мадагаскар і Цейлон. До лемурійської культури належав і острів Пасхи. В період сьомої підраси Третьої раси цивілізація *лемурійців* прийшла до занепаду, і в кінці Третинного періоду (близько 3 млн. років до н.е.) сам континент пішов під воду. Нащадками Третьої раси вважаються чорношкірі африканські й австралійські племена.

У той час на материку, іменованому Атлантидою, вже зародилася Четверта раса - раса *атлантів*. «Північною своєю околицею Атлантида тягнулася на декілька градусів на схід від Ісландії, включаючи Шотландію, Ірландію і північну частину Англії, а південною - до того місця, де знаходиться зараз Ріо-де-Жанейро». Атланти були нащадками лемурійців, що відселилися на інший континент приблизно за мільйон років до загибелі Лемурії. Перші дві підраси Четвертої раси походили від цих «перших поселенців». Третя підраса - тольтекі - з'явилася вже після загибелі Лемурії: це була Червона раса, що прийшла із заходу. Атланти поклонялися Сонцю, і ріст у них теж був вище середнього (приблизно два з половиною метра). Столицею їх імперії було місто Ста Золотих Воріт. Вершини свого розвитку їх цивілізація досягла близько мільйона років тому назад. Але цей розквіт тривав недовго: геологічна активність Землі продовжувалася. Перша катастрофа (що трапилася близько 800 тис. років тому) порушила сухопутний зв'язок Атлантиди з майбутніми Америкою і Європою. Друга (близько 200 тис. років тому) розбила континент на декілька великих і дрібних островів. Так виникли сучасні континенти. Після третьої катастрофи (близько 80 тис. років до н.е.) залишився тільки острів Посейдоніс (який затонув близько 10 тис. років до н.е.)²⁰⁸. Атланти передбачали ці катастрофи і вживали заходів до порятунку накопичених ними знань. Вважається, що це вони побудували гігантські храми в Єгипті і відкрили там перші школи езотериків²⁰⁹. У зв'язку з цим існує ще одна красива побічна теорія – про будівництво атлантами (або навіть ще лемурійцями) космічних кораблів і порятунків вищих посвячених на планеті Марс²¹⁰.

Катастрофи Атлантиди викликали нові хвилі переселень, під час яких з континенту бігли не тільки посвячені, але й прості люди (екзотери-

²⁰⁸ Його загибель детально описана в науково-фантастичному романі О. Беляєва «Последний человек из Атлантиды».

²⁰⁹ Хоча першими езотериками можна назвати і лемурійців, оскільки езотерична філософія була основою їх світогляду. Тому при загрозі загибелі континентів рятували в першу чергу вищих посвячених, завдяки яким стародавні знання пережили тисячоліття.

²¹⁰ Олексій Толстой, який в молодості захоплювався теософією, достатньо детально описав цю легенду в романі «Азлита» (особливо див. «Второй рассказ Азлиты»).

ю). Виникли такі підраси Четвертої раси: гуни (четверта підраса), прото-семіти (*п'ята*), шумерійці (*шоста*) і азіати (*сьома*). Азіатів, що змішалися з гунами, іноді називають також Жовтою расою, а протосемітів та їх нащадків, що утворили П'яту расу, – Білою расою. У свою чергу Біла (Арійська) раса ділиться на сім підрас, з яких поки існують тільки п'ять: 1) індійці (світлошкірі племена); 2) молодші семіти (ассірійці, араби); 3) іранці; 4) кельти (греки, римляни та їх нащадки), 5) тевтони (германці і слов'яни). Далі, природно, мають прийти Шоста і Сьома корінні раси. Детальніше про археологічні підтвердження на користь того чи іншого положення теорії Семи корінних рас див. роботи Е. Мулдашева.

Після смерті полковника Олкотта в 1907 р. президентом міжнародного Теософського Товариства став ірландський теософ *Анні Безант*. Вивчаючи християнські й гностичні тексти, вона знайшла в них безліч паралелей з положеннями індійської філософії і визнала їх слідами «єдиної книги мудрості». Вона стала пропагувати свої відкриття не тільки на Заході, але і на Сході, в самій Індії, сподіваючись закласти основи загальної релігії. Проте її проповідь езотеричного християнства не викликала особливого інтересу в Індії, а пропаганда індійських учень - в Англії. Тоді вона знайшла юного пророка і месію на ім'я *Джідду Крішнамурті*, який був звичайним індійським хлопцем, що навчався в Лондоні. Теософи на чолі з Анні Безант проголосили його своїм Вчителем і главою ордену «Зірка Сходу». Але Крішнамурті не умів і не прагнув бути «рятівником Заходу», він став «простим індійським філософом», і на цьому надії теософів, що покладалися на нього, закінчилися.

З відходом від діяльності Анні Безант у 1933 р. закінчилася ідея створення в ХХ ст. світової релігії. Учениця Анні Безант, *Аліса Бейлі*, хотіла не стільки проповідувати, скільки сприймати і розуміти невідомі області психічного. Вона видала велику кількість книг з езотеричної філософії, астрології і т.п. (написаних «під телепатичне диктування» вчителя Джвал Кхула з Тибету) і заснувала ряд навчальних закладів (так званих *Центрів посвячення*) в Європі й Америці, які існують і до цього дня. Найбільш відома її нова інтерпретація *теорії Семи корінних рас*, що отримала назву теорії Семи Променів.

Для психологів теорія Семи Променів цікава тим, що вона дає езотеричну структуру особистості. Так, вона ділить психіку на сім структурних складових (проміння): 1) воля і природжена сила; 2) любов і мудрість; 3) гострий розум і здатність адаптації (креативність); 4) гармонійний початок (мистецтво, естетика, здатність уникати конфліктів); 5) наука, навчання, здібність до навчання, систематизації; 6) релігія, медитація, благочестя, здібність до абстрактного мислення; 7) екстрасенсорні можливості, здатність бути членом суспільств тайного знання. Психограма людини (що зображається у вигляді семикінцевої

зірки - гептаграми) дає уявлення про те, яке проміння у людини активно від народження, а які йому слід опрацювати.

Ще одну спробу дати теософсько-психологічну теорію розвитку людини зробив у своїй *антропософії* німецький філософ Рудольф Штайнер. Він народився в 1861 р. у містечку Кральєвич (раніше – територія Австро-Угорщини, нині – Хорватія) в сім'ї телеграфіста-залізничника. Закінчивши реальне училище, в 1879 р. він поступив у Віденський політехнічний інститут, де вивчав фізичні та природні науки. Проте якнайбільше його захоплювала філософія, так що навіть на останніх курсах інституту він брав участь у підготовці до видання натурфілософських праць Гете (супроводжуючи їх власними коментарями). З 1890 по 1896 рр. він працював в архівах Гете і Шіллера у Веймарі, а в 1891 р. захистив дисертацію з теорії пізнання і здобув вчену ступінь доктора філософії. В 1902 р. він вступив у Теософське товариство і через невеликий проміжок часу став генеральним секретарем його німецької секції. В 1904 р. він зробив перше велике лекційне турне по Німеччині, знайомлячи з ідеями теософії місцеву інтелектуальну еліту. Проте в 1907 р. між ним і лідерами міжнародного теософського руху виникли принципові розбіжності, після чого в 1913 р. Р. Штайнер створив власне Антропософське товариство і почав у швейцарському місті Дорнахе будівництво Гетеанума (свого роду антропософського храму), який був відкритий в 1920 р. Він написав близько 60 книг і прочитав величезну кількість лекцій (близько 6 тис. опубліковано тільки на сьогоднішній день).

При всьому тому Р. Штайнер цікавився не тільки езотеричними проблемами. Під впливом Першої світової війни він висунув ідею тричленної структури суспільства, яку багато хто розцінив як сучасну утопію. Восени 1919 р. він створює в Штутгарті Вільну Вальфдорську школу для дітей робітників тютюнової фабрики, навчання в якій здійснюється на принципах розробленої ним *Вальфдорської педагогіки*²¹¹.

В самий переддень 1923 р. будівлю Гетеанума знищує пожежа, що підриває душевні та фізичні сили Рудольфа Штайнера, і після довгої хвороби в березні 1925 р. він помер.

Основу антропософської картографії психічного Р. Штайнера складає ідея семи принципів, або *семи тіл*, з яких складається людський організм. З погляду Р. Штайнера²¹², це такі тіла: 1) фізичне; 2) ефірне;

²¹¹ Вже під час Другої світової війни антропософ Карл Кеніг заснував кемпхільський рух (названо так на честь пансіонату Кемпхилл-хаус у шотландському місті Абердіне), який об'єднує школи-інтернати і общини для роботи з дітьми та дорослими, які страждають психічними відхиленнями.

²¹² Відзначимо, що, як пишуть самі теософи, слово «тіло» вони застосовують до вищих, надчуттєвих форм людського існування. Вибір саме цього терміна обумовлений виключно обмеженими можливостями мови. З приводу ж назв, характеристик і по-

3) астральне; 4) «Я» (ментальне); 5) самодух; 6) життєвий дух; 7) душолюдина. Ця послідовність може бути інтерпретованою і як опис етапів людської еволюції.

До *фізичного тіла* відносяться тверді, рідкі й газоподібні складові людського організму. Воно співвідноситься зі світом мінералів, оскільки в ньому відбуваються ті ж самі хімічні процеси, що і в неорганічних речовинах. Фізичне тіло є у будь-якого природного об'єкта. Але лише у людини воно передбачає наявність мислення. Фізичне тіло ще в антропософській традиції називається *щільним*, тоді як вся решта тіл – *тонкими* (внаслідок того, що вони невидимі людському оку).

Ефірним (або *життєвим*) тілом наділюють рослини, тварин і людей, для яких в однаковій мірі характерні процеси живлення, зростання і розмноження, відсутні у мінералів. У цьому відношенні Р. Штайнер посилається на Арістотеля: «...рослинна душа властива і іншим [а не тільки рослинам], вона перша і найзагальніша здатність душі. Завдяки ній життя властиве всім живим істотам. Її справа – відтворення і живлення» [«Про душу», т.1, с.401]²¹³. Якби ефірне тіло б було надано самому собі, йому б відповідав такий стан свідомості, як сон без сновидінь. У тварин і людини воно, на думку теософів, упроваджено в селезінку.

Астральне тіло мають лише тварини і людини, для яких в однаковій мірі характерне переміщення в просторі. Астральне тіло є носієм бажань, відчуттів і пристрастей. Крім того, із цим тілом пов'язаний і дар уяви²¹⁴. Це тіло постійно схильне до дії сил симпатії-антипатії. Саме по собі астральне тіло відповідає такому стану свідомості, як сон зі сновидіннями. На думку теософів, астральне тіло впроваджено в печінку.

«Я», або ментальне тіло мають тільки люди, які відрізняються від тварин здатністю до організованої праці і членороздільної мови. Це тіло має безпосереднє відношення до самосвідомості, завдяки якій людина

рядкового розташування цих тіл серед теософських концепцій дотепер панує повна плутанина.

²¹³ Ще один теософ, Карл Луї фон Грасхоф (псевдонім Макс Гендель) виділяв *чотири стани ефіру*: 1) хімічний; 2) життєвий; 3) світловий і 4) той, що відображає. Кожний з цих станів може бути і позитивним, і негативним. *Хімічний* ефір забезпечує виконання таких функцій організму, як засвоєння і виділення, тим самим підтримуючи життя кожного конкретного індивіда. *Життєвий* ефір відповідає за підтримку виду: у жінок він позитивний, у чоловіків – негативний. Позитивні сили *світлового* ефіру генерують тепло крові, а негативні пов'язані з функціями органів чуття. Ефір, який *відображає*, служить сховищем пам'яті, яку Гендель підрозділяє на довільну (свідому) і мимовільну (підсвідому). Всі чотири ефіри активні тільки у людини: у тварин в латентному стані знаходиться ефір, що відображає, у рослин – той, що відображає, і світловий.

²¹⁴ Р. Штайнер знову цитує Арістотеля: «...оскільки тварина має здатність до прагнення, остільки вона приводить сама себе в рух. Проте без уяви воно не може бути здібною до прагнення» [с.444].

може визначити себе як живу істоту, відмінну від інших. Р. Штайнер називав це тіло ще *розсудливою душею*, оскільки люди спрямовують свою внутрішню діяльність на те знання про предмети, яке вони зробили раніше своїм надбанням²¹⁵. Однією із цих задач є пошук істини. «Людина шукає істину в своїй душі; і через істину висловлює не тільки душу, але і речі світу» [Штейнер, 1995, с.77].

Решта тіл розглядається антропософами як перетворені астральне, ефірне та ментальне тіла. Завдяки духовній роботі всі тіла перетворюються в *самодух, життєвий дух* і *духолодину*. Легше за все піддається трансформації астральне тіло. Позбуваючись низовинних бажань і пристрастей, очищаючи і ушляхетнюючи свої відчуття і емоції, аналізуючи свої вчинки, люди тим самим можуть усунути якісь небажані риси характеру і стати більш терпимими, жалісливими, зробити своє духовне життя більш насиченим.

Паралельно з теософією в Англії групою інтелектуалів на знак протесту проти захоплення «езотеричним християнством» у середовищі англійських масонів у 1887 р. було засновано *орден Золотої Зорі* (Golden Dawn). В перше десятиріччя ХХ ст. Великим Магістром ордена був поет Уільям Йейтс, а його членами було багато знаменитих людей, у тому числі письменник Артур Конан-Дойль і відомий езотерик Алістер Кроулі. В двадцяті роки орден розпався через внутрішні розбіжності. Проте після цього Едвард Олександр Кроулі заснував самостійний орден *Срібної Зірки* (Argenteum Astrum) і склав оригінальну колоду карт Таро. Ще в 1904 р. у Каїрі голос позаземної цивілізації повідомив його, що для людства наступає нова ера, і продиктував *Liber Al vel Legis* («Книгу Закону»). Голос назвав себе Айвасом, слугою Господаря Безмовності. Але його картографія психічного дотепер достатньо погано вивчена психологами (не говорячи вже про те, що на російській мові практично відсутні його переклади).

Серед трансперсональних психологів особливою увагою користується картографія психіки, розроблена в школі *Георгія Івановича Гурджієва*. Г.І. Гурджієв народився 28 грудня 1877 р. у м. Александрополь (після 1924 р. – м. Ленінакан)²¹⁶. Його батько був грек, а мати – вірменка. Коли він був ще хлопчиком, його сім'я переїхала в Карс, де йому пощас-

²¹⁵ Гендель порівнює розум із проектуючою лінзою стереопроектора. Він говорить про те, що ми проектуємо через нього на світ свої ідеї. Завдяки розуму ці ідеї набувають вигляду *конкретних мислеформ*, які потім можуть бути спрямовані на три об'єкти: 1) астральне тіло і, через нього, на фізичне тіло (коли потрібна якась негайна дія); 2) астральне тіло (коли немає необхідності в такій дії) і розум іншої людини (у разі навіювання).

²¹⁶ Тут наведена паспортна дата народження, проте, власний звіт про події його життя вказує на більш ранню дату народження – можливо, близько 1872 р.

тило стати учнем Декан Борша - настоятеля російського кафедрального собору, який разом із батьком Гурджієва зробив величезний вплив на його розвиток. Згідно з Гурджієвим, ці дві людини були найзначнішими для нього в зв'язку з «неприборканим старанням зрозуміти ясно точне значення загального життєвого процесу на землі, всі зовнішні форми дихаючих створінь і, особливо, мету людського життя в світлі цього пояснення». Завдяки релігійній, етнічній і культурній різноманітності цього регіону, а також допомозі своїх наставників він мав доступ до «святая святих таємних релігійних, філософських і окультних організацій», особливо до чернечих общин, пов'язаних з езотеричним тлумаченням християнства.

В 13 років, супроводжуваний групою друзів, які називали себе шукачами істини, Г. Гурджієв відправився в подорож на схід (через Азію до Ефіопії і Соломонових островів)²¹⁷. Наскільки можна судити із достатньо невизначених біографічних джерел, у цей період він вступив в контакт з деякими езотеричними ісламськими орденами (передбачається, що це були Сармуні і Накшбанді). Незважаючи на те, що вплив суфізму на систему Гурджієва був після його смерті оспорений учнями, без сумніву, багато з суфійської психологічної теорії і практики він переніс в своє вчення²¹⁸. Крім цього, в період подорожей на нього зробила величезний вплив ваджраяна – школа буддизму Тибету. Дуже мало що достовірно відоме про цей період його життя, але з різних джерел виходить, що Гурджієв вів свої духовні пошуки в практиці ламаїзму, в монастирях, де збереглося стародавнє знання, і навіть у сибірському шаманізмі. Саме в цей час сформувалися основні положення його системи, яку він, вже як вчитель, приніс у 1916 р. до Росії. В Москві він зустрів Петра Успенського, який став для нього тим же, ким був Платон для Сократа (про його

²¹⁷ Деякі з істориків припускають, що «мандруючий спосіб» життя Г. Гурджієва, при якому він вільно перетинав державні кордони, був пов'язаний не тільки з його духовними пошуками, але і з характером виконуваної ним роботи розвідника.

²¹⁸ Як підтвердження цього наведемо паралелі між суфійськими повчальними історіями про Насреддіна і гурджієвським «Муллою Насер Еддіном». Центральний символ гурджієвської роботи - енеаграма - суфійського походження. Багато танцювальних рухів, які роблять при медитації в русі учні Гурджієва, взяті зі священних суфійських танців.

²¹⁹ Відомий французький історик Луї Повель в книзі «Гурджієв» пише: «Гурджієв был главным тайным агентом России в Тибете десять лет... Ему были даны важные финансовые должности при тибетских властях и контроль над снабжением армии. Он мог играть политическую роль, так как они знали, что он обладал духовными силами, а в этой стране это наиболее важно, особенно среди высокопоставленного духовенства. Он был наставником Далай-Ламы и бежал вместе с ним, когда англичане захватили Тибет».

життя і переконання див. нижче)²²⁰. П.Д. Успенський зібрав групу послідовників Гурджієва, які таємно зустрічалися в Москві і працювали з ним до тих пір, поки група не розпалася під час революції²²¹. Одна частина назавжди відійшла від вчення, а інша (в яку входив Успенський, Гартмані і багато інших учнів) перебралися спочатку до Єсентуків, а потім у Тіфліс. Там Г. Гурджієв зібрав нову групу учнів, проте через декілька місяців вони були вимушені знов емігрувати до Константинополя, потім до Берліна і, нарешті, після декількох років існування як біженці до Парижа. Тут Гурджієв в замку біля Фонтенбло «Прієр» заснував Інститут гармонійного розвитку людини. Десять років (з 1923 по 1933 рр.) Гурджієв разом з учнями випробовував і перевіряв систему навчання, самоспостереження, фізичну роботу, вправи, спрямовані на примирення і союз трьох основних функцій людини: мислення, відчуттів і фізичної діяльності. Його підготовка, як і взаємостосунки всередині інституту, відрізнялися вираженою специфікою. Так, Гурджієв створював планомірне міжособове тертя в колективній роботі, дозволяючи виявити шаблони людської поведінки. Наприклад, під час обіду він часто закінчував обід тостами до окремих членів групи, називаючи їх *ідіотами* (круглими ідіотами, квадратними ідіотами, жалісливими ідіотами і дванадцятьма іншими різновидами). Такі прославляння індивідуальних слабкостей особистості були частиною спроби ослабити шаблони умовностей, щоб сутнісна природа учнів змогла почати виявлятися.

Крім того, Г. Гурджієв читав багато лекцій в Європі і Америці. потрапивши в автомобільну аварію, він задумав і почав писати велику ро-

²²⁰ Він таким чином описує свою першу зустріч з Гурджієвим у книзі «В поисках чудесного»: «Я очень хорошо помню эту встречу. Мы пришли в небольшое кафе на шумной, хотя и не центральной улице. Я увидел человека восточного типа с черными усиками и пронзительными глазами, который удивил меня прежде всего тем, что он казался приодетым и совершенно не гармонировал с местом и атмосферой. Я был еще полон впечатлений о Востоке, а этот человек с лицом индийского раджи или арабского шейха, которого легко было представить в белом бурнусе или в позолоченном тюрбане, сидел здесь, в этом маленьком кафе, где встречались деловые люди и доверенные агенты, в черном пальто с вельветовым воротником и черном котелке, и производил странное, неожиданное и почти пугающее впечатление, как человек, неудачно переодетый, вид которого стесняет вас, потому что вы видите, что он не тот, кем он хочет казаться, и вы должны говорить и вести себя так, как будто вы не видите этого. Он говорил по-русски неправильно, с сильным кавказским акцентом, и этот акцент, с которым мы привыкли ассоциировать нечто отличное от философских идей, еще более усиливал странность и неожиданность впечатления».

²²¹ Ольга де Гартман, одна з його учениць у Росії, так описує цей період: «Россия в 1917 году была разорвана войной и революцией. М-р Гурджиев был неизвестным человеком, тайной. Никто не знал о его учении, никто не знал о его происхождении и о том, почему он появился в Москве и Петербурге. Но кто бы ни приходил в контакт с ним, проникался желанием следовать за ним, и так сделали Томас де Гартман и я».

боту, яка повинна була складатися з десяти книг, розділених на три серії²²². Перша серія («Все і вся») і друга серія («Зустрічі з чудовими людьми») доступні для читання, а ось третя серія («Життя істинне тільки тоді, коли «Я ЕСЬМ») дотепер передається тільки усно, у фрагментарній формі, тим, хто активно займається розробленою Г. Гурджиєвим психологічною практикою. Перша серія стосується опису жителів Землі, який робить Ваалзебуб своєму внуку Хассейну під час подорожі на міжпланетному кораблі Корнак. Ваалзебуб розповідає про те, що він бачив і дізнався про людство під час його шести відвідин цієї нещасної планети, як жителі діють і як вони могли б діяти, що було зроблено космічними силами, щоб забезпечити допомогу, і як положення продовжує погіршуватися. Бажаючи уникнути шаблонного розуміння і сприйняття слів, які мають у читача минулі асоціації, Гурджиєв вводить дуже багато неологізмів. Друга серія нагадує пригодницький роман, в якому, мабуть, розповідається історія ранніх літ життя Гурджиєва, зустрічей з першими наставниками і незвичайними людьми. У книгах третьої серії описуються спеціальні практики, які розвивають увагу і усвідомлення себе.

Між 1933 і 1949 рр. Гурджиєв закриває «Прісре» і знову подорожує, створюючи групи в Парижі і Нью-Йорку. Він помер в кінці жовтня 1949 р. в Американському госпіталі в Парижі. Перед смертю Гурджиєв декілька годин розмовляв з Жанною де Зальцман, однією з найперших його учениць, якій передав верховенство в сіті гурджиєвських груп у всьому світі²²³.

Згідно з Гурджиєвим, людина живе в дуже обмеженому (з погляду своєї еволюції) місці Всесвіту. Трудність самореалізації пов'язана з крайньою щільністю механічних (фізичних) законів. Тому, хоча в людині закладена потенція до виходу на інші, більш високі рівні буття, можливість, що якась окрема людина зможе вчинити це, дуже мала. Якщо Платон говорив, що така людина зачарована тінями, які танцюють на стінах печери, що його не цікавить світ позаду нього, то Гурджиєв порівнює положення людини з положенням полоненого: «Ви не розумієте вашої власної ситуації. Ви у в'язниці. Все, що ви можете хотіти для себе, якщо ви

²²² Згідно з Гурджиєвим, вони написані, щоб вирішити такі проблеми. Перша серія - зруйнувати укорінені в мисленні і відчуттях читача віру і погляди про світ. Друга серія - ознайомити читача з матеріалом, необхідним для нового світогляду. Третя серія - допомогти читачу звільнитися від ілюзорних уявлень про дійсність.

²²³ Дотепер існує декілька груп, що свого часу знаходилися під особистим заступництвом Гурджиєва і Успенського. Це група Вільяма Ніланда на півночі Нью-Йорка і Каліфорнії; учні покійного Джона Бенета в Англії; група Роберта де-Роппа в Каліфорнії. Крім того, існують групи, які не є гурджиєвськими, але спираються на вчення Гурджиєва. Це група Бенкет Ал-Ваші і Аріка-інститут у Каліфорнії, заснований Клаудіо Нараньо з метою синтезу східних традицій і сучасної європейської психології.

розсудлива людина, – це звільнитися. Але як звільнитися? Необхідно прорити тунель під стіною. Одна людина не може зробити нічого. Але якщо, припустимо, там десять або двадцять чоловік, якщо вони працюють по черзі і один охороняє іншого, вони можуть закінчити тунель і звільнитися. Крім того, ніхто не може звільнитися з в'язниці без допомоги тих, хто звільнився раніше. Тільки вони можуть сказати про те, який спосіб втечі можливий, і можуть дістати інструменти, напилки, все, що може бути необхідним. Але один-єдиний полонений не може знайти цих людей або вступити в контакт з ними. Ніщо не може бути досягнуто без організації». Таким чином, звільнення, в першу чергу, залежить від розуміння істини про своє положення і наявності точних карт й інструментів, які необхідно використовувати спільно.

З погляду Гурджиєва, різниця між тим, що про себе думає людина, і тим, хто вона є насправді, найбільш очевидно виявляється в уявленнях людини про свою особистість, відповідальність за свої дії та свободу волі. Наприклад, одним з обмежуючих уявлень є уявлення про те, що кожний з нас є однією і тією ж постійною людиною. Кожна людина, яка говорить «Я», запевняє, що вона говорить про себе, як про ціле, як про існуюче годину за годиною, день за днем. «Ілюзія єдності або незмінності створюється в людині, в першу чергу, відчуттям власного тіла, власним ім'ям, яке в нормальних випадках залишається одним і тим же, і, по-третє, безліччю звичок, які вселяються в нього вихованням або отримуються наслідуванням. Маючи завжди ті ж самі фізичні відчуття, чувши завжди те ж саме ім'я і помічаючи в собі ті ж самі звички і схильності, які вона мала раніше, вона вірить, що вона завжди залишається одною і тою же». Насправді, психологічна структура людини краще пояснюється при погляді на її поведінку в термінах множини «я». У кожний окремий момент присутнє одне «я», а в інший – вже наступне «я», яке може бути асоційовано з попереднім «я», а може бути дисоційоване від нього за допомогою психологічного буфера. Деякі «я» можуть утворювати групи – *підособистості* або *субособистості* (що об'єднуються за професійною діяльністю, сімейною ситуацією і т.п.). Субособистості можуть бути також асоційованими і дисоційованими одна від одної. Тому людина, актуалізуючи одне «я», може обіцяти, а інші «я» - не знати про обіцянку завдяки буферам і тому не мати наміру виконувати її. Звільнення пов'язано з поступовим ослабленням дії буферів і знайомством «я» і субособистостей одна з одною.

У зв'язку з початковою психологічною непослідовністю, яка цілком визначається фізичними законами, людина, з погляду Гурджиєва, є *живою маріонеткою*, що приводиться в рух зовнішніми стимулами і «випадковою (асоціативною) реакцією» на них різних «я». Як пише П.Д. Успенський: «Людина народжується, живе, вмирає, будує будинки, пише книги,

не як вона хоче, а як це трапляється. Все трапляється. Людина не любить, не ненавидить, не бажає – все це трапляється». Проте, хоча людина і є машиною, вона відрізняється від всієї решти механізмів здатністю до усвідомлення своєї «автоматичної природи». Саме з вивчення себе народжується воля, яка необхідна для звільнення.

В розповіді Ваалзебуа про «незрозумілу поведінку трьохмозкових істот на цій дивній планеті Земля» Гурджієв виділяє наступну трьохрівневу структуру людської особистості («три розуми»). Він порівнює її з трьома поверхами будинку: верхній поверх – *інтелектуальний центр*, середній поверх – *емоційний центр*, а нижній поверх – *контроль над трьома центрами: руховим, інстинктивним і статевим*. Разом із цими п'ятьма центрами, які існують у будь-якої людини, є ще два центри, які, хоча вони повністю сформовані, не мають зв'язку з іншими і практично не використовуються. Це *вищий інтелектуальний центр* на верхньому поверсі і *вищий емоційний центр* – на середньому поверсі. Низькі центри звичайно використовують різні види енергії, проте часто вони запозичують і крадуть енергію один у одного, навіть якщо не можуть використовувати її потрібним чином. При цьому вони витрачають всю енергію, яку мають у своєму розпорядженні, на різного роду «витоки», що ослаблює і не дозволяє активувати вищі центри. «Витоки» пов'язані з тим, що вони виконують функції, що не є їх власними, втручаючись у роботу інших центрів і руйнуючи продуктивність роботи²²⁴. Зв'язок із вищими центрами спонтанно створюється тільки в моменти екстазу, але вони частіше за все бувають короткими, оскільки низькі центри не готові для такої напруги енергії. Кетлін Ріордан порівнює таким чином: «Людина, як вона є, не могла б винести такого зв'язку, вона була би подібною приладу, розрахованому на 110 вольтів і включеному на 220 вольтів».

Три поверхи особи мають окремі пам'яті, кожна з яких записує відповідні їй враження. Гурджієв так описує це: «В дитині, що тільки що народилася, ці три різні частини загальної людської психіки можна порівнювати зі системою чистих грамофонних дисків, на яких починається запис з дня його появи у світ: зовнішнє значення предметів і суб'єктивне розуміння їх внутрішнього значення або відчуття результатів всіх дій, що відбуваються в зовнішньому світі, що вже формується в ньому, – все це записується згідно зі зв'язком між природою цих дій і природою окремих систем, які самі утворюються в людині. Всі види цих записаних результатів навколишніх дій залишаються незмінними на кожному з цих «охороняю-

²²⁴ Так, Гурджієв вважає, що всі центри віднімають енергію у статевому центрі, який вище за рівень вібрацій, ніж ті, що використовуються іншими центрами, і тому не допомагає їм у роботі. Ця тонка енергія витікає на невірні думки, відчуття і дії, тоді як статевий центр (подібно машині, заправленій низькооктановим паливом) працює з низькою енергією і, по суті, ніколи не діє зі своєю повною спроможністю.

чих дисків» на все життя в тій же самій послідовності і в тому ж самому співвідношенні з раніше записаними враженнями, як вони і сприймалися». При цьому враження можуть потрапити в людину різними шляхами: з навмисно отриманих вражень, активного мислення і свідомого почування або з вищого стану свідомого сприйняття. Гурджієв виділяв різні рівні свідомості, тому якість отриманих вражень змінюється залежно від рівня свідомості. Більшість людей майже все своє життя проводять у притупленому стані свідомості, яка є нашим звичайним безсонним станом. Проте у деяких людей бувають моменти вищих станів свідомості. В такі моменти пам'ять дуже виразна, набагато більш жива і безпосередня.

Будуючи типологію особистості, Гурджієв припускав, що кожна людина народжується з одним «розумом», схильним до панування над двома іншими. Так, одна людина більше залежить від своєї голови, ніж від свого серця, інша же більш схильна до впливів емоцій. Ці люди знаходяться на більш-менш однаковому рівні буття, оскільки у них у всіх відсутня внутрішня єдність і воля, але розрізняються своїм довір'ям до тієї чи іншої функції²²⁵. Класифікація типів особистості за Гурджієвим наведена в табл. 5.

Таблиця 5

Типи особистості за Г. Гурджієвим

№ п/п	Тип особистості	Психологічна функція	Тип культурної діяльності	Тип релігійної діяльності	Вид духовної практики
1	Рухово-інстинктивна людина (факір)	Механічне заучування напам'ять і наслідувальне вивчення	Примітивне, плотське мистецтво	Релігія обрядів і церемоній	Карма-Йога
2	Емоційна людина (чернець)	Знання про приємне та неприємне	Сентиментальне мистецтво	Релігія віри і любові та переслідування еретиків	Бхакті-Йога
3	Думаюча людина (йог)	Логічне мислення та буквальне тлумачення	Інтелектуальне, винайдене мистецтво	Релігія доказів і аргументів	Джняна-Йога

²²⁵ Це приблизно відповідає типології У. Шелдона (вісцеротонік, соматонік, церебротонік). Детальніше див. Жидко М.Е., Кочеміровская Е.А. Основы экспериментальной и прикладной психологии. – Х.: ХАИ, 2002.

Гурджиєв розрізняв *чотири стани свідомості*, які можливі для людини: 1) сон, 2) звичайний безсонний стан, 3) самосвідомість і 4) об'єктивна свідомість. Звичайна людина ділить своє життя між сном і безсонним станом, який є не що інше, як інша форма сну. Уві сні людина може провести третю частину свого життя. В *звичайному безсонному стані* людина періодично може усвідомлювати себе (як існують і усвідомлені сновидіння), але швидко знову впадає в уривчатий, мінливий і туманний стан уваги, якою характеризується його стан²²⁶. Вище за стан сну і звичайний безсонний стан свідомості існує можливість самосвідомості. *Самосвідомість* відбувається мимовільно на короткі моменти (пов'язані з радістю, гнівом, надмірним стресом і т.п.): тоді увага ясно, повно і відносно цільно розділяється між собою і оточуючим так, що дія розгортається відповідно до ситуації, залишаючи після себе особливо яскраві спогади. Об'єктивна свідомість також іноді виявляє себе мимовільними спалахами, які являють собою «вищі переживання життя, і вони повністю забуваються, оскільки низькі центри впадають в несвідомість, щоб захистити крихку машину тіла від нестерпно високої енергії. Під час станів об'єктивної свідомості вищі центри з'єднуються із звичайними центрами. Людина знаходиться в повному співзвуччі з космічними законами. Вона розуміє. Вона знає. Разом із свідомістю приходить екстаз, або блаженна якість щасливого ухвалення».

Сутність звичайної безсонної свідомості під назвою *ототожнення (ідентифікація)* є основною перешкодою до актуалізації більш високих рівнів свідомості. Ототожнення з очікуванням інших людей називається *оцінюванням*. Розрізняють два види оцінки – зовнішню і внутрішню. *Внутрішня оцінка* ґрунтується на відчутті недостатньої уваги до себе з боку інших людей (людині здається, що люди недооцінюють його). Зовнішня оцінка, навпаки, є *практикою розуміння* інших. Вона залежить від постійної уваги і зусилля з боку того, хто прагне практикувати її. Вона винагороджує сама себе і нічого не чекає у відповідь²²⁷.

З нездатністю правильно оцінювати пов'язана і *нездатність любити*. Пошук джерел і об'єктів любові звичайно безплідний і розчаровує, оскільки ґрунтується на механічній орієнтації сплячої людини, а ступінь, в

²²⁶ К. Ріордан радить тим, кому важко прийняти таке визначення звичайного безсоння, «изучать разинутые рты и бессмысленные взгляды людей в общественных местах и ситуациях, где они не знают, что за ними наблюдают, – на улицах любого города, а автобусах, в универмагах. Люди прогуливаются, говорят, едят, работают, выходят замуж, женятся и разводятся, проводят всю свою жизнь в состоянии почти полного невнимания и сна».

²²⁷ Гурджиєв попереджує, що спроби зовнішньої оцінки часто обертаються у внутрішню оцінку, коли людина, роблячи зусилля розглянути іншого, не знаходить, що той, у свою чергу, дякує йому і піклується про нього.

якому вона дає енергію і в якому вона приділяє увагу, є головною перешкодою в розвитку самосвідомості. Гурджієв писав: «При звичайній любові приходить ненависть. Я люблю це – ненавиджу це. Сьогодні я люблю вас – через тиждень або через хвилину – ненавиджу вас. Той, хто може дійсно любити, – може бути; той, хто може бути, – може р о б и т и; той, хто може робити, – і с н у є. Щоб знати про справжню любов, людина має забути все про любов і шукати напрям. Ми любимо, тому що щось у нас пов'язується з еманациєю інших; це народжує приємні асоціації, можливо, внаслідок хіміко-фізичних еманаций інстинктивного центру, емоційного або інтелектуального центру; або це може бути від впливу зовнішньої форми; або від відчуття -- я люблю вас, тому що ви любите мене або тому, що ви не любите мене; від навіювання інших; від відчуття переваги; від жалості і від багатьох інших причин, суб'єктивних і егоїстичних. Ми дозволяємо собі бути під впливом. Все притягає або відштовхує. Є сексуальна любов, яка є звичайним знанням, як проводити «любов» між чоловіком і жінкою, – коли це зникає, чоловік і жінка не «люблять» більше один одного. Є плотська любов, яка викликає протилежне і примушує людей страждати». Тому він радив: «почніть любити рослини і тварин – тоді, можливо, ви навчитеся любити людей».

Ще одне неминуче обмеження звичайного безсонного стану – *брехня*²²⁸ - розмови про те, чого ми не знаємо. Гурджієв проводить відмінність між знанням і розумінням. Знання (тобто набирання фактів, даних, інформації) корисно в розвитку людини тільки до ступеня, який поглинається або засвоюється його буттям, тобто до ступеня його розуміння. Якщо щось відоме, але незрозуміло, то це буде брехня. Коли з людиною «щось трапляється», вона намагається думати, проаналізувати причини та наслідки. Проте частіше за все таке «думання» – механічне базікання, прикрашене брехнею, яка не знаходиться під його контролем.

Це призводить ще до однієї психологічної перешкоди – *безплідної уяви*. Гурджієв має на увазі не творчу здатність, а деякі ілюзії або міфологеми, в які людина вірить як у факти реальності. Така безплідна уява виснажує мотивацію саморозвитку: поштовх або спонук до роботи над самосвідомістю може виникнути тільки тоді, коли ілюзія наявних здібностей, які людина дійсно не має, пропадає.

Брехню і безплідну уяву, підкріплювані ототожненням, приводять до *механічних розмов*, внутрішніх або зовнішніх, які викликають даремний витік енергії. Хвороба розмовляти пов'язана з іншою хворобою - не потрібних фізичних рухів і напруг у тілі (сіпань, метушливих постукувань

²²⁸ Вона так поширена, що П.Д. Успенський заявляв, що психологія людини може бути названа психологією брехні.

альцями, притупування ногами і т.п.), які також служать для того, щоб оснажувати щоденну порцію енергії.

Останньою психологічною перешкодою до розвитку вищих форм свідомості є *емоційні прояви звичайного безсонного стану*. Гурджиєв каже, що відчуття звичайної людини складаються майже цілком із негативних емоцій, які часто ховаються під маскою люб'язності. Вони є основою пристрастей і гніву, заздрості й гордості, пихатості, ненависті, ліни страху; вони живлять такі негативні стани, як жалість до себе, депресія, бурення, відчай, нудьга, дратівливість; вони лежать в основі багатьох видів сентиментальності, які люди називають гуманністю і любов'ю. Негативні емоції формують інтелектуальні упередження, такі, як цинізм, пессимізм, підозрілість. А те, що здається позитивним в емоційних станах, що переживаються людьми в звичайному безсонному стані, ґрунтується на гордості й пихатості, які Гурджиєв називав нашими *мозолями* – як тільки на них злегка натиснути, так позитивні емоції миттєво переходять свою протилежність. Випускаються ці емоції при ототожненні і внутрішній оцінці.

Але самою небезпечною перешкодою є *систематичне спотворення дійсності*. Згідно з Гурджиєвим, звичайна людина переживає світ таким чином, що вона задоволена своїм положенням. Це відчуття самозадоволення зберігає людину від зусиль до досягнення вищих рівнів свідомості. Безпека такого спотвореного сприйняття («усипляння») забезпечує особливий орган - *Кундабуфер*, який примушує забути про жахи людської моралі, відсутність у людини волі та контролю, допомагає людям давати раціональні пояснення і брехати собі щодо свого стану. Дії кундабуфера є такою серйозною перешкодою до самореалізації, що Валзебуб говорить внуку: «Єдиний засіб тепер для порятунку істот на планеті Земля - впровадити в них новий орган, подібний Кундабуферу, але цього разу з такими властивостями, щоб кожний з нещасних відчував і усвідомлював неминучість своєї власної смерті, а також смерті всіх, а кому зупиняються його очі і увага».

Кожна людська істота, згідно з Гурджиєвим, народжується з *сутністю природою*. Ця сутність не є чистою, порожньою чи аморфною масою, хоча на ній і віддруковуються всі впливи життя. Це швидше індивідуальність, яка, якщо не пригнічується, зростає в Самість дорослої людини. Проте велика частина людей забуває про свою сутність. Під впливом соціалізації у дитини починає формуватися *особистість*, яка може служити засобом реалізації сутності, але частіше за все складає масу ірібних «я», що забезпечують наше пристосування до світу. Тому осо-

бистість стає активною, а сутність – пасивною, що робить життя людини мертвою²²⁹.

Незважаючи на те, що картина звичайного стану людини, намальована Гурджиєвим, є вельми похмурою, він вважає, що людина має нагоду зміни. Можливості внутрішнього зростання людини відрізняються залежно від того, чи є людина добрим домогосподарем, бродягою або лунатиком. *Добрий домогосподар* – це людина, яка здатна добре орієнтуватися в житті, виконувати свої обов'язки і яка не вірить в те життя, яке його оточує. *Бродяга* – це той, хто взагалі ні в що не вірить, хто не може відноситися природно до яких-небудь своїх обов'язків у житті. *Лунатик* – людина, яка думає, що вона може «робити», що вона «знає», не бачить реального життя і має ілюзорні уявлення про свої відносини з «іншим світом». Усередині кожної людини є магнітний центр. Згідно з Гурджиєвим, кожна людина живе, оточена впливами, що приходять з життя, і впливами, які приходять із джерел, що знаходяться зовні звичайного життя. Останні накопичуються всередині людини і з часом, якщо їх набралось достатньо, починають діяти, орієнтуючи людину в певному напрямі, викликаючи у неї відчуття необхідності саморозвитку або, принаймні, неясне відчуття незадоволеності. Тоді людина починає шукати літературу відповідного роду, шукати зустрічей з людьми, які, як йому здається, знайомі з ідеями, що її цікавлять і т.п. «Магнітний центр одержує достатньо їжі, і якщо є сильний опір з боку інших сторін особистості людини, який є результатом впливів, створених усередині життя, магнітний центр починає долати цей опір, починає впливати на орієнтацію людини, примушуючи її обернутися і навіть рухатися в певному напрямі. Коли магнітний центр набув достатньо сили і розвинувся, людина може вже розуміти ідею Шляху і починає вибирати його. Пошук Шляху може забирати багато років і може нікуди не привести. Це залежить від умов, від обставин, від сили магнітного центру, від сили і напряму внутрішніх прагнень, які не мають відношення до її пошуків і які можуть відвернути людину в той самий момент, коли з'являється можливість знайти Шлях». Якщо людині вдається, вона знаходить того, хто має істинне знання про те, як розвиватися, і потрапляє під владу третього виду впливів – від учителя до учня.

²²⁹ Проте Гурджиєв далекий від думки ідеалізувати сутність саму по собі. Як пише Успенський, спочатку «звичайно сутність людини є або примітивною, дикою і дитячою, або ще просто дурною». Розвиток сутності до зрілого віку залежить від роботи людини над собою, яка включає в себе досягнення рівноваги між відносно здоровою сутністю і особистістю. Вони обидва - і особистість, і сутність - необхідні для саморозвитку, оскільки без особистості не буде бажання досягти вищих станів свідомості, не буде незадоволеності повсякденним існуванням, а без сутності не буде основи для розвитку.

В результаті цих зусиль, спрямованих на саморозвиток, три попередні типи особистості можуть перетворитися на три наступних, вищих типи. Людина четвертої стадії ставить собі мету самовивчення і саморозвитку і саме із цієї позиції оцінює всі інші аспекти свого життя. Його центри починають врівноважуватися і гармонізуватися. Людина досягає п'ятої стадії, коли досягає внутрішньої єдності. Людина шостої і сьомої стадій мають всі якості, які має людська істота, - волю, свідомість, постійне і незмінне «я», індивідуальність і безсмертя.

Гурджиєв говорив про те, що існує три традиційні шляхи пізнання світу і самовдосконалення, які відповідають трьом первинним типам особистості. *Факіри* досконало розвивають нижній поверх - фізичне тіло за допомогою тривалих, важких положень тіла і вправ. Шлях факіра вимагає дуже небагато знання. Учні просто стоять поряд з учителем і вчаться наслідуванням. Факір дійсно досягає непохитної волі, але дві інші основні функції він розвинути не може. Шлях *ченця* - це шлях відданості, релігійної жертви і віри. Емоції переважають і майстерність досягається, коли дрібні бажання підкоряються любові до Бога. Але навіть якщо цей стан буття досягається, чернець може бути тільки «дурним святим». Шлях *йога* - це шлях знання. Хоча йог і досягає своєї мети, він не має майстерності в емоційному і фізичному аспектах свого буття. Гурджиєв запропонував *Четвертий шлях*: гармонійний розвиток, не все-відмова, а все-прийняття (тобто ні то, ні інше). Четвертий шлях вимагає, щоб людина була «в світі, але не від світу», як свідчить суфійське прислів'я. На цьому шляху шукач не йде від світу, а використовує для розвитку ситуації власне життя, тому цей шлях підходить для всіх типів людей. Робота відбувається на всіх трьох поверхах відразу, і тому, коли досягається остаточний результат, то він досягається у всіх трьох основних функціях.

Як ми вже відзначали, ідеї Г. Гурджиєва були записані і частково творчо перероблені російським теософом *Петром Дем'яновичем Успенським*. Він народився в 1878 р. у Москві, в сім'ї різночинця і після закінчення загальної гімназії отримав математичну освіту. При цьому, захоплюючись поезією і живописом і нехтуючи академічною наукою, він як журналіст співробітничав з багатьма «лівими виданнями». Проте після першої революції П.Д. Успенський став цікавитися теософією і стародавніми духовними системами, з метою розширення своїх знань у цій області здійснив ряд подорожей по Західній Європі, а потім і по Сходу. Весною 1915 р. він майже випадково зустрівся з Г. Гурджиєвим, у вченні якого знайшов той духовний шлях, який шукав всі ці роки. Під впливом його особистості й ідей П.Д. Успенський пише декілька книг (найзнаменитіші з

них – «Tertium Organum: Ключ к загадкам мира»²³⁰, «Новая модель Вселенной» і «В поисках чудесного»), читає безліч лекцій, спочатку в Москві і Петербурзі, а потім – у Лондоні. Але, розділяючи в цілому систему Г. Гурджиєва, П.Д. Успенський не приймав запропоновану ним традиційну для Сходу модель взаємостосунків Вчитель – учень. Тому в 1924 р. він остаточно порвав з Г. Гурджиєвим, до останніх роки свого життя вважаючи, проте, себе його вольним учнем і послідовником²³¹. У певному значенні навіть після розриву він став головним теоретиком і пропагандистом учення Г. Гурджиєва на Заході²³².

В «Третьому Органоні» П.Д. Успенський пропонує нову психологічну логіку. Згідно з логікою Арістотеля, Я = Я, а не-Я = не-Я, тобто: все, що є на світі, або належить до мого Я, або не належить. Ф. Бекон, не заперечуючи арістотелівської логіки, запропонував логіку другого порядку, що враховує час: те, що було моїм Я, буде моїм Я, те, що було не-Я, так і залишиться тим, що не належить до мого Я. П.Д. Успенський запропонував логіку третього порядку, що враховує множинність і різномірність часу: те, що є Я, колись не було їм і колись перестане бути моїм Я; те, що не є моє Я, колись було їм або може стати їм. Таким чином Я і не-Я, мікрокосм і макрокосм зливаються воедино. Виходячи з цього всі «основні питання філософії» (початок і кінець Всесвіту, первинність матерії або духу, n-мірність простору і часу і т.п.) перетворилися на сліdstва цього логічного постулату: четверте вимірювання є горизонтальний рух, необхідним атрибутом якого є час в одному з його видів, а п'ятим - вертикальний прогрес свідомості, накопичення інформації, здатної переходити в енергію і матерію.

На основі цих уявлень, а також у руслі вчення Г. Гурджиєва П.Д. Успенський запропонував власну енеаграму особистості (рис. 7).

Дев'ять точок енеаграми розташовуються на крузі і позначаються символами планет, причому Сонце і Місяць одержують по два символи (Сонце без точки SU-O і з точкою SU, Місяць, що росте MO-D і що убуває MO-C як символи вищого і низького начала). Шлях від SU за годиннико-

²³⁰ В перекладі з латині це означає «Третій Органон». Такою назвою П.Д. Успенський підкреслює певну спадкоємність знань: перший «Органон» належав Арістотелю, другий - Френсісу Бекону (якщо не рахувати суто медичного «Органона» С. Ганемана).

²³¹ За свідченням учнів Г. Гурджиєва, після цього він жодного разу не згадував свого учня, що відступився від нього.

²³² Недаремно фундаментальна п'ятитомна праця М. Никола, що вийшла в Англії в п'ятдесяті роки, названа «Психологічні коментарі до Учення Г.І. Гурджиєва і П.Д. Успенського».

вою стрілкою символізує еволюцію (порядок днів тижня)²³³, проти - акт творіння (втілення ідей).

Енеаграма може бути використана у вивченні всіх процесів, коли вони можуть бути відрекомендовані у всій послідовності подій. Наприклад, можуть бути розбиті по колу дні тижня з понеділком у точці 1 до неділі в точці 9. Існує прогресія, хронологічна послідовність часу по колу, а також внутрішній рух від понеділка до середи, від вівторка до суботи, а звідти - до четверга, і від четверга - до п'ятниці. Вона визначає неявне відношення, відзначене між цими днями. Щось, що я хочу робити або збираюся робити або роблю в середу, може дати той результат, який я переживаю у вівторок. Продовжуючи цю ідею, можна розглянути можливість зв'язку між подіями, які знаходяться зовні причини і дії тимчасової прогресії і які можуть змінювати сьогоднішній образ подій згідно з майбутньою бідою або перемогою.

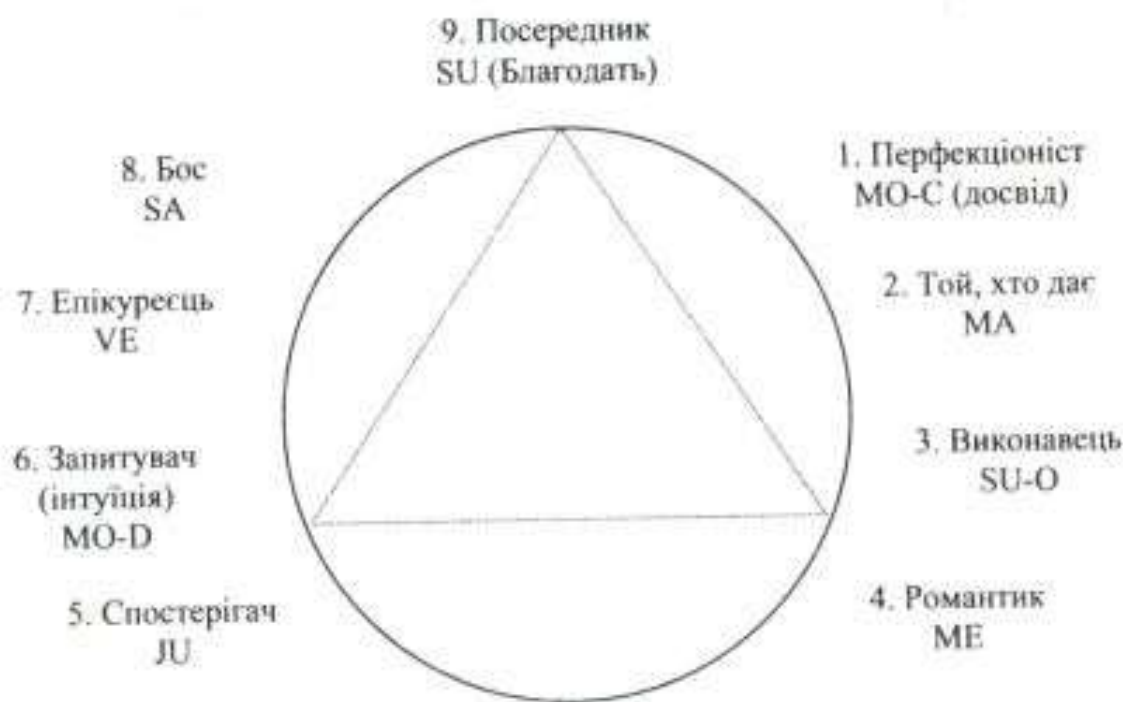

Рис. 7. Енеаграма типів особистості за П.Д. Успенським

Ще одну картографію трансперсональних вимірювань психічного запропонував у книзі «Роза Мира» російський письменник *Данило Леонідович Андрєєв*, син іншого відомого російського письменника - Леоніда Андрєєва. Він задумав і написав її під час перебування в одному із сталінських таборів, оригінальним чином синтезувавши християнську тради-

²³³ Американські психологи пов'язали з енеаграмою 9 типів особистості й користаються ними для вирішення практичних питань (наприклад, підбір кадрів, вирішення конфліктів). Див. Дж. Фридландер. Тайны тела. Типы личности по энеаграмме. - СПб., 1995.

цію, буддизм та ідеї теософії. Для розуміння цілком конкретних енергетичних «кореневих зв'язків», які існують між геолого-географічними регіонами планети і відповідними паралельними всесвітами, Д. Андрєєв запропонував трансформувати («вивернути») звичну кулясту форму Землі: зробити гіпотетичний розріз від поверхні до центру, а потім розширити краї розрізу, а центр опустити вниз. У результаті цього поверхня Землі перетворюється на опуклий диск, а її внутрішні шари набувають форми конуса з вершиною в центрі Землі. При цьому нижні світи, згідно з Д. Андрєєвим, виявляються пов'язаними з геологічними регіонами землі, а верхні світи – з географічними і етнічними регіонами.

Д. Андрєєв виділяє три своєрідні блоки світів: *середній світ*, утворений в основному землею та її тонкоматеріальними планами; світи *висхідного* і *низхідного* рядів.

Світи низхідного ряду включають у себе світи демонічної основи, які утворюють як би координаційний центр деструктивного начала, пов'язаний із загальногалактичним деструктивним центром. Крім того, вони включають у себе світи інфрафізичних шарів із простором, що має форму внутрішньої поверхні сфери і прив'язані до певних географічних регіонів землі. Світи відплати призначені для посмертного відроблення негативної карми померлими людьми і прив'язані до визначених геологічних областей землі (магма, ядро і т.п.). Світи низхідного ряду звичайно трьох-, двох- і одновимірні²³⁴.

В середній світ входять тонкоматеріальні світи, прив'язані до поверхні планети. Це *стихіали* – сутності, пов'язані з екологічними та природними структурами (духи гір, лісів, вод, певних місцевостей і т.п.), і *егрегори* – тонкоматеріальні сутності національних, культурних і релігійних утворень. Крім того, в середньому світі знаходиться простір *Ангелів* – творців матеріальності, які створюють фізичну реальність зі всіма її законами, і *даймонів* – *світ паралельної нам цивілізації, що досягла більш високих рівнів розвитку*.

Світи висхідного ряду містять у собі *сакаули прояснення* – світи посмертного перебування людей, що досягли достатньо високого духовного рівня. Д. Андрєєв виділяє чотири шари в сакаулах, і в останньому – *Готімне* – людина, що досягла його, стає здатною зробити вибір: продовжувати еволюцію в наступних, більш високих шарах світів висхідного ряду, не втілюючись більше на землі, або ж знову народитися в тілі, але не для доробки своєї карми, а заради допомоги іншим людям, що стоять на більш низьких ступенях духовної еволюції. Вище за сакаулів прояснення знаходяться *затоміси* – духовні плани вищих релігій. Ще вище во-

²³⁴ Зокрема, одновимірним є дно Шаданакара, з'єднане з іншими деструктивними світами в районі зірки Антарес.

ни зливаються в *синкліт світу*, де вже починає зникати диференціація окремих духовних традицій.

Всі світи пов'язані між собою інформаційними зв'язками і циркуляцією життєвої енергії прани. Найбільш зацікавлені в ній світи низхідного ряду, які мають паразитичну природу.

3.3 Расистські картографії

*А может – не было войны?
И мир себе это придумал?
Но отчего же старики
Так плачут в мае от тоски? -
Однажды ночью я подумал.
Люди! Одним себя мы кормим хлебом,
Одно на всех дано нам небо,
Одна земля взрастила нас.
Люди! Одни у всех у нас тревоги,
Одни дела, одни дороги.
Пусть будет сном и мой рассказ.*

О. Розенбаум

Никто не забыт, ничто не забыто.

О. Берггольц

Люди, будьте бдительны!

Ю. Фучек

Нацизм – одне з найяскравіших і травматичних явищ століття, що пройшло. Дотепер учасники тих подій і фахівці в області філософії, історії, політології та інші намагаються осмислити відповідь на запитання, яким чином нація, традиційно пов'язувана з оплотом європейської культури, в короткий термін змогла ввергнутися в пучину тотальної антилюдяності. Багато відомих психологів намагалися зробити свій внесок у ці пояснення: так, Е. Фромм у знаменитій «Анатомии человеческой деструктивности» пов'язував виникнення нацизму з особливим типом виховання, який формує специфічний тип характеру і некрофілічний світогляд; К.Г. Юнг говорив про прорив тіньового змісту з колективного несвідомого німецької нації і домінування архетипу Вотана, М. Еліаде – про боротьбу двох есхатологічних міфів: комуністичного і націонал-соціалістичного²³⁵.

²³⁵ «Чтобы мы ни думали о научных притязаниях Маркса, ясно, что автор Коммунистического манифеста берет и продолжает один из величайших эсхатологических мифов Средиземноморья и Среднего Востока, а именно: спасительную роль, которую должен был сыграть Справедливый («избранный», «помазанный», «невинный», «миссионер», а в наше время – пролетариат), страдания которого призваны изменить онтологический статус мира. Фактически бесклассовое общество Маркса и по-

В даному розділі ми хочемо розглянути відомі події не стільки з екзотеричного погляду (зіткнення геополітичних інтересів, соціально-психологічних особливостей феномена націонал-соціалізму і т.п.), скільки з езотеричного погляду, як слідства прихованого конфлікту між двома моделями світоглядів, двома картографіями психіки – наукової та расистської. На наш погляд, такий розгляд дозволить якщо не пояснити, то, принаймні, по-новому поглянути на деякі загальновідомі загадки і парадокси Другої світової війни, ще раз зрозумівши значення подвигу, зробленого Радянським Союзом.

следующее исчезновение всех исторических напряженностей находит наиболее точный прецедент в мифе о Золотом Веке, который, согласно ряду учений, лежит в начале и конце Истории. Маркс обогатил этот древний миф истинно мессианской иудейско-христианской идеологией: с одной стороны – пророческой и спасительной ролью, которая приписывается пролетариату, и с другой – решающей битвой между Добром и Злом, заканчивающейся решительной победой Добра, что вполне можно сравнить с апокалипсической борьбой между Христом и Антихристом. Действительно, важно, что Маркс обращает себе на пользу иудейско-христианскую эсхатологическую веру в абсолютную цель истории; и в этом он расходится с другими историческими философами (например, с Кроче, Ортегой-и-Гассетом), которые считают, что исторические напряженности присущи человеческой природе, и поэтому от них никогда нельзя будет полностью избавиться.

В сравнении с пышностью и бодрым оптимизмом коммунистического мифа мифология, проповедуемая национал-социалистами, кажется странно несостоятельной; и не только в связи с ограниченностью расового мифа... а, главным образом, из-за фундаментального пессимизма германской мифологии. В своей попытке отбросить христианские ценности и восстановить духовные истоки «расы», т.е. нордического язычества, нацизм был вынужден попытаться оживить германскую мифологию. Но с точки зрения психоанализа, такая попытка была фактически приглашением к коллективному самоубийству, так как эсхатон (конец света), проповедуемый и ожидаемый древними германцами, был не чем иным, как рагнареком (гибелью богов), т.е. катастрофическим концом света. Это включало в себя гигантскую битву между богами и демонами, заканчивающуюся гибелью всех богов и всех героев и окончательной регрессией мира к хаосу. Верно, что после рагнарека мир должен был возродиться обновленным (древним германцам также была известна доктрина космических циклов и миф о повторяющихся сотворениях и разрушениях мира). Тем не менее, поменять христианскую мифологию на нордическую означает сменить богатую на утешения и обещания эсхатологию (так как у христиан «конец света» завершает и в то же время возрождает историю) на откровенно пессимистический эсхатон. В переводе на язык политики эта замена равнозначна словам: «Оставьте свои старые иудейско-христианские сказки и воспламените в глубинах души верования своих германских предков; затем приготовьтесь к последней великой битве между нашими богами и демоническими силами. В этой апокалипсической битве наши боги - наши герои, и с ними мы сами погибнем. Это будет рагнарек, но позже родится «новый мир». Удивительно, как такое пессимистическое видение конца истории смогло зажечь воображение даже части германского народа; и тот факт, что это действительно было так, все еще ставит проблемы перед психологами» [Элиаде, с. 25-27].

Практично із самого початку націонал-соціалістична партія (НСДАП) відкрито проголосила себе антиінтелектуальною. Герінг писав: «Коли я чую базікання про культуру, я негайно дістаю пістолет». Проте мало відомо, в ім'я якого пояснення світу вона відкинула офіційну науку. Ще менш відомо, яка расова картографія психіки існувала в таємній ідеології Третього рейху.

За свідченням одного із найбільших у світі на той час фахівця в області ракет доктора Віллі Лея одна з езотеричних концепцій нацизму була тісно пов'язана з діяльністю невеликої духовної общини під назвою «*Виблискуюча ложа*» (або «*Суспільство Вріля*»), яка виникла в Німеччині на початку ХХ ст. Учення, яке практикувалося в ній, було пов'язано з ідеєю того, що десь глибоко в печерах, практично поряд із центром Землі живуть люди, чиї психічні можливості надзвичайно розвинуті²³⁶. Поки що вони ховаються, але через якийсь час вони піднімуться на поверхню, щоб панувати над людством. Члени «Виблискуючої ложі» вважали, що вони знають деякі таємниці оволодіння *Врілем*²³⁷ – величезною енергією (нескінченно малу частину якої ми використовуємо в повсякденному житті), необхідною для зміни раси, щоб стати однаковими з людьми, що ховаються в глибині Землі. Якщо ж людство не зможе розвинути в собі необхідні психічні здібності, щоб стати повноправним партнером у союзі з тими, що живуть у печерах, то воно стане джерелом рабів. Помітимо, що «Виблискуюча ложа» мала дружні контакти і з теософськими організаціями, і з ложами розенкрейцерів.

Через декілька десятиріч, влітку 1925 р., майже кожний учений Німеччини і Австрії отримав дивний лист-ультиматум: «Прийшла пора вибирати, з нами ви або проти нас. Гітлер розчистить політику, Ганс Гербігер вимете помилкові науки. Доктрина вічного льоду буде знайома як відродження німецького народу! Бережіться! Ставайте в наші ряди, поки не пізно!». Це стало точкою відліку панування в німецькій науці *Вельтайслере* («Адже») – доктрини вічного льоду, що суперечить всім даним астрономії, але реабілітовує стародавні міфи, створені *Гансом Гербігером*. Він народився в 1860 р. у родовитій тірольській сім'ї, вчився в технологічному училищі у Відні, працював креслярем у конструктора парових машин Альфреда Кольмана, потім поступив як фахівець по компресорах до Ланду в Будапешті. В 1894 р. він винайшов нову систему крана для насосів і компресорів, ліцензія на яку була продана могутнім американським і німецьким компаніям, що зробило Гербігера володарем величезного багатства, яке війна незабаром звела до нуля. При цьому все своє життя

²³⁶ Детальніше див. роман Е. Бульвер-Літтона «Раса, которая нас вытесняет».

²³⁷ Ідея Вріля спочатку з'явилася в творі французького письменника Жаколію, консула Франції в Калькутті при Другій Імперії.

Г. Гербігер захоплювався астрономічним застосуванням змін стану води (рідина – лід – пара). В 1913 р. інженер-конструктор Пилип Фот (астроном-любитель, що спеціалізувався в спостереженні Місяця) опублікував разом із декількома друзями величезну роботу більш ніж у 800 сторінок «Крижана космологія Гербігера» (правда, велику частину цієї роботи написав сам Гербігер). На момент перемоги доктрини *Ведя* йому вже було шістдесят п'ять років і він вважав себе вченим, але тільки нової науки. Він писав: «Об'єктивна наука - цей згубний винахід, тотем упадку». Як і Гітлер, Г. Гербігер думав, що «питання, передуюче всякій науковій діяльності, полягає в тому, хто саме шукає знань». Тільки пророк може претендувати на науковість, оскільки тільки він через осяяння підіймається на вищий рівень усвідомлення. Тому Г. Гербігер не виносив анінайменшого сумніву в науковості його положень або натяку на суперечності в його доктрині²³⁸. В священній люті він кричав: «Ви вірите рівнянням, а не мені! Скільки ж часу буде потрібно вам, щоб зрозуміти, що математика – брехня, що не має ніякої ціни!»²³⁹.

²³⁸ Після смерті Г. Гербігер удостоївся титулу «Геніальний відкривач, благословенний Богом».

²³⁹ Відомо, що Гітлер і Гімлер ще в роки безвісності користувалися послугами особистого астролога. По іронії історії його прізвище було Фюрер. Пізніше, після захоплення влади вони дали Фюреру звання «повноважного представника математики, астрономії й фізики». Але особистий «маг» був й у Й. Сталіна. Такою людиною був Вольф Мессінг. Він народився 10 вересня 1899 р. на території Російської імперії в містечку Гура-Кальварья («гура» польською - гора, а «Кальварья» по-латині - Голгофа) в сім'ї бідного єврейського садовода. В ранньому дитинстві Вольф страждав лунатизмом: в ясні ночі він вставав з ліжка і дивився на місяць крізь сплячі віка. Батько його вилікував: почав ставити у його ліжка корито з холодною водою - Вольф, встаючи, потрапляв ногами в крижану воду і прокидався. Коли йому виповнилося 6 років, батьки відправили його вчитися в хедер (школу при синагозі), щоб він став рабином. Проте в 14 років Вольф втік і, проблукавши декілька днів у полі, сів у перший потяг, що попався, де при зустрічі з кондуктором вперше виявив неординарний талант. Він згадував: «Нерви мої були напружені. Я протягнув руку і схопив якийсь папірець, що валявся на підлозі. Наші погляди зустрілися. Всією силою пристрасті й розуму мені захотілося, щоб він прийняв цей брудний папірець за квиток. Він узяв його, якимось дивно повертів у руках і... сунув її у важкі щелепи компостера. Протягнувши назад "квиток", контролер сказав: «Навіщо ж ви з квитком - і під лавкою їдете?... Є ж місця... Через дві години будемо в Берліні». У Берліні Мессінг мив посуд у привокзальному готелі, працював посильним на пошті, допомагав продавцю в овочевій лавці і, врешті-решт, впав на вулиці в настільки глибоку непритомність з голоду, що його визнали мертвим. Студент-патологоанатом розпізнав помилку і віддав «мерця» в неврологічне відділення. Він прокинувся тільки через декілька днів і відразу уразив знаменитого німецького невропатолога Абеля тим, що прочитав і виказав вголос його думки. Професор узяв унікального хлопчика в свою сім'ю і почав розвивати його здібності. Коли Абель зрозумів, що більше вже нічому не може навчити хлопчика, він познайомив Мессінга з паном Цепельмейстером. А той, недовго думаючи, продав хлопчика в

берлінський паноптикум. Юний Вольф був «рідзинкою програми»: три дні в тиждень він лежав у кришталевій труні в стані каталепсії (бездиханний, з серцем, що майже не б'ється). Через рік імпресаріо продав хлопчика у вар'єте Зимового Саду. Тепер Мессінгу в першому відділенні руки і ноги проколювали наскрізь шпагами, а в другому - він із зав'язаними очима збирав у глядачів брошки, хустки, годинники, а потім відшукував власників предметів. Саме в цирку народилася програма психологічних дослідів, що зробила його знаменитим.

У 1913 р. Мессінг приїхав на гастролі до Відня, де його здібностями зацікавився А. Ейнштейн. Він запросив Мессінга в гості, де разом із З. Фрейдом вирішив перевірити здібності хлопчика. Вчені провели з ним ряд експериментів (наприклад, З. Фрейд у думках наказав хлопчику взяти пінцет і вищипнути три волоски з розкішних вусів Ейнштейна). Після цього протягом двох років В. Мессінг був учнем З. Фрейда (якось він навіть сказав, що якби у нього було друге життя, то він присвятив би її вивченню парапсихології). Через декілька років Мессінг почав їздити із сольними виступами по всьому світу. Повернувшись до Польщі на початку 1921 р., В. Мессінг через рік був покликаний на військову службу. Одного разу рядового Мессінга викликав старший офіцер і сказав, що його запрошує сам Начальник Польської держави Юзеф Пілсудський. Він попросив знайти захований портсигар, що Мессінг зробив менше ніж за хвилину.

В 1937 р., виступаючи в одному з театрів Варшави у присутності тисяч людей, Мессінг передбачив загибель Гітлера, якщо той піде на схід. Про цей прогноз Гітлер узнав того ж дня з польських газет. Фюрер призначив нагороду в 200 тис. рейхсмарок за його голову. Тому, коли в 1939 р. Німеччина захопила Польщу, він був заарештований німецьким патрулем на вулиці Варшави (офіцер встиг ударити його раніше, ніж вдалося застосувати дар). У в'язниці Мессінг «напружив всі свої сили і примусив зібратися у себе в камері тих поліцейських, які в цей час були в приміщенні дільниці. Всіх, включаючи начальника і кінчаючи тим, який має стояти на варті біля виходу. Коли вони всі, підкоряючись моїй волі, зібралися в камері, я, лежачий нерухомо, як мертвий, швидко встав і вийшов в коридор. Миттєво, поки вони не схаменулися, зачинив засув окованої залізом дверей». Далі «з Варшави мене вивезли у возі, заваленому сіном. Провідники вели і везли мене тільки ночами. І ось нарешті темною листопадовою ніччю попереду тьмяно блиснули холодні хвилі Західного Буга. Там, на тому березі, була Радянська країна. Невеликий човен ткнувся в пісок. Я потиснув протягнуту руку і пішов по вологому піску. Пішов по землі моєї нової батьківщини. Пішов прямо на Схід».

Природно, Мессінг швидко потрапив у руки чекістів, які декілька тижнів перевіряли його здібності (у тому числі на прикладі отримання 100 тис. рублів з банку по чистому папірцю). А потім відбулася доленосна зустріч із Сталіним. Після досить тривалої розмови Сталін сказав йому: «Ну і хитрун ви!». На що Мессінг відповів: «Це не я хитрун. Ось ви - дійсно хитрун!». Як не дивно, але така фамільярність залишилася безкарною. Сталін особисто побажав перевірити його здібності, давши завдання пройти в кремлівський кабінет без документів. Мессінг справився, навіявши охороні, що він - Л.П. Берія. Сталін особисто дозволив Мессінгу гастролювати по всьому СРСР. Через деякий час він узяв собі асистентку - Аїду Михайлівну Раппопорт, яка склала науковий текст (в якому обов'язково згадувалися досліді І.П. Павлова та І.М. Сеченова), ставши потім ведучою програми, а в 1944 р. - офіційною дружиною.

Г. Гербігер створив рух зі своєю службою інформації і вербувальним бюро. Пропагандисти з молоді клеїли плакати на стіни, роздавали листівки, організовували мітинги. На лекціях і виступах астрономів вони скандували: «Геть ортодоксальних учених! Слідуйте за Гербігером!». Професорів били на вулицях. Директори наукових інститутів одержували листівки: «Коли ми переможемо, ви і вам подібні підете просити милостиню на тротуарі!». Промисловці, перш ніж найняти службовця, примушували його підписати заяву: «Присягаюся, що вірю в теорію вічного льоду». Г. Гербігер писав видатним інженерам: «Або ви навчитеся вірити в мене, або з вами будуть поводитися як з ворогами». За декілька років рух Веда опублікував три великих праці, сорок популяризаторських книг, сотні брошур і щомісячно, великим тиражем, видавав журнал «Ключ до світових подій», який висловлював нові напрями в доктрині.

Спочатку вчені протестували, публікували листи і статті, доводячи безглуздість цієї доктрини. Проте поступово доктрина Г. Гербігера завойовувала десятки тисяч прихильників і перетворилася на якийсь народний рух. Після приходу Гітлера (який відкрито підтримав його) багато прославлених учених (наприклад, Ленард, що відкрив разом з Рентгеном X-промені) приєдналися до доктрини вічного льоду. В одній з листівок Веда мовилося: «Наші північні предки знайшли силу в снігу і в льодах, от чому віра в світовий лід - природний спадок нордичної людини. Австрієць Гітлер вигнав єврейських політиків; інший австрієць, Гербігер, вижене єврейських учених. Своім власним життям фюрер показав, що дилетант

На початку війни він брав участь у підготовці розвідників ГРУ. На свої гроші він побудував і подарував Радянській армії два літаки, а з 1943 р. знову почав виступати, багато разів публічно передбачивши точну дату перемоги.

В компанію десталінізації Мессінг відкинув пропозицію Хрущова про те, щоб він на всю країну розказав, що до нього уві сні прийшов Ленін і просив винести тіло Сталіна з мавзолею. Своім розпорядженням він заборонив Мессінгу виступати у великих містах країни. З тих пір аж до самої смерті долею Мессінга стали виступи в сільських клубах і маленьких будинках культури провінційних містечок.

Коли в 1974 р. Мессінгу була призначена операція по заміні клубових і ребрових артерій, він попросив у уряду запросити Майкла Дебейкі – хірурга, що вже став світовою знаменитістю, зобов'язавши повністю оплатити приїзд і роботу з власної кишені. Уряд відмовився (хоча за два роки до цього американця вже запрошували в СРСР оперувати Мстислава Келдиша за державний рахунок). Мессінга оперував професор Покровський, і хоча операція пройшла блискуче, на її фоні у артиста розвинувся ателектаз легенів, після чого відмовили нирки, і 8 листопада 1974 р. о 23 годині він помер. Його поховали на Востряківському кладовищі поряд із померлою за декілька років до цього дружиною. На прохання виділити дві тисячі рублів для установаження надгробного каменя урядовці в Міністерстві культури відповіли рішучою відмовою. Багато років могила Мессінга була практично безіменною, і лише в 1990 р. його стара подруга, Тетяна Лунгіна (яка мешкає в Лос-Анджелесі), на свої гроші поставила пам'ятник.

вище за професіонала. Був потрібний інший дилетант, щоб дати нам повне уявлення про Всесвіт»²⁴⁰.

Особлива привабливість доктрини Г. Гербігера для нацизму полягала в тому, що історія людства, що з неї походила, якнайкраще відповідала теорії переваги арійської раси – нащадків надлюдини. У міру того, як думка Гербігера уточнювалася, вимальовувалася її відповідність тому, що нацизм вважав своєю ідеологічною базою, – східним темам допотопних часів, баченнями Ніцше і вагнерівській міфології. В основі доктрини лежала ідея вічної боротьби між льодом і вогнем, силами відштовхування і тяжіння. Великий вибух, що привів до утворення нашого Всесвіту, з його точки зору, був викликаний якраз зіткненням вогню і льоду. На його думку, спочатку в космосі було величезне тіло з високою температурою, в мільйони раз більше теперішнього Сонця. Воно зіткнулося з гігантською планетою, що складалася зі скупчення космічного льоду. Ця маса льоду глибоко проникла в надсонце. Протягом сотні тисяч літ не відбувалося нічого, але потім водяні пари примусили все вибухнути²⁴¹. Одні осколки були відкинуті так далеко, що загубилися в крижаному просторі. Інші впали назад, викликавши нові вибухи. Нарешті, треті були відкинуті в середню зону, утворивши планети нашої космічної системи. Спочатку їх було тридцять – глиб, що потроху покривалися льодом. Згідно з доктриною Г. Гербігера, Місяць, Юпітер, Сатурн повністю складаються з льоду (а відомі канали Марса – тріщини в льоду). Тільки Земля не була повністю охоплена холодом – в ній продовжувалася боротьба між льодом і вогнем.

На відстані, яка дорівнює триразовій відстані до Нептуна, знаходилося у момент вибуху величезне крижане кільце, що розташовується там і понині. Офіційні астрономи уперто називають його Чумацьким Шляхом, тому що декілька зірок, схожих на Сонце, виблискують крізь нього в нескінченному просторі. Фотографії окремих зірок, сукупність яких являє собою Чумацький Шлях, є підробками. Плями, що спостерігаються на Сонці, міняють свою форму і місце кожні одинадцять років, залишаються нез'ясовними для учених-ортодоксів. А Г. Гербігер дає просте пояснення: вони походили від падіння крижаних глиб, що відірвалися від Юпітера, який здійснює свій оберт навколо Сонця кожні 11 років.

²⁴⁰ Помітимо, що Гітлер і Гербігер багато разів зустрічалися, причому глава нацистів слухав «нового вченого» з благоговінням. Свідки цих зустрічей стверджували, що Гербігер навіть покрикував на Гітлера «Заткнісь!», коли той виказував сумніви з тих чи інших питань.

²⁴¹ Г. Гербігер писав в листі інженеру Віллі Лею: «Меня осенило открытие, когда, будучи молодым инженером, я наблюдал, как расплавленная сталь пролилась на мокрую и покрытую снегом землю: земля взорвалась с некоторым опозданием и с большой силой».

У середній зоні всі планети підкоряються двом нерівним силам: первинній силі видалення, яка відштовхує їх одну від одної, і гравітації, що притягає їх до найбільшої маси, розташованої по сусідству. Оскільки космічний простір не порожній (в ньому міститься якась речовина, що складається з водню, водяної пари і кристалів льоду), сила початкового вибуху зменшується, тоді як гравітація постійна. Тому кожна планета описує спіраль, що звужується, навкруги більшої довоколишньої планети, що рано чи пізно закінчується падінням на неї. Згідно з Г. Гербігером, вся сонячна система закінчить тим же – обледенівши, впаде на Сонце. Відбудеться новий вибух, і все почнеться спочатку.

Галактична історія Землі налічує три таких захоплених супутники, що впали. Вся історія земної кулі, еволюція видів і вся історія людства можуть бути пояснені цією послідовною зміною місяців на нашому небі. Крім цього, теорія послідовних місяців дозволяє не тільки уявити собі модифікації, випробувані у минулому формами живого, але і спрогнозувати такі модифікації в майбутньому.

Коли черговий місяць обрушується, він спочатку вибухає і, обертаючись все швидше, перетворюється на кільце зі скель, льоду та газу. Це кільце і падає на Землю, обсипаючись по колу на поверхню Землі і примушуючи все, що виявилось під ним, окам'яніти (тоді як в нормальний період організми, що знаходяться в Землі, не каменіють, а розкладаються). А деякі породи тварин і рослин могли з'являтися і з роками зникати взагалі без якого-небудь сліду в геологічних шарах. Тому вчені мають тільки фрагментарні свідчення про історію життя на Землі.

Чотири геологічні епохи на Землі можна пояснити тим, що змінилося чотири місяці. Під час наближення супутника настає період (який триває декілька сотень тисяч літ), коли новий місяць обертається навкруги Землі на відстані в чотири-шість земних радіусів. Завдяки цьому гравітація зазнає значних змін, примушуючи рости живі істоти в межах тієї ваги, яку можуть нести. Коли супутник підходить впритул, настає період гігантизму. В кінці первинної епохи це були величезні рослини і величезні комахи. В кінці вторинної – діплодоки, ящери, гігантські тварини. Оскільки космічне проміння стає все більш могутнім, починають відбуватися несподівані мутації: все живе, ставши легшим, випрямляється, черепні коробки розширюються, тварини починають літати. Згідно з теорією Г. Гербігера, можливо, в кінці вторинної епохи з'явилися перші, створені мутацією, люди²⁴². Вони мали спеціальний орган, який випромінював психічну енергію, що бере участь у підтримці космічної гармонії (те, що потім

²⁴² Що цілком узгоджується з описаною вище теорією расогенезу О.П. Блаватської.

стало називатися душею)²⁴³. Якщо намагатися співвіднести цей період з різними описами, що містяться в релігійних текстах, то в Книзі Буття написано про те, що ці патріархи жили від 500 до 900 років (ймовірно, у зв'язку з тим, що зменшення ваги зменшує знос організму)²⁴⁴. Другий місяць, вибухнувши, перетворився на кільце, яке обрушилося на Землю, що прожила довгий період без супутника. В цей період вижили тільки особи, які змогли зменшитися в розмірах, і велетні, які змогли пристосуватися. На момент появи третього місяця сформувалися предки нинішніх людей, менш розумні і через це вимушені підкорятися велетням, що пережили катаклізми і чия цивілізація ґрунтувалася на використуванні особливого роду психічної енергії.

Коли, більше 900 тисяч років тому, третій місяць, звужуючи свою спіраль, став наближатися до Землі, води, що притягалися гравітацією супутника, піднялися і люди разом зі своїми владиками-велетнями кинулися до найвищих вершин, де створили світову морську цивілізацію, яку Г. Гербігер вважав Атлантидою. Англійський послідовник доктрини Веда, Белламі, знайшов в Андах, на висоті 4 тис. м, сліди морських відкладень, які тяглися на 700 км. Згідно з його концепцією води кінця третинної епохи підіймалися до цього рівня і одним із центрів цивілізації цього періоду був Тіауанако (біля озера Тітікака). В розвалинах Тіауанако гербігеріанці знаходять наочні сліди велетнів та їх монументи. Знаходять, наприклад, дев'ятитонний камінь, в якому з шести сторін зроблені триметрові жолоби, абсолютно незрозумілі архітекторам, гігантські статуї, з яких тільки одна, - восьмиметрової висоти і вагою в 20 тонн була спущена вниз і встановлена в саду музею в Ла-Пасі. Серед статуй фігурують стилізовані зображення токсодона – тварини третинної епохи, кістки якої були знайдені в руїнах Тіауанако. Нарешті, в цих розвалинах, що існували за сто тисяч літ до кінця третинної епохи, в мулі, що засохнув, знайдений десятитонний портик, прикраси якого є календарем, створеним відповідно до спостережень астрономів третинної епохи. Він розділений на чотири частини сонцестоянням і рівноденнями, що відзначають астрономічні пори року. Кожна з цих пір року ділиться на три частини, і в цих дванадцяти підрозділах вказано положення Місяця на кожну годину доби. Крім того, два види руху супутника - уявне і дійсне, враховуючи обертання Землі, - позначені на цьому дивному портику.

²⁴³ Рудименти цієї функції людської душі залишилися в магічних практиках і ритуальних церемоніях, коли жерці роблять символічні дії, що впливають або підтримують світовий порядок (наприклад, єгипетські фараони за допомогою спеціального ритуалу примушували Ніл щороку підійматися).

²⁴⁴ В Книзі не йде мова про гігантські розміри цих людей, але єврейські і мусульманські перекази з лишком заповнюють це упушення.

Тіауанако був одним із п'яти великих міст морської цивілізації кінця третинної епохи, побудованих велетнями. Чотири інші крупні центри розташовувалися в Новій Гвінеї, Мексиці, Абіссинії і Тибеті. Саме цим послідовники Гербігера пояснюють схожість між найстародавнішими переказами людства.

Коли третій місяць, близько 150 тисяч літ тому, обрушився і води несподівано знов опустилися, п'ять великих міст були ізольовані і через деякий час перестали існувати. «Тим, хто вижив, залишилося лише спуститися в болотисті долини, відкриті морем, що відступило, у величезні торф'яники нового континенту, ще тільки звільненого відступом бурхливих вод, де корисна рослинність з'явиться тільки через тисячоліття. Владики-велетні прийшли до кінця свого царювання; люди знов здичавили і разом зі своїми останніми потерпілими крах богами занурилися в глибоку безмісячну ніч, яку тепер узнала земна куля». Г. Гербігер вважав, що земна куля залишалася без супутника протягом 138 тис. літ. Протягом цього періоду під керівництвом останніх владик-велетнів цивілізація знов відродилася в гірських долинах між 40 і 60 градусами північної широти, створивши другу Атлантиду в північній Атлантиці, про яку згадується в працях Платона²⁴⁵. Дванадцять тисяч років тому Земля придбала четвертий супутник – Місяць, у зв'язку з чим земна куля набула нинішньої форми – сплюснутий у полюсів еліпсоїд. Північні та південні моря стеклися до екваторіального пояса, і знов почалися льодовикові періоди, на півночі, в долинах, оголених тяжінням повітря і води новим місяцем. Друга атлантична цивілізація, менша, ніж перша, зникла за одну ніч, поглинена водами Півночі (що поклало початок різноманітним легендам про Великий Потоп). У цей період велетні звиродніли. Міфи різних культур повні згадок про битви велетнів між собою, а також їх війнами з людьми. Як писав В. Гюго: «...наївні гіганти, переможені хитромудрими карликами»²⁴⁶.

²⁴⁵ Позначимо, що прийняття цієї гіпотези про дві Атлантиди дозволяє поєднати всі перекази й стародавні розповіді.

²⁴⁶ В 1957 р. в Англії і Франції вийшла книга Лобсанга Рампи під назвою «Третій глаз». Її автор стверджував, що він – лама, син одного з вищих сановників колишнього уряду Лхаси, що досяг останнього ступеня посвячення. За іншою версією, він був одним із німців, посланих нацистами до Тибету із спеціальною місією в період 1928-1945 рр. В одному з розділів він описує, як під керівництвом трьох крупних ламаїстських метафізиків спустився в святилище Лхаси, де знаходилася справжня тасмниця Тибету. «Я увидел три саркофага из черного камня, украшенных гравюрами и любопытными надписями. Они не были закрыты. Когда я заглянул вовнутрь, у меня перехватило дыхание.

- Смотри, сын мой, - сказал старейший из монахов. - Они жили как боги в нашей стране в те времена, когда еще не было гор. Они обрабатывали нашу землю, когда моря омывали эти берега и когда иные звезды сверкали в нашем небе, Смотри хорошо, лишь посвященные видели их.

Пізніше в Єгипті, Китаї, набагато пізніше - в Греції виникли нові людські цивілізації, які заявляли, що вони навчилися своїм мистецтвам і наукам безпосередньо у «богів». Проте під вплив процесів звироднілості вони були похоронені під *іудео-християнською цивілізацією*: цивілізацією людей, відірваних від свого великого минулого, обмеженого в часі і просторі, які душевно подрібнюють і шукають утіхи в міфах. З погляду Г. Гербігера, катастрофа четвертого супутника буде найжахливішою (тому що він більше попередніх), але нові потопи і нові мутації приведуть до виникнення нових рас, які мають прийти до влади²⁴⁷.

В цьому відношенні однією із складових націонал-соціалістичної ідеології була *біологічна містика*, або *містичний расизм*. Раушнінг, один із представників німецької аристократії, який певний період життя достатньо тісно спілкувався з Гітлером, відзначав: «Темою, до якої він постійно повертався, був вирішальний поворот світу. Тобто – круговорот часів. Планується потрясіння планети, яке ми, непосвячені, не зможемо зрозуміти у всьому його розмаху. Четвертий місяць наблизиться до Землі, гравітація зміниться. Води піднімуться, все живе вступить у період гігантизму. Під дією більш сильних космічних випромінювань відбудуться мутації. Світ увійде до нової атлантичної фази».

Гітлер придумав нову термінологію: «помилкова дорога розуму», що означала зневагу людини до свого божественного покликання, а набуття «магічного бачення» вважалось метою людської еволюції. При цьому він щиро вірив, що сам вже знаходиться на порозі цього магічного знання – джерела його нинішніх і майбутніх успіхів. Раушнінг пише: «Один мюнхенський професор того часу (маючи на увазі Г. Гербігера – М.Ж., Г.П.) написав, крім наукових робіт, дещо досить дивних есе про первісний світ, про утворення легенд, про тлумачення снів у племен перших епох, про їх інтуїтивні знання і про перевершуючу енергію, що використовується ними для зміни законів природи. В цьому нагромадженні

Повиновавшись, я был одновременно очарован и охвачен ужасом. Три обнаженных тела, покрытые золотом, лежали перед моими глазами. Каждая их черточка была старательно воспроизведена золотом. Но они были огромны! Женщина - больше трех метров, а самый большой из мужчин - не меньше пяти. У них были большие головы, слегка сходящиеся конусом кверху, узкая челюсть, маленький рот и тонкие губы. Нос длинный и тонкий, глаза - не раскосые, а прямые и глубоко посажены... Я рассматривал крышку одного из саркофагов. На ней была выгравирована карта неба с очень странным расположением звезд... Вода покрыла мир, поколебленный землетрясением, и Тибет перестал быть теплой морской страной».

²⁴⁷ На думку Г. Гербігера, кожні 700 років до людини повертається свідомість його відповідальності в житті Всесвіту, в космічній боротьбі вогню і льоду, його душа розширяється до меж і вона знову стає в повному розумінні слово релігійною. Людина починає готуватися до майбутніх мутацій і стає здатною розрізняти те, що йде від людини-бога і від людини-раба.

згадувалося також око циклопа, око в лобі, яке потім атрофувалося, щоб утворити шишкоподібну залозу в мозку. Такі ідеї очаровували Гітлера. Він любив в них занурюватися. Він не міг пояснити собі чудо своєї власної долі інакше як дією вельми прихованих сил. Він приписував собі надлюдське покликання: словістити людству нове Євангеліє. «Рід людський, - говорив він, - випробував на собі з самого свого зародження чудовий циклічний досвід. Він проходив випробування, удосконалюючись з тисячоліття в тисячоліття. Сонячний період людини приходив до свого кінця; вже можна було розрізнити перші риси надлюдини. Намічалася нова порода, яка мала відтіснити колишнє людство. Так само, слідуючи безсмертній мудрості стародавніх нордичних народів, світ мав постійно омолоджуватися за допомогою краху віджилих у сутінках богів, точно так, як і в стародавніх міфологіях сонцестояння являло собою символ життєвого ритму не у вигляді прямої лінії, що продовжується, а у вигляді спіралі; і людство також прогресувало серією стрибків і повернень». Коли Гітлер звертався до мене, він намагався виразити своє покликання провісника нового людства в раціональних і конкретних виразах. Він говорив: «Творіння не завершено. Людина явно підходить до нової фази перетворення. Колишня людська порода вже вступила в стадію загибелі, виживуть лише небагато хто. Людство сходить на новий ступінь кожні 700 років, і ставка в боротьбі, ще більш тривалій, - прищестя Сина Божого. Вся творча сила буде сконцентрована в новій породі. Два різновиди швидко еволюціонуватимуть, протистоячи один одному. Один загине, інший розвинеться. Вона нескінченно далеко перевершить сучасну людину... Розумієте тепер глибоке значення нашого націонал-соціалістичного руху? Той, хто розуміє націонал-соціалізм тільки як політичний рух, той не дуже-то багато знає...».

Гітлер вважав, що люди не однакові, оскільки не всі вони – нащадки велетнів. Є справжнє людство, покликане пережити майбутній цикл і обдароване самими найвищими психічними органами. І є інше людство – цигани, негри, євреї: люди тільки на вигляд, які народилися на Землі в низькі й темні епохи, коли після краху супутника величезні частини земної кулі були тільки суцільною пустинною калюжею. Вони народилися в результаті несподіваної мутації (у зв'язку з «перебоями» життєвої сили), тому ревнують і наслідують справжній людині. «Вони так само далекі від нас, як породи тварин від справжньої людської породи», - говорив Гітлер Раушнінгу. - «Це не значить, що я називаю єврея твариною. Євреї набагато далі від тварини, ніж ми. Це - істота, чужа природному порядку». Тому, з погляду расової концепції нацизму, знищення «недолюдин» -

зовсім не злочин, а, навпаки, благодіяння²⁴⁸. Саме тому під час достатньо важкого економічного і військового стану в Німеччині кращі інженерні сили були кинуті на створення «фабрик смерті» - комбінатів на території концентраційних таборів, де на продуманій технічній основі планомірно знищувалися «дегенеруючі раси».

Віра у власну месіанську винятковість зіграла досить злий жарт з Гітлером-політиком і Гітлером-командуючим. Перекоаний в тому, що там, де він просувається вперед, холод відступає, і завірений гербігеріанцями в тому, що вони здатні передбачити погоду на всій планеті на місяці і навіть роки вперед, під час перших невдач на Сході він проголосив, що зима буде досить м'якою і відступить перед добірними легіонами – носіями полум'я. Приділяючи виняткову увагу матеріальному постачанню своїх військ, він наказав видати солдатам тільки шарф і пару рукавичок. Коли генерал Гудеріан, ризикуючи бути розжалуваним і навіть страченим, вилетів до Берліна, щоб ввести фюрера в курс справи і просити дати наказ про відступ, Гітлер сказав: «Холод – ця моя справа. Атакуйте!». Розбиті контрударом радянських військ, армії Гудеріана, Райнгардта і Геппнера, гинули від холоду заради торжества ідеї про те, що містика вдаліша, ніж земна реальність.

У 1942 р. на Ельбрусі (священній горі арійців) три альпіністи-есесівці встановили прапор зі свастикою, який благословили згідно з ритуалом Чорного Ордена (про який ми розкажемо трохи пізніше). Це мало відзначити початок нової ери – ери перемоги вогню над льодом. І, всупереч прогнозам метеорологів, що попереджали про ще більш сувору зиму, війська рушили до Сталінграду. Розгром під Сталінградом був не просто військовим провалом і політичним програшем: з погляду расистської картографії це була духовна катастрофа, що змінила співвідношення психічних сил у Всесвіті²⁴⁹. Крім того, Гітлер перестав бути пророком. І тоді він зважився викликати очисний потоп. Один з осуджених міністрів Третього рейху Шпеєр з жахом згадував про те, що Гітлер «абсолютно свідомо намагався добитися, щоб разом з ним загинуло все. Він вже був тільки людиною, для якої кінець його власного життя – це кінець всього»²⁵⁰. В своєму некрофільському прагненні створити

²⁴⁸ Помітимо, що посилення на подібні аргументи створили досить великі труднощі у винесенні судових рішень для Нюрнберзького трибуналу, примусивши згодом ввести в світову судову практику поняття про «злочини проти людства».

²⁴⁹ Геббельс писав: «Зрозумійте! Вся ідейна суть, вся концепція Всесвіту зазнала фатальної поразки. Духовні сили роздавлені, наближається година Страшного суду!».

²⁵⁰ Геббельс у своїх останніх редакційних статтях з ентузіазмом вітав тотальні бомбардування американської авіації, які буквально зрівнювали із землею відомі німецькі міста: «Під обламками наших знищених міст будуть похоронені досягнення безглузлого ХХ століття». Перш ніж убити дружину, декількох своїх дітей і себе, він написав

апокаліпсис під назвою «сутінки богів» Гітлер наказує повністю зруйнувати Німеччину, страчувати полонених і ув'язнених, вимагаючи смерті для відступаючих військ і стверджуючи: «Я ніяк не можу визнати втрати достатньо великими». Перед самою своєю смертю він здійснює останнє колективне жертвопринесення, що моделює великий потоп, - наказує затопити берлінське метро, де гине близько 200 тис. людей, що рятувалися від бомбардувань.

Але доктрина Ведя не була єдиною картографією психіки, на яку спирався нацизм Третього рейху. Ще однією провальною фізичною доктриною, яка визначала (і дотепер визначає у деяких неонацистських організаціях) розуміння природи і місця людини в світі, була *теорія порожнистої землі*. Ця теорія народилася в США на початку XIX ст. 15 квітня 1818 р. всі члени Конгресу Північно-Американських Штатів, ректори університетів і деякі вчені отримали лист від колишнього піхотного капітана Клайва Саймонса: «Сан-Луї, Міссурі, Північна Америка, 10 квітня. Всьому світу. Я заявляю, що Земля порожниста і населена всередині. Вона містить багато твердих сфер, концентричних, які лежать одна в іншій, і відкрита у полюса від 12 до 16 градусів. Я зобов'язав довести реальність думки, що висувається мною, і готовий досліджувати внутрішність Землі, якщо світ погодиться допомогти мені в цьому підприємстві». С. де Камп і В. Лей в роботі «Від Атлантиди до Ельдорадо» так резюмують цю теорію: «Саймонс наполягає на тому, що в цьому порожнистому світі порожнистими є також кістки, волосся, стебла рослин і т.д. Планети також порожнисті, і на Землі, наприклад, можна розрізнити п'ять сфер одна в іншій, всі вони жили зовні і всередині, і всі мають широкі отвори в полюсах, через які жителі кожної сфери можуть відправлятися в будь-яку точку як усередині іншої, так і зовні неї, подібно мурашці, що повзає спочатку всередині, а потім і зовні фарфорової чашки. Саймонс організував поїздки зі своїми докладами - щось на зразок виборчої кампанії. Він залишив після своєї смерті купу заміток і, ймовірно, маленьку модель «земної кулі Саймонса», яка тепер зберігається в Академії природних наук у Філадельфії. Його син, Америк Веспуциус, став одним з його послідовників і безуспішно намагався сліпити з його заміток зв'язну роботу. Він додав припущення, відповідно до якого, коли часи зміняться, десять зниклих колін ізраїлевих буде знайдено тими, що живуть, ймовірно, всередині самої зовнішньої зі сфер»²⁵¹.

прощальну статтю із заголовком «І все-таки це буде», в якій стверджував, що драма розігрується не на земному, а на космічному рівні: «Наш кінець буде кінцем Всесвіту».

²⁵¹ Незважаючи на свою наукову абсурдність, ідею порожнистої землі можна прослідити в самих різних релігійних переказах і духовних текстах. Так, найстародавніші магічні та культові тексти говорять про цей світ як про такий, що знаходиться під земною корою, місцем перебування мертвих і духів. Коли Гільгамеш відправився з

У 1880 р. інший американець, Сайрус Тід, що спеціалізувався на вивченні алхімічної літератури, в свою чергу проголосив, що Земля порожниста. В основі його доказів лежало містичне осяяння, яке відвідало його в 1869 р., коли він роздумував над Книгами Ісайї. Тому він заснував газету «Вогненний меч» і створив якийсь новий рід релігії - *корейшизм*, яка до 1894 р. налічувала більше чотирьох тисяч послідовників. Він помер в 1903 р. після того, як проголосив, що його тіло не піддається розкладу (проте послідовники були вимушені поховати його через два дні). В кінці першої світової війни молодий німецький авіатор, що знаходився у французькому полоні, на ім'я Бендер натрапив на старі екземпляри «Вогненного меча» і на брошури, що пропагують ідею порожнистої Землі. Захопившись цим культом і, в свою чергу, відчувши осяяння, він уточнив і розвинув цю теорію²⁵², заснувавши в Німеччині «Вчення про порожнистий світ». Згідно з цим ученням, Земля - сфера того ж розміру, що і в ортодоксальній географії, але порожниста, і життя розпластано на внутрішній поверхні під дією тиску сонячного проміння. Під цією поверхнею - нескінченна скеля. Шар повітря всередині має товщину 60 км, потім розріджується до абсолютної пустки в центрі, де знаходяться три тіла: Сонце, Місяць і примарний світ. Цей примарний світ - куля синюватого газу, в якому виблискують зернятка світла, звані зірками. Коли ця синя маса проходить перед Сонцем, на частині порожнистої Землі, що закривається, настає ніч. А тінь від цієї маси, що падає на Місяць, проводить затемнення. Люди вірять у розташований над собою зовнішній Всесвіт у зв'язку з тим, що світлове проміння розповсюджується не по прямій, а викривлено (за винятком інфрачервоного проміння).

Керівники Рейху настільки повірили в цю теорію, що організували спеціальні інститути і лабораторії з експериментального вивчення фізичних ефектів, пов'язаних з порожнистим розташуванням нашого світу (особливо тих ефектів, які можуть бути використані з військовою або магічною метою). Крім того, це була єдина арійська теорія, яку можна було протиставити теорії єврея Ейнштейна²⁵³. Неможливість експерименталь-

---

візитом до свого предка Ут-Капіштіму, він спустився в надра Землі; там же Орфей шукав Еврідіку. Досягнувши меж Заходу, Одиссей-Улісс приніс жертву, щоб духи предків піднялися з глибин і дали йому пораду. Плутон царює в глибинах Землі над душами мертвих. Перші християни збиралися в катакомбах. Німецькі легенди заслали Венеру в глибину Землі. Данте помістив пекло в "низькі круги". Європейський фольклор поселяє драконів під землею, а японці уявляють, ніби в глибинах їх острова існує чудовисько, і коли воно ворочається, виникає землетрус.

²⁵² Додавши в неї ідеї ще одного американця - Маршалла Б. Гарднера, який в 1923 р. опублікував роботу, яка доводила, що Сонце знаходиться не над Землею, а всередині неї і його проміння чинить тиск, що підтримує нас на увігнутій поверхні.

²⁵³ Теорія Ейнштейна багато в чому ґрунтувалася на досвіді Майкельсона-Морлі, який доводить, що швидкість світла, яке рухається у напрямі обертання Землі, дорів-

ної перевірки його теорії та її суперечливість теорії порожнистої Землі послужили добрим мотивом для переслідування єврейських учених і офіційної науки в цілому. Безліч крупних фізиків вимушені відправитися в США, де незабаром створили атомну бомбу. Розквіт окультних сил у Німеччині забезпечив атомну бомбу американцям.

У квітні 1942 р. експедиція кращих фахівців з радіолокації²⁵⁴, організована зі схвалення Гітлера, Гімmlера і Герінга, таємно покинула Рейх і висадилася на балтійському острові Рюген. Нею керував доктор Гейнц Фішер, відомий своїми роботами щодо інфрачервоного випромінювання. Основною метою експедиції був науковий доказ істинності теорії порожнистої землі й отримання шляхом віддзеркалення зображення англійського флоту, що стоїть на якорі військово-морської бази в Ськапа-Флоу. Зрозуміло, що експедиція була провалена. Незважаючи на протекцію Герінга (який зазнавав особливу прихильність до колишнього героя авіації), на вимогу гербігеріанців Бендер був кинутий в концтабір, де і помер²⁵⁵. А доктор Фішер після закінчення війни став працювати в найкрупнішому дослідницькому центрі американської армії, що знаходився в Дайтоні, де в 1957 р. зуміли отримати температуру в мільйон градусів, необхідну для створення водневої бомби.

Чому ж Гітлер, як і вся решта верхівки Третього рейху, так охоче йшла на ці містичні авантюри? Ймовірно, це було пов'язано з тим, що на початку зародження націонал-соціалізму як політичної ідеології розташовувалося таємне вчення про людину та її психічні можливості, на яке вже, як на магніт, приліплювалися псевдонаукові теорії Гербігера і Бендера. Ми вже згадували про діяльність духовного товариства «Виблизкуюча ложа». Але одним із семи засновників націонал-соціалістичної партії в липні 1923 р. став голова «Товариства Туле»²⁵⁶, німецький поет, драматург і журналіст Дітріх Еккарт. У 1920 р. він за допомогою іншого

нює швидкості світла, спрямованого перпендикулярно цьому обертанню. Ейнштейн відкрив, що не існує середовища, «несучого» світло, але воно складається з незалежних частинок. Виходячи з цього, Ейнштейн помітив, що світло є конденсуючою енергією. Він побудував теорію відносності руху світла. За теорією Бендера, порожниста Земля нерухома і ефект Майкельсона-Морлі виключений.

²⁵⁴ Із собою у них були найкращі на той момент радари, які забрали навіть з фронту.

²⁵⁵ Коли Гітлера, що вірив у доктрину Веда і в теорію порожнистої Землі (які, по суті, виключають одна одну), попросили бути арбітром у цьому «науковому спорі», він сказав: «Нам зовсім не потрібна зв'язна концепція світу. Можуть мати рацію і ті, і інші».

²⁵⁶ Легенда про Туле походить із давньогерманських переказів про зниклий острів десь на Крайній Півночі. Подібно Атлантиді, Туле є магічним центром зниклої цивілізації. Члени Товариства Туле вірили, що особливі істоти, посередники між людьми і «тим, що ТАМ», мають у своєму розпорядженні сховище сил, доступне для присвячених. Саме звідти черпатимуть силу і знання вожді, які поведуть із Німеччини легіони, щоб завоювати світову владу.

члена Товариства архітектора Альфреда Розенберга (згодом – теоретика німецької расової доктрини) в «будинку Вагнера» познайомився з відставним єфрейтором і невідомим австрійським художником Адольфом Шикельгрубером, з якого вже через три роки виховав політичного лідера, що ввійшов в історію під ім'ям Гітлер. К. Гейден пише: «Еккарт взявся за духовне формування Гітлера». Але його освіта йшла в двох планах: пропагандистському – навчання «баланді для жебраків» для широких мас і таємному. Вмираючи восени 1923 р. (від наслідків отруєння іпритом на Західному фронті Першої світової війни), прочитавши молитву власного твору перед чорним метеоритом, званим ним «мій камінь Кааби», він звернувся до присутніх: «Слідуйте за Гітлером! Він танцюватиме, але музику замовив я. Ми забезпечили його засобами зв'язку з Ними. Не тужійте про мене: я вплинув на історію більше, ніж хто-небудь ще з німців...».

Проте в Товаристві Туле Гітлер виконував всього лише функції медіума, тоді як головним інтелектуалом був *Карл Гаусхофер*, один із професорів Мюнхенського університету, якому заповідав свої праці Д. Еккарт. Він неодноразово бував в Індії і на Дальньому Сході. Будучи відрядженим до Японії, вивчив японську мову, а також отримав посвячення в одному з таємних товариств буддистів і зобов'язався у разі провалу його «місії» вчинити ритуальне самогубство. Під час Першої світової війни молодий (за мірками пруської армії) генерал Гаусхофер звернув на себе увагу винятковим даром передбачення: він міг майже точно передбачати годину початку атак супротивника, точки падіння снарядів, зміни погоди і т.п. Знаходили підтвердження і його прогнози щодо політичних змін у стані супротивників Німеччини. Після закінчення війни Гаусхофер повернувся в науку. Займаючись майже виключно політичною географією, він заснував журнал «Геополітика». В опублікованих там роботах побічно відстоювалася ідея того, що колыскою німецького народу була Центральна Азія, оскільки саме від арійців йдуть кращі якості всього людства. Є всі підстави вважати, що саме Гаусхофер вибрав свастику емблемою нацистів²⁵⁸.

²⁵⁷ Який після цього за заповітом отримав професор Оберт - один із тих, хто зачинали космонавтику у Німеччині.

²⁵⁸ Свастика - хрест із рівновеликими петлями, кінці яких зігнуті у формі грецької букви гамма. В традиціях індуїзму має релігійне значення. В Азії і в Європі свастика завжди вважалася таємним магічним символом. У ній бачили сонце, джерело життя і родючості, або грім - прояв божественного гніву, який вона в змозі заклинати. Інтерес нацистів до свастики був пов'язаний ще і з тим, що в районі мешкання семітських народностей (Єгипті, Халдеї, Ассирії, Фінікії) свастика була або абсолютно не відома, або зустрічалася випадково, що дало мотив свідчити про неї, як про символ чистоти індоєвропейської крові. Зі свастикою пов'язана одна із загадок розстрілу сім'ї останнього російського імператора. Перед стратою на стіні віконного отвору в будинку Іпатьєва в Єкатеринбузі цариця намалювала свастику, супроводжуючи її написом. Охо-

Гітлера з Гаусхофером познайомив Рудольф Гесс – тоді один з асистентів Гаусхофера і член Товариства Туле. Коли, після невдалого путчу в листопаді 1923 р. Гітлер був ув'язнений, Ландшург, Гаусхофер і Гесс майже щодня відвідували його. Так була написана знаменита «Майн кампф».

У свій час з «Майн кампф» вийшла також книга російського історика Оссендовського «Люди, звіри, боги», де вперше в світовому друці прозвучали такі назви, як *Шамбала* і *Агарті*. Саме в цій книзі була озвучена легенда, з якою К. Гаусхофер познайомився в 1905 р. Згідно з нею, тридцять або сорок століть назад у Гобі існувала високорозвинута цивілізація. В результаті катастрофи Гобі перетворилася на пустелю, а люди, що вижили, емігрували (одні - на Північ Європи, інші - на Кавказ). Члени Товариства Туле були переконані, що саме ті, хто залишилися в живих із цивілізації Гобі, і були основною расою людства, родоначальниками арійців. Цілковитим у цьому дусі «Майн кампф» містила в собі стратегічний план «повернення до витоків»: завоювання всієї Східної Європи, Туркестану, Паміру, Гобі і Тибету – «серця землі». Доленосне значення Тибету пояснювалося тим, що вчителі високої цивілізації після катастрофи поселилися у величезній системі печер під Гімалаями. В серці цих печер вони розділилися на два шляхи: правої та лівої руки. Представники першого шляху назвали свій центр Агарті ("Приховане місце добра") і вдалися до чистого споглядання, не втручаючись у світські справи. Вчителі другого шляху заснували Шамбалу, центр могутності, який управляє стихіями, людськими масами і прискорює прихід людства до «шарніра часу». Важливою обставиною є те, що, згідно із цією легендою, вожді народів можуть укласти договір з Шамбалою, приносячи жертви і промовляючи відповідні клятви.

Як тільки нацисти прийшли до влади, в Берліні і Мюнхені стали організовуватися колонії тибетців й індусів²⁵⁹. Паралельно нацистський рух організовував численні експедиції до Тибету, які слідували одна за одною

ронці сфотографували зображення і напис, а потім знищили їх. Пізніше цей знімок разом з натільним образом цариці потрапив до одного з шефів контррозвідки білого руху генерала Кутепова. Напис на стіні і запис усередині образу містили згадку про таємне товариство Зеленого Дракона. Приблизно в період описуваних подій генерал пропав при загадкових обставинах. За словами агента-інформатора (свої романи він підписував Теді Легран і так само згодом отруєного), Кутепов був викрадений з Парижа, доставлений на яхту барона Отто Баутенаса і там убитий. Т. Легран пише: «Большой белый корабль назывался "Асгард". Он носил имя, - случайно ли? - каким в исландских сагах называют владение короля Туле».

²⁵⁹ Можливо, це якимсь чином прояснює цікавий факт, зафіксований в документах СМЕРШа: після захоплення Берліну було знайдено близько тисячі тіл добровольців-смертників, ідентифікованих як жителів Тибету. Вони були одягнені в німецьку військову форму без відзнаки і в їх кишенях не було документів.

практично безперервно аж до 1943 року²⁶⁰. Крім того, нацисти почали проводити цілий ряд заходів, спрямованих на те, щоб перемогти байдужість Великих Учителів і завоювати їх прихильну увагу. Одним із таких заходів були масові людські жертвопринесення, про які відомо всьому світу.

Після розгрому нацизму, 14 березня 1946 р., сімдесятисемирічний Карл Гаусхофер убив свою дружину Марту, а потім, у виконання клятви, зробив собі харакірі. На його могилі немає ніякого пам'ятного знака. Приводом для останнього ритуалу стала звістка про страту у в'язниці Моабіт його сина Альберта (арештованого разом з організаторами змови проти Гітлера в 1944 р.) і знайдена в кишені його одягу рукопис поеми:

«С моим отцом говорила судьба,
Снова и снова от него зависело –
Затолкнуть ли Дьявола в его темницу.
Но мой отец сломал печати.
Он не услышал запах Ада
И выпустил Дьявола на волю...»

Основна функція виконання ритуальних людських жертвопринесень лягла на плечі СС – військової організації, структурованої за принципом чернечого ордену. Вищий ступінь утворювали посвячені у всі таємниці СС керівники Чорного Ордену, який був, імовірно створений в 1935 р. (і чиє існування, проте, ніколи офіційно не визнавалося нацистським урядом).²⁶¹ Як пише Петель: «Саме собою зрозуміло, тільки дуже вузький круг вищих чинів і видатних сановників СС знав з достатньою повнотою як теорію, так і значення вимог, які кожний член ордену був зобов'язаний застосовувати до себе і свого оточення. Члени різних низьких і «підготовчих» підрозділів дізнавалися про особливість свого положення тільки після заборони одружуватися без дозволу керівництва і після того, як їх поставили під юрисдикцію СС. Трибунали СС діяли з надзвичайною суворістю, але головна їх мета була не в підтримці дисципліни, але в тому, щоб вивести членів СС з-під компетенції державної і партійної влади. Відтепер у членів Ордену не залишалося ніякого іншого обов'язку, як підкорятися його законам, забувши про всяке особисте життя».

²⁶⁰ Автобіографічний роман (і однойменний фільм) про долю одного з учасників такої експедиції називається «Сім років у Тибеті».

²⁶¹ Навіть у керівництві партії їх багатозначно і впівголоса називали «причетними до внутрішнього круга», і тільки. В спогадах Раушнінгу, що вже цитувалися, описано такий епізод: «Я відкрию вам секрет, - якимось сказав Гітлер, - я створюю орден. - Він згадав про Бурги, де пройде перше посвячення, додавши: - Звідти вийде людина другого ступеня, людина, яка буде мірою і центром світу, людина-бог - чудовий ступінь і фігура буття, культовий образ... Але є ще й інші рівні, про які мені не дозволено говорити...».

Згідно з ієрархією справжніми СС були носії «мертвої голови»²⁶². Така честь виходила тільки після посвячення в школах Бургах (куди, в свою чергу, потрапляли самі гідні після проходження курсу в підготовчих школах «Напола»). Фундирувавши одну з таких «Напола», Гімлер звів таємну доктрину вчення в ній до короткої формули: «Вірити, покорятися, битися! Крапка. Це все». Пізніше ті, хто потрапляв у Бурги, осягали там, що «приймати смерть» – це можна зрозуміти в значенні самозречення, в значенні «смерті для самого себе». Але якщо вони не гідні – їх чекає фізична смерть на полі бою. «Трагедія величі полягає в тому, що потрібно нагромаджувати трупи». Повернення назад було неможливим. Швидкими і нещадними розправами підтверджував Чорний Орден загрози доктора Лея: «Кожному з вас слід запам'ятати, що той, у кого партія відніме право на коричневу сорочку, втратить не тільки роботу. Він буде знищений разом із сім'єю, дружиною, дітьми. Такі жорстокі, невблаганні закони нашого Ордену».

Нижче за «мертві голови» розташовувалися рядові СС, що підкоряються залізній дисципліні і є всього лише слугами для вищестоящих. Саме про них говорив Гітлер: «Мова зовсім не йде про знищення нерівності між людьми, навпаки, її необхідно усилити, поставивши непереборні бар'єри. Яким буде грядущий соціальний порядок? Друзі мої, я скажу вам це: буде клас панів і натовп різних членів партії, розділених строго ієрархічно. Під ними – величезна безлика маса, колектив служителів, низьких назавжди. Ще нижче – клас переможених іноземців, сучасні раби. І над всім цим встане нова аристократія, про яку я поки не можу говорити... Але ці плани не повинні бути відомими рядовим членам партії».

Не збереглося ніякого опису ритуалів бургських присвячень, хоча відомо, що вони існували. Їх називали церемоніями «густого повітря», натякаючи на атмосферу надзвичайної напруги, що розсівалася тільки після того, як обітниця була прийнята. Цілком імовірно, що церемонія, на якій отримувалися руни СС, нагадувала ритуали лицарів Тевтонського ордену. Керівництвом Чорного Ордену були складені плани повної довічної ізоляції «мертвих голів» від світу «людиноподібних»: на території скорених країн мали бути створені міста й селища ветеранів СС, причому їх територія мала бути подібною до території особливих держав, що підкоряються тільки Ордену і ним же керованих. Крім того, світ повинен був отримати як зразок суверенну державу СС. У березні 1943 р. на одному із з'їздів СС Гімлер заявляв: «Світ дізнається про воскресіння стародавньої Бургундії. Ця країна, що була колись землею наук і мистецтв, була

²⁶² Відзначимо, що вони не мали ніяких відносин до армійського корпусу СС «Мертва голова», створеного для оперативного прикриття (легендування) діяльності Чорного Ордену.

зведена Францією до рівня заспиртованого придатка. Суверенна держава Бургундія зі своєю армією, законами, монетою, поштою стане зразковою державою СС. До неї увійдуть Романська Швейцарія, Шампань, Фран-Конте, Ено і Люксембург. Офіційною мовою буде, зрозуміло, німецька. Правити буде тільки СС, націонал-соціалістична партія не матиме в Бургундії ніякої влади. Світ буде приголомшений і захоплений державою, де будуть застосовані наші концепції».

Ідеологічним оплотом Чорного суспільства став організований в 1933 р. Фрідріхом Гільшером²⁶³ приватний науково-дослідний інститут, що отримав назву *Аненербе* («Спадщина предків»). У 1935 р., після заснування Чорного Ордена, Гімmlер перетворив Аненербе на державну установу, офіційно прикріплени до ордену. Як програма було заявлено таке: «Дослідження в області локалізації духу, діянь, спадки індогерманської раси. Популяризація результатів досліджень у доступній і цікавій для широких мас формі. Роботи проводяться з повним дотриманням наукових методів і наукової точності». Дослідження велися з вражаючим уяву розмахом: від історичної наукової роботи з історії практики таємних товариств до вівісекції ув'язнених концтаборів. Аненербе діяв так успішно, що в січні 1939 р. Гімmlер включив інститут до складу СС, а його керівники увійшли до особистого штабу рейхсфюрера. До цього часу Аненербе мав у своєму розпорядженні п'ятдесят наукових інститутів, діяльність яких координував професор Вурст – фахівець зі стародавніх культових текстів, який очолював кафедру санскриту Мюнхенського університету. Під час війни генеральний директор Аненербе, полковник СС Вольфрам Зіверс отримав право на організацію експериментів над людьми в концтаборах (і, перш за все, в Дахау). За даними деяких істориків, Німеччина витратила на діяльність Аненербе набагато більше матеріальних і людських ресурсів, ніж США – на виробництво атомної бомби²⁶⁵.

²⁶³ Ф. Гільшер був другом шведського фахівця по Дальньому Сходу Свена Гедіна, який, як і К. Гаусхофер, довго жив у Тибеті і був причетний до створення нацистських езотеричних доктрин. Крім того, Ф. Гільшер підтримував дружбу з філософом М. Бубером.

²⁶⁴ Крім того, професором Гіртом, який очолював «Інститут наукових досліджень національної оборони» Аненербе, була зібрана «колекція типових ізраїльських скелетів». Трохи пізніше В. Зіверс дав наказ зібрати в СРСР колекцію черепів «сврейських комісарів».

²⁶⁵ Ось неповний перелік дослідницьких проектів: діяльність суспільства Розенкрейцерів, символічне значення відмови від арфи в музиці Ульстера, окультне значення готичних башточок Оксфорда і капелюхів-циліндрів в Ітоні, організація викрадення святого Граалю, виведення «арійських коней» і бджіл, що дають особливий мед. У 1943 р., після викрадення Муссоліні, рейхсфюрер зібрав на віллі в околицях Берліна шість найбільших окультистів Аненербе, щоб вони відкрили місце, де міститься дуче.

На щастя для всього людства, націонал-соціалізм був розгромлений і його не тільки політичні, але і духовні лідери були віддані до суду. Але, як відзначають Ж. Берж'є і Л. Повель, «деякі засідання суду в Нюрнберзі були позбавлені змісту. Судді не могли вести ніякого діалогу з тими, хто відповідав за злочини і які до того ж здебільшого зникли, залишивши на лаві підсудних лише виконавців. Два світи були присутні там, не стикаючись один з одним. Це було все одно що намагатися судити марсіан, виходячи з основ людської цивілізації. Це і були марсіани. Вони належали до світу, відокремленого від нашого, відомого нам протягом шести або семи століть». Петель додає: «Зрештою, процес Нюрнберга не пролив на це достатньо світла, а велика кількість психоаналітичних пояснень, ніби цілі нації могли втратити свою душевну рівновагу так само, як це відбувається з окремими індивідами, тільки затемняє проблему». Все це могло б залишатися надбанням історії, якби майже у всіх країнах світу (у тому числі і в країнах – учасницях антигітлерівської коаліції) не відзначається стабільне зростання неонацистських рухів, що розрізняються за зовнішніми «масками», але кладуть в основу своєї ідеології расистську картографію людини²⁶⁶. Крім того, Третій Рейх став першою політичною структурою, яка, хоча і в прихованій формі, спробувала зробити альтернативну картографію психіки (точніше – навіть ряд альтернативних картографій) офіційною державною ідеологічною доктриною.

Незважаючи на це, окрім неонацизму останні десятиріччя ХХ ст. знов породили моду на різноманітні теософські, езотеричні й містичні ордени, «храми» та інші об'єднання «посвячених», які вважають себе все-світнім братством «нових людей» і займаються відбором і підготовкою adeptів за своїм образом і подобою. Залежно від акцентів, які вони роблять у своїй ідеології, їх ділять на езотеричні, релігійні та філософські.

---

²⁶⁶ У зв'язку із цим не можна не пригадати пророчі слова, які вимовив у культовому радянському телесеріалі «Семнадцять мгновений весны» керівник гестапо групенфюрер СС Мюллер: «Золото Гимmlера – это пустяки. Гитлер прекрасно понимал, что золото Гимmlера служит близким, тактическим целям. А вот золото партии, золото Бормана, - оно не для вшивых агентов и перевербованных министерских шоферов, а для тех, кто по прошествии времени поймет, что нет иного пути к миру, кроме идей национал-социализма. Золото Гимmlера – это плата испуганным мышатам, которые, предав, пьют и развратничают, чтобы погасить в себе страх. Золото партии – это мост в будущее, это обращение к нашим детям, к тем, которым сейчас месяц, год, три года... Тем, кому сейчас десять, мы не нужны: ни мы, ни наши идеи; они не простят нам голода и бомбежек. А вот те, кто сейчас еще ничего не смыслит, будут рассказывать о нас легенды, а легенду надо подкармливать, надо создавать сказочников, которые переложат наши слова на иной лад, доступный людям через двадцать лет. Как только где-нибудь вместо слова «здравствуйте» произнесут «хайль» в чей-то персональный адрес – знайте, там нас ждут, оттуда мы начнем свое великое возрождение!».

Це виявилось благодатним ґрунтом для явища, яке в принципі було відоме і раніше, але особливо пишно розцвіло саме в кінці ХХ ст. - різноманітні деструктивні психологічні вчення і практики.

4. ПРОБЛЕМА ДЕСТРУКТИВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ УЧЕНЬ І ПРАКТИК

Дракон. ...Я же их, любезный мой, лично покалечил. Как требуется, так и покалечил. Человеческие души, любезный, очень живучи. Разрубишь тело пополам – человек околеет. А душу разорвешь – станет послушной и только. Нет, нет, таких душ нигде не подберешь. Только в моем городе. Безрукие души, безногие души, глухонемые души, цепные души, пегавые души, окаянные души. Знаешь, почему бургомистр притворяется душевнобольным? Чтобы скрыть, что у него и вовсе нет души. Дырявые души, продажные души, прожженные души, мертвые души. Нет, нет, жалко, что они невидимы.

Є. Шварц

Улыбайтесь, господа, улыбайтесь! Серьезное лицо еще не признак большого ума. Все самые большие глупости на земле делались именно с этим выражением лица. Так что улыбайтесь, господа, улыбайтесь!

Г. Горін

Деструктивні психологічні вчення і практики в ЗМІ і науково-популярній літературі часто некоректно називають *тоталітарними сектами*, вкладаючи в кожне із слів принизливе або негативне значення. Тим часом у дослівному перекладі з латині слово «секта» означає всього лише «спосіб життя», «вчення» або «школа». Згідно з «Толковым словарем живого великорусского языка» В. Даля – це «братство, принявшее свое, отдельное учение о вере». Відповідно, поняття «секта» пов'язано з певною групою людей, із тієї чи іншої причини відступило від догм, прийнятих більшістю в світових релігіях. Проте маніпулювання цим поняттям у різних контекстах людьми, що перебувають на державній службі, часто перетворює його на прекрасний засіб дискримінації всіх духовних співтовариств, що виходять за рамки домінуючого в даному регіоні віросповідання (при зафіксованому в законодавстві праві на свободу віросповідання). Те ж саме стосується терміна «тоталітарні». В перекладі з латині він звучить як «цілком», «у всьому обсязі». Асоціативно тісно пов'язаний з політикою, прикметник «тоталітарний» розуміється як повне насильне

панування якоїсь зовнішньої сили над особистістю²⁶⁷. Парадокс феномена деструктивних психологічних учень і практик полягає якраз у тому, що в їх сіті потрапляють люди, які прагнуть вийти з-під будь-якого зовнішнього контролю і ставлять своєю щонайвищою метою отримання внутрішньої свободи. Тому, на наш погляд, найадекватнішою назвою для будь-яких організацій, що декларують свою прихильність тій чи іншій духовній системі або практиці, але при цьому порушують юридичні та моральні закони і цілеспрямовано пригнічують емоційно-вольову сферу своїх прихильників, ставлячи під абсолютний контроль їх думки, відчуття і економічну поведінку, є поняття деструктивних (від лат. *destrucio* - руйнування) або екстремістських (від лат. *extremus* – крайній) духовних організацій (ДДО).

І.В. Олейник і В.А. Соснін виділяють специфічні і неспецифічні ознаки, що дозволяють говорити про деструктивність духовного вчення або практики. До *неспецифічних (вторинних) ознак* відносяться: 1) *мімікрія* – підстроювання під одну зі світових релігій з використання її символіки і термінології; 2) *претензія на найсучаснішу* і таку, що враховує так звані «самі останні досягнення науки», *інтерпретацію* положень Євангелія, Ветхого Завіту, Корану або Махабхарати; 3) об'єктивно виражена комерційна спрямованість діяльності. *Специфічними ознаками* є:

1) повне і беззастережне підкорення adeptів учення дисципліні організації, створеної на основі цього вчення;

2) використання духовними лідерами організації методів психологічного впливу й психотропних засобів, у результаті яких у adeptів відбувається і зберігається спотворення сприйняття власних соціальних зв'язків як з близькими і родичами, так і з суспільством у цілому;

3) вимога публічності сповіді віруючого або (при формальному декларуванні принципу дотримання таємниці сповіді) системне інформування керівництва організації про відомості, отримані під час сповіді або бесід з adeptами;

4) високий ступінь конспіративності діяльності керівництва організації від учасників, що знаходяться на більш нижніх рівнях ієрархії (з приводу того, що вони ще не пройшли достатню кількість ступенів посвячення в таїнства культу), і вже, тим більше, від людей із «зовнішнього світу»;

5) прагнення духовних лідерів організації до незаконного збагачення через ухилення від сплати податків державі та фактичну обов'язковість пожертвувань;

---

²⁶⁷ Наприклад, «Толковый словарь русского языка» С.И. Ожегова та Н.Ю. Шведовой (1999 р.) дає таке визначення: «Тоталитарный. - Основанный на полном господстве государства над всеми сторонами жизни общества, насилии, уничтожении демократических свобод и прав личности. Тоталитарный режим. Тоталитарное государство».

6) претензії духовних лідерів на володіння остаточною і незаперечною Істиною (які порівнюють критиків з «демонами», «слугами сатани» або «овцями, що заблукали», які не гідні порятунку і/або заслуговують швидкої і болісної смерті);

7) навіювання духовними лідерами крайніх форм негативного відношення віруючих до «зовнішнього суспільства» (превалювання мети вчення над світськими законами, допустимість деяких незаконних засобів, наприклад, брехні, насильства, крадіжки, які виправдовує мета, і т.п.);

8) доведення віруючих до готовності до протиправних дій (у тому числі екстремістського характеру: ритуальні жертвопринесення, тероризм, самогубство і т.п.);

9) припинення методами фізичного насильства спроб відходу віруючих із вчення (зі створенням своїх неформальних «служб безпеки»);

10) прагнення духовних лідерів і керівництво організацій до проникнення у всі гілки і рівні влади і в той же час незалежності від механізмів суспільного контролю²⁶⁸.

²⁶⁸ Незважаючи на більшу увагу, ніж до інших ДДО, державних і світових ЗМІ щодо діяльності «Аум Сенріке», більшість жителів Росії і України дотепер дуже мало знає про її істинні масштаби. Багато в чому це пов'язано з міркуваннями безпеки внутрішньої політики цих держав. У перші роки після розпаду СРСР «Аум Сенріке» розвернула бурхливу діяльність в Росії, створивши тільки в Москві шість своїх центрів. Організація щодня, в прайм-тайм, віщала на хвилях найпопулярнішої радіостанції «Маяк», мала свою телепрограму, влаштовувала грандіозні концерти «астральної музики». При цьому секта за сприяння колишнього секретаря Ради безпеки РФ Олега Лобова і працівника військового міністерства якогось Муравйова (що організували Російсько-японський університет, через який оформляли візи японцям) намагалася вивозити з Росії технології виробництва зброї і бойових отруйливих речовин (зокрема, нервово-паралітичного газу зарин). Крім того, представники «Аум Сенріке» також відвідували декілька науково-дослідних установ у Москві (зокрема НДІ Газогідродинаміки), де цікавилися моделюванням і програмним забезпеченням вибуху і розповсюдженням продуктів цього вибуху у вигляді хмари. Як вважають репортери токійського тижневика «Сюкан пост», віруючі московського відділення «Аум Сенріке» скоріше за все були піддослідними кроликами в секретних експериментах, покликаних визначити механізм дії на психіку людини малих концентрацій зарину (оскільки керівництво організації в Росії неодноразово заявляло, що у її прихильників помічені ознаки отруєння, і звинувачувало в цьому невідомих лиходіїв, які за допомогою отруйливих речовин хотіли знищити послідовників «Аум»). На думку деяких експертів, малі концентрації цього газу можуть викликати у людини змінений стан свідомості, коли на мозок можна впливати за допомогою, наприклад, електронних хвиль певної частоти. Газета «Известия», посилаючись на компетентне російське джерело, висуває версію про те, що газова атака в метро спочатку планувалася не як спроба масового вбивства, а як гігантська психотропна обробка тисяч людей за допомогою сильно розчиненого зарину. З Росії до Японії контрабандою доставлявся і зразок автомата Калашникова, який сектанти намагалися масово копіювати на своїх секретних заводах. За даними японської поліції, оскільки в Японії неможливо навіть потримати автомат у руках, три

Наведемо приклад, на наш погляд, ряду деструктивних учень і психологічних практик, які існують на сьогоднішній день у пострадянському просторі: 1) *різні варіанти сатанізму* (які практикують осквернення інших релігійних святинь, криваві жертвопринесення); 2) *мусульманські організації ваххабітів* (які закликають до тероризму і практикують його); 3) *«Аум Сенріке»* (що провела терористичний акт із застосуванням хімічної зброї в токійському метро, в результаті якого загинуло 12 чоловік і більше 5 тис. були отруєні); 4) *«Біле братство»* (лідери якого в листопаді 1993 р. трохи не влаштували багатотисячне самоспалення в київському соборі Св. Софії); 5) *«Церква Останнього Завіту»* Віссаріона (її лідер примусив декількох тисяч чоловік із різних кутів Росії продати квартири і майно заради переїзду в мінусинську тайгу для будівництва «Міста Сонця»); 6) *«Богородичний центр»* (глибоко законспірована організація, що прагнула до встановлення теократії: згідно з її вченням на чолі держави повинні стати «богородичні пророки», а міністри і губернатори мають призначатися з числа «богородичних лицарів і генералів». Підкреслимо, що назва деструктивного вчення або практики не має особливого значення, оскільки в одних випадках духовні лідери-маніпулятори²⁶⁹ прагнуть уникати або міняти назви, що дискредитували себе, а в інших – навпаки, продовжують використовувати їх як рекламний бренд, виходячи з того, що реклама не повинна бути доброю або поганою, а має бути ефективною²⁷⁰.

Технологічна схема використання духовного вчення та психологічних практик з деструктивною метою виглядає приблизно таким чином.

групи бойовиків були направлені для тренувань у Кантемірівську і Таманську дивізії. Дотепер комісія японських парламентаріїв не може розібратися із знайденим біля підніжжя гори Фудзияма (де розташовувалася штаб-квартира «Аум Сенріке») вертольотом

Мі-17 з пізнавальними знаками СРСР. Як показали на допитах арештовані бойовики секти, якраз із цього вертольота Секо Асахара збирався розпилити нервово-паралітичні отруйливі речовини над Токіо, щоб викликати паніку і дати можливість штурмовим загонам сектантів захопити держустанови і встановити в Японії «Царство істини Аум».

²⁶⁹ За даними деяких експертів, цей список разом із «дочірніми» та залежними структурами містить близько 2000 позицій.

²⁷⁰ Повідомлення ІТАР-ТАРС від 27 лютого 2000 р.: «По сообщению токийского еженедельника «Сюкан пост», российское отделение японской секты «Аум Сенрикё», деятельность которого была запрещена в апреле 1995 г. решением Останкинского межмуниципального суда, отстроило себе под Москвой опорную базу, зарабатывает деньги за счет операций с недвижимостью и восстанавливает свою инфраструктуру в России и на Украине». За відомостями, які ІТАР-ТАРС отримало від пов'язаних із слідчими органами джерел у Токіо, на даний момент ядро нелегально діючої в Росії і в Україні «Аум Сенріке» складають чотири законспіровані групи, в які входять близько двохсот adeptів, що порвали зі своїми сім'ями і скуті жорсткою дисципліною; секта має секретний «монастир» в Сімферополі, об'єкти в Києві і Харкові.

Спочатку, на етапі «придушення любов'ю до людини», новачок потрапляє в атмосферу загальної доброзичливості, захищеності, турботи і т.п. До нього звертаються «брат», «сестра», «батько». У нього виникає відчуття визнання його індивідуальності, починає підвищуватися самооцінка, зникає тривожність, складається ілюзія швидкого і ефективного вирішення всіх життєвих проблем. Разом із тим у людини поступово починає знижуватися критичність до того, що відбувається.

Друга стадія пов'язана з *розкриттям негативної інформації про себе*. Завдяки цій значущій для новачка інформації оточуючі (або тільки духовний лідер і «куратори» з керівництва організації) дістають можливість чинити на нього явний або прихований психологічний тиск, аж до шантажу.

Третя стадія пов'язана з *посв'яченням*, коли адепту дається нове ім'я як знак його нової індивідуальності й нового статусу. Частіше за все саме на цьому етапі відбувається смислове «переструктурування пам'яті» і особистої історії на догоду своїй новій «духовній ролі».

На четвертій стадії віруючими починають *маніпулювати, використовуючи давніший метод «батога і пряника»*. Як нагорода може виступати «допуск до тіла» духовного лідера організації або аудієнція у членів секти з більш високим статусом в організації, ніж безпосередній куратор. А покаранням служать позбавлення атмосфери доброзичливості, залякування перспективою близького кінця світу із загибеллю всіх, окрім «добросовісних членів» даної організації, доносительство²⁷¹, єпитимії, аж до фізичних покарань.

П'ятий етап – *навчання особливій мові даного духовного вчення*. Частіше за все вона створюється на основі термінів і неологізмів, за допомогою яких всі складні проблеми подаються коротко і просто, легко запам'ятовуються та є малозрозумілими іншій людині. Завдяки цьому примітивізуються мова і логіка віруючих з відповідною зміною ціннісно-смислової сфери особистості. Деякі емоційно негативні установки новооберненого замінюються на позитивні або нейтральні.

В результаті такої форми роботи відбувається регресія і актуалізація залежних структур особистості. Причому чим в меншій мірі у людини сформоване зріле еґо, тим швидше і сильніше розвивається *духовна залежність*²⁷². Тому можна виділити деяку сукупність психологічних ознак,

²⁷¹ Так, наприклад, у «Білому братстві» кожний віруючий був зобов'язаний щодня писати звіт під назвою «Про стан душі близького», в якому розказував про всі розмови і вчинки чотирьох членів п'ятірки, куди він входив.

²⁷² Детальніше про психологічну структуру залежної особистості і залежної поведінки див. Кочарян А.С., Коровицкая В.В., Жидко М.Е., Кочарян И.А. Психологические модели зависимых расстройств // Вісник Харківського університету. – 2004. – № 617. – С. 86-92.

які сприяють формуванню духовної залежності: 1) низька самооцінка з постійною, часто агресивною готовністю до захисту свого спотвореного «образу Я»; 2) гостре переживання соціальної несправедливості зі схильністю проектувати причини своїх життєвих невдач на близьке оточення або суспільство в цілому; 3) соціальна ізольованість і відчуженість, відчуття «викинутости на узбіччя», втрата значення і перспективи життя; 4) сильна (і, як правило, незадоволена) потреба в приєднанні або належності до сильної референтної групи.

В соціальному плані можна виділити основні групи ризику, кожна з яких має специфічну мотивацію (і раціональну міфологізацію) вступу в ДДО.

1. *Люди, які гостро переживають глибоку особистісну драму.* Це можуть бути невдачі в особистому житті, смерть близьких, розлучення, втрата роботи, вікова криза, хронічний стрес, гостра психологічна травма і т.п. Оскільки реакція людей в таких випадках багато в чому визначається особливостями дитячого досвіду подолання проблемних ситуацій, деякі люди починають шукати псевдотерапевтичний круг спілкування – людей, що знаходяться в аналогічній ситуації, або однодумців, на яких би можна було перекласти відповідальність за своє подальше життя.

2. *Люди, які вважають, що їх прагнення до самоудосконалення, духовного розвитку і вищої мети залишилося незатребуваним і неоціненим у звичному соціальному оточенні.* При психологічному аналізі частіше за все з'ясовується, що таке прагнення має компенсаторний характер, тобто приховано служить вирішенню задач підвищення самооцінки або прагнення належати до значущої соціальної групи.

3. *Люди, які нав'язливо цікавляться темами містики, езотерики, окультизму.* Саме з них (особливо якщо привласнити їм високе «духовне звання») виходять самі пристрасні й безкомпромісні прихильники деструктивного духовного вчення. Помітимо, що до певної міри цьому сприяє хвороблива увага, яку приділяють ЗМІ сенсаційній, але часто недостовірній, інформації, що виходить за рамки звичного споживацького світогляду.

4. *Люди з комплексом патологічного альтруїзму.* Якщо з попередньої групи формуються топ-кадри ДДО, то з людей цієї групи формуються управлінці середньої й нижньої ланки.

5. *Ідеалістично настроєні та «неблагополучні» підлітки, а також інфантилізовані дорослі.* Протестуючи проти реальності навколишнього життя (у наш час – суспільства споживання), вони легко залучаються до

будь-якої контрідеології, будь це альтернативна музика і література, «інший спосіб» життя чи «велика і світла» ідея у світовому масштабі²⁷³.

6. Люди з гостро незадоволеною потребою в соціальному визнанні при слабо сформованій сфері ціннісно-смыслових орієнтирів.

7. Люди, які не хочуть більше нести відповідальності за свій життєвий вибір. Відхід в ДДО – це свого роду механізм психологічного захисту, пов'язаний з екзистенціальною підміною «бути» на «мати»²⁷⁴.

Описані особистісні і соціально-психологічні особливості людей, що потрапляють у ДДО, дозволяють дати хоча б поверхневу відповідь на одне з найважливіших запитань – чому ці люди віддають перевагу саме цим організаціям, а не традиційним релігіям: велика частина цих людей прагне найшвидшим і відносно легким способом отримати результат, пов'язаний із задоволенням неусвідомлюваних ними психологічних потреб і вирішенням прихованих підсвідомих конфліктів. У певному значенні їх можна порівняти з обдуреними споживачами несумлінної і популістської реклами.

Небезпечною помилкою є спрощене уявлення про ієрархію такої духовної організації, як «запрограмована людська маса», над якою підноситься фігура духовного лідера. Число членів самих відомих в Україні і Росії ДДО досягає десятків тисяч людей; зрозуміло, що одна людина, навіть з найординарнішими можливостями, не в силах самотійно управляти такою кількістю людей. При цьому досвід показує неймовірну ефективність управління і життєздатність цих організацій в ситуації кримінального переслідування. Тому ієрархічна структура ДДО має на увазі розподіл на ролі «Верховних Учителів» і своєрідний адміністративно-управлінський апарат. І не завжди духовний лідер насправді є реальним адміністратором організації. Наприклад, головний «знак» «Білого Братства» Марія Деві Христос (Марина Цвігун) знаходилася в сильній залежності від Юоанна Свамі (Юрія Кривоногова), який насправді управляв цією ДДО.

Мало того, на початку своєї месіанської діяльності практично кожний з лідерів ДДО був дилетантом або невдахою в тій справі, якою займався. Так, наприклад, засновник «Церкви Сайєнтології» (відома так

²⁷³ Про процеси інфляції зрілості в сучасному українському суспільстві див. Кочарян А.С., Жидко М.Е., Кочарян І.А. Полоролевая идентичность современных украинских мужчин: феномены и динамика трансформаций // Гуманітарний часопис: 36. наук. праць. – Харків: ХАІ. – 2005. - №1. – С. 109-117.; а також Кочарян А.С., Жидко М.Е. Психосексуальное развитие человека. Формирование мужского гендера. – Х.: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьк. авиац. ин-т», 2005.

²⁷⁴ Так, наприклад, у деструктивному духовному співтоваристві «Ашрам Шамбала» рядовим віруючим навіть у туалет заборонялося ходити без дозволу вищестоящого керівництва.

само під назвами «Рух віри», «Теологія процвітання», «Діанетика», «Нарконон», «Крімініон», «Хаббард-коледж» і т.ін.)²⁷⁵. Рон Хаббард до 39 років неодноразово зазнавав невдачі в кожному із своїх численних «бізнес-проектів» і заробляв на життя писанням фантастичних романів. Д. Шарко в іронічному памфлеті «Як створити тоталітарну секту» дуже добре описує момент перемикавання на пророчу діяльність: «Є добра вправа для розвитку пророчого дару. Треба зупинитися впоперек руху натовпу і, стрясаючи гронами піднятих до неба рук, голосно прокричати що-небудь типу: «Все похерено! Вся земля в оргазмі!!!» Але краще, звичайно ж, нейтральне: «Люди, схаменіться!» Хто-небудь обов'язково схаменеться і потягнеться до вас. Не бійтеся виглядати божевільним, адже це – ваш бізнес. Кожна нормальна людина приховує в собі «трохи від божевільного», тому багато людей інстинктивно пнулися до божевільних і роблять їх своїми вождями й ідолами».

Частіше за все духовний лідер ДДО – високоерудована людина з оригінальним мисленням і добрими гіпно-сугестивними даними, яка щиро вірить в ідеї, які вона проповідує. Адміністратор ДДО – управлінець, далекий від питань віри, який віддає перевагу спорудженню адміністративно-фінансової структури організації, залишаючись у тіні. У разі провалу духовного лідера такі люди звичайно переходять у сусідню «нішу». Так, ряд людей з високим статусом у «Білому Братстві» перейшла після відомих подій до Віссаріона.

Нижній поверх ДДО складають донори - люди, що не вміють бути заповзятливими або навіть просто захистити свої інтереси в звичайному світі. Вони достатньо легко передають матеріально-фінансові ресурси, що у них є, до «каси» ДДО, після чого (вже на повному забезпеченні ДДО) починають займатися обслуговуванням духовного лідера і «адміністративного апарату» до тих пір, поки дозволяє здоров'я (що спеціально ослабляється спеціальними постами і дієтами, а також заборонами на звернення до лікарів)²⁷⁶. А верхні поверхи ДДО складають люди, які достатньо добре соціально адаптовані і в буденному житті, для яких деструктивні духовне навчання і практика – всього лише специфічний бізнес. Найбільш авторитетний в Росії фахівець по сектах, доктор філософ-

²⁷⁵ Її послідовниками є такі відомі голлівудські актори, як Дж. Траволта, Т. Круз, а також, до недавнього часу, частина політичної і економічної еліти Росії.

²⁷⁶ Із цього і виникають образи «зомбі», «біороботів» і т.п.: у всіх рядових віруючих ДДО спостерігається астения, зниження основних психічних функцій, стереотипізація поведінки, агедонія, підвищена навіюваність і т.п.

²⁷⁷ Слідчий Генеральної прокуратури України В. Шокін так характеризує соціальні страти в «Білому братстві»: «В то время как сектанты вели полуголодный образ жизни, их «святыя» Кривоногов и Цвигун «не вылезали» из заграничных командировок. Если посмотреть на географию поездок руководства, выяснится, что они не были

ських наук Олександр Дворкін пише: «Нинішні секти – подібність бізнесу, вони заперечують світ, але жити без нього не можуть. Отже, вони самі нічого не проводять. Їм потрібно тягнути - ресурси: фінансові, людські. Викачають з молодого людини здоров'я, гроші, а через декілька років, коли його показники знизяться, - легше викинути його і завербувати нового адепта». В певному значенні ДДО – це фінансова «піраміда», акціонерне суспільство відкритого типу, в яке роблять конкретні фінансові внески віруючі в надії отримати «віртуальний надприбуток» у вигляді порятунку душі.

В табл. 6 наведені психологічні діагностичні критерії і ознаки поведінки маніпулятора ДДО.

Формування духовної залежності в основному відбувається з використанням спеціальних психотехнік формування змінених станів свідомості (ЗСС): сумісне монотонне скандування, повторення мантр, гудіння, гучний хорівий спів з особливими ритмами, церемонії, що використовують феномен сугестії «зараження», експресивний вираз емоцій (вигуки, плач, сміх, ритмічні рухи, аплодисменти і т.п.). Як найпоширеніші можна виділити такі техніки:

1) використання спеціальної музики з мелодією, що багато разів повторюється²⁷⁸ (у кришнаїтів²⁷⁹ цей ефект посилюється повторенням однієї і тієї ж фрази при одноманітних рухах);

2) застосування при богослужінні психоактивних речовин (починаючи від куріння і вживання напоїв і закінчуючи наповненням приміщення через приховані отвори спеціальним газом);

3) позбавлення сну і зміна інших звичних біологічних ритмів;

4) спеціальний режим живлення (у ряді ДДО віруючі стримуються не тільки від м'яса, але і меду, цукру і солі);

только в Гренландии и Антарктиде... В ходе расследования мы выяснили, что суточный режим «братьев» напоминал чем-то лагерный, с тем отличием, что преступникам давалось время на сон, а сектантам – нет. Вместо полноценного сна им предписывалось по несколько раз за ночь вставать с постелей и молиться. Их рацион, включающий в себя какие-то жиденькие каши и полный отказ от всех тех продуктов, которые заряжают человеческий организм энергией, вместе с бессонными ночами и приводили к тому, что все больше юсмалиан попадали на больничные койки».

²⁷⁸ У цьому відношенні найбільш ефективні інфразвукові коливання, що створюють (через збіг з альфа-ритмом головного мозку) відчуття тривожності і невизначеності. Такий ефект виникає, наприклад, від ударів у барабан або у групу барабанів, які часто повторюються (не менше 3-4 ударів у секунду). Цей ефект використовують у цирку або під час військових парадів).

²⁷⁹ Помітимо, що «Товариство свідомості Крішні» всупереч поширеній думці не східна, а західна організація, заснована в Нью-Йорку в 1966 р.

Діагностичні критерії й ознаки поведінки маніпулятора ДДО

№ п/п	Критерії	Ознаки
1	Поведінка	Залежність від контактів з учнями (клієнтами): коли є контакт – гарний настрій, підвищений тонус, відмінне самопочуття; коли відпочиває – різке зниження тону-су, настрою, погіршення самопочуття, виникнення турботи
2	Суб'єктивні відчуття при контакті	1. У момент контакту – ейфорія, радість, підйом; потім – розбитість, спустошеність, різке зниження тону-су, загальмованість мислення. 2. Нав'язлива тяга до нових контактів. 3. З часом відчуття духовної і особистісної деградації, астенизація, погіршення психічних процесів, де-соціалізація, втрата інтересів і т.п.
3	Мотиви поведінки	1. Сприйняття себе як досконалості, ідеалу, нетерпимість і навіть ненависть до інших людей (особливо представників науки та інших духовних вчителів), традицій, прагнення до абсолютної влади. 2. Повне неприйняття критики, у відповідь - агресія і «бажання обчорнити». 3. Прагнення до монополізму, централізації, страх різноманітності
4	Відношення до інших людей	1. Споживацьке: максимально використовувати і потім обрубати контакти. 2. Ненависть до тих, хто раніше допомагав, або тих, кому зобов'язаний
5	Візуалізація: а) від маніпулятора б) від його учнів	Відчуття відсмоктування енергії, чорноти, згустка з його тілом або позаду його. Відчуття його маріонетковості Відсутність енергії в тілі, тілесні блоки, залежність від маніпулятора
6	Мораль	Все, що вигідно, – добре, що не вигідно, – погано
7	Міфологізація поведінки	Виправдання розриву між декларованими гаслами (любов, безкорисливість і т.п.) і його реальною поведінкою. Прагнення всіма силами раціоналізувати свої вчинки

5) створення хронічної утомленості від непосильної роботи (під час фізичних і психічних перевантажень у людини фізіологічно звужується свідомість);

6) провокація і посилення страху віруючого з приводу грядущого «кінця світу» й іншої «кари небесної».

Незвичайним психофізіологічним станам, які виникають при цьому, дається пояснення в рамках прийнятої у ДДО картографії психічного: прояв зростання духовності, відкриття надприродних здібностей, виділення енергетичних сутностей і т.п.

У зв'язку з мережною «тіньовою економічною основою» ДДО *прийоми вербування* не відрізняються особливою оригінальністю. Це або *вуличне вербування*, або *вербування по місцю роботи або навчання*. Вуличні вербувальники працюють частіше всього парами (за типом «добрий слідчий» - «поганий слідчий»), і психологічний алгоритм спілкування з ними полягає у такому: вибір людини, що справляє враження аутсайдера – запит дозволу поговорити з ним – пара фраз загального характеру (погода, зовнішній вигляд і т.п.) – тема Бога (можливостей духовного розвитку, мобілізації прихованих у людині сил і т.п.) – несправедливість навколишнього світу – нездатність інших духовних учень що-небудь змінити в ньому (або їх неправильна інтерпретація)²⁸⁰ – нове розуміння світу. Недоліком цього типу вербування є його випадковий характер і не зовсім відповідний контингент (довго говорять із незнайомими людьми на вулиці тільки діти, пенсіонери, безробітні або нероби). Вербування за місцем роботи або навчання дозволяє спочатку «фільтрувати» контингент і маніпулювати його свідомістю і поведінкою в більш тонкій формі. Наприклад, фірма (що знаходиться під «дахом» крішнаїтів) пропонує на конкурсній основі високооплачувану роботу для молодих людей по збірці меблів. Одним із другорядних пунктів трудового контракту є умова того, що для підтримки трудового ритму необхідно слухати спеціальні пісні і вживати спеціальну їжу (природно, за рахунок фірми). Інший варіант – яким-небудь центром психологічного розвитку пропонується безкоштовно пройти тестування своєї особи й інтелекту або навчитися на курсах з ефективного менеджменту, маркетингу, публік рілейшн, філософії, психології. При цьому перед початком занять (або безпосередньо в аудиторії) пропонується купити книги, амулети, пахощі, аудіо- і відеокасети і т.п.

Природно, що, за винятком сатаністів, жодне ДДО не визнає свій деструктивний характер. У полеміці вони висувають певну систему аргументів, яка частково підміняє поняття і зміщує акценти в потрібному для них напрямі – на неспецифічні ознаки. Такий хід дозволяє будувати формальний доказ про те, що за великим рахунком немає ніякої принципової різниці між великими духовними традиціями і ДДО. Найчастіше використовуються такі аргументи:

²⁸⁰ Про методи переривання втягування в цикл такого контакту див. Дворкин А. 10 вопросов навязчивому незнакомцу, или Пособие для тех, кто не хочет быть завербованным. – М.: Изд-во Московской Патриархии, 1998.

1) світові релігії і багато духовних учень на початковому етапі свого розвитку теж можна розглядати як секти;

2) всі релігії та духовні вчення без виключення прагнуть не тільки до духовної, але і світської влади;

3) у всіх релігіях і вченнях частина віруючих йде від світського життя і зосереджується на виконанні ритуалів;

4) в діяльності кожної релігійної або духовної організації присутня комерційна складова;

5) серед послідовників будь-якої релігії або вчення є люди з ознаками деградації особистості;

6) серед служителів всіх релігій є свої «паршиві вівці», по поведінці яких не слід негативно судити про вчення.

Проте деструктивним духовне вчення або практику робить не зміст, а форма, мета і засоби, за допомогою яких досягається ця мета. Ознаки деструктивності – наявність психологічного маніпулювання, шантажу, фінансові махінації і т.п.

З появою повідомлень про "голос Космосу" і початком космічних польотів виникла мода на контакт з позаземними цивілізаціями. Крім теорій про "палеоконтакт", так блискуче поданих Еріхом фон Деникеном (книги та фільми, які показують мегалітичні споруди та інші чудеса Землі типу величезних малюнків на її поверхні як сліди візиту чужих цивілізацій за багато років до нашої ери), виникла цілком академічна дисципліна, що вивчає можливі ознаки такого контакту, - *уфологія*.

Бібліографічний список

1. Абелюк Е.С. Миф или сказка? – М., 1995.
2. Абрагам Г. Сон и миф. Очерк народной психологии. – М., 1912.
3. Автономова Н.С. Миф: хаос и логос // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания. – М., 1990.
4. Александер Ф., Селесник Ш. Человек и его душа: познание и врачевание от древности и до наших дней. – М., 1995.
5. Алексеев Н.А. Шаманизм тюркоязычных народов Сибири: (Опыт ареального сравнительного исследования). – Новосибирск, 1984.
6. Андреева Г. М. Социальная психология. – М., 1980.
7. Аристотель. О душе. Соч.: В 4 т. – М., 1975.
8. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. – М., 1974.
9. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. – М., 1992.
10. Ассаджоли Р. Психосинтез. – М., К., 1997.
11. Ассаджоли Р. Психосинтез: теория и практика. – М., 1994.
12. Ассаджоли Р., Юнг К., Адлер А. Трансформация и сублимация сексуальной энергии. Психоаналитические очерки. – М., 1996.

13. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1851.
14. Ахмеров Н.У. Сумеречная реальность. – Казань, 1992.
15. Ахромович В. Школа молитвы // Наука и религия. – 1991. – №10. – С. 24-27.
16. Баркер Ф. Использование метафор в психотерапии. – Воронеж, 1995.
17. Барт Р. S/Z. – М., 1994.
18. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1989.
19. Бассин В.Ф., Прангишвили А.С., Шерозия А.Е. О проявлении активности бессознательного в художественном творчестве // Вопросы философии. – 1978. – № 2. – С. 57-69.
20. Батай Ж. Литература и Зло. – М., 1994.
21. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986.
22. Башляр Г. Психоанализ огня. – М., 1993.
23. Безант А. Исследование сознания. – М., К., 1997.
24. Бейтсон Г., Бейтсон М.К. Ангелы страшатся. – М., 1994.
25. Белый А. Символизм как миропонимание. – М., 1994.
26. Бердяев Н.А. Самопознание. – М., 1990.
27. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных. – СПб, 1992.
28. Библер В.С. Мышление как творчество (Введение в логику мысленного диалога). – М., 1975.
29. Бинсвангер Л. Феноменология и психопатология // Логос. – 1992. – № 3. – С.125 -135.
30. Блум Ф., Лейзерсон А., Хофстеред Л. Мозг, разум и поведение. – М., 1988.
31. Блюм Г. Психоаналитические теории личности. – М., 1996.
32. Бондаренко А. Ф. Социальная психотерапия личности (психо-семантический подход). – К., 1991.
33. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – К., 1997.
34. Брандлер-Практ К. Оккультизм. – К., 1993.
35. Браун Дж. Психология Фрейда и постфрейдисты. – М., К., 1997.
36. Брехт Б. Театр. Пьесы. Статьи. Высказывания: В 5 т. – М., 1965.
37. Брунер Дж. Психология познания: за пределами непосредственной информации. – М., 1977.
38. Бубер М. Два образа веры. – М., 1995.
39. Васильев Л.Л. Таинственные явления человеческой психики. – М., 1964.
40. Василюк Ф.Е. Молитва - молчание - психотерапия // Моск. психотер. журн. – 1994. – №3.

41. Василюк Ф.Е. Психология переживания. – М., 1984.
42. Василюк Ф.Е. Структура образа // *Вопр. психологии.* – 1993. – № 5.
43. Васютинский Н.А. Золотая пропорция. – М., 1990.
44. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996.
45. Вернадский В.И. Начало и вечность жизни. – М., 1989.
46. Винни Пух и философия обыденного языка / Сост. В.П. Руднев. – М., 1996.
47. Винницкий А. Мозг и парапсихология. – М., 1995.
48. Гачев Г. Наука и национальные культуры. – Ростов-на-Дону, 1992.
49. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – М., 1995.
50. Гекертон Ч.У. Тайные общества всех веков и всех стран: В 2 ч. – М., 1993.
51. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990.
52. Годфруа Ж. Что такое психология. – М., 1992.
53. Голан А. Миф и символ. – М., 1994.
54. Голмен Д. Многообразие медитативного опыта. От Кабаллы до трансцендентальной медитации. – К., 1993.
55. Голосовкер Я. Э. Логика мифа. – М., 1987.
56. Готвальд Ф.-Т., Ховальд В. Помоги себе сам. Медитация. – М., 1992.
57. Грановская Р.М., Березная И.Я. Интуиция и искусственный интеллект. – Л., 1991.
58. Грановская Р.М., Крижановская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов – СПб, 1994.
59. Грейвс Р. Мифы Древней Греции. – М., 1992.
60. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики. – М., 1987.
61. Гроф С. Духовный кризис. – М., 1995.
62. Гроф С. За пределами мозга. Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии. – М., 1992.
63. Гроф С. Космическая игра (исследование рубежей человеческого сознания). – М., 1997.
64. Гроф С. Области человеческого бессознательного: опыт исследования с помощью ЛСД. – М., 1994.
65. Гроф С. Путешествие в поисках себя. – М., 1994.
66. Гроф С., Уилбер К., Маслоу А. Внутреннее пространство. Холотропное дыхание: глубинная психотерапия и путь духовной трансформации. – М., 1996.
67. Гроф С., Хэлифакс Дж. Человек перед лицом смерти. – М., 1996.

68. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М., 1985.
69. Де Боно Э. Латеральное мышление. – СПб, 1997.
70. Дейк Ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989.
71. Делез Ж. Логика смысла. – М., 1995.
72. Дельгадо Х. Мозг и сознание. – М., 1971.
73. Джемс В. Многообразие религиозного опыта. – СПб, 1992.
74. Джонсон Р. ОН: Глубинные аспекты мужской психологии. – Харьков, 1996.
75. Джонсон Р. ОНА: Глубинные аспекты женской психологии. – Харьков, 1996.
76. Джонсон Р. Сновидения и фантазии. – М., К., 1996.
77. Дмитрук М.А. Миры внутри нас? – М., 1990.
78. Дубров А.П., Пушкин В.Н. Парапсихология и современное естествознание. – М., 1989.
79. Дэвид-Ниль А. Мистики и маги Тибета. – Ростов, 1991.
80. Евзлин М. Космогония и ритуал. – М., 1993.
81. Елеонская Е.Н. Сказка, заговор и колдовство в России. Сб. трудов. – М., 1994.
82. Зеленский В.В. Аналитическая психология. Словарь с английскими и немецкими эквивалентами. – СПб, 1996.
83. Иванов Вяч. Вс. Чет и нечет: Асимметрия мозга и знаковых систем. – М., 1978.
84. Изард К. Эмоции человека. – М., 1980.
85. Измененные состояния сознания: сводный реферат // Общественные науки за рубежом. Сер. 3. Философия. - 1991. - № 5. – С. 81-89.
86. К. Г. Юнг и современный психоанализ. Хрестоматия по глубинной психологии. Вып.1. - М., 1996.
87. Каганов Л. Медитация - путь к себе. - М., 1990.
88. Каптен Ю.Л. Основы медитации. – СПб, - 1991.
89. Карвасарский Б.Д. Психотерапевтическая энциклопедия. - СПб, 1998.
90. Каструбин Э.М. Реальность и магия высшего разума. - М., 1996.
91. Кемпински А. Экзистенциальная психиатрия. - М., 1998.
92. Керлот Х.Э. Словарь символов. Мифология, магия, психоанализ. - К., 1994.
93. Кириллюк А.С. Универсалии культуры и семиотика дискурса. Миф. - Одесса, 1996.
94. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление. У истоков человеческого интеллекта. – М., 1983.
95. Козлов В. Психология Свободного Дыхания. Феноменология расширенных состояний сознания. - Ярославль, 1992.

96. Козлов В. Свободное Дыхание. Методические указания.- М., 1993.
97. Колесов Д.В. Эволюция психики и природа наркотизации. - М., 1991.
98. Комаров Ф.И., Петренко В.П., Шамов И.А. Философия и нравственная культура врачевания. - К., 1988.
99. Кондратов А.М., Шилий К.К. Как рождаются мифы XX века. - Л., 1988.
100. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. - М., 1977.
101. Кочарян А.С. Личность и половая роль. Симптомокомплекс феминности и маскулинности в норме и патологии. - Харьков, 1996.
102. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
103. Лаберж С., Рейнгольд Х. Исследование мира осознанных сновидений. - М., 1995.
104. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. - М., 1996.
105. Леви-Строс К. Первобытное мышление. - М., 1994.
106. Леви-Строс К. Структурная антропология. - М., 1983.
107. Лилли Дж. Программирование и метапрограммирование человеческого биокомпьютера. - К., 1994.
108. Лилли Дж. Центр циклона (автобиография внутреннего пространства). - К., 1993.
109. Лоренцер А. Археология психоанализа. - М., 1996.
110. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М., 1982.
111. Лосев А.Ф. Философия имени. - М., 1990.
112. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. - М., 1991.
113. Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3 т. - Таллинн, 1992.
114. Лурия А.Р. Язык и сознание. - М., 1979.
115. Магический кристалл: Магия глазами ученых и чародеев/ Ред. и сост. И.Т. Касавин. - М., 1992.
116. Маккена Т. Истые галлюцинации: быль о необычных приключениях автора в дьявольском раю. - М., 1996.
117. Маккена Т. Пища богов. - М., 1995.
118. Максимов С.В. Крестная сила. Нечистая сила. Неведомая сила. - Кемерово, 1991.
119. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. - М., 1996.
120. Марголис Дж. Личность и сознание. – М., 1980.
121. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. (Философское исследование учения Фрейда). - К., 1995.
122. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. - СПб, 1997.

123. Маслоу А. Психология бытия. - М., К., 1997.
124. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. - М., 1995.
125. Менегетти А. Введение в онтопсихологию. - Пермь, 1993.
126. Менегетти А. Мир образов. - Пермь, 1994.
127. Менегетти А. Словарь образов. Практическое руководство по имагогике. - Л., 1991.
128. Мень А. Истоки религии. - М.: Фонд имени Александра Меня, 2001.
129. Мень А. Таинство, слово и образ. Богослужение Восточной Церкви. - Л., 1991.
130. Меняйлов А. Катарсис: Подноготная любви. Психоаналитическая эпопея. - М., 1997.
131. Мид М. Культура и мир детства. - М., 1988.
132. Минделл А. Дао шамана: путь тела сновидения. - К., М., 1996.
133. Минделл А. Лидер как мастер единоборства (введение в психологию демократии). Ч.1. - М., 1993.
134. Минделл А. Работа со сновидящим телом // МПТЖ. - 1994. - № 2-4. - С. 8-54.
135. Минделл Э. Психотерапия как духовная практика. - М., 1997.
136. Михлин В.М., Кирьяк В.А. Неклассическое врачевание: прошлое и настоящее. - Кишинев, 1988.
137. Мишлав Дж. Корни сознания: классическая энциклопедия изучения сознания. - К., 1994.
138. Морено Я. Театр спонтанности. - Красноярск, 1993.
139. Моуди Р.А. Жизнь до жизни. Жизнь после жизни. - К., 1994.
140. Мэй Р. Любовь и Воля. - М., К., 1997.
141. Налимов В.В. В поисках иных смыслов. - М., 1993.
142. Налимов В.В. Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности. - М., 1989.
143. Налимов В.В., Дрогалина Ж.А. Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного. - М., 1995.
144. Невярович В. Терапия души. (Святоотеческая психотерапия). - Воронеж, 1997.
145. Новик Е.С. Обряд и фольклор в сибирском шаманизме. - М., 1984.
146. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания. - М., К., 1998.
147. Ортега-и-Гассет Х. "Дегуманизация искусства" и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. - М., 1991.
148. Панов В.Г. Эмоции. Мифы. Разум. - М., 1992.
149. Парнов Е.И. Трон Люцифера: Критические очерки магии и оккультизма. - М., 1991.
150. Пауэлл Д. Полнота человеческой жизни. - М., 1993.

151. Петров Н. Самовнушение в древности и сегодня. - М., 1986.
152. Подорога В.А. Выражение и смысл. - М., 1995.
153. Поршнева Б.Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. - М., 1974.
154. Потенция А.А. Слово и миф. - М., 1989.
155. Прель К. дю. Философия мистики. - М., 1995.
156. Прибрам К. Языки мозга. - М., 1975.
157. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. - Л., 1996.
158. Пропп В.Я. Морфология сказки - М., 1969.
159. Психологические аспекты буддизма / Под ред. В.В. Манталова. - Новосибирск, 1986.
160. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. - М., 1996.
161. Психология. Словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - М., 1990.
162. Психосинтез и другие интегративные техники психотерапии / Под ред. А. А. Бадхена, В. Е. Кагана. - М., 1997.
163. Психотерапия и духовные практики: Подход Запада и Востока к лечебному процессу. - Мн., 1998.
164. Путешествие в поисках себя. (Измерения сознания. Новые перспективы в психотерапии и исследовании внутреннего мира). - М., 1994.
165. Пути за пределы "эго" / Под ред. Р.Уолта и Ф.Воона. - М., 1996.
166. Ранк О. Миф о рождении героя. - М., К., 1997.
167. Рожнов В.Е., Рожнова М.А. Гипноз от древности до наших дней. - М., 1987.
168. Романов Л.Н. Музыкальное искусство и православие. - Л., 1989.
169. Роузен Д. Дао Юнга. - К., 1997.
170. Руднев В.П. Морфология реальности. - М., 1996.
171. Саган К. Драконы Эдема. Рассуждения об эволюции человеческого мозга. - М., 1986.
172. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. Физиология, нейропатология, психология эмоций. - М., 1981.
173. Смоляк А.В. Шаман: личность, функции, мировоззрение: (Народы Нижнего Амура). - М., 1991.
174. Сон. Миф. Движение. Стенограмма семинара С. Криппнера. - Новосибирск, 1993.
175. Сливак Д.Л. Лингвистика измененных состояний сознания. - Л., 1986.
176. Сумерки богов (Ф. Ницше, З.Фрейд, Э. Фромм, А.Камю, Ж.П. Сартр). - М., 1989.
177. Танатография Эроса / Под ред. С.Л. Фокина. - СПб, 1994.

178. Теория метафоры / Под ред. Н.Д. Арутюновой. - М., 1990.
179. Токарев С.А. Ранние формы религии. - М., 1990.
180. Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX - начала XX в. - М.-Л., 1957.
181. Тоффлер А. Футурошок. - СПб, 1997.
182. Трансцендентальная медитация. - Сыктывкар, 1993.
183. Трегубов Л.З., Вагин Ю.Р. Эстетика самоубийства. - Пермь, 1993.
184. Тхостов А.Ш. Болезнь как семиотическая система // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. - 1993. - №1. - С. 3-16.
185. Тэрнер В. Символ и ритуал. - М., 1983.
186. Уайли Дж. В поисках фаллоса: Приап и Инфляция Мужского - СПб, 1996.
187. Уилсон Р.А. Квантовая психология. - К., 1998.
188. Уоттс А. Психотерапия. Восток и запад. - Львов, 1977.
189. Файдыш Е.К. Измененные состояния сознания (Краткий путеводитель по внутренним мирам). - М., 1993.
190. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Теория и практика личностно-ориентированной психологии. - М., 1996.
191. Феруччи П. Кем мы можем быть. Психосинтез как метод психологического и духовного роста. - СПб, 1992.
192. Фигуры Танатоса. Третий спец. выпуск: Тема смерти в духовном опыте человечества / Материалы междунар. конференции. - СПб, 2-4 нояб. 1993.
193. Франкл В. Доктор и душа. - СПб, 1997.
194. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М., 1990.
195. Фрейд З. Художник и фантазирование. - М., 1995.
196. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. - М., 1994.
197. Фромм Э. Догмат о Христе. - М., 1998.
198. Фромм Э. Иметь или быть? - М., 1990.
199. Фромм Э. Миссия Зигмунда Фрейда. Анализ его личности и влияния. - М., 1996.
200. Фромм Э. Психоанализ и этика. - М., 1998.
201. Фромм Э. Человек для себя. - Мн., 1992.
202. Фрэзер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. - М., 1980.
203. Фрэзер Д.Д. Фольклор в Ветхом Завете. - М., 1989.
204. Фуко М. Археология знания. - К., 1996.
205. Фуко М. Воля к истине. - М., 1996.
206. Фулканелли. Тайны готических соборов. - К., 1996.
207. Харнер М.Д. Путь шамана или шаманские практики. - М., 1994.
208. Хиллман Дж. Исцеляющий вымысел. - СПб, 1997.

209. Хрестоматия по глубинной психологии / Под ред. Л.А. Хегая. – М., 1996.
210. Хрестоматия по гуманистической психотерапии / Сост. М.П. Папуш. – М., 1995.
211. Хюбнер К. Истина мифа. – М., 1996.
212. Цвейг С. Врачевание и психика. Ф. Месмер, М. Беккер-Эдди, З. Фрейд. – СПб, 1991.
213. Целитель духа и тела. – Харьков, 1993.
214. Черепанова И.Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. - М., 1996.
215. Что такое дзэн? Сборник. - Львов, Киев, 1994.
216. Что такое просветление? / Под. ред. Дж. Уайта. - М., 1996.
217. Шапиро Б.М. Современная и древняя целительная магия в России. - М., 1992.
218. Шевелев И.Ш., Марутаев М.А., Шмелев И.П. Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии. - М., 1990.
219. Шерток Л. Непознанное в психике человека. – М., 1982.
220. Шюре Э. Великие посвященные: Очерк эзотеризма религий. - Калуга, 1914.
221. Элиаде М. Аспекты мифа. - М., 1996.
222. Элиаде М. Космос и история. - М., 1987.
223. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. - К., 1996.
224. Элиаде М. Священное и мирское. - М., 1994.
225. Элиаде М. Шаманизм. - М., 1998.
226. Эфроимсон В.П. Генетика этики и эстетики. – СПб, 1995.
227. Юнг К.Г. Aion. - М., К., 1997.
228. Юнг К.Г. *Mysterium Coniunctionis*. - М., К., 1997.
229. Юнг К.Г. Алхимия снов. - СПб, 1997.
230. Юнг К.Г. Аналитическая психология. - М., 1995.
231. Юнг К.Г. Архетип и символ. - М., 1991.
232. Юнг К.Г. Божественный ребенок: Аналитическая психология и воспитание. - М., 1997.
233. Юнг К.Г. Воспоминания, сновидения, размышления. - К., 1994.
234. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. - М. - К., 1997.
235. Юнг К.Г. Конфликты детской души. - М., 1997.
236. Юнг К.Г. Один современный миф. О вещах, наблюдаемых в небе. - М., 1993.
237. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. - М., 1994.
238. Юнг К.Г. Психологические типы. - М., 1992.
239. Юнг К.Г. Психологические типы. - СПб, М., 1995.
240. Юнг К.Г. Психология бессознательного. - М., 1994.
241. Юнг К.Г. Психология и алхимия. - М., К., 1997.

242. Юнг К.Г. Психология и поэтическое творчество // Самосознание европейской культуры XX века. - М., 1991.
243. Юнг К.Г. Психология переноса. - М., К., 1997.
244. Юнг К.Г. Синхронистичность. - М., К., 1997.
245. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное. – СПб, 1997.
246. Юнг К.Г. Тевистокские лекции. Аналитическая психология: ее теория и практика. - М., К., 1998.
247. Юнг К.Г., Нойман Э. Психоанализ и искусство. - М., К., 1996.
248. Юнг К.Г., Сэмюэлс Э., Одайник В., Хэббек Дж. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее. - М., 1995.
249. Человек и его символы / Юнг К.Г., Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л., Якоби И., Яффе А. и др. - М., 1997.
250. Якоби М. Встреча с аналитиком. - М., 1996.

Жидко Максим Євгенович
Півень Георгій Георгійович

**ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.
АЛЬТЕРНАТИВНІ КАРТОГРАФІЇ ПСИХІКИ**

Частина II

Редактор Т. Г. Кардаш

Зв. план 2006

Підписано до друку 04.12.06

Формат 60x84 1/16 Папір офс. №2. Офс. друк

Ум.друк.арк 11,8. Обл.-вид. арк. 13,56. Наклад 100 прим.

Замовлення 611

Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

"Харківській авіаційний інститут"

61070, Харків – 70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр "ХАІ"

61070, Харків – 70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu